

KORUNK

IPAR ÉS LÉLEK • ERKÖLCS
A MUNKAHELYEN • EMBEREK,
GÉPEK, PARAGRAFUSOK • KIS-
TAKTIKÁZÁS • NÉGYSZEMKÖZT
MÉRNÖKÖKKEL • MUNKÁSÍRÓI
STÁTUSBAN • A SZIGMA—1 ÉS
KÖRNYEZETÜNK MŰVÉSZETE •
BARÓT, BÁNYA, KULTÚRA • A
VIDÁM ROBOT • A POLITIKAI
HAZUGSÁGOK KÖRÉBŐL • VÁRI
ATTILA PRÓZÁJÁRÓL • KOCSIS
ISTVÁN: TÁRLAT AZ UTCÁN
(DRÁMA KÉT RÉSZBEN) • • •

1973 | 3

SZERZŐINK

BUKAREST

Olariu, Constantin
Stănescu, Nichita

KOLOZSVÁR

Balogh András
Farkas László
Gáll Erzsébet
Gozariu, Liviu
Cs. Gyimesi Eva
Herédi Gusztáv
Kabay Lisette
Kallós Miklós
Kántor Lajos
Kenéz Ferenc
Kocsis István
Lantos László
Maurer Gyula
Nagy János
Ritoók János
Simó Sándor
Soltész József
Szabó T. E. Attila
Tenkei Tibor
Tóth Sándor

KOVÁSZNA

Fábián Ernő

MAROSVÁSÁRHELY

Várhegyi István

NAGYBÁNYA

Pusztai János

SEPSISZENTGYÖRGY

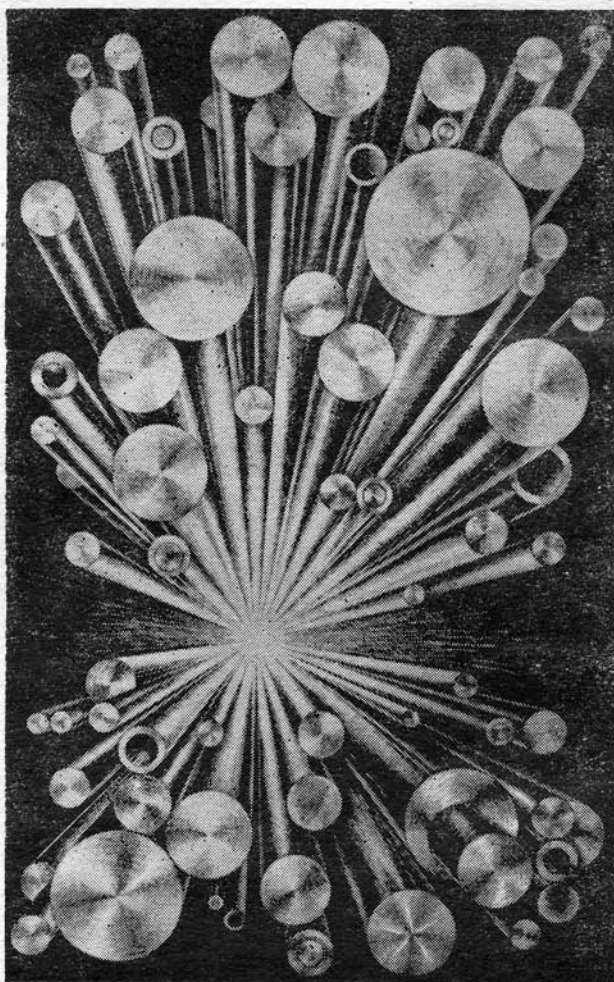
Nemes Zoltán

TEMESVÁR

Szekernyés János

KÜLFÖLD

Arendt, Hannah
Cvetko, Maluŝev
Friedmann, Georges
Gorz, André
Ladányi Mihály
Lebegyev, Vlagyimir
Leonov, Alekszej
Wright Mills, C.

Csutak Levente: Csillagkép

KORUNK

XXXII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM
1973. MÁRCIUS

* * * Az alkotó marxizmus jegyében 331

VÁRHEGYI ISTVÁN • Ipar és lélek 335

TENKEI TIBOR • Erkölc a munkahelyen 348

SIMÓ SÁNDOR • Munkapszichológusok gondja és felelőssége 355

NAGY JÁNOS • Kistaktikázás 362

PUSZTAI JÁNOS • Munkásírói státusban (Kántor Lajos interjúja) 371

BALOGH ANDRÁS • Emberek, gépek, paragrafusok 375

HERÉDI GUSZTÁV • Barót — bánya — kultúra 381

ALEKSZEJ LEONOV—VLAGYIMIR LEBEGYEV • Lélek és jellem az úrhajózásban (bevezette és fordította Gáll Erzsébet) 389

KENEZ FERENC • Rekviem a győzelemre születettekért, Elégia, Dedikációk, A költő felesége (versek) 399

NICHITA STĂNESCU • A törvény (vers, Ladányi Mihály fordítása) 401

CONSTANTIN OLARIU • Emberi (vers, Ladányi Mihály fordítása) 402

KOCSIS ISTVÁN • Tárlat az utcán (dráma két részben) 403

TÓTH SÁNDOR • Találkozásaim Szabó Árpáddal 418

LIVIU GOZARIU • A prozstaglandinok „bűvös köre“ 425

* * * A vidám robot (C. Wright Mills, Georges Friedmann és André Gorz írásai; Farkas László fordítása) 431

JEGYZETEK

CS. GYÍMESI ÉVA • Hangos és hangtalan nyelv — ipari zajban 440

NEMES ZOLTÁN • Négyszemközt mérnökökkel 442

HAZAI TÜKÖR

SZEKERNYÉS JÁNOS • A Szigma—1 és környezetünk művészete 444

NEMZETKÖZI ÉLET

HANNAH ARENDT • Példák a politikai hazugságok köréből 452

FARKAS LÁSZLÓ • Általános partikularitások? 460

ELŐ TÖRTÉNELEM

MALUŠEV CVETKO • Az én Korunk-élményem 464

SZEMLE

FÁBIÁN ERNŐ • Munka és humánium 471

KABAY LISETTE • Megjegyzések az esztétikai szótárhoz 474

MAURER GYULA • Bevezetés a gráfelméletbe 477

SZABÓ T. E. ATTILA • Természettudományi múzeumaink 481

SOLTÉSZ JÓZSEF • Casanova 484

LÁTÓHATÁR

R. J.: A romániai német történetírás időszerű feladatairól 488 • Érthetően a felfoghatatlanról? (Résistance unie) 489 • Bukaresti beszélgetés Pierre de Boisdeffre-rel (Steaua) 490 • Az első magyar digest (Látóhatár) 490 • A kórházi betegek jogai (Newsweek) 491 • Enzo Paci filozófiai szemlélete (Književne novine) 492 • Marxisták és „frankfurtiak” (Társadalmi Szemle) 493 • Jövőkutatás — Bukarest után (Contemporanul) 494

TÉKA, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Arkossy István, Bertalan István, Csutak Levente, Orest Dubay, Constantin Flondora, Kabán József, Mohr Lajos, Péter Rózsa, Szigma—1, Unipán Helga

Gépett kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5.

Telefon: 2 60 84 (főszerkesztő); 2 54 68 (szerkesztők); 1 38 05 (adminisztráció).

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

AZ ALKOTÓ MARXIZMUS JEGYÉBEN

Ezekben a hetekben és az elkövetkező időszakban közéletünk, gazdasági, társadalmi, politikai tevékenységünk a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának február 28.—március 2-i teljes ülésén hozott határozatok jegyében zajlik. Jóllehet megszoktuk már, hogy pártunk vezetőségének minden tanácskozása országos fontosságú határozatokat hozzon, elemzései és útmutatásai világos és átfogó programot jelöljenek ki a szocialista építés döntő fontosságú területein, a Központi Bizottság legutóbbi plenáris ülését kiemelkedő jelentőségűnek érezzük. Amikor ezt állítjuk, nem csupán munkálatainak méreteire, a tárgyalt kérdések és a kilátásba helyezett intézkedések horderejére gondolunk — noha mindezek önmagukban is kellőképpen indokolják a fenti véleményt —, hanem arra is, hogy a plenáris ülés munkálatainak stílusa, szelleme tanulságosan szemlélteti a Román Kommunista Párt általános politikai vonásának jellegzetes kvalitásait.

A plenáris ülésnek két olyan mozzanata volt, amely *látszólag* nem az időszerű és konkrét gazdasági, társadalmi és politikai tennivalókkal foglalkozott, amellyel kapcsolatban nem született határozat, különleges intézkedés, és amelyet mindezek ellenére általános politikai jelentőségét, tanulságait, egyszóval politikai értékét tekintve jelentősebbnek érzünk minden mutatószámnál és előirányzatnál. E mozzanatokat a plenáris ülés két nagyfontosságú dokumentuma, Nicolae Ceaușescu elvtárs megnyitó és záróbeszéde tartalmazza: az egyik a *Kommunista Kiáltvány* megjelenésének 125. évfordulójáról való megemlékezés, a másik munkássztályunk, egész dolgozó népünk *egységes* marxi—lenini pártja 25 évvel ezelőtti megalakulásának felidézése. A nemzetközi és a hazai munkásmozgalom két történelmi jelentőségű eseményéről pártunk Központi Bizottsága oly módon emlékezett meg, amely kidomborította a Román Kommunista Párt elvi hűségét a marxizmus—leninizmus tanításai iránt, képességét e tanítások alkotó alkalmazására és továbbfejlesztésére, azt, hogy pártunk politikája egyaránt és egymástól elválaszthatatlanul szolgálja a nemzetközi kommunista mozgalom általános, valamint szocialista hazánk és népünk sajátos érdekeit.

A *Kommunista Kiáltvány* a klasszikus marxista irodalom legismeretebb és legnagyobb hatású műve. Páratlan ötvözete a röpiratnak és a tudományos munkának, a közérthető, egyszerű kifejezés módnak s a rendkívüli mélységű társadalom- és történelemfilozófiai tartalomnak, az izzó forradalmi hévnek és a könyörtelen logikájú tárgyilagosságnak. Noha Marx és Engels óriási tudományos tevékenységének zöme a Kiáltványt követő évtizedekre esik (összes műveikből négy tartalmazza, a Kiáltványig és huszonhat az azt követően írott munkákat), a *Kommunista Kiáltvány* lapjai az új világ- és történelemszemlélet leglényegesebb vonásait tartalmazzák, mindenekelőtt valamennyi közül a legjellemzőbbet: forradalmi

elmélet és forradalmi gyakorlat megbonthatatlan egységét. Marx már a Kiáltványt megelőző években megfogalmazta híres sorait arról, hogy a felszabadulás feje a bölcelet, szíve a proletariátus, valamint arról, hogy a bölcelet előtt álló igazi feladat a világ megváltoztatása. A felismerés, az igény a *Kommunista Kiáltvány*ban teljes értékű kifejezésre talál. A Kiáltvány nyomán és hatására a kommunizmus levetette kísértetalakját, és a legújabb kor legnagyobb hatású társadalmi-történelmi mozgalmává vált, amely napjainkig gyökeresen átalakította a világ arculatát.

A *Kommunista Kiáltvány* későbbi kiadásaihoz írott előszavaiban Engels egyaránt hangsúlyozta az abban kifejtett általános alelvek változtatlan érvényét, és azt, hogy ezeknek az alelveknek a gyakorlati alkalmazása mindenütt és mindig a történelmileg adott körülményektől függ. Az 1890-es német kiadáshoz írott előszóban olvashatjuk ezt a ritkán idézett és éppen ezért kevésbé ismert, de egy egész társadalom filozófiai és politikai koncepcióit magábanrejtő mondatot: „A Kiáltványban felállított tételek végső győzelmét illetően Marx egyedül és kizárólag a munkásosztály szellemi fejlődésében bízott.” A *Kommunista Kiáltvány*-ról megemlékezvén, Nicolae Ceaușescu elvtárs munkásosztályunknak ezt a fejlődését vázolta az elmúlt nyolc évtizedben, azt a szellemi fejlődést, amely a munkásosztály sajátos helyzetének megfelelően elsősorban az osztályharc és a népi forradalom iskolájában ment végbe, és a szocialista építés körülményei között teljesedik ki. Talán nem tévedünk, ha összhangot vélünk felfedezni az Engels jelezte marxi gondolat és pártunknak a jelenlegi, szocialista körülményeinkre alkalmazott azon igénye között, hogy a szocializmus a tudomány, a kultúra élenjáró vívmányaira épüljön. A forradalmi lelkesedés, odaadás felbecsülhetetlen értékét hangsúlyozva, a Román Kommunista Párt következetesen szem előtt tartja a tudás, a hozzáértés — ha úgy tetszik: a szellemi fejlődés — fontosságát mint a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megvalósításának *sine qua non* feltételét. A Román Kommunista Párt felfogásában a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom programjának a középpontjában a személyiség sokoldalú kibontakoztatása áll, e társadalom egyik alapvető vonása a kommunista erkölcsön és méltányosságon alapuló társadalmi viszonyok uralma. Eszményünk, programunk az a szocializmus, amelyet a *Kommunista Kiáltvány* szavai olyan társadalomként jellemeznek, „amelyben minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele”.

Munkásosztályunk, dolgozó népünk egységes élcsapata létrehozásának negyedszázados évfordulója alkalmat nyújtott arra, hogy a történelmi tények és tapasztalatok megvilágításában szemléltessük a romániai kommunisták hűségét a *Kommunista Kiáltvány*, a marxizmus—leninizmus eszméi iránt. Az egységes párt megteremtése hazánk történelmi-társadalmi fejlődésének szükségképpen eredménye és egyben munkásosztályunk, az összes dolgozók leghaladottabb elemeinek — a *Kommunista Kiáltvány* szavaival — „leghatározottabb, szüntelen továbbhaladásra ösztökélő részének” tudatos műve volt. Jelentősége túlnőtt országunk határain, hiszen a második világháború után munkásosztályunk volt az első a világon, amely megteremtette sorainak teljes egységét. A huszonöt évvel ezelőtti történelmi jelentőségű esemény felidézése a Központi Bizottság teljes ülésén, akárcsak a *Kommunista Kiáltvány*ról való

megemlékezés, jóval több volt elismerő főhajtásnál. Mind az egyik, mind a másik esetben pártunk vezetőségét a jelenlegi és elkövetkező munkánkban felhasználható tanulságok érdekelték elsősorban. Ezek sorában pártunk főtítkára első helyen a párt szüntelen erősítésének a szükségességét említette, azt, hogy következetesen munkálkodni kell a párt politikai és ideológiai színvonalának az emelésén, olyan politikai vonal biztosításán, amely sikerrel alkalmazhassa az általános törvényszerűségeket minden történelmi fejlődési szakasz sajátosságainak és szükségleteinek megfelelően. A párt erősítésén Nicolae Ceaușescu elvtárs a pártdemokrácia, a kollektív munka elvének további kiszélesítését is értette, a párt erejének a forrását pedig a tömegekkel való kapcsolatban, a velük folytatott állandó és eleven dialógusban jelölte meg.

A plenáris ülés munkálatai több vonatkozásban is példázzák ezeknek az elveknek a gyakorlatba ültetését.

A plenáris ülés határozatai a pártvezetés elvi következetességéről tanúskodnak; a Központi Bizottság, a Végrehajtó Bizottság tevékenysége az utóbbi esztendőkhöz arra irányult, hogy lépésről lépésre biztosítsa a X. pártkongresszus és az országos pártkonferencia határozatainak a megvalósítását. A legutóbbi plenáris ülés nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy még ez év közepéig létrejöhessenek azok az intézményes keretek, életbe lépjenek azok a szervezési intézkedések, amelyek hatékonyan elősegítsék a két nagy párttanácskozáson kidolgozott — a társadalomvezetés tökéletesítésére irányuló — átfogó program eredményes megvalósítását. A plenáris ülés nagyfontosságú intézkedéseket hozott, illetve helyezett kilátásba a társadalmi élet és tevékenység számos fontos területén, az iparfejlesztésben, a mezőgazdasági munka megszervezésében és javadalmazásában, a közigazgatásban, a sportéletben, a lakáskérdésben, egyszóval a belpolitika legkülönbözőbb, ám egymással mégis összefüggő vonatkozásaiban, és ugyanakkor világos feladatokat és célkitűzéseket jelölt ki külpolitikánk számára a nemzetközi élet és viszonyok időszerű és alapvető kérdéseiben.

Véletlen is meg nem is az, hogy a *Korunk* jelen számának súlypontjában az iparfejlesztésnek és társadalmi kihatásainak a problémája került, s így módon tematikájában szerencsésen találkozott a plenáris ülés figyelmének előterében álló kérdésekkel. Véletlen, mert hiszen a szerkesztőségi munka követelményeinek megfelelően a szám anyagai már jóval előbb elkészültek. Nem véletlen, mert a szerkesztés egyik legfontosabb követelménye az időszerűség, az, hogy a lap az országosan előtérben álló kérdésekkel foglalkozzék. A *Korunk*, jelen számával is, a maga sajátos feladatainak megfelelően és eszközeinek segítségével igyekszik hozzájárulni annak tudatosításához, hogy az idej esztendő döntő jelentőségű az ötvenes terv előirányzatainak maximális és idő előtti teljesítésében, hogy a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése, noha nem kizárólag, de elsősorban gazdasági kérdés, ezen belül pedig az iparfejlesztés kérdése.

A gazdasági kérdések túlsúlyban szerepeltek a plenáris ülés napirendjén, és ez így is helyénvaló. A Román Kommunista Párt politikai vonala meggyőzően bizonyítja, hogy pártunk megfelelő figyelmet szentel a társadalmi és emberi élet *valamennyi* lényeges területének, társadalomfejlesztési programja mentes mindenfajta ökonomizmustól és techni-

cízmustól. Köztudomású, hogy a sokoldalúan fejlett szocialista társadalomnak abban a modelljében, amelyet pártunk dolgozott ki, a gazdasági tényezőkönél nem kevésbé fontos oldalak, összetevők a szocialista demokrácia, a kommunista erkölcsön és méltányosságon alapuló emberközi viszonyok, a fejlett szocialista tudat. Az is nyilvánvaló azonban, hogy mint marxisták egyrészt szükségképpen tekintettel vagyunk arra, hogy a gazdasági fejlődés a társadalmi előrehaladás egészének alapja és hajtóereje, másrészt arra, hogy az emberi totalitás marxista eszményétől ugyanúgy idegen az életszínvonal, a gazdasági jólét iránti közömbösség valamilyen elvont forradalmi romantika nevében, mint amilyen idegen az anyagi szükségletek és azok teljesítése fontosságának a túlbecsülése a szellemi értékek rovására. Mindehhez egy sajátos történelmi-társadalmi helyzet is hozzájárul, amelyet pártunk főtitkára az országos pártkonferencián úgy jellemzett, hogy jóllehet a szocialista Románia, társadalmi-politikai rendjét tekintve, a világ élenjáró országainak a sorában halad, gazdaságának szintjét illetően — minden rendkívüli eredmény ellenére, a múltból örökölt viszonyok következtében — a fejlődésben lévő országok kategóriájába tartozik. A gazdasági fejlődés gyors ütemének a biztosítása szocialista fejlődésünk alapja volt és marad. A termelékenység, a takarékoság, a modern technológia bevezetése, a jobb munkaszervezés, az erőforrásokat maximálisan hasznosítani tudó gazdasági mechanizmus ily módon nem csupán a gazdasági szakembereket foglalkoztató kérdések, hanem valamennyiünk jelenét és jövőjét közvetlenül érintik. Arra is tekintettel vagyunk, hogy a szűkebb értelemben vett gazdasági életnek is vannak olyan alapvető összetevői, amelyek messze túlmutatnak a gazdasági szférán. A Román Kommunista Párt igen nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy a dolgozók minél hatékonyabban bekapcsolódjanak a gazdasági vezetésbe, döntéshozatalba; a gazdasági demokrácia a szocialista demokrácia szerve és elsőrendű jelentőségű összetevője. Gazdaságfejlesztési politikájában pártunk szem előtt tartja a termelőerők arányos területi elosztását, amely — mint ismeretes — az általános társadalmi méltányosság biztosításán belül, hazánk sajátosságainak megfelelően, a nemzeti kérdés marxista-lenini megoldásában is nagy szerepet játszik. Gondolunk továbbá arra a marxista filozófiai antropológiából jól ismert igazságra is, amely a szocialista körülmények között végzett alkotómunka személyiségfejlesztő szerepére vonatkozik.

Köztudott dolgokra hivatkozunk? Meglehet. Nem árt azonban hangsúlyozni, hogy végső fokon ezekről a kérdésekről van szó a mutatószámokban és tervelőirányzatokban. A történelmi fejlődés szükségképpeni eredménye, hogy a *Kommunista Kiáltvány* végső eszményei ma már nem csupán meggyőződés vagy hit kérdései, hanem óriási méretű és bonyolult gazdasági, szervezői, mérnöki kalkulációk tárgyai is.

A *Kommunista Kiáltvány* is tartalmazza azt a Marx és Engels által gyakran hangoztatott eszmét, hogy a kommunizmus nem világboldogító eszme, hanem a konkrét történelmi-társadalmi mozgalom tényleges viszonyainak kifejezése. A kommunizmus számunkra mindenekelőtt a társadalmunk fejlesztésére irányuló konkrét programjainkban, azok gyakorlati megvalósítására irányuló alkotómunkánkban adott.

KORUNK

VÁRHEGYI ISTVÁN

IPAR ÉS LÉLEK

„A legelső dolog, amiben az emberek egymásra hasonlítanak, az, hogy valamennyien egyetlenek.“ (M. DUFRENNE: *Pour l'homme*)

Az emberi lét anyagi meghatározottságának ténye mindennapi kenyérkereső munkánk szükségyszerű és állandóan megújuló folyamatában fejeződik ki. Társadalmi életünk újratermelési folyamat. A *Grundrisse* szavaival: „A társadalmi termelési folyamat végső eredményeként mindig maga a társadalom jelenik meg, azaz maga az ember társadalmi vonatkozásaiban.“ De — „nemcsak kenyérrel él az ember“ („*az egyénnek nemcsak szerves teste van*“ — Marx); s az emberek, akik „saját életüket naponta megtermelik“, ennél sokkal gazdagabb tevékenységet fejtenek ki, hiszen nemcsak a közvetlen szükségleteik kielégítését szolgáló munkaeszközöket és fogyasztási cikkeket, valamint biológiai-naturális önmagukat termelik újjá, hanem ezzel egyidőben, ettől elválaszthatatlanul új szükségleteket is termelnek maguknak s az egész társadalomnak; s termelik továbbá azokat a társadalmi viszonyokat is, amelyek között élnek, amelyek beléjük épülve *személyiségük lényegét alkotják*. S mi lehet más, mint a munka, a szabad alkotó emberi munka, amelyben kifejezhetjük életünk, személyiségünk lényegét és értelmét?

A modern termelőeszközök birtokában századunk embere a bibliai ember naiv dualisztikus (test—lélek) szükségletét a fogyasztói társadalom bőség-nyomorának körülményei között fogalmazza újra, és keresi a kiutat. De mennyiben lehet szabad a fogyasztói társadalomban az „emésztő-csatorna-szintre“ degradált ember? A mesterségesen felfokozott szükséglet bűvkörében manipulált fogyasztó a termelés szférájában ismét csak a szükséglet kielégítésére ítélt munka rabszolgájává válik. A kapitalista társadalom termelését szolgáló *ipari lélektan* szervesen kiegészül az étvágyat és fogyasztást rabelais-i vízióban megrendező reklámszichológiával.

A szocialista társadalom átmeneti emberének munkamotivációjában, annak anyagi és erkölcsi összetevőiben viszont világosan el kell határolnunk azokat a motívumokat, amelyek a fogyasztás fetisizálása, illetve az anyagi javak vulgáris-materialista értelmezése útján jelentkezhetnek. Egyensúlyzavart kelthet, a munkának eszközből öncéllá avatását eredményezheti a „fridzsider-szocializmus“ és autó-bűvölet *társadalomlélek-*

tani kihatása. A hangsúly a civilizált élethez szükséges anyagi és kulturális javak természetes igényéről könnyen áttevődhet *az idő és mód* (a szubjektív igény és az objektíve meghatározott gazdasági és társadalmi lehetőségek) közti táv ignorálására. A fogyasztó igényeinek és munkamotivációjának mélyreható és differenciált vizsgálata megköveteli, hogy az adott struktúrák — gyorsított ütemű *iparosodás*, rövid idő alatt megvalósuló társadalmi *átrétegződés*, függőleges és vízszintes *mobilitás*, mass media stb. — tömeglélektani hatásait kölcsönös összefüggéseikben lássuk. A konkrét munkaszociológiai felmérések adatai, melyek részletes ismertetésére itt most nem térhetünk ki, felhívják figyelmünket a munkával szembeni alapvető erkölcsi, emberi motivációk társadalomlélektani meghatározottságára, a munkaerőkölcs pszichológiai tényezőinek rendkívüli fontosságára.

A „nemcsak kenyérrel él az ember“ biblikus intelem az anyagi javakról való lemondást ajánlotta, igen naivul, az osztálytársadalmak éhező kizsákmányoltjainak és anyagi javakban tobzódó kizsákmányolóinak egyaránt. Ettől alapvetően különböző irányt és értéket ad Marxnak „az embernek nemcsak szerves teste van“ megállapítása. A XX. század tudományos-műszaki forradalma a társadalmi lét és tudat szüntelen reprodukciója során mélyreható változásokat idézett elő a *természeti környezetben*, az *ipari civilizációban* és a modern termelő *személyiségében*. Bármilyen felületes pillantást vetünk is a társadalmi létre, nem kerülhetjük el az alapvető kategóriák (munka, technika, munkamegosztás stb.) strukturális kapcsolatának és azok szerves összefonódásának tényét, s így kiderül, hogy „a tudat a valósággal és ezért önmagával is új kapcsolatokba kerül“ (Lukács György).

A munka és az „emberi lényeg“ pszichológiája

Ha az emberi lényeg — ahogyan Marx a Feuerbach-tézisben írja — „nem valami, az egyénben lakozó elvontság“, akkor a szó szokásos értelmében vett bármilyen pszichológia, illetve ennek gyakorlati alkalmazása a munka szférájában (munkapszichológia) *ott keresi az embert, ahol nem lehet: az egyénekben*. Nem áll-e már eleve, szükségképpen valamilyen elvont, spekulatív humanizmus jegyében az egyénre koncentrált lélektani megközelítés? És ha igen, akkor mennyiben hatékony (társadalmi és gazdasági vonatkozásban) a pszichológia, és hogyan közelíti meg a marxista tudomány és igazság követelményét? A munkalélektan, mely elméleti és módszertani felépítésében az általános lélektanból nőtt ki, nem kerülheti el magának a pszichológiának alapvető dilemmáját. Ha vázlatosan is, de meg kell említenünk, mi ennek a lényege.

A lélektan, bár önálló tudomány, autonóm státusa van — még legkorszerűbb eredményei tükrében sem egészen érett. Nyelvezetében és szemléletmódjában magán viseli az ideológia jegyét. A munkapszichológia kiindulópontja: a feltétlen összességében vett emberi személyiség, melyet a munka hiposztázisában vizsgál. Ehhez a kiindulóponthoz azonban a lélektan még nem adta meg a *személyiség struktúrájának és fejlődésének megértéséhez vezető szilárd ismeretet*. A munkapszichológus jelenleg az egyén konkrét reakcióit, a különállóan vett pszichikai funkciók

vizsgálatát helyezi előtérbe. Az a munka, amelyet vizsgál, és az egyénnek a munkával kapcsolatos lelki reakciói — ami ugyancsak munka — *egészen más természetűek*. (A módszeresség követelményének engedve, itt egyelőre eltekintünk a két munka: a pszichológiai és a közgazdasági értelemben vett munka sajátos dialektikájának ismertetésétől, és csupán előrebocsátjuk, hogy az üzem nem azért a munkáért fizeti a munkást, amit a pszichológus vizsgál.)

A fenti helyzetből származó paradoxon: az elméleti és alkalmazott lélektani kutatás gyors léptekkel halad előre tárgyának tanulmányozásában, de még nem tudja pontosan megmondani, *mi is ez a tárgy*. Szovjet pszichológusok egy csoportja nemrégien leszögezte: „Súlyos nézeteltérések állnak fenn a pszichológia tárgyát illetően.” Pierre Jannet szerint „egy tudomány koncepciójának kialakulása mindig nagyon nehéz és bizonytalan dolog. A tudományos kutatás majdnem mindig úgy folyik, hogy az emberek nem egészen tudják, mit csinálnak, és nem egészen tudják, merre haladnak. Ez a nehézség az én szememben a pszichológia tudományát, napjaink legújabb és leginkább mozgásban levő tudományát illetően a legnyilvánvalóbb” (*A személyiség pszichológiai fejlődése*). Hasonlóképpen vélekedik Jean Piaget: „A pszichológia fiatal tudomány és hézagos jellegű.” (*A filozófia bölcsessége és illúziói*)

A munkaszociológia előtt álló alapvető kérdések a lélektan jövőbeli fejlődését igen érzékenyen fogják befolyásolni: hogyan határozható meg a *pszichikum* (mint külön tudományos kutatási tárgy) és a munkás személyisége? Hogyan határolható el a konkrét egyén reakcióit, idegrendszerét, vérmérsékletét, biológiai „én”-jét elemző neurofiziológiai, illetve pszichofiziológiai kutatás a *munkás személyiségét* meghatározó tényezők kutatásától? És itt, úgy tűnik, elértük a kérdés gyökerét: az, hogy „a pszichológia a lélek tudománya”, olyan tautológia, amely a kutatások jelenlegi szintjén már tarthatatlan. A klasszikus pszichológia csődjét épp a „lélek” fogalom megalapozatlansága okozta. A probléma azonban még korántsem tekinthető lezártnak, mert: vagy úgy határozzuk meg a pszichikumot, mint az idegtevékenységtől független, autonóm működést, és ekkor visszaesünk a „lélek és test” dualizmusába, vagy azt mondjuk: a lélek „idegműködés”, és akkor átadjuk a kutatást a biológia különböző szakterületeinek. A pavlovizmus egyes értelmezői hosszú időn át lényegében kétségbe vonták a pszichológiának mint autonóm tudománynak a szerepét — a „pszichikum” neurofiziológiai értelmezése jogán. Most itt állunk, és közel két évtizedes hazai tapasztalat után felismerjük a szinonima (lélektan = neurofiziológia) képtelenségét. Ez a probléma még ma is fel-felmerül a konkrét munkapszichológiai tájékozódásokban. Az egyoldalú pszichofiziológiai szemlélet rányomta bélyegét a most kialakuló üzemi kutatásokra (az inger-reakciókra épülő képességvizsgáló tesztek fetiszizálása). Az ipari dolgozó *személyiségstruktúrájának* vizsgálata egyelőre sok helyütt elvész a pszichotechnikai prakticismusban.

A munkalélektan szociológiai szemlélete

A tudományos emberfelfogáshoz vezető úton nélkülözhetetlen szerepet kap a pszichológiai kutatás. Az ipari tevékenységnek és ezen belül a munka problematikájának sokoldalú feltárása azonban sajátosan új fel-

adatot állít a kutató elé: a hagyományos értelemben vett pszichológiai látókör kiszélesítését és új módszertani alapra helyezését. Természetesen a fenti követelményt a munkalélektan felé közeledő pszichológus általános tájékozódását illetően állítottuk fel. Mi lehet az az új szemléleti és módszertani alap, ami szilárdságot és hatékonyságot biztosíthat a jövőbeli kutatásoknak, és kritikai szempontokat adhat az eddig elért, de a pszichotechnikai eljárással sterilizált eredményeknek? A szociológiai „pro domo” helyett, úgy véljük, hatásosabb maguknak a pszichológusoknak útkereső dialógusát idéznünk. Piaget — a XVIII. Nemzetközi Pszichológiai Kongresszuson elhangzott előadásában — így fogalmazta meg ennek az „új szempontnak” lényegét és szükségszerűségét: „A szociológia azt a nagy kiváltságot élvezi, hogy a mi szerény pszichológiánknál magasabb szinten folytatja kutatásait, és ezáltal birtokában van mindazoknak a titkoknak, amelyekről mi függünk.” A pszichológiai „vákuum” hasonló betöltését szorgalmazta igen éleslátóan közel két évtizeddel Piaget előtt a kiváló marxista gondolkodó, Politzer is: „A pszichológia egyáltalán nincs birtokában az emberi dolgok »titkáinak«, egyszerűen azért, mert ez a titok nem pszichológiai természetű.” (*La crise de la psychologie contemporaine*, 1947.)

Tehát az emberi dolgok „titka”, „lényege” nem pszichológiai természetű? A fiziológiára, az egyén pszichikus funkcióinak és reakcióinak vizsgálatára leszűkített szemlélet valóban nem találhatja meg az emberi lényeg titkát. Nem akarunk áthághatatlan választóvonalat húzni a pszichológia és a szociológia között, sőt ellenkezőleg, keressük az összekötő kapcsolatot, s a figyelmet a már előljáróban említett marxi szempontra irányítjuk: *a munkásnak nemcsak szerves teste van.*

A pszichikum tehát nem redukálható csupán inger-reflex hatásokra. A pszichikum problematikája sokkal gazdagabb, mint az őt hordozó fiziológiai közeg: *a lélek dimenziói túlterjednek a szervezet határán.* De hogyan terjedhet túl a pszichikum a szervezet határán? Elsősorban *a munka által.* A munka anyagi feltételei — a munka tárgya és eszközei — kívül állnak ugyan az emberen, de az emberi munkatevékenység asszimilálja őket, és így szervesen bekapcsolódnak az ember körébe. A munkaeszköz — az ember testének meghosszabbítása. Az emberi test, az üzemi orvos és a munkapszichológus szempontjából, a fizikai és pszichikai energiát kifejtő szervezetre redukálódik. Tisztán *ergonómiai szempontból* indokoltnak tarthatjuk a termelőnek és a termelés eszközeinek módszeres elválasztását, s a munka kérdésének (gép—ember viszony) csupán az energiakifejtés és -átadás fizikai, mennyiségi aspektusaiban való elemzését. A munka embere azonban sokkal több, mint „organizmus”. A munkás: élő személyiség. De hol a munkás személyisége a munkapszichológiában — és főleg a tesztekben?

A torzulás, amelyet a téves és helytelenül leszűkített munkapszichológiai szemlélet eredményez, sohasem jelentkezik tisztán. Nem könnyű felfedni, hogy éppen a biologizált psziché materialista mezében búvik meg bizonyos idealizált lélekfelfogás. A munkalélektani kutatást ma még csupán a konkrét, *fizikai értelemben vett munka* és az ezzel kapcsolatos pszichikus megnyilvánulások (a képességek és intelligencia mérését szolgáló pszichotechnika) egyoldalú értékelése jegyében végezzük. Mindezek ellenére — mondhatnánk: az empiria uralkodása ellenére —

sem kerültünk közelebb az *emberi személyiség tudományos megismeréséhez*, ami a pszichológia alfáját és ómegáját jelenti. A munkás egyéni reakcióinak ismerete nem egyenlő az élő személyiség ismeretével. Márpedig a döntő kérdés, amely ma a munkalélektan előtt áll: *a munkás élő személyisége.*

A pszichológus vagy ergonómus — bármilyen mélyre hatol is a gép — ember kölcsönkapcsolata, a racionalizált energiaveszteség, illetve -egyensúly, az optimális munkahely és környezet tanulmányozásába — ezzel még nem tett eleget a fenti követelménynek. Annál kevésbé, mert a biológizmus vagy fiziologizmus nem viheti előbbre sem a munka, sem az ember lényegi megismerését. Ami a munkát illeti: értékét nem a munkás szubjektíve elhasznált energiavesztesége határozza meg (a fáradságmérések, motivációs skálák tehát csak a pszichofiziológia szintjén lehetnek relevánsak). Az üzem vezetőségét, de magát a munkást is elsősorban a munka *termelékenysége* érdekli. A munkás cselekedeteinek, magatartásának, motivációjának intim forrását nem a fiziológia, sem pedig a pszichofiziológia kategóriáiban, hanem a társadalmi élet, az *uralkodó termelési viszonyok* objektív formáiban kell keresnünk. A bér munka feltételei között a munkaerő értékben jelentkezik. Bármilyen intenzív vagy racionalizált legyen is a munkás természetes erő kifejtése, ez csupán *fiziológiai realitás*, és mint ilyen, teljesen érdektelen mind a munkás, mind a munkáltató szempontjából. A munkaerő, amit az üzem fizet — érték. Ez pedig alapvetően más kategória. A munkaerővel mint csereértékkel való mérés a munkalélektan szempontjából inoperáns. A két különböző kategória (fizikai energiaveszteség és munkaerő-érték) itt mégis sajátosan találkozik egymással. Gondoljunk csak ezzel kapcsolatban Marx frappáns megfogalmazására: „Mivel a csereérték egy meghatározott társadalmi mód arra, hogy a *dolgokra fordított munkát kifejezzék, nem tartalmazhat több természeti anyagot...*” Tehát nem a munkás szubjektíve elhasznált energiavesztesége határozza meg munkája értékét — és munkája bérét sem. A *munka lényegét* ezek szerint a hagyományos lélektani módszerrel nem tudjuk megragadni. Az *emberi lényeg* — mivel ez nem a pszichológia kategóriáiban, hanem a társadalmi viszonyokban, az uralkodó termelési viszonyok útján realizálódik — szintén kicsúszik a kezünk közül. Hol keresse tehát a pszichológia az ember lényegét a társadalmi lét és tudat összefonódásának ebben a rengetegében? Ha paradoxon is, de érdekes és figyelemre méltó lehet egy jeles pszichológus idevágó megjegyzése: „... hogy megtalálhassuk a lelket, előbb el kell veszítnünk.” (A. Lurija: *Vygotski et les fonctions psychiques. Recherches internationales à la lumière du marxisme*, 1966. 51.)

Az ipar — „az emberi lényegi erők nyitott könyve“

Az iparban, „az emberi lényegi erők nyitott könyvében“ (Marx), megtalálható-e vajon a pszichológusok által módszeresen elvesztett lélek? Mennyiben visz közelebb a „títok kapujához“ az ipari munka marxista értelmezése?

Kísérletünk első feltétele a tisztánlátás. Márpedig ez különösen a

munka filozófiai, erkölcsi és lélektani vonatkozásában elég nehéz — az értelmezési és értékelési kritériumok, egyszóval a „munka-problematika“ episztemológiai kidolgozatlanlansága miatt. A marxista szemlélet az emberi lényeg kifejtését szervesen összeköti a munka szerepével. A munkában mint az *újratermelés eszközében* — amint az elidegenedés marxi elemzéséből kitűnik — elszakad egymástól a munka és az emberi öröm (ami az ember sajátja). A társadalmi újratermelés: szükséglet. A munka az újratermelés eszköze, tehát az is: szükséglet. Még továbbmenve: „A munka a legelső emberi szükséglet.“ Íme, egy látszatra marxista állásponttól kiinduló illúzió, amelyből az következik, hogy *az emberi lényeg tehát a munka!* A szükséglet azonban nem alkothatja az ember lényegét. Itt van a gyökere a munka fetiszizálásának. Marx az ember lényegét nem a munkával, hanem a *társadalmi viszonyokkal* határozta meg, s ez döntő jelentőségű mind a munka, mind az emberi lényeg meghatározása szempontjából. Ebből viszont az következik, hogy az emberi lényeg — a társadalmi viszonyok — formájának magánvalósága szerint, de szubsztanciálisan is: *nem pszichológiai természetű.* És megfordítva, a munka (társadalmi értelmezésétől elvonatkoztatva, mint a konkrét egyén energiavesztése, fáradtsága, ennek filozófiai és pszichofiziológiai valósága) — *pszichológiai értelmezést kap.* A konkrét és elvont munka tehát dialektikusan kifejezi az ember biológiai-naturális és társadalmi lényegének egységét és ellentmondását.

Autentikus marxista értelemben a munka nem úgy jelenik meg, mint az ember legelső szükséglete — ugyanakkor mindeddig nem elemeztük elég kimerítően ennek a szükségletnek intim természetét. A társadalmi feltételektől ránk kényszerített szükségletről van-e szó, avagy az egyén önmegvalósítási formájának eszköz-szükségletéről? Marx a „szükséglet“-munkának alávetett, a munkamegosztásban feldarabolt, elidegenedett és eszközzé lefokozott embert akarja felszabadítani. „Minden eddigi forradalomban a *tevékenység módja* mindig érintetlen maradt, és csupán a tevékenység más felosztásáról, a *munkának más személyekre való új elosztásáról* volt szó, a *kommunista forradalom viszont a tevékenység eddigi módja ellen irányul, a munkát kiküszöböli és az összes osztályok uralmát magukkal az osztályokkal együtt megszünteti...*“ A „munka kiküszöbölése“ Marxnál természetesen nem általában a munka (az emberi léthez szükséges javak termelése és újratermelése mint alapvető emberi tevékenység) kiküszöbölését jelenti, hanem a történelmileg jól meghatározott, kizsákmányoláson alapuló és elidegenült munka felszámolását. Ebben az értelemben mondja Marx, Adam Smitht bírálva, hogy a bér-munka mindig visszataszító, mert kényszermunka, kívülről az emberre erőltetett munka, amellyel szemben a „nem-munka“ szabadság és boldogság. Természetesen a szabad munka nem azt jelenti, hogy csupán öröm és szórakozás lesz — ahogyan Fourier naivul elképzelte. Az emberi tevékenység, ha alkotó tevékenység is, szükségszerűen erőkifejtést kíván, s az anyag tehetetlenségének tudatos legyőzését, az alkotás kínját, veregjtékét is jelenti. „De amit Smith egyáltalán nem ismer fel, az az, hogy a szabadság tevékenysége pontosan ezeknek az akadályoknak a leküzdése, és hogy ezenkívül meg kell fosztani a külső célokat a tiszta természeti szükségszerűség jellegétől, s az egyén által önmaga elé tűzött

célökként kell tételezni őket, oly módon, hogy a szubjektum megvalósulásává és tárgyasulásává váljanak, más szóval ama valóságos szabadsággá, melynek tevékenysége a munka“ (*Grundrisse*).

Munkalélektan — a termelési viszonyok lélektana

Márpedig ha az ember olyan lény, aki önmagát termeli a társadalmi munkában, akkor nyilvánvaló, hogy a munkapszichológia alapjait — de az általános lélektan alapjait is — főként a társadalmi munka elemzésére kellene építenünk. Sajnos azonban, „még egyetlen olyan általános pszichológiai kézikönyv sem született, amely azzal kezdené, hogy egzakt módon elemzi a munka, a szakma különböző aspektusait, tényezőit, feltételeit“ (G. Politzer: *La crise de la psychologie contemporaine*) Mindennek ellenére el kell ismernünk, hogy a modern pszichológia rendkívül gazdag eredményekkel járult hozzá az ember megismeréséhez, bár fontosabb kutatási területei (pszichoanalízis, személyiségvizsgálat, karakterológia stb.) nem a *dolgozó embert* állítják központjukba. Az elmúlt fél évtizedben végzett ipari jellegű lélektani kutatások (képeségvizsgálat, intelligenciamérés) inkább pszichotechnikai jellegű vizsgálatok és ergonómiai jellegű kísérletezések voltak, amelyek — a fenti elméleti szempontoktól távol álló absztrakcióban — a gép és ember kapcsolatának a *társadalmi viszonyoktól elkülönült* pszichikai és fiziológiai vonatkozásait helyezték előtérbe. Erre kétségtelenül szükség is volt, de a leglényegesebb elemet, a *munkát*, mindeddig figyelmen kívül hagytuk — különben először is a társadalmi viszonyok meghatározó szerepét kellett volna összevetnünk az általános pszichológiai kategóriákkal. Egyszóval mindeddig mellőztük a szociológiai szempontok döntő szerepét a lélektan, különösen pedig a munkalélektan elméletében és gyakorlatában.

A munka alapvető kategória a munkapszichológus számára, tehát a szociológiai szemlélet alkalmazása az első lényeges momentum, amely szorosan kapcsolódik a pszichológus tevékenységéhez, az üzemi, laboratóriumi kutatáshoz. A szociológiai szemlélet ott kezdődik, ahol a *konkrét munka* (az élő személy képességeinek nyilvánítását jelentő munka) képzetétől megkülönböztetjük, és vele szembeállítjuk az *elvont munka* képzetét, amelynek értékét nem az egyénileg kifejtett energia, hanem a társadalmilag szükséges munkaidő alkotja. E kritérium természetesen vajmi keveset mondhat a munkás fáradtsággörbéjét tanulmányozó munkafiziológus számára, és megfordítva: „...az egyes egyén munkaideje az ő munkaideje, de csak mint mindenki számára közömbös munkaidő, amelyre ennél fogva közömbös, hogy melyik egyesé.“ (Marx) A munkás számára egy órai munka jelenthet mindig ugyanakkora fáradtságot, jelenthet óráról órára változó energiavesztéséget — de munkájának értéke semmiképpen sem az ő szubjektív fáradtságától és érzéseitől függ. M. Dufrenne szerint „a munkalélektan még nem lelte meg a maga Freudját“, azaz még nem jutottunk oda, hogy megértsük: a konkrét munka és az elvont munka megkülönböztetése, dialektikus ellentéte egyáltalán nem a pszichológia határán túl van, hanem pontosan ott, ahol a munkás személyiségére vonatkozó lélektani kutatásnak kezdődnie kell.

A munkás tevékenységének eredménye: termék. S mint ahogy ebben nincs kétfajta munka, az ember sem két munkát végez: a konkrét és elvont munka *két oldala, két ellentmondásos aspektusa ugyanannak az egy munkának*. Márpedig ha ez így van, akkor hogyan lehetséges, hogy az áruban elfogadjuk a munka két ellentmondásos aspektusának lényegi egységét, de az árut termelő munkás személyiségében nem? Mindaddig csak a laboratóriumi kísérletnek alávethető és ellenőrizhető konkrét munkát vizsgáltuk. Ha azonban a munkalélektan nem akarja megkerülni, a megismerés perifériájára szorítani a munkás személyiségét és annak strukturális, dinamikus fejlődését, akkor el kell fogadnia a konkrét munka (és a vele kapcsolatos lélektani funkciók) mellett az elvont munka fogalmát, annak *konkrét lélektani realitását*. Természetesen nagy hiba lenne az embert csupán a munka kategóriájára redukálni, de éppoly tévedés a pszichológiát olyan tudománynak tekinteni, amely kizárólag az egyén magatartásának pszichofiziológiai tényezőivel foglalkozik. Egy ilyen kiindulópont nemcsak a lélektan, hanem a munkalélektan terén sem felel meg az egyén lényegi realitásának. Mint említettük, Marx a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* az ipart „*az emberi lényegi erők nyitott könyvének*” mondja. A csupán konkrét munkavizsgálatra épülő munkapszichológia éppen attól vonatkoztat el, ami az embert lényegi mozzanatait tekintve határozza meg, azaz a valóságos társadalmi viszonyoktól. A munka megismerésének teljességére törekvő pszichológus nem hagyhatja figyelmen kívül azt a Marxtól különösképpen hangsúlyozott ténytet, hogy a konkrét munka önmagában hordozza önnön ellentétét, az elvont munkát, ami közvetlenül utal a társadalmi viszonyokra, a társadalmi munkamegosztásra.

Alig egy évtizede kibontakozott marxista megalapozottságú munkapszichológiánk egyelőre szinte kizárólag a konkrét munka fiziológiájára, pszichofiziológiai aspektusaira fordította figyelmét. A dialektikus szemléletmód hiánya érezteti is a maga következményét: bár történelmi materialista formát adtunk a kialakulófélben levő ipari pszichológiának — a központi, lényeges kérdést: *a konkrét társadalmi viszonyok lélektani vizsgálatát* mellőztük, a munkás személyiségének gazdagságát egyetlen dimenzióra, a pszichikus készségekre szűkítettük.

A munkapszichológia gyakorlati problémái

Az iparban dolgozó pszichológus, akinek kenyeré a munkások, technikusok, mérnökök, közgazdászok és igazgatók kenyerével közös kenyér: *a mindennapi termelés* — vajmi keveset foglalkozhat az előzőekben csak vázlatosan felvetett elméleti problémákkal. Ebben van jó is, hiszen a gyakorlat, a mindennapi munka körében dolgozik, de van rossz is, mert elméleti és módszertani iránytű híján a legjobb szándékú ipari pszichológus is csak nehezen küzd meg a gyakorlat buktatóival. Annál is inkább, mert a pszichológiai elméletnek, a munkapszichológia teoretikus igazságainak az élet gyakorlatával való szembesítésében a pszichológus még *egyedül áll*. Az ipar sajátos, öntörvényű világában az elszigetelt pszichológus és kis laboratóriuma egyelőre amolyan „tudományos robinzonátus”.

Az ipari pszichológustól még elég távol vannak az iskolákat alapító, elméleteket kidolgozó s azokat tudománytörténetileg konzerváló vagy

megújító katedrák és akadémiai fórumok. Személyes tapasztalatom szerint a katedrapszichológus még ritkán látott vendég a gyárban. Nem vesz részt tudományos tanácsadóként a vezetőség ülésein, ahol a termelés és a munkás sorsa felett döntenek; nem tölti be sem a modern „házigygónatató“, sem a „lelki menedzser“ funkcióját. Egy-két teljesen elszigetelt esettől eltekintve, a pszichológia akadémikus tudományosságát nem veszélyezteteti semmiféle „ipari szennyeződés“. A katedráktól útra bocsátott fiatal pszichológus elméleti poggyászából így aztán hiányzik a legszükségesebb tudnivaló: „Ha az iparban helyezkedsz el, olyan helyre mégy, ahol a központi probléma a termelés, a mennyiségi mutatók.“ A pszichológus pedig, különösen ha kezdő, nem egykönnyen küzdi le hivatásából eredő szakmai deformációját. Munkahelyét, az ipart, *emberközpontúnak akarja látni*, és ezt az emberközpontúságot akarja minél teljesebben *valóságossá tenni*. Gyökértelenül áll a múlttal szemben is, mert a hazai ipari lélektannak (eltekintve a két világháború közötti, főként pszichotechnikai jellegű kísérletektől) alig van hagyománya.

Az elmúlt évtized sokat lendített ugyan az ipari lélektan helyzetén, de két alapvető nehézséget: *a hagyomány hiányát* és a nyugati hiperindusztriális társadalom munkalélektanából átvett „teszt-mániát“, *a pszichotechnika fetisizálását* még nem sikerült teljesen túlhaladnia. Az elmúlt évek — az RKP IX. kongresszusának serkentő hatására — figyelemreméltó eredményeket hoztak az ipar humán vonatkozású problémáinak felderítésében, s ebben az első helyet, minden objektív nehézsége ellenére, a pszichológia érdemelte ki. Ma a legégetőbb kérdés a munkapszichológus szerepének, a termelés megszervezésében és irányításában betöltött státusának kérdése mellett, a sajátos *elméleti és módszertani apparátus kidolgozása*. Ezt megelőzően azonban tisztáznunk kellene elvi, kritikai álláspontunkat a most használatban levő, meglehetősen kapkodva átvett külföldi mintákkal szemben.

Különösen az amerikai ipari lélektan problematikája, nyelvezete, fogalmi apparátusa és kutatási módszere az, amivel kapcsolatban mind ezt hangsúlyoznunk kell. Alaposan meg kell fontolnunk, hogy: 1. mennyiben alkalmazható az amerikai ipar technikai szintjén jelentkező problémák munkapszichológiai modellje egy még fejlődőben levő ipari struktúra általános munkapszichológiai problematikájára (ez a kérdés elsősorban a termelőeszközök objektív fejlődési szintjével és az ehhez kapcsolódó lélektani problémákkal kapcsolatos); 2. mennyiben hasznosítható a *szocialista társadalom* kritikai és valóságfeltáró szerepű munkapszichológiájában a *magántulajdonra épülő társadalom* termelési viszonyainak lélektana.

A kapitalista vállalkozó számára az ipari pszichológia feladata egyértelmű: a munkás munkaerejének megvásárlásával egyidejűleg a munkás lelkét is megvásárolni. A profit érdekében a munkást manipulálni kell testi-lelki közérzete, kedélyállapota, vágyai és elképzelései pszichológiai ismerete alapján; el kell feledtetni vele, hogy alárendelt helyzetben van, s el kell hitetni vele, hogy ő is birtokolja a termelőeszközöket, hiszen részt vehet a termelés megszervezésében és irányításában. Természetesen a mi esetünkben nem arról van szó, hogy kirekesszünk mindent a pszichológiából, ami nem a mi társadalmi valóságunk talaján keletkezett. A lényeg: átvenni és kritikailag hasznosítani azokat az elméleti és

gyakorlati eredményeket, amelyek — bár a tökéletes termelési viszonyok közepette érték el őket — hasznosíthatók és alkalmazhatók a mi viszonyaink között fejlődő ipari pszichológiában. Csak egy példát említünk arra, hogy milyen következménye lehet a kellő körültekintés nélkül alkalmazott külföldi mintáknak. Egy kiváló hazai szakértő átvett és bizonyos módosításokkal alkalmazott egy amerikai temperamentum-tesztet, melyet még az első világháború idején dolgoztak ki. Az eredeti teszt csaknem háromszáz kérdéséből a professzor csak 76-ot hagyott meg. A teszt tartalmi részétől eltekintünk (bár az is alapos bírálatra szorul), és csupán a nyelvezet gépies átvételét vesszük szemügyre.

Kutató: Különbnek érzi magát embertársainál?

Felvételre jelentkező munkás: Igen.

Kutató: Érzi-e néha, hogy maga külön, mint általában azok az emberek, akik körében él?

Felvételre jelentkező munkás: Igen, érzem, hogy külön vagyok.

Az idézett kérdések az eredeti tesztben egy agyongépesített társadalom emberének a környezetétől elszakadó, burkolt vagy nyílt *neurotikus* „különbség”-érzetének felfedését célozzák. Az általunk átvett és alkalmazott „teszt töredék” (hiszen ez az eredetinek csak töredéke) nyelvezetének sajátosan nem minket érintő jellege nem tudatosult a differenciált szemléletre nem vállalkozó üzemi pszichológus gyakorlatában. És íme az eredmény: a válaszadó — 30 év körüli, faluról jött szakképzetlen férfi, aki munkásnak jelentkezik — „különbség”-érzetét így indokolja: „A falumban minden valamirevaló férfi gyárban dolgozik, csak én maradtam az öregekkel és a fehérsépekkel odahaza. Én trágáyat hordok, a velem egyivásúak finom gépekkel dolgoznak. Én kevesebbet keresek, ők többet, mert jó szakmájuk van. Hát hogy is volnék olyan, mint a többiek? Éppen azért jöttem, hogy felvegyenek a gyárba, mert *nem akarok külön lenni, olyan akarok lenni, mint a többiek: munkás.*” Az igenlő válasza azonban a vizsgáztató pszichológus már húzott egy jelt, s számára máris eggyel több lett a munkára jelentkező falusi férfi „normálistól eltérő” lelki vonása. A helyzet viszont éppen fordított: ami az eredeti teszt alkotója számára negatívum, az a mi integrálódni képes, testi-lelki egészségnek örvendő paraszti munkaerőnk *pozitív megnyilvánulása.*

A teszt azonban teszt, és ha már van, még hozzá sok ezer példányban sokszorosítva és „beütemezve” a laboratórium tervfeladatába — alkalmazásra és értékelésre kerül. Sok száz munkás igenlő válaszát jelzik a tesztek a következő kérdésre: „Gyakran vesz erőt rajtad valami lehangelő, nyomasztó érzés amiatt, hogy a körülötted levő dolgok nem felelnek meg a valóságnak, valahogy nincsenek a valóságban?” És erre a konkrét anyaggal viaskodó, izzadó, verejtékező munkás azt mondja: „igen”. Nahát — gondoljuk —, biztosan itt melléfogtunk konkrét-szenzoriális ismeretfokon mozgó, faluról származó alanyunkkal. A valóság igenlése helyett a valóság tagadása? Bizonyára valamilyen életidegen vallásos szekta hatásától még fel nem szabadult mezőiségi munkás válasza ez. Íme azonban az értékelő vizsgálat eredménye: a munkás — éppen mert gondolkodása konkrét-szenzoriális — a leírt, a mondott valóságot (*a munkahelyi feltételeket és körülményeket* mint megfogalmazott kívánalmakat) érezni és élni akarja, s az elméletileg elvárt ideális feltételeket egybeveti a maga konkrét, reális elvárásaival. S ha az elvárt munkakörül-

mények nem felelnek meg a valóságnak, úgy érzi, hogy a *körülötte levő dolgok* azok, melyek a valóságnak *nem felelnek meg*. Az integrálódó munkás munkahelyi empirikriticismusa nem azonos az eredeti teszt pszichoneurotikus tipológiájával. És mert az ipar nagy mennyiségű „empirikus” anyagot szolgáltat a pszichotechnika bűvöletében lebegő kutatónak, mindebből nemegyszer születnek bőséges elméleti körítéssel feltálat és tudományos tolvajnyelvvel ízesített tanulmányok: kerekasztal-értekezletek, munkalélektani szimpozionok anyagai, amelyek — jó bibliográfiával — még tudományos folyóiratok hasábjain is napvilágot láthatnak. Mindezzel azonban az ipar egy milligramm acéllal sem termel többet, a munkás munkahelyi elvárásaihoz egy millimétert sem közeledtünk; s az ipari vezetők időhiány miatt nem tudják áttanulmányozni üzemi laboratóriumuk vaskos észlelet-köteteit.

A munkapszichológia „stressze“

1. *A pszichológusé.* — A nagyipari vállalatokban, főleg a kohászatban és fémiparban létesült lélektani laboratóriumok (Vajdahunyad, Galați, Aranyosgyéres, Slatina, Nagybánya stb.) működésüknek még kezdeti szakaszában vannak. Az emberi kapcsolatok szakemberei — pszichológusok, szociológusok, ergonómusok — egyelőre minden központ, minden elméleti és módszertani irányító szerv nélkül dolgoznak. Így aztán a rendelkezésre álló kutatási erők szétszórtnak és felaprózottnak, egységes tematikai terv és irányelvek nélkül közelednek az ipar sokrétű munkapszichológiai kérdéseihez. E kérdések nem tisztán lélektani, még kevésbé munkafiziológiai kérdések, hanem lényegük szerint *az ipar pszichoszociológiai kérdései*. Ezért ma még nem annyira a laboratóriumi kutatás, mint inkább a konkrét *munkahelyi vizsgálat* útján tárhatjuk fel azokat a döntő problémákat, amelyek — bár pszichológiai, pszichoszociológiai természetűek — nagy kihatással vannak az ipari tevékenységre. A lényegi megközelítés útján véleményem szerint legcélravezetőbb, ha a munkapszichológus fogásra akasztja a fehér köpenyt, és egyelőre kezeslábasba bújik. Ebben az irányban nagyszerű példát mutatott nemcsak hazai, de nemzetközi viszonylatban is szaktekintélynek örvendő munkapszichológusunk, Bogáthy Zoltán, a resicai kohászati és fémipari művek munkapszichológiai laboratóriumának vezetője, aki hosszú ideig mint darukezelő dolgozott, s így közvetlenül „beépülve“ a munka folyamatába, együttélve a mindennapi munkahelyi megerőltetést vállaló munkással, értékes szakmonográfiákat állított össze. Számomra élményszerű volt e bátor, szókimondó pszichológus kutatási eredményeivel való megismerkedés. Bogáthy elméleti kiindulópontja az, hogy *a munkást a maga biológiai, pszichológiai és szociológiai valóságában kell kutatnunk*, és hogy a munkalélektannak nem szabad megállnia a fiziológiai vagy pszichofiziológiai szinten végzett felméréseknél. A teljes megismerés útja *a munkás élő személyiségének* feltárása felé vezet; a munkalélektannak tehát elsősorban a személyiségkutatás konkrét módszertanát és elméletét kell kidolgoznia a mi viszonyaink közepette.

A munkapszichológus „stresszének“ lényege: az ipari üzem alapvető gazdasági, műszaki és munkaszervezési problémáival való megismerke-

dés. Az ipar középpontjában jelenleg a termelés és annak mennyiségi mutatói (ma már mindinkább minőségi mutatói is) állnak; s ezért a munkapszichológusnak bizonyos sajátos praktícizmussal kell szembenéznie. Ha gyökeret akar eresztetni, nem általános lélektani problémákból, hanem az *illető üzem* egyéni profiljából származó kérdésekhez kell közelednie elsősorban. A munkapszichológiának — másutt is és nálunk is — a termelést kell szolgálnia, s amilyen mértékben ellátja e feladatát, olyan mértékben van gazdasági hatékonysága.

Igen: amilyen mértékben igazolja gazdasági hatékonyságát az ipar emberei előtt, olyan mértékben van számukra jogosultsága — ezt az igazságot meg kell tanulnia minden munkapszichológusnak. Az ipar a legszigorúbb takarékosági és gazdaságossági elv alapján működik; szívós harcot folytat a grammok, a mikronok, a lejek, sőt banik szintjén. A munkapszichológiai kutatás (laboratóriumi felszerelések, gépek, szakképzett személyzet) olyan nagy beruházás, amit a jelenlegi szigorú pénzügyi-gazdálkodási elvek alapján a vállalat vezetőinek igazolniuk kell. Csak ennek tudatában lehet munkalélektant eredményesen művelni — s ezért kell a rendelkezésre álló elméleti anyagot (teszteket, pszichotechnikai eljárásokat stb.) a most születőben levő ipari munkapszichológiai laboratóriumokhoz kötött elvárások jegyében a legszigorúbb ellenőrzésnek alávetni, mielőtt alkalmaznánk.

2. Az *ipari vezetők „stressze”*. — Az emberi kapcsolatok szakértői (pszichológusok, szociológusok, ergonómusok), kevés helyi kezdeményezéstől eltekintve, általában a felettes igazgatási szervek utasítására jelentkeznek munkahelyükön. Egy főmérnök ismerősöm arra a kérdésemre, hogy milyen megfontolás alapján határozták el a munkapszichológiai laboratórium felállítását, megmutatta a papírt: „minisztériumi utasítás, egy héten belül meg kell szerveznünk és üzembe helyezniünk...” És főmérnöki tisztségében is őszintén bevallotta: sajnos, nemhogy a szakmai líceumban, de még a műegyetemen sem foglalkoztak pszichológiával, így hát meglehetősen tisztázatlan számára, mi lesz a rendeltetése a laboratóriumnak, amelyet egy hét alatt fel kell állítani. És ez nem elszigetelt eset. A vállalatvezetők többsége, de még a mérnökök, közgazdászok előtt is egyelőre meglehetősen ismeretlen terület a pszichológia, és éppen ezért — *pszichológiai műveltségük hiánya* miatt — kevésbé fogékonyak a munkapszichológiai laboratóriumok létesítése, működése és esetleges eredményeik iránt.

De az ipari vezetőket nem szabad egyoldalúan megítélnünk. A munkásigazgatók nemzedékét felváltotta egy fiatal, a munkásosztály nevelte, mérnöki vagy közgazdászai képesítéssel rendelkező igazgató-nemzedék. Az ipari vezetők kultúrája természettudományos megalapozottságú *technikai kultúra*. A zsúfolt műegyetemi tantervben, az anyagismeret, a technológia és munkaszervezés ezernyi szakmai kérdése mellett eddig még nem sok hely maradt az *ember* tudományának. A műszaki értelmiség általános ideológiai és humán profiljának kialakítására csak a legutóbbi párthatározatok ösztönzésére tettek intézkedéseket — s ezek nyomán a műegyetemen kialakulóban van az iparlélektan és iparszociológia oktatása. Ennek pozitív hatása remélhetőleg a legújabb mérnök-nemzedék „humán fogékonyságának” fog megmutatkozni. De mi lesz az eddigi évfjakatok végzettjeivel?

Tavaly, év végén, részt vettem a Fémipari Minisztérium egyik munkaszervezési szimpozionján. Három napig tartó előadások, viták központi kérdése: hogyan lehet a fémipar *termelőkenységét* növelni. Sajnos, a jelen volt igen sok tehetséges mérnök és közgazdász kizárólag csak a gép, az anyag, a racionalizált termelés kategóriáiban „mozgott”; az ember döntő szerepét a tervfeladatok teljesítésében (a pszichológus és szociológus csoport tagjain kívül) senki sem vetette fel. Feltehetnők a kérdést: hogyan szűrődött be a tudatukba ez a technokrata szemlélet, amelyben a munkás legfeljebb mint termelési tényező, de nem mint a legfőbb tényező jön számításba? Ha a stressz erejével is, mindenképp sürgősen át kell hatnia az ipari vezetők rétegét a *szocialista humanizmus* gyakorlati követelményeinek. A termelés döntő fontosságú, de a hangsúlyt nem szabad azon hagyni, hogy *mit és mennyit termelünk*; a szocialista társadalomban a fő hangsúly a „*hogyan termelünk*”-ön van. Azt pedig, hogy miképpen állítjuk az embert az ipari élet középpontjába, miképpen alakítunk ki egy emberközpontú ipari szemléletet — ezt a feladatot, ha úttörőként is, a szocialista ihletésű tudományos munkapszichológiának kell megoldania.

3. A munkás „stressze”. — Alapvetően fontos feladat a munkalélektan számára tudatosítani azt, hogy a munkás egészséges testi-lelki közérzete *nemcsak munkateljesítmény-szükséglet*. Az ipari munkás lelki élete sokkal teljesebb és gazdagabb, semhogy csupán a munka szférájára korlátozhatnánk. Ha a munkaeszközök a munkás testének „meghosszabbításai”, érzékszerveinek és kezének hűsége kiszolgálói, akkor el kell fogadnunk azt is, hogy a munkás magánélete — lakása, ágya, asztala, mindennapi tápláléka, családi élete, szabad ideje, szórakozása stb. — a legmodernebb és legpraktikusabb értelemben: *munkahelyi feltételeinek meghosszabbítása*.

A modern munkalélektani szemlélet egyforma fontosságot tulajdonít a három váltásban dolgozó munkás bioritmusának (alvási és táplálkozási reflexek egészséges ritmusa vagy zavara) és a csoportlélektan, a kollektív én-tudat, az interperszonális munkahelyi és munkahelyen kívüli kapcsolatok egészséges alakulásának. S ha e tényezők — akár biológiai, munkafiziológiai, akár pszichológiai, szociológiai természetűek — egészséges alakulása és megnyilvánulása nincs biztosítva, az kétségtelen, hogy lelki feszültséget okoz. A munkalélektan globális szemléletének túl kell haladnia a munkás, az ipari dolgozó testén, izmain, ingerreakcióin, lelki megnyilvánulásain; a munkás *alkotó személyisége, az emberi személyiség megismerésének teljességére kell törekednie*.

S ez már több, mint helyes munkapszichológiai szemlélet és módszertani igény. Ez: az ember mélyreható tudományos megismerésére hivatott, a szocialista humanizmus szüntelen továbbfejlődését szolgáló pszichológus emberi, erkölcsi kötelessége.

ERKÖLCS A MUNKAHELYEN

Részlet egy hosszabb tanulmányból

„A kommunistáknak tántoríthatatlanul kell küzdeniük a munka szocialista elveinek megsértése ellen, fel kell lépniük bármely olyan kísérlet ellen, amely visszaélés, becsületenség vagy csalás útján tör mások munkájára, e munka gyümölcseinek elsajátítására, határozottan le kell küzdeniük a parazitizmust, a társadalom terhére történő élőlökődés törekvését.“

(A kommunista életmód és munka, a szocialista etika és méltányosság normáinak tervezetéből)

Az emberi kapcsolatok a társadalmi élet egyetlen területén sem annyira szövevényesek, mint az iparban. A munka mennyiségi és minőségi eredményességét elsősorban a termelés folyamán kialakuló emberi kapcsolatok szervezettsége és állandósága dönti el, ami e tekintetben talán fontosabb a termelőeszközöknél is. Az ipari termelést — ezt a szakadatlan és minduntalan újabb problémákat felvető folyamatot — lényegében az emberi kapcsolatok vibráló „idegrendszere“ tartja mozgásban, lüktetésének ütemét pedig az erre az idegrendszerre ható ingerek szabályozzák. Mégis, amikor elképedve tapasztaljuk ennek az ütemnek hol gyorsulását, hol lassulását, nem mindig ott keressük a zavar okát, ahol kellene, hanem rutinszerűen intézkedünk. Ha — képletesen szólva — egy csavar meglazulását észleljük az emberi kapcsolatok „gépezetében“, sokszor nem arra törekszünk, hogy helyére csavarjuk, hanem leggyakrabban kevésbé gazdaságos megoldást választva, kicseréljük vagy drótozással összetákoljuk.

Egyik részlegen egy formázó-öntő csoport hónapokon át jó minőségű és kellő mennyiségű forgattyúházat öntött — majd teljesen váratlanul csökkenni kezdett a termelt darabok száma. A sürgető közbelépésre sikerült ugyan a mennyiséget „visszatornázní“ a korábbi szintre — de nőtt a selejt aránya. Kohászokat mozgósítottak, megváltoztatták az öntődei homok minőségét, szerkezetiileg módosították a darabot, a helyzet mégsem javult. Jó néhány hét után oldódott meg a rejtély, s vele a probléma is: kiderült, hogy a művezető egy nézeteltérés következményeképpen leváltotta azt a csoportvezetőt, akivel az adott kisközösség évekig teljes egyetértésben dolgozott, s helyette saját „jóemberét“ erőltette rá a csoportra, akit az sem szaktudása, sem emberi mivolta alapján nem becsült és nem tudott befogadni.

A példabeli művezető meggondolatlan és elvtelen eljárásával megsértette a *kommunista erkölcs alapvető elvét, a kollektívizmust*, és ezzel felborította az emberi kapcsolatok szükséges egyensúlyát. Magától vetődik fel a kérdés: vajon akkor is elkövette volna ezt a hibát, ha iskoláztatása folyamán nemcsak öntészeti ismeretekre oktatták volna, hanem az er-

kölcs elveire s a belőlük eredő magatartásbeli követelményekre is? Hinni akarom, hogy — nem. Feltételezem ugyanis, hogy ha a művezető legalább olyan mértékben, mint a vas-szén ötvözet tulajdonságait, átlátta és értette volna az emberi kapcsolatok sajátosságait is, e tudását hozzáértéssel alkalmazta volna mind a termelés, mind maguk az emberek érdekében — közjük érte saját pártfogoltját is. Így azonban erkölcsi és anyagi kárt okozott, mert nem volt tisztában azzal, hogy a kisközösségek társadalmi célokat megvalósító, magukat *demokratikus eszközökkel* irányító, és tagjaiknak egyéni érdekeit — a társadalmi érdekekkel összhangban — tudatosan érvényre juttató szervezetek.

Meggondolandó a fentebbiekkel kapcsolatban az is, hogy ha annak, aki egy gépkocsit akar vezetni a közúti közlekedésben, részletesen kell ismernie a forgalmi szabályokat (vizsgáznia is kell belőlük), nem százszor fontosabb-e bizonyos szabályok ismerete azok számára, akik a sokkal bonyolultabb emberi lelkek, a sokkal balesetveszélyesebb emberi kapcsolatok forgatagában akarnak vezetni?

Effajta ismeretek hiánya annál súlyosabb balesetek forrása lehet, minél nagyobb az a hatáskör, amellyel a társadalom felruházta az illető vezetőt. Hasonlattal élve: egy kerékpáros által okozható baleset csekélység ahhoz képest, amit egy több tonnás, nagy sebességű teherkocsi okozhat. De ebből az is következik, hogy ha a kerékpárosnak az út megvilágításához elég egy zseblámpa is, a gépkocsi vezetőjének messzire világító fényszórókra van szüksége. Nemrég épp ilyen „erkölcsi fényszórók” hiánya vezetett súlyos „forgalmi balesethez” egy ismert gépgyárunkban.

Új igazgatót állítottak a gyár élére, aki az első pillanattól a „kemény kéz” módszerével kezdett „rendet csinálni”, és felületes felmérés alapján — szinte csak a példaszolgáltatás kedvéért — közelégedetlenséget keltő büntetéseket rótt ki az alkalmazottakra. Mivel az elképzelt rend ennek ellenére sem alakult ki, a „hüvelykujj”-elvet kezdte alkalmazni („a vezető én vagyok”), és minden apró, mások hatáskörébe tartozó problémával kapcsolatban személyes rendelkezései végrehajtását követelte. Az így szinte elkerülhetetlen műszaki és gazdasági melléfogások aztán az ellenkező véglet felé sodorták: egy idő múlva többé nem adott semmiféle lényegbevágó utasítást, ellenben minden apró-cseprő baj vagy fennakadás esetén halomszáma osztotta ki az írásbeli megrovásokat és pénzbírságokat — mindaddig, ameddig az igazgatói székekben ült.

A szocialista közösség *önirányító és önfegyelmező* jellegének mellőzése, a közösség tagjai közötti kapcsolatokból csupán a *függőségi* kapcsolatok elismerése már magában is erkölcsi vétség, és az esetek nagy többségében a képmutatás, a klikkszellem, a „fúrás” és „eláztatás” lábrakapásához vezet. A példabeli gyárigazgató erkölcstelen ember *lett*; azért mondom, hogy *lett*, mert eredetileg jószándékúan fogott a munkájához, és csak ama bizonyos „erkölcsi fényszórók” hiánya vezette a lejtőre. Persze az sem véletlen, hogy ebben az időszakban a munkaerővándorlás a szóban forgó gyárban rendkívül nagy volt, és hónapokon át a tervfeladatokat sem sikerült teljesíteniük.

Legyünk azonban igazságosak: nemcsak a vezetőknek van szükségük az „erkölcsi fényszórókra”. Szakiskoláinkban a fiatal munkást — a szakmaiakon kívül — elég jól felkészítik balesetvédelmi ismeretekkel is. Ezek elsajátítását külön vizsgán kell bizonyítania. De mi történik az emberi kapcsolatokat szabályozó erkölcsi normákkal? Ez nem tantárgy, ebből

nem kell vizsgázni; megismerésük és elsajátításuk alkalmoszerű, többnyire az osztályfőnöki órákon folyó „lelkizésre“ szorítkozik, aminek a hatékonysága csupán az osztályfőnök nevelői érzékétől és rátermettségétől függ. Márpedig ha testi épségünk őrzésére különös figyelmet fordítunk, ugyanezt kellene tennünk lelki épségünkkel is. Annál is inkább, mert mindennapi munkánkban sokkal több a lelki, mint a testi baleset.

Egy üzemben teljesen új szakismereteket igénylő gépsort szereltek fel. Három fiatalot tanítottak be a berendezés három műszakos üzemeltetésére, s ezek több mint egy évig zavartalanul termeltek. Példaadóan segítettek egymást, „üzemközben“ adták át egymásnak a berendezést, és mindegyik megteremtette váltótársa számára a munka termelékenységéhez szükséges feltételeket. Aztán egyszer csak apadni kezdett a megmunkált darabok száma, a váltások végén állt a berendezés; a fiatalok között széthúzás támadt, és ennek következtében a korábbi termelési szintet semmiképp sem sikerült újra elérni. Néhány hét múlva derült ki a baj oka: az egyik fiatal, a többiek tudta nélkül, fizetési besorolásának emelését kérte — ami azt jelentette volna, hogy hármuk közös keresetéből érdemtelenül többet kapott volna, mint a társai. Bár kérését nem teljesítették, társai nem bocsátották meg neki az erkölcs egyik elemi normájának az áthágását, és nem akartak vele továbbra is együtt dolgozni. Ez a lelki baleset legalább olyan szenvedést okozott neki(k) hosszú időn keresztül, mint egy testi sérülés.

Az egyén lelki sérüléseinek elkerülésén kívül az erkölcsi normáknak van egy fontosabb szerepük is: *a társadalomilag hasznos cselekvésre való ösztönzés*. A szocializmushoz élő ember tettei ugyanis olyan mértékben minősülnek erkölcsöseknek, amilyen mértékben az egész társadalom ügyét szolgálják, és amennyiben összhangban vannak a fejlődés irányzatával. A szocialista erkölcsnek ebből a legáltalánosabb követelményéből adódik, hogy a tétlenség is erkölcstelen — vagyis: minél hathatósabban cselekszünk az idézett követelmény szellemében, annál inkább távolodunk az erkölcstelentől az erkölcsös felé. És fordítva.

*

Valamennyi erkölcsi alapelv közül talán *a szocialista humanizmus* elve, illetve az ebből eredő követelményeknek minden helyzetben való felismerése és tiszteletben tartása (az emberi méltóság kiteljesítése, a kapcsolatok emberséges jellegének erősítése, az emberről való gondoskodás stb.) a legbonyolultabb. A szocialista társadalomnak — erkölcsi viszonylatban — az az alapvető célja, hogy minden tagját az emberi méltóság felemelő érzetének birtokába juttassa. Ennek elengedhetetlen feltétele az, hogy a társadalom minden tagjára egyenlő kötelezettségek háruljanak, maguk között pedig egyenjogúak és egyenrangúak legyenek. Más szóval ez azt jelenti, hogy a társadalom minden tagjának — nemzetiségre, nemre, foglalkozásra, származásra, anyagi helyzetre vagy különféle összeköttetésekre való tekintet nélkül — valóban embernek, a közösség számottevő tagjának, az anyagi és szellemi javak teljes jogú birtokosának kell éreznie magát. Hazánkban a megkülönböztetések eltörlését maga az alkotmány szavatolja, másrészt a szocialista termelési mód meg is szüntette azokat az anyagi-gazdasági feltételeket, amelyek az osztálytársadalmakban az emberek közötti egyenlőtlenség alapját képezik. A szocialista viszonyok kiteljesedésének jelentős eredménye, hogy megszűn-

tette az emberek származás szerinti megkülönböztetését is, ami a fejlődés egy korábbi szakaszában még fennállt.

Mindaddig azonban, ameddig a javakból való részesedés a végzett munka arányában történik, s ameddig a társadalom szerkezetében léteznek függőségi-alárendeltségi viszonyok — mindaddig adódhatnak olyan helyzetek, amelyek könnyű alkalmat szolgáltatnak a humanizmus elvének megsértésére és erkölcsi követelményének áthágására. Az emberi méltóság birtokába jutni, ezt érvényesíteni *harcot* jelent tehát a szocializmusban is: harcot mindazon viszonyok és helyzetek ellen, amelyek az embert megalázhadják, erkölcsi-jellembeli megalkuvást követelhetnek tőle (ilyen például a meghunyászkodás a feljebbvalók előtt, illetve más részről a befolyással nem rendelkezők semmibevevése, a kevésbé iskolázottak lenézése, a függőségi viszony felhasználása személyes szolgálatok elvégzésére vagy nemi kapcsolatok létesítésére stb.). A függőségi viszonyok fennállásának egyik nem kívánatos lehetősége az is, hogy a vezetés hierarchiájában fentebb álló személy kisajátíthatja magának a közösségi minősítés jogát — vagyis megtörténhetik, hogy a neki alárendelt egyén szándéka, cselekvése nem tényleges értelemben minősül közösségi jelentőségűnek, nem önmagában hasznos, hanem csak akkor, ha a vezető annak minősíti, úgymond a közösség nevében.

Egy hallgatag, de nagyon dolgozó műhelyfőnököt műhelyének bizonyos problémái arra készítettek, hogy egy üzemi nagygyűlésen — az ügy fontossága és saját felelőssége tudatában — jelentse ki: a termelés beütemezésének és ellenőrzésének módja elavult, nem felel meg a fejlődés mai színvonalának. A segíteni akarás lelkesedésével sorolta fel érveit és javaslatait az üzemi szinten szükséges változtatások bevezetésére. Az üzem vezetője azonban nem minősítette közösségi ügynek a műhelyfőnök által elmondottakat, és sem zárószavaiban, sem a továbbiakban nem foglalkozott az üggyel. A javaslatok feledésbe merültek. A műhelyfőnököt azonban nemcsak ez sértette emberi méltóságában (felelősségtudatának, illetékességének, meglátása helyességének, jószándékának semmibevevése), hanem még súlyosabban az, hogy mintegy másfél év múlva — mikor az éppen őáltala sürgetett intézkedések elmaradása miatt a termelés akadozni kezdett — leváltották, mondván, hogy nem „fejlődőképes“, mert ugyanúgy ütemezi és ellenőrzi a termelési folyamatokat, mint ezelőtt tíz évvel...

A példára persze azt lehetne mondani, hogy elszigetelt eset, s hogy egy-két ütemtelen rángás után a termelés gépezete fáradhatatlanul megy tovább. Igen ám, de közben lelkiileg — talán egész életére — rokkanttá tettünk egy embert; sőt lelki sérülést okoztunk azokban is, akik megérezték az odaadóan dolgozó emberen esett méltánytalanságot, s akik a példa hatására sokat veszítenek a kérdéseket nyíltan feltáró őszinteségükből, kezdeményezőkézségükből.

A szocialista humanizmus erkölcsi normáit sajnálatos módon még elég gyakran sértjük meg a különféle összeköttetések alapján történő megkülönböztetésekkel is. Bár tapasztalatom szerint az ilyen alapon előnyös helyzetekbe került „menő fejek“ rendszerint csak pünkösdi királyok, mégis meggondolandó, hogy milyen sérüléseket okoz a közösség tagjainak e pünkösdi királyok uralkodása, és milyen súlyos baleset az ő számukra is az elkerülhetetlen bukás. A pártfogó tehát a pártfogoltnak is csak látszólag segít, végeredményben árt, mert erkölcsileg megrontja, s kiteszi őt az ebből adódó következményeknek.

A humanizmus elvét szembetűnően sértő megkülönböztetéseken kívül még előfordulhatnak esetenként apróknak tűnő, de összességükben mégis jelentős sérüléseket okozó megnyilvánulások. A párt politikájának szellemében egész társadalmunkban olyan feltételeket és légkört kell teremtenünk, hogy minden tagja — nemzetiségre való különbség nélkül — *otthon érezze magát* benne. Az ehhez szükséges törvényes feltételek szocialista államunkban megvannak; a megfelelő légkört minden kisebb vagy nagyobb közösség önmaga kell hogy kialakítsa.

Az „otthon-érzet” egyik legtermészetesebb tényezője az anyanyelv használata. A munkahelyi (üzemi) élet nem néhány perces hivatali ügyintézés, nem is egy-két órás előadás-hallgatás, hanem a dolgozó ember életének időben számottevő (legalább egyharmadnyi), tartalmában pedig leglényegesebb része. Természetes, hogy életének ebben a részében is minden ember a saját anyanyelvét használva érzi magát leginkább otthon; de nyilván az is éppen ilyen természetes, hogy az ország egységes iparának vezetését, irányítását, mindennemű feladatainak lebonyolítását, ügyintézését stb. egy nyelven kell végezni. A mondottakból s abból a tényből, hogy az ország számos munkahelyén dolgoznak együtt más-más anyanyelvűek, az úgynevezett „kényes helyzetek” sokasága adódhat — amelyek azonban mindjárt nem kényesek, ha az emberi kapcsolatok minden fokán és szintjén a szocialista humanizmus és méltányosság erkölcsi követelményeinek szigorú betartásával viszonyulunk hozzájuk, annak a történelmileg hagyományos testvériségnek a szellemében, amelyre oly gyakran hivatkozunk.

Ha egy többségében magyar anyanyelvűekből álló társaságban akár csak egy olyan román anyanyelvű is van, aki csak a saját anyanyelvén ért, akkor magyarul beszélgetni nemcsak elemi tapintatlanság, de erkölcsileg sem megengedhető. Ha viszont ennek a társaságnak csak a helyisége közös, de a beszélgetés témája nem érdekli csak románul tudó munkatársunkat, akkor az egyenjogúság természetes velejárója a saját anyanyelv használata. Tanúja voltam viszont olyan esetnek is, amikor egy irodában a telefonhoz kért magyar alkalmazott — a román munkatársakkal szembeni, rosszul értelmezett tapintatból — a saját bátyjával sem akart magyar anyanyelvén beszélni. Senki sem várt el tőle effajta önfeladást, és túlzott beilleszkedési igyekezetével lényegében *ő maga* megkülönböztette meg magát a közösségtől, mert tanújelét adta annak, hogy nem érzi magát otthon benne.

Az említett példa nyilván csak egyik, talán nem is a legfontosabb vetületében próbálja érzékeltetni a kérdés sokrétűségét. Anélkül, hogy a kérdéskör teljes kimerítésére vállalkoznánk, újra hangsúlyozzuk, hogy a kisközösségi élet legapróbb megnyilvánulásaitól kezdve egészen az anyanyelvi szempontból vegyes összetételű üzemek művelődési tevékenységéig (müködvelő előadások, faliújság, hangosbeszélő, könyvtár, tanfolyamok stb.) mindenben a szocialista humanizmus elveinek gyakorlatba ültetéseért, pártunk politikájának megvalósításaért, társadalmunk minden tagja „otthon-érzetének” megteremtéséért kell fáradoznunk.

*

A humanizmus erkölcsi normáinak összességéből fakad — mint ezeknek sajátos vetülete — *az emberi kapcsolatok humanizálásának a követelménye*, ami a közösségi szellem fejlődésével, az általános műveltség

színvonal emelkedésével, az anyagi létfeltételek társadalmi biztosításával párhuzamosan, fokozatosan valósul meg. Annak ellenére ugyanis, hogy a termelőeszközök társadalmi tulajdonának feltételei közepette az egyének egyre kevésbé állanak szemben egymással vetélytársakként — az ember és ember, valamint az ember és közösség közötti apró érdekellentétek, összeütközések még aligha kerülhetők el.

Tudatában kell lennünk azonban annak, hogy elégedett állapotunkat nemcsak a „jobbban élni“ célkitűzés követésével érhetjük el, hanem a „jobbnak lenni“ erkölcsi igényének érvényesítésével is. Ha pedig ekkorban mégis merülnek fel ellentétek, azokat az emberiség szellemében kell megoldanunk.

Egy üzemben az egyik gyártási vonalat egy kiváló szervezői képességekkel rendelkező, azelőtt gépbeállítóként működött szakmunkás irányította. Munkája eredményét, lelkiismeretes odaadását mindenki elismerte; ám ennek ellenére jó néhányszor támadt szóváltása az osztályvezető mérnökkel, aki túlzott követelményekkel lépett fel vele szemben, s ezeket ráadásul elég türelmetlenül fejezte ki. Ezeknek az összeütközéseknek az eredményeként az illető szakmunkás többször kérte, hogy mentse fel a képzését meghaladó munkakörből; s ez végre — egy általános átszervezéskor — meg is történt. Ekkor, tekintettel magas szakképzésére és hosszas gyakorlatára, két-három osztály is kérte, hogy helyezték oda csoportvezetőnek, régi „ellenlábasa“ azonban keresztülvitte, hogy egy melléüzembe helyezték át, alacsonyabb besorolásba.

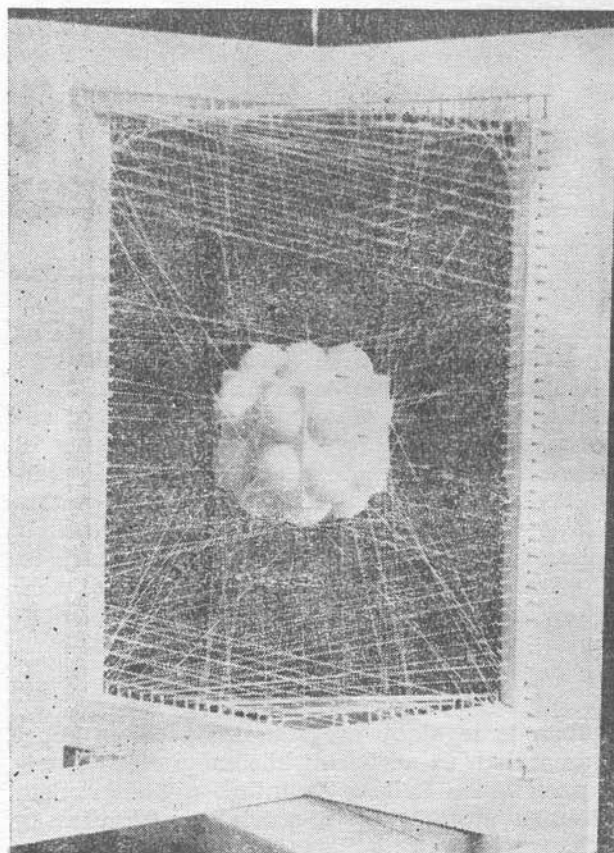
Mi vezérelte a példabeli „hatalmi tényezőt“ abban, hogy a régóta fennálló konfliktust így oldja meg? Személyes elégtételszerzés-e, vagy csupán a példaadás igénye, hogy „vele nem lehet ujjat húzni“? Mellesleg, mi vezette, hiszen mindenképp súlyos vétséget követett el: *nem bánt emberségesen* egy emberrel — s ezzel a közösségnek is kárt okozott, minthogy a szóban forgó munkás az új beosztásban nem hasznosíthatta magas szakképzését, nem a képességeinek megfelelő helyre került.

A felmerülő ellentmondások ilyenszerű megoldását kiküszöbölni, az erkölcsi-jellembeli értékek megvédésén örködni a *közvélemény* hivatott. A közvélemény szerepét és felelősségét hangsúlyozza az a pártdokumentum is, amely kötelezővé teszi a közösség jóváhagyását ahhoz, hogy valakit felelős beosztásba helyezhessenek. Minthogy azonban a közösség is, akárcsak az egyén, ki van téve annak a lehetőségnek, hogy tájékozatlanul, tévesen ítél, az egészséges közvélemény kialakításához és fenntartásához a közösség egészére kiterjedő világnézeti felkészültség mellett szükség van az *elvi, tárgyilagos bírálat* szellemének meghonosítására is, valamint arra, hogy a bírálat gátló tényezők (például a megtorlástól való félelem) nélkül, teljes nyíltsággal érvényesüljön.

*

Ahhoz, hogy vázlatosságában is legalább megközelítően teljes képet adjunk az ipari termelés folyamatában és az üzemi-közösségi életben felmerülő erkölcsi kérdésekről, szemügyre kellene vennünk a kommunista erkölcs olyan alapvető követelményeit is, mint a szocialista hazafiasság és az internacionalizmus, a képesség szerinti odaadó munka, valamint

ezeknek — s a fentebb már említett alapelveknek — számos gyakorlati vonatkozását; a mindennapi életet és mindennapi munkát, amelyek során a belső erkölcsi meggyőződés külsőleg, tettekben is megnyilvánuló *etikai magatartássá* válik. De mindezekről könyvek és tankönyvek sokaságát lehetne — és kellene — írni, s jómagam, aki a problémakörnek nem vagyok elméletileg felkészült szakembere, hanem csak fontosságának észlelője egy gépgyártó üzemben, itt most csak arra voltam kénytelen szorítkozni, hogy néhány példa segítségével „erkölcsi fényszóróink” állandó tökéletesítésének, karbantartásának jelentőségét hangsúlyozzam.

Sigma—1: Mag

MUNKAPSZICHOLOGUSOK GONDJA ÉS FELELŐSSÉGE

Az utóbbi években nálunk is egyre több sajtóközlemény, rádió- és televízióadás ismertette a munkalélektan elvi és gyakorlati kérdéseit. E tudományág terén elért hazai eredmények egyik utóbbi mérlegét az 1970 decemberében Bukarestben megtartott munkalélektani szimpozion anyaga tartalmazza. Ennek tükrében számottevő fejlődést tapasztalhatunk mind az elméleti kutatások, mind gyakorlati alkalmazásuk tekintetében, ami annál öröndetesebb, mivel hosszú évtizedekig tartó stagnálás után a munkalélektan hazai fejlődése csak pár éve kezd kibontakozni.

Az alábbiakban *a munkalélektani gyakorlat* néhány problémáját óhajtom érinteni, ahogyan azokat a gyakorló pszichológus látja; olyan aspektusokat, melyekről a sajtóban ritkábban esik szó, de amelyek élet- és emberközélből nyújtanak bepillantást a munkalélektan erkölcsi és érzelmi, szociális és adminisztratív gondjaiba. Mert ilyenek is vannak. Ember és munka, élet és tudomány összefüggéseit másként is lehet — és kell is — látni, mint elvont elméletek hideg fényű megvilágításában. A példákat és a tényanyagot, amelyek révén megközelíteni próbálom a mondott kérdéseket (főleg a pszichológiai alkalmasságvizsgálatok tekintetében), a hivatásos gépkocsivezetőkön végzett vizsgálatok tapasztalata szolgáltatta, a megfogalmazott problémák többsége azonban általános.

*

A hazai munkalélektan évtizedes lemaradása a fejlődéstől rányomta bélyegét újjászületése körülményeire is. A pszichológusok jó ideig nem foglalkoztak munkalélektannal, még kevésbé gyakorlati alkalmazásával — mert nem létezett *hivatalosan is elismert* társadalmi szükséglet ilyen irányban. Ez szükségyszerűen hozta magával a pszichológusképzés korlátozását: egyrészt az egyetemekről is kevés pszichológus került ki, másrészt ezek oktatási programjában sem szerepelt tantárgyként a munkalélektan. Amikor az ipar fejlődésével párhuzamosan egyre fokozottabban jelentkezett a társadalmi-gazdasági igény a munkalélektan és alkalmazása iránt, hiányoztak a pszichológus-szakemberek, akik munkásságukkal ezt az igényt megfelelő mértékben kielégíthették volna.

A Szállításiügyi Minisztérium — korábbi tapasztalatok birtokában — elsőként ismerte fel a lélektani szempontú munka-alkalmassági vizsgálatok szükségességét. 1952-től alkalmasságvizsgáló lélektani laboratóriumokat létesített a vasúti, majd a vízi és légi szállításnál. 1963-ban miniszteri rendelettel kötelező lélektani vizsgálatra utasította a hatáskörébe tartozó egységek összes gépkocsivezetőit, de csak 1967-ben döntötte el,

hogy a hivatásos gépkocsivezetők szakmai kiválasztása és munkahelyi átírányítása céljából a tervezett *laboratóriumokat* megalakítsa. Ez azonban bizonyos nehézségekkel járt. A bukaresti — országunkban akkor még egyetlen — lélektani fakultásról nem került ki annyi abszolvens, hogy a Szállításiügyi Minisztérium létesítette pszichológusi állásokra is elegendő számban jelentkezhettek volna, és így a fennmaradt helyeket a filozófia szakot végzeteknek ajánlották fel. A filozófus tanárjelöltek nem kalandvágyból fogadták el ezeket az állásokat: 1967-ben mintegy kilencven ösztöndíjas filozófiai szakos államvizsgázott, az Oktatásiügyi Minisztérium viszont abban az évben csak húsz tanári kinevezést tudott biztosítani számukra.

A pszichológushíány miatt a vasútnál már korábban is több pedagógia szakos dolgozott pszichológusi minőségben; a gépkocsiszállítási vállalatok pszichológusai pedig — mint láttuk — többségükben a filozófia szakosok közül kerültek ki. A továbbiakban kevesebb filozófus, de egyre több gyógypedagógus kapott pszichológusi kinevezést. Mindez nemcsak a szállításiügyben történt így; a helyzet hasonló volt a későbbiek során létesült üzemi lélektani laboratóriumok esetében is, aminek következtében egy adott pillanatban a gyakorlati munkapszichológusoknak mintegy fele képzettségére nézve *nem pszichológus* volt. Ez a látszatra érdektelen — valójában eléggé visszás — felszíni mozzanat a tudományos és erkölcsi problémák egész sorát takarja.

Az a filozófia vagy pedagógia szakos abszolvens (de nyugodtan mondhatnánk pszichológia szakost is), aki tíz évvel ezelőtt a gyakorlati munkalélektant pályájaként vállalta, indulásakor meglehetősen keveset tudhatott a mondott tudományág alkalmazási gondjairól. Ismeretei között többnyire negatív értékelésekkel társítva raktározta el azt a keveset is, amit a munka pszichológiai ésszerűsítéséről, az alkalmasságvizsgálatokról, tesztekéről stb. hallott-olvasott. A tesztekéről például körülbelül ezt tudta: „áltudományos eszközök osztályérdekű képesség- és személyiségvizsgálatok szolgálatában“. Ez az egyértelmű elutasítás, amely a tőkés társadalomban a tesztekkel való *visszaélésekért* magukat a tesztek kárhoztatta, érthető fenntartásokat és idegenkedést ébresztett a fiatal abszolvensokban a tesztekkel szemben (ez részben a köztudatba is átment). A szakirodalomban közben egyre nagyobb súllyal kezdtek már jelentkezni a munkalélektani kérdések, s a teszt-probléma ismét napirendre került; a gyakorlati pszichológiára vállalkozó abszolvens azonban ugyancsak meglepődött, mikor munkába állásakor mindjárt a „kompromittált“ tesztekkel dolgozva kellett kenyerét keresnie.

Ami addig elavult, majd újrakelevenedett, ám sokak számára elvont vitatémának látszott, az egyszerre egzisztenciális problémája lett mindazoknak, akik elsősorban tesztvizsgálatok végzéséért kaptak fizetést, továbbá azoknak is, akiknek az elvégzett vizsgálatok következményeként megváltozott a munkahelyük, beosztásuk, jövedelmük — vagy bizonyos irányú vágyaikat nem valósíthatták meg. A munka-alkalmassági felmérések célja ugyanis az, hogy a „minden embert a neki megfelelő munkahelyre“ elv alapján kiválasszák egy adott munkahelyre a legmegfelelőbb dolgozót, azaz: minden egyént a képességeinek, személyiségalkatának megfelelő munkahelyre irányítsanak. Ez pedig szükségszerűen maga után vonja egyes alkalmazottak vállalaton belüli *státuszának módosulá-*

sát, ami az egyén számára előnyös is lehet, de hátrányos is. A gépkocsiszállításnál meglehetősen nagyok a státusbeli módosulások, amelyeket éppen a pszichológus rendelhet el az alkalmasságvizsgálat eredményeként; egy gépkocsivezető havi jövedelme például felére csökkenhet, ha a személyszállítástól a helyiérdekű teherszállításhoz kerül, s az is megtörténik, hogy valaki teljesen alkalmatlannak bizonyul a gépkocsivezetésre. (A gépkocsiszállításnál folyó lélektani vizsgálatok eredményei jelenleg csak a szállítást keretében érvényesek, országos szinten nem. Az a gépkocsivezető, akit itt a pszichológus eltilt a személyszállítástól, minden további nélkül munkába állhat a városi közszállításnál, mivel ez más szervek hatáskörébe tartozik, a gépkocsivezető munkakönyvében pedig nem szerepel a lélektani alkalmassági minősítés.) A munka-alkalmassági minősítés tehát mindenképp óriási erkölcsi és szakmai felelősség terhet jelent a pszichológus számára, különösen ott, ahol az ilyen minősítés nem pusztán javaslat jellegű, hanem kötelező érvényű utasítás.

A tesztek tudományos értékéről folytatott, széles körben gyűrűző vita nem lehetett sem közömbös, sem csekély jelentőségű a munkapszichológusok számára, akik nap mint nap tesztvizsgálatokat végeztek és emberek munka-alkalmasságáról döntöttek. A döntések helyessége — általánosságban tekintve — a vizsgálati eszközök és módszerek *tudományos értékétől*, valamint a pszichológusok *szakmai hozzáértésétől* függ. A pszichológusok tehát a tesztekkel kapcsolatos pró és kontra érvek tükrében munkájuk értelmét, sőt létjogosultságát latolgatták. A vita nyomán a tesztek használhatóságának elvi elismerése fokozatosan megtörtént: a szakemberek megegyeztek abban, hogy egyes tesztek tudományos értékű pszichológiai mérőeszközök lehetnek — a hozzáértő szakemberek kezében. A vélemények továbbra is megoszlottak egyik-másik teszt használhatóságát illetően, de a tesztvizsgálatok általában *elvi létjogosultságot* nyertek, ami fontos lépés volt a gyakorlati munkalélektan kibontakozásában, s a gyakorlati munkapszichológusok szakmai lelkiismeretét is megnyugtatta. Tény, hogy korábban az elvek és a gyakorlat között nem volt teljes az összhang, s a gyakorlat sok tekintetben az elmélet előtt járt. (Tíz évvel ezelőtt például egyetemünkön még csak elutasító véleményeket hallott a diák a tesztekéről, miközben a vasúti lélektani laboratóriumokban már 1952 óta megszakítás nélkül végeztek tesztvizsgálatokat. Ez persze nem véletlen, hiszen a forgalmi biztonság érdekében valóban szükséges az alkalmazottak pszichológiai vizsgálata, s ennek elsődleges eszközei a tesztek.)

A gyakorlat tehát az elmélet előtt szentesítette a tesztvizsgálatokat. Az elméleti szakemberek fenntartásai a tesztvizsgálatok alkalmával érvényesülhető szubjektívizmus, a téves ítéletek, az egyént hátrányba hozó tévedések veszélyével számoltak, némiképp joggal — a gyakorlatban a közérdek, a forgalmi biztonság, a tesztvizsgálatok globálisan vett *eredményessége* számított. A fenntartások és óvások azonban, amelyeket a szakemberek szüntelenül hangoztattak, ma sem avultak el, sőt fokozottan időszerűek, mivel az elmélet ma már jóval megelőzte a gyakorlatot, s most már a gyakorlat növeli az ellentmondásokat, a feszültséget a maga lemaradásával. A pszichológus állandóan beleütközik ezekbe az ellentmondásokba, valahányszor döntenie kell, s nap mint nap általános

humanizmus és konkrét erkölcs, tudományos igény és kényszerű igénytelenség közötti feszültségeket él át; nyugtalansága így folyamatos, mert dilemmái továbbra is dilemmák maradtak.

A pszichológus arra törekszik, hogy tevékenységével csökkentse, sőt lehetőleg kizárja a munkabaleseteket, indokoltan tiltson el egyeseket bizonyos munkahelytől, foglalkozástól; másrészt feladata, hogy lehetővé tegye másoknak reális adottságaik, képességeik kibontakoztatását a nekik megfelelő munkahelyen — saját maguk és a közösség, a termelés érdekében. Am előfordulhat, hogy a pszichológus tévesen ítél, indokolatlanul hoz hátrányba egyeseket, alaptalanul részesít előnyben másokat. Az alkalmasságvizsgálatokat a munka — mondhatni, maga az élet — igényli, s a tudomány igazolta és igazolja e vizsgálatok eredményességét. Van lehetőség a megvizsgált személyek *újvizsgálatára* is. Mindez azonban inkább csak általában érvényes, és a pszichológus csak saját *szakmai lelkiismeretességében* bízva nyugodhat meg afelől, hogy döntést döntés után, ítéletet ítélet után hozva minden konkrét esetet helyesen értékel. Megnyugodnia nehéz, hiszen a tökéletes tárgyilagosság még a mikrofizikában is csak igény, hát még a pszichológiában, ahol a kutatás tárgya az emberi pszichikum, a személyiség, aminél bonyolultabb és nehezebben feltárható jelenségterület alig van!

A munkapszichológusok számára mindenképp örömdetes, hogy munkájuk értelmét és társadalmi hasznát a gyakorlat és az elmélet egyaránt igazolta, jöllehet — mint említettem már — a pszichológia szaktekintélyei továbbra is messzemenő óvatosságra intenek a tesztek alkalmazásában és általában az alkalmasságvizsgálatokban. A legtöbbet hangoztatott követelmény a hozzáértő pszichológus-szakember, akiben joggal látják a munkalélektani gyakorlat tudományosságának és becsületességének alapvető biztosítékát. A követelés korábban annál inkább indokoltnak tűnt, minél nagyobb számban működtek pszichológusként a nem-pszichológus képesítésűek, akik — magától értetődően — elsősorban magukra vonatkoztatták a hozzá nem értés implicite megfogalmazott vádját. Természetesen erkölcsi igény, hogy mindazok, akik naponta ítélkeznek mások munka-alkalmasságáról, előbb önmaguk munka-alkalmasságáról győződjenek meg. Csakhogy ez valójában szinte kizárólag *lelkiismeret és öntudat dolga*. Mindazoknak, akik a gyakorlati pszichológiában vállaltak munkakört, eredeti képesítésüktől függetlenül át kellett képezniük magukat gyakorlati „lélektanásszá”, ami évekig tartó munkahelvi, sok tekintetben erőfeszítésekkel járó autodidakta tanulást jelentett. Az egyénenként elsajátított szaktudás színvonala, az általános- és munkalélektani ismeretek mélysége, terjedelme, rendszeressége, valamint a pszichológus tevékenységhez szükséges személyes képességek, sőt *tehetség* mértéke adta meg sokaknak közülük a hozzáértés rangját. A hozzáértés kritériuma pedig továbbra sem lehet más, a pszichológia szakot végzetek esetében sem — amíg az „egyetemen képzett pszichológus” fogalma azonos értelmet nem kap a „hozzaértő és rátermett pszichológus”-sal.

Több szakember kifogásolta és kifogásolja, hogy egyes helyeken túl korán tértek rá a tömegesen végzett, hivatalos következményeket is

maguk után vonó lélektani alkalmasságvizsgálatokra. A kifogás egyik indoka korábban éppen a hozzáértő pszichológusok kevés száma volt, a másik pedig az, hogy nem mindenütt végeztek el idejében vagy megfelelő szinten a vizsgálati eszközök és módszerek érvényességének ellenőrzését (ún. validálását), valamint az előzetes kísérleti kutatásokat és felméréseket. Az ilyen jellegű mulasztások — érthető módon — rosszízű emlékeket idéznek az alkalmasságvizsgálatok múltjából, és jogos aggodalomra késztetnek. Ezeknek a mulasztásoknak a pótlása folyamatban van, de a Pszichológusok Egyesületének egyik utóbbi ülésén felmerült gondolat, a teszttellenőrző bizottságok létrehozásának gondolata is jelzi, hogy a fentebbiekkel kapcsolatos gond még mindig időszerű. Persze a korábbi mulasztásokat és az újabban elért eredményeket mérlegre téve, a mulasztások háttérbe szorulnak, de jelentőségük semmiképpen sem hanyagolható el, még akkor sem, ha miattuk nemcsak — és sokszor egyáltalán nem — a pszichológusok hibáztathatók.

Azoknak a vállalatoknak a vezetősége, ahol az alkalmasságvizsgálatokat bevezették, helyenként úgy vélekedett, hogy kissé későn került sor ezekre a vizsgálatokra. Amiben feltétlenül igazuk is volt, hiszen a dolgozók szakmai kiválasztásának és irányításának első fokon a szakma el-sajátítása *előtt*, az iskolai felvétel idején kell elkezdődnie és alapján megvalósulnia. Mivel ez a legtöbb szakmában nem történt meg, az alkalmasságvizsgálatok feladata a többéves szakmai, illetve konkrét munkahelyi gyakorlattal rendelkező nagy tömegének „átszűrése” és „átrendezése” lett volna — tekintve, hogy a vállalatok vezetősége sokszor olyan szempontokat is érvényesített alkalmazottainak munkahelyi beosztásakor, amelyek nem mindenben fedték a „minden munkahelyre a legmegfelelőbb embert, minden embert a neki megfelelő munkahelyre” elvet. Nem tagadható, hogy a gyakorlati beválás a munkahelyen, a szakmai tudás és az elért termelési eredmények elsődleges alapul szolgáltak az alkalmazottak munkahelyi beosztásánál, de közrejátszottak és — ismerjük el — közrejátszanak szubjektív szempontok is, hatottak és hatnak az antipátia—szimpátia, érdekellet—érdekazonosság stb. mikroszociológiai erővonalai. A pszichológus tehát egy már kialakult rendbe és szempontrendszerbe kénytelen beleszólni, mely törekvése nem mindig áll összhangban a vállalatvezetők és más munkahelyi irányítók véleményével.

Ez az ellentét többféleképp oldódhatik meg. Egyes helyeken az alkalmasságvizsgálatok csak az „új emberekre”, a most munkára jelentkezőkre nézve kötelezők (vagy azokra, akik nem váltak be munkahelyükön), de nem kerül sor az alkalmazottak összességének a felülvizsgálatára. Más helyeken a pszichológiai alkalmassági minősítés csak javaslat jellegű, s ezt a vállalat vezetősége elfogadhatja vagy sem. Mindenképpen: a *vállalatvezetők hozzáállása*, magatartása az egyik legfontosabb tényezője lett a gyakorlati munkalélektan fejlődésének, illetve eredményei hasznosításának. És nemegyszer épp a vállalatvezetők azok, akiknek elsősorban tulajdoníthatók mind az elért sikerek, mind az apróbb vagy nagyobb mulasztások ezen a téren.

Ma már egyre több az olyan vállalatvezető, aki határozottan igényli a lélektani laboratóriumok, a munkapszichológusok munkáját, de egyelőre többségben vannak azok, akik nem ismerték fel mindennek a szükségét

— akár mert speciális szakmai (munkalélektani) tájékozottságuk hiányos, akár mert általános műveltségükben „fehér folt” a lélektan. A már működő laboratóriumokat néhol a felsőbb szervek — a minisztériumok — utasítására létesítették, néhol azonban a vállalatvezetők kezdeményezésére. Ezért előfordul, hogy míg egyes vállalatok szeretnék ilyen laboratóriumokat berendezni, de nincs rá anyagi alapjuk (vagy nincs honnan „beszerezniük” pszichológust), addig más vállalatoknál a felsőbb szervek intézkedése nyomán létesültek ugyan laboratóriumok, de a vállalatvezetők csak teherterelt, költséges improduktív „részleget” látnak bennük, s ennek a szemléletnek megfelelő a magatartásuk is irántuk. Ezek a vezetők csupán adminisztratív vonalon törődnek — ha törődnek — a nekik alárendelt pszichológusok munkájával: mivel „papíron” elsősorban a vizsgáztatási tervek számadatai szerepelnek, egyetlen gond a mennyiségi mutatók megvalósítása, vagyis a havonta és évente vizsgáztatott személyek száma.

Ha kezdetben a gyakorlat sok tekintetben megelőzte az elméletet, s ez ösztönzőleg hatott az elméleti munkapszichológia fejlődésére, a jelenlegi fordított helyzet, a gyakorlatnak az elmélet mögött való elmaradása egyáltalán nem örömdetes. Nem szabad megfedkezünk arról, hogy a munkalélektan, közelebbről az alkalmasságvizsgálatok esetében *alkalmazott tudománnyal* van dolgunk, s nem mindegy, hogy ezt alkalmazzuk-e csakugyan vagy sem, vagy pedig hogy mit és miképpen alkalmazunk.

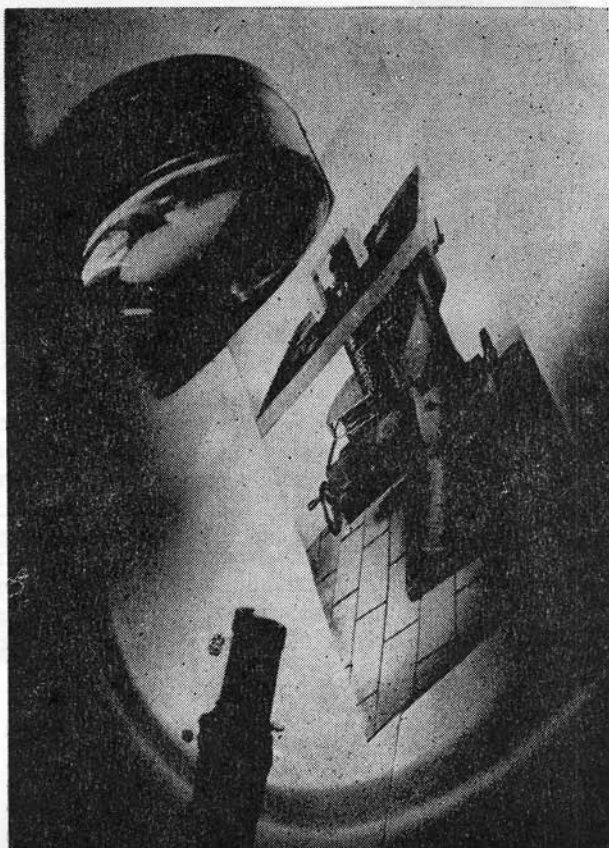
Ahol az elmélet megkövetelte tudományos igényesség és a munkahelyi gyakorlat kialakította igénytelenség ellentéte kiéleződik, a pszichológus új lelkiismereti kérdés előtt áll: beletörődjön-e a számára adott körülményekbe, hatáskörbe, a bizonyos szinten megrekedt tevékenységbe és rutinmunkába — vagy továbbra is bővítsé ismereteit, s próbálja tudása legjavát adni? Az utóbbi esetben előfordulhat, hogy kénytelen munkahelyet változtatni, azaz olyan helyet keresni, ahol több lehetősége van olyan színvonalú munkára, amelyet a tudomány követelményei és saját igényei megszabnak. Ez persze nem igazi megoldás; s ha egyes lélektani laboratóriumok felszámolódása, a pszichológusok „vándorlása”, máskor szakmai elsekélyesedése, valamint a pszichológia és gyakorlati alkalmazása közötti ellentmondások elszaporodása csupán esetenkénti gondot jelez is, nem válságot — ez is kellő hangsúllyal figyelmeztet arra, hogy minél hamarabb meg kell találni mind az elvi, mind a konkrét megoldásokat, mielőtt a hozzáértéssel és tudományos becsületességgel végzett pszichológusi munkára árnyékot vetne a szűklátókörűség, a bürokrácia, a felszíni nagyizolás köntösében ágáló tudománytalanság.

A minden alkalmazottra nézve kötelező orvosi vizsgálat mellett fokozatosan *a pszichológiai vizsgálat is kötelező lesz*; a fejlődésnek ez az iránya, s ez kikerülhetetlen. Máris százezres tömegek esnek át állandóan pszichológiai alkalmasságvizsgálatokon, de sajnos egyelőre anélkül, hogy minimális elméleti ismereteik lennének az ilyen jellegű vizsgálatok hasznáról és fontosságáról. Ez a helyzet, *a vizsgálandó személyek*

tájékozatlansága ezen a téren, nem kevesebb gondot okoz a munkapszichológiának, mint egyes vállalatvezetők tájékozatlansága. Amilyen mértékben eltér maga a vizsgált személy véleménye a pszichológus véleményétől (s ez az eltérés rendszerint az illető személy tájékozatlanságából, tudatlanságából származik), annál inkább hajlamos az illető a közvéleményt a pszichológus ellen hangolni, hozzáértését és illetékességét tagadni, eszközeinek használható voltát kétségbe vonni. A munkalélektanról, közelebbről az alkalmasságvizsgálatokról kialakuló közvélemény pedig maga is befolyásoló, visszaható tényezője, bizonyos mértékig tehát meghatározója annak a szerepkörnek, amelyet a munkalélektan társadalmi-gazdasági életünkben betölthet és be is kell hogy töltsön.

A munkalélektan hazai fejlődésének eredményeit mérlegelve, a részben immár történelmi tanulságokat idézve, föltétlenül említeni, sőt hangsúlyozni kell az ilyenszerű konkrét gondokat és megoldást sürgető problémákat. Visszatérve a sajtó, a rádió és a televízió közvéleményalkító lehetőségeire: az eddiginél sokkal szélesebb körben és ugyanakkor sokkal mélyrehatóbban kellene elemezni, a köztudatba átvinni a munkalélektanral kapcsolatos időszerű kérdéseket, sokkal nagyobb hangsúllyal kellene felhívni a figyelmet az időszerű tennivalókra; és ez is a munkapszichológusok felelősségkörébe tartozik elsősorban.

Kabán József: Lenese alatt

KISTAKTIKÁZÁS

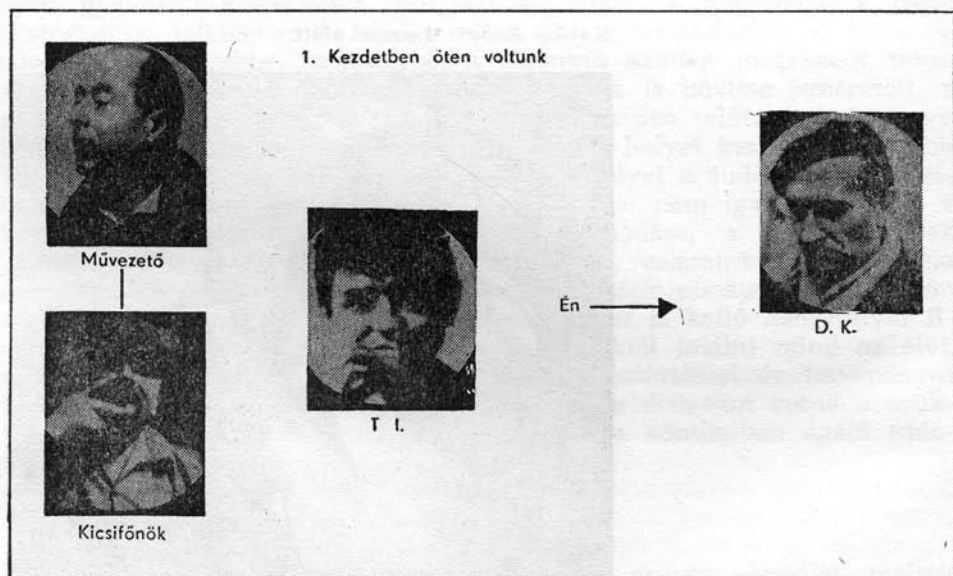
A gyár előtt számtalanszor elmentem. Tudtam, hogy Republicának hívják. Könnyűipar, kisüzem, ez az ország egyetlen gyára, ahol szigetelőszalagtól műanyag-óraszíjig és selyempántlikáig az üzletekben kapható minden szalagfajta készül.

Érettségi diplomával a zsebemben és kétéves technikai szakiskola elvégzése után ide szerettem volna jönni villanyszerelőnek. Nem mintha ismertem volna valakit is a gyárból, de valahogy már gyermekkoromban kinéztem magamnak, olyan jó volt a fekvése a tömösi torkolatban. A portás első alkalommal már a kapuból visszafordított: „Nincs szükségünk villanyszerelőre.”

1967 januárjában több munkatapasztalattal a hátam mögött — egyenesen az igazgató fogadott: „Jó, hogy jött. Vártam már.”

Virtus vagy érdek

A karbantartó részleg villanyszerelő műhelyében a művezetővel együtt öten voltunk.

Vita mégis annyi volt köztünk, mintha százan lettünk volna. Mindenki külön műszakban csinálta a magáét. Ezt már megszoktam, máshol is így ment. Kivéve a lakatosokat. Őket nemcsak az hozta össze, hogy mind egy műszakban dolgoztak, hanem munkájuk természete is. Ahhoz, hogy

rendbetegyenek egy gépet, nem tudtak meglenni egymás nélkül. Pontosan fordítva, mint nálunk.

Igaz, nálunk ahány ember, annyi érdek. És annyi virtus. D. K. panaszkodik: „Tíz éve a hetes kategóriát taposom, és akkor jön ez a Kicsifőnök a szövőszék mellől, és máris egyformák vagyunk.“

D. K. sértődött, mogorva lélek. Szereti a heccet, de ha őt heccelik, keményen visszarúg. Képességei szerint csoportvezető is lehetne. De a művezető szemében csak akkor „jó“, ha meg kell védeni a műhely becsületét.

F. G., a Kicsifőnök veri a mellét, apja utcaseprő volt, ebédre mégis franciául ették a krumplit, és alváshoz olaszul vetették az ágyat. Elnevezem Ripacsnak, nem a modoráért, hanem mert olyan ragyásképu. A törzsgárdához tartozik, érti a módját, hogyan lehet bemászni az emberek bőre alá. Ő is derestyei, akárcsak a művezető. Együtt járnak pálinkázni.

A Kicsifőnök mindig az első műszakban dolgozik. Mi D. K.-val és T. I.-vel három műszakban váltjuk egymást. T. I. és jómagam nem vagyunk derestyéiek. T. I. munkatelepről jött a gyárba, mindig gyerekes trükkökön jár az esze, ő vezet be a műhely titkaiba. Gúnyt űz a Kicsifőnökből, de csak a háta mögött. Jól kijön mindenkivel, nekem az tetszik benne, hogy fölösleges munkát nem kell utána végezni.

Lefestett doboz

Kézmosáskor, amikor váltjuk egymást, T. I. megszólít: „Hallottad-e az új hírt? A Kicsifőnök és D. K. kategóriavizsgára készülnek.“ Vonom a vállam: „Na és?“

Tudom, D. K. már évek óta kéri a maximális kategóriát. Többször fenyegetőzött azzal, hogy elmegy a gyárból, ha nem adják meg. Lett is volna hova, máshol kategóriát is ígértek neki. Erre azt mondja a művezető: „Majd meglátjuk... Én is ott leszek az elszámolásánál!“ D. K. gondolkodik és marad. Nem lesz bolond épp most elmenni a döntő „csata“ előtt.

A művezető markáns, barna arcú, negyvenes férfi, maga is a villanszerelő műhelyből nőtt ki. Mikor a műhelybe kerültem, még együtt állítottuk be a villanymotorok elektromos fékjét. Tízóraiját mindig egy rongyos „szakos“-ban hozta. Egy nap nyakkendősen és kölcsönként aktatáskával a kezében jelenik meg. Innen tudjuk, hogy mostantól kezdve művezető. Második nap elhagyja az aktatáskát. Harmadikon a nyakkendőt. Előkerül a régi „szakos“, de a kombináltfogó többé soha. Ha feldühödik, ettől fogva új szavajárása: „Na várjatok csak, majd elintézek én benneket!“ Hatáskörébe tartozunk mi, villanszerelők és a kazánház. A kategóriavizsga gyakorlati részét is ő szabja meg.

D. K. mosolyog a bajusza alatt. „Tudod, mit kaptam próbamunkának?“ „Mit?“ — „Egy síritógép távvezérlését. Szegény Kicsifőnök is ezt kapta. Esküszöm, még egy egyszerű automatának a távvezérlését sem tudja megcsinálni!“

Másnap hallom, miben sántikál a művezető. Kerülgeti D. K.-t, aztán kirukkol: „Ne félj, a vizsga elméleti része el van intézve. De a gyakorlati részét oldd meg te. Segítsél F. G.-nek.“

„En, neki? Annak a »ripacsnak«? Csinálja mindenki, ahogy tudja.“
— „Szóval nem akarod megcsinálni? Úgy is jó. Lesz itt más is, akinek jól jön a vastagabb boríték.“

D. K.-ban felébred a virtus. Hátat fordít a művezetőnek, reggelre kész a doboz. Odalöki a Kicsifőnöknek, és hazamegy. A Kicsifőnök veszi az ecsetet, és vastagon jó zöldre bekeni az egészet. Jön a művezető, dörzsöli a kezét: „Te csináltad? Milyen szép zöld...“ — és félszemmel bennünket figyel.

Mikor az ember számol

Kicsifőnök és D. K. a legmagasabb kategóriával a zsebükben sem békülnek. Kicsifőnök főnök marad, s D. K. most ezért dohog. A kategória-emelés az egész csoportban felpizskálja a kedélyeket. Mindenkinek eszébe jut, hogy jó volna egy kategória pluszban. Főleg T. I. prűszköl, neki is meglett volna hozzá a szolgálati ideje.

A felbuzdulás magától alábbhagy, de a vitát tovább élteti a túlórázás. A kedélyek minden fizetéskor fölkorbácsolódnak. D. K. ilyenkor szokta fölhánytorgatni, hogy a Kicsifőnöknek mitől nagyobb a keresete. A Kicsifőnök „kövér“ borítékkal a zsebében hallgat. Tudja ő, mitől. Hisz egy-két vasárnappal mindig többje van, mint D. K.-nak vagy akár T. I.-nek. A túlórák programozása tőle függ.

Az ember hamar megtanulja, milyen erő rejlik a „rádolgozott“ órákban. Műhelyünk egy évben 120 órát húzhat rá a normál munkaidőre. A vasárnapi plusz kétszer annyit számít, mint a hétköznapi. Ezért senki sem tolong hétköznapi túlórázni. Akinek maximális kategóriája van a csoportban, az vasárnap túlórával normál órabérének a kétszeresét kapja, a vasárnapok elosztása tehát létfontosságú kérdés a műhely életében. Ez az a döntő láncszem, mely a virtust és az érdeket összekapcsolja az emberben. Akinek ez a láncszem a kezében van, az élhet és vissza is élhet vele. Akivel az illető „keresztben áll“, annak semmit sem juttat. Inkább az egészet megtartja magának.

Szakemberek vagy dilettánsok?

Hamar megtanulom azt is, hogy a műhelyben az ellentétek két pólusa: a Kicsifőnök és D. K. Hogy melyik mit képvisel, az a műhely mindennapjaiban vált egyre nyilvánvalóbbá.

A gyár kapott egy elektromos kemencét. A kemencébe be kell szerelni a műszereket, köztük egy pirométert, amely külön csomagban érkezett. A művezető hivatja a Kicsifőnököt: „A kemencét holnapra üzembe kell helyezni.“ A Kicsifőnök a tervrajzok alapján maga fog hozzá a munkához, a pirométer bekötésénél azonban fennakad. Erre hivatja D. K.-t és azt mondja neki: „A kemencét holnapra üzembe kell helyezni!“ „Azt hittem, megcsináltad...“ — mondja D. K.

„Igen, bekötöttem a hálózatba, neked csak a pirométer maradt, nincs időm rá, hívatnak a szakszervezethez.“ — „En a te munkádba nem avatkozom. Te vagy a főnök, ezt a dolgot te kaptad.“

A Kicsifőnök nekivetkőzik, silabizálja a tervrajzot, izzad.

Jön a lakatosok főnöke, megáll a háta mögött. Teszem én is, hogy épp arra járok. Azt mondja a lakatosok főnöke: „Estig beindul ez a szerkezet?” A Kicsifőnök idegesen lecsapja a tervrajzot, találomra rákapcsolja az áramot a pirométerre. A váltóáramot. Az egyenáramú higanykapcsoló felrobban.

Jelentés megy a vezetőségnek: a pirométer gyártási okokból meghibásodott. Vissza kell küldeni javíttatni. A javítás három hónapot vesz igénybe. A Kicsifőnök ráül a tervrajzokra, szakkönyveket szerez, szekrényében ássa el őket. Másodszor már nem kockáztathat. De a kocka el van vetve. A pirométer megérkezik.

D. K. ajánlatot tesz: „Ha kapok egy szabadnapot, bekötöm.” A Kicsifőnök rázza a fejét: „Tudok én is annyit, mint te.” Lassú és biztos mozdulattal helyezi áram alá a pirométert. Pontosan úgy, mint a múltkor.

A kemence felszerelése újabb három hónapot késik. A művezető tartja a hátát a Kicsifőnökért, de négyszemközt csúnyán letolja. Ő veszi kézbe az ügyet, s mikor a pirométer visszajön, a második javításból, egyenesen D. K.-hoz fordul: „Karcsikám, ha van időd rá, légy szíves kösd be te!” D. K. rándít egyet a vállán: „Nincs időm rá.” — „Szóval nincs időd...!” — „Megcsinálja ezt Jani is” — veti oda D. K.

Megcsinálom.

Jönnek a műhelybe: elromlott a felvonó. A liftjavítás nem magányos szórakozás, legalább két ember kell hozzá. D. K. már szedi is a szerszámaikat. A Kicsifőnök megkérdezi: „A lifthez mész?” — „Nem.” — „Hát?” — „Első emelet, 301-es szövógép.” A Kicsifőnök, mint legtöbbször, most is egyedül marad a lifttel. Néha eltrafálja, működik is — egy negyedórát: ezzel aztán végleg beadja a kulcsot. Úzennek D. K.-ért: a Kicsifőnök beragadt a liftbe. Megyek én is vele, fel egyenesen a liftházba. D. K. lekiált a lyukon: „No öregem, most mit csináljunk!” — „Húzz fel, tudjak kiszállni!” D. K. csavarhúzójaival rövidre zárja az automatát, a lift görcsösen lódul egyet az emeletig. A Kicsifőnök felmászik a liftházba; látja, D. K. már kibontotta a fojtótekerccset, szereli éppen vissza. Kicsifőnök veszi a rongyot, letörli a port a motorról. És megnézi, van-e elég zsír a tengelyen.

Reméli, ennyivel megúsza. A felvonó meg van mentve. Nem kell, mint rendszerint, más vállalattól hívni szakembert — haveri alapon.

Taktikázók és „karrieristák“

Új ember jön a műhelybe. Most már ketten vagyunk fiatalok.

P. A. is brassói, mint én. Rajta tartom a szemem, mit fog itt kezdeni. Állja a sarat, apja csavarhúzóval a kezében öregedett meg. Mindjárt össze is rúgja a patkót Kicsifőnökkel valami semmiségen. A vihar elszámoláskor tör ki. P. A.-nak hiányzik a borítékból vagy két napi kerelete. — „Hát ez mi?” — dugja a borítékot a Kicsifőnök orra alá. — „Én mondom neked? Tanuld meg, velem nem lehet játszani.” — „Na mi az, apuskám? Maga akar belőlem embert csinálni?” — „Vagy megszoksz, vagy megszöksz. Befejeztem.”

2. Új fiú jön a műhelybe

Művezető

Kicsifőnök

T. I.

P. A.

← Én →

D. K.

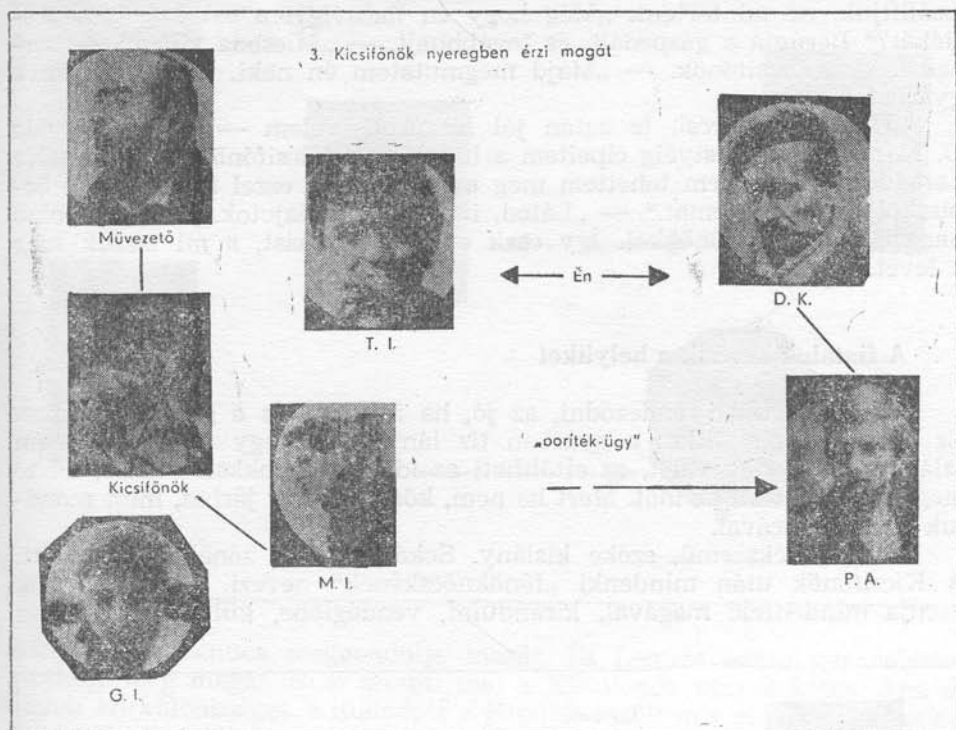
P. A.-val megyünk haza. „Gyere, fizetek egy sört.” — „Hadd el. Velem is így kezdte.” — „Látod, mit csinált ez a fark. Azért a hitvány pumpáért, mert nem cseréltem le azonnal a villanymotort.” — „Ez van, öregem. Ha nem lenne nálunk ez a széthúzás, ha mi is úgy lennénk, mint a lakatosok, másképpen mennének a dolgok.”

Azért ettől kezdve érezni lehet, hogy változtak az erőviszonyok. P.A. D.K.-hoz közeledik. D.K. őt sem babusgatja, neki is meg kell fizetnie a tandíjat. Hanem P. A.-ban emberére akad. Hamar kiderül, hogy P. A. legalább annyira meg tudja táncoltatni a Kicsifőnököt, mint ő.

A Kicsifőnök ezután csak T. I.-re számíthat. Neki panaszodik, őt ajnározza. T. I.-nek meg nem éri meg, hogy ujját húzzon a Kicsifőnökkel. Nincs is erre szüksége, neki hivatalból kijár a jussa. Szerencséjét a feleségével szerezte. Nem valami rendkívüli szépség, de bátyját nemrég választották alapszervezeti titkárnak.

A Kicsifőnök érzi, hogy elvágta a fát maga alatt. Mindennap azal kezd, hogy kevés a villanyszerelő a gyárban. Hónapok óta hirdetnek két újabb „posztot”. Kapóra jön, hogy 1968 elején bővíteni kezdik az üzemet. A vállalatot ellepik a munkatelep villanyszerelői. A Kicsifőnök nemsokára új emberrel állít be a műhelybe. Nem mutatja be senkinek, csak egy hét múlva tudjuk meg, hogy ez az ő szerzeménye. D. K. addigra már el is nevezi Medvebocsnak. Kicsifőnök megy elől, M. I. nagy léptekkel cammog utána: „Gyere, tatus.” Aztán, ami selejtet maguk után hagynak, abból bőven jut nekünk is. M. I. 23 éves falusi fiú, valahonnan a Bărăganról. Nem találja velünk a hangot; látszik rajta, szeretne beilleszkedni, de az egész műhelyt a Kicsifőnök szemüvegén keresztül látja. Hálás a Kicsifőnöknek, hogy megszabadította a munkatelep viszontag-

3. Kicsifőnök nyeregben érzi magát

ságaitól, s pluszban egy kategóriát is remél. Itt karriert csinálhat, gondolja.

Nemsokára a másik posztot is betöltik. G. I.-t nem hívta senki, nem ígértek neki semmit. Csak jön, szinte észre sem vevődik. Így vándorolt egyik helyről a másikra, talán nem is akart sehol megmelegedni Sovány, vézna gyerek, alig 25 éves. Hamar a Kicsifőnök hatása alá kerül.

Kezdem felrajzolni magamban a két csoportot. A Kicsifőnök maga köré gyűjtötte az újonnan érkezőket. T. I. mellett most már M. I. és G. I. is az ő emberei. Kicsifőnök a fej, de azért T. I. az ász, a többi csak töltelék.

D.K. P.A.-val kisebbségben maradt. Őket elnevezem „taktikázóknak“.

A Kicsifőnök nyeregben érzi magát, egyre jobban érezteti fölényét D. K.-val. Ettől D. K. végleg bepörög. Kölcsönös gyűlöletük túlnővi a műhely kereteit.

Munka után a „termelés“ futballmeccset játszik a karbantartókkal. A Kicsifőnök a karbantartók csapatkapitánya. Láda sört rendel, fut, lohol, intézkedik. D. K. veszi a táskát, hazamegy. Utálja a futballt és a sört.

A meccsen a Kicsifőnöknek kifdicamodik a lába. Tovább nem tud játszani. Bánatában sörivásra adja a fejét, s estére a lába is eldagad. Hazafelé szállítani kell. Tanakodunk, mit csináljunk. A KISZ-titkár vállalja, hogy elviszi egy darabig. Szembejön D. K. egy csónakos MZ-vel.

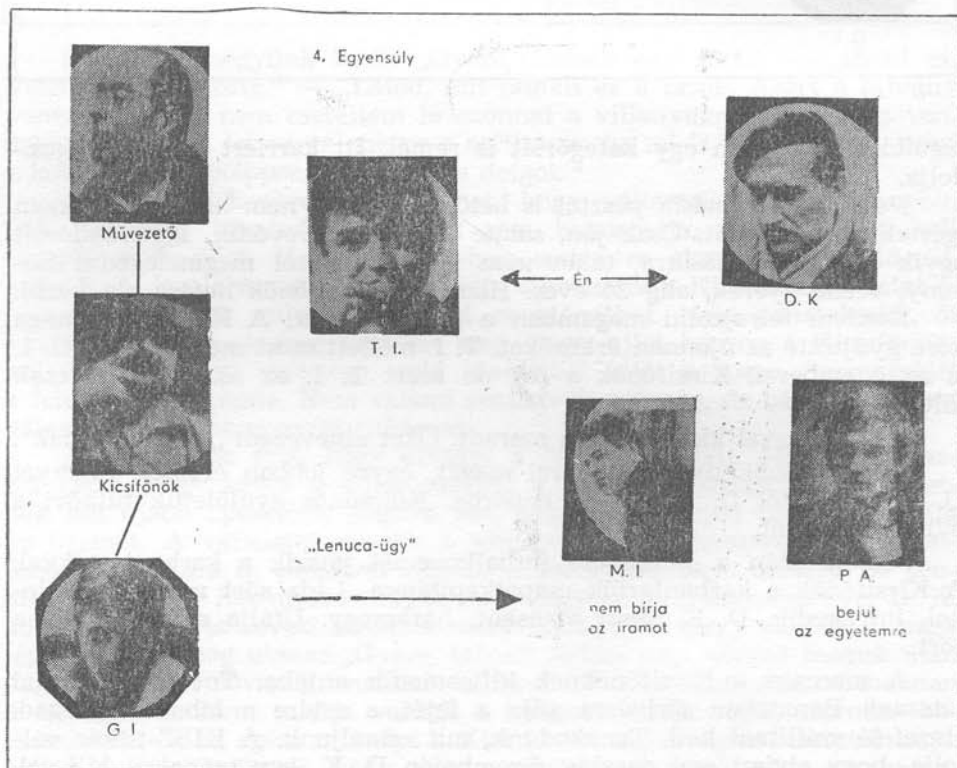
Leállítjuk, né mi történt. „Még hogy én hazavigyem ezt az utcaseprőfiókát?“ Berúgja a gázpedált, és továbbhajt. — „Micsoda világ!“ — borzad meg a Kicsifőnök. — „Majd megmutatom én neki, ki vagyok én a gyárban.“

„Hallod-e, Karcsi, te aztán jól kiszúrtál velem — dörzsölök oda D. K.-nak. — Derestyéig cipeltem a hátamon a Kicsifőnököt...“ — „Ne haragudj, én azt nem tehettem meg az este, hogy ezzel az emberrel bepiszkoljam a motromat.“ — „Látod, itt van a ti bajotok. Lehetnél volna nagystílusú a Kicsifőnökkel. Így csak eszitek egymást, s mi isszuk meg a levét.“

A fiatalok keresik a helyüket

Aki itt el akar rendeződni, az jó, ha feleséget is a gyárból választ. Ez a könnyűipar titka: a gyárban tíz lány is jut egy fiúra. Aki nem talál itt feleségnek valót, az eltöltheti az időt a lányokkal. Persze, nézz meg jól, kivel tölti az időt. Mert ha nem, könnyen úgy járhat, mint mondjuk M. I. Lenucával.

Lenuca kékszemű, szőke kislány. Sokáig a 7-es zónában dolgozott. A Kicsifőnök után mindenki „főnökácskének“ nevezi. A Kicsifőnök hordja mindenfelé magával, kirándulni, vendéglőbe, külföldre. Egészen

5. Megfogyatkozunk

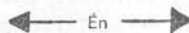
Művezető

Kicsifőnök

T. I.

Én

D. K.

G. I.

gondol egyet, és elmegy

addig, amíg Lenuca meggondolja magát. És Lenuca egyre gyakrabban gondolja meg magát. Nem szereti sem a Kicsifőnök ragyás képét, sem a túlzott korkülönbséget. Kitudódott a Kicsifőnökről: nő volt, és gyermek-tartást fizet. Attól fogva Lenuca másokkal kezd járni. A Kicsifőnök nyomoz utána, keresi az Aróban, a Koronában, végül a kapuja előtt várja. Nekiront, felpofozza, s akkor látja, M. I. áll Lenuca mögött a sötétben.

A Lenuca-ügy a műhelyben D. K. csoportját erősíti. Ettől fogva M. I. is oda számítja magát.

Csak az a baj, hogy nem illik D. K. és P. A. közé. Nem bírja az iramot; amennyi tőle telik, az nem elég a taktikázáshoz. Rájön, hogy itt neki lejárt, s visszamegy, ahonnan jött — a munkatelepre.

6. Újra ötén

Művezető

Kicsifőnök

T. I.

Én

D. K.

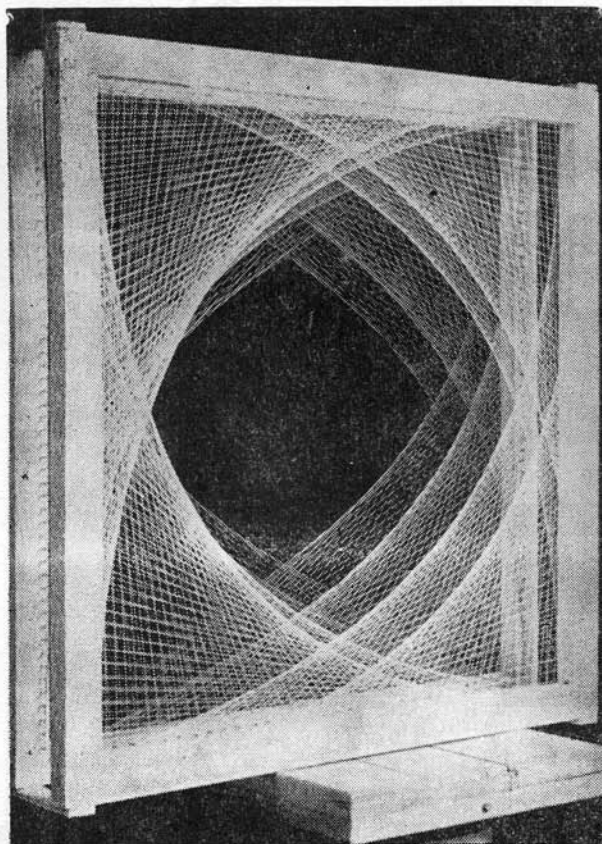
Vele egyidőben P. A. is lelép. Bejutott az egyetemre. D. K. megint egyedül marad. A Kicsifőnök most aztán meg van bokrosodva. Egy idő óta állandóan G. I.-n lovagol. A fiú amolyan türelmes fajta, D. K. nem állja meg, hogy ne vegye védelmébe. G. I. egész télen abban ringatja magát: majd nyáron továbbáll, most úgyszincs hová. Nyáron meg azt mondja: majd elmegyek télen, miért lőjem el éppen most a szabadságomat? Így biztatja magát hónapszámra, aztán 1969 tavaszán éppolyan semmitmondóan, ahogy érkezett, továtűnik.

Újra öten vagyunk — a művezetőt is beleszámítva.

Vitakedvünk azért a régi. A műhely élete továbbra is éppolyan szélséyesen alakul, mint a Lenucáé. Csak én jártam ki közben a lavírozás iskoláját.

Szombat dél. A Kicsifőnök szól T. I.-nek: „Gyere be holnap túlórázni.” Felmegyek az irodába. A művezető épp a névsort írja. Leteszi a ceruzát, fölneéz: „Mi az?” — „Írjon csak oda engem is. Az a kis plusz nekem is jól fog.” Beír. Jövök le, látom a Kicsifőnök savanyú pofát vág. Vasárnap egy liter ribizkeborral állítok be a műhelybe. A bor mellett a Kicsifőnök most nekem önti ki a szívét.

D. K. észreveszi a lavírozást. „Egész évben egy bűdös túlórám se volt” — mondja. Nyelek egyet.

Sigma—1: Cérnakompozíció

MUNKÁSÍRÓI STÁTUSBAN

Beszélgetés Pusztai Jánossal

Pusztai János nevét egy mindössze 125 lap terjedelmű könyvecske, a Forrás-sorozatban 1965-ben kiadott Ösvény a világba tette ismertté. A címadó önéletrajzi elbeszélés és a városszéli „rozsdatemető” világából szokatlan hírt hozó Meglesett élet szerzőjének valóságismerete és meglepő stíluskészsége önmagában is elég lett volna a sikerhez, ám e megjelenés irodalomtörténeti pikantériája egy különös találkozás: a munkásirodalom két világháború közötti, mindenekelőtt Gaál Gábor Korunkjában kibontakozott vonulata, a Nagy István-i realista örökség szembe-sült Pusztai művében az újabb prózai törekvések erkölcs-szemléletével, összefogottabb-jelzésesebb ábrázolásmódjával. Közel egy évtized telt el azóta. Az első lelkes kritikák íróinak nem kellett helyesbíteniük véleményüket az Illés szekerén (1969) regényszövegének elemzésekor, így érthető várakozás előzi meg a Zsé birtoka című, most elkészült nagyregényt is, amelyből néhány részletet hazai és külföldi folyóiratokban, többek közt a Korunkban olvashattunk. Pusztai János ez idő alatt napjának felét munkapad mellett töltötte, szerszámlakatosként, munkásírói „státusa” tehát kétségbevonhatatlan. A romániai magyar irodalomban e kettős: munkahelyi, osztály-, illetve rétegtörténetséggel mondhatni egyedül áll (annak idején maga Nagy István is, első jelentős sikerei után, státust változtatott). Vajon milyen érzés, milyen mértékben tudatalakító egyszerre „produktív” és „improduktív” munkát végezni, az anyagi javak termelőjének és szellemi dolgozónak lenni?

— Ez a kettős helyzet egyszerre hálás és hálátlan. Hálátlan, mert a kötelező nyolc órai, sőt sok esetben több mint nyolc órai termelőmunka fizikailag megviseli az embert, ami után nem szívesen végez szabad idejében szellemi, vagyis „nem termelő” munkát. Minthogy két külön világról van szó, a levegőváltás még fáradtabbá teszi az embert; a szellemi munka afféle magaslati levegő a délelőtti fizikai munkához viszszonyítva, s ez a gyors változás fáradtsággal jár. Nem könnyű a rendelkezésemre álló két óra alatt átváltani, hogy íróasztalhoz ülhessek. Hálás viszont a helyzetem, ha figyelembe vesszük, hogy délelőttöm nem a titokban olykor lenézett szellemi munkával telik el, amelynek elvégzése megviseli az idegeket, és — tapasztalatból tudom — szinte teljesen kizárja a délutáni úgynevezett átváltást. Ilyen értelemben meg lehet békélni ezzel a helyzettel: a két rossz közül a kevésbé rosszat vállalom. Talán ha a délelőttöm irodalmi szervezőmunka töltene ki, délután is lenne kedvem írni munkára. Persze, erre belátható időn belül nincs lehetőség, így hát azt csinálom, ami „rám van szabva”. Het évig voltam újságíró, s bár közben jelentek meg írásaim irodalmi lapokban is, s már a korom is megvolt hozzá, mégsem tudtam íróilag kibontakozni, nem találtam meg az igazi mondanivalómat, és ez azt mutatja, hogy a délelőtti kötelező újságírás valósággal kiszikkasztott. Nem túlzok, ha azt mondom, hogy ezalatt nem ismertem meg a valóságot. Miután kike-

rültem az újságtól, jöttem rá arra, hogy tulajdonképpen mi az én feladatom az irodalomban, és ezt meg is tudtam fogalmazni. Ezután írtam néhány, a kritikától szívesen fogadott novellát, Forrás-kötetem anyagát, s később az *Illés szekerén*-t, legújabbam pedig a *Zsé birtoka* című regényt. Felismerve helyzetemet, úgy osztottam be az időmet, hogy minél jobban kihasználhassam a bennem levő adottságokat.

— *Valóságismeretről beszéltél, amit persze, meggyőződéselem szerint, sokféle és sokféleképpen lehet megszerezni. Ha már itt tartunk, kíváncsi volnék véleményedre Nagy István irodalomtörténetileg valóságirodalomként számon tartott prózájáról.*

— Nagy István írásait egész fiatal koromban ismertem meg, és munkás származású lévén, megragadott az ő harciassága, ami különben bennem is megvolt; írásai táplálták bennem ezt a harciasságot. Akkor még nem tudtam, hogy Nagy Istvánnak ezek az általam olvasott írásai a két világháború közöttiek. Később, amikor valósággal tanulmányoztam Nagy Istvánt, rájöttem, hogy milyen nagy munkát végzett ő a magyar irodalomban a két világháború között. Érdekes, hogy *A legmagasabb hőfokon* kivételével (amelyet egyébként, mai szemmel, már csak részben tudok elfogadni), a háború utáni művei nem gyakorolták rám azt a hatást, mint a korábbiak. Talán éppen ezért tetszett a *Sáncalja* című visszaemlékezés-kötet, mert az újra az író és környezete még spontán tiltakozását fogalmazza meg. A második kötet hasonlóan értékes ebből a szempontból, de a harmadik, ahol már rendszerezi és méricskéli a mondanivalóját, nem tűnik számomra olyan meggyőzőnek. Természetesen az ő világa még a két világháború közötti világ, én pedig a mai munkásokat ismerem. De a munkás alaptermészete nem változott. Nagy István második világháború utáni periódusában viszont már másképp látatja a munkást elbeszéléseiben, regényeiben. Magamhoz viszatérve, úgy érzem, hogy távozásom a termelőmunkából hasonló belenyugvással járna.

— *Értékelik-e, méltányolják-e munkatársaid írásaidban a közvetlen, munkahelyi kapcsolatot? Mit jelent számodra, az olvasói visszhang szempontjából, ez a termelői együttlét?*

— Nem mondhatom el nyugodt szívvel, hogy Nagy Istvánt olvasák a munkások, vagy hogy engem olvasnak. Szociológus legyen a talpán, aki ezt kiderítené. Mert a gyárkapun belül egészen mások az emberek, mint vendéglői asztalnál (ahol most ülünk) vagy otthon. Nyolc év alatt sosem beszéltek nekem olvasmányaikról a munkatársaim. A hozzámm közelebb állók elolvasták ugyan — véleményem szerint teljesen felületesen és kapkodva, úgyszólván hivatalból — a könyveimet, de ennek semmi látható nyoma nem maradt. Az író nem lehet a termelésben író. Kint az utcán, otthon másképp látják őt. Ebből adódik, hogy bizonyos feszélyezettséget lehet megfigyelni a munkások között és köztem. Naivság lenne úgy felvetni a kérdést, hogy a munkáskörnyezetben élő író a munkásság írója. Ezt talán elmondhatta Nagy István a maga korában, amikor a munkás számára ismerős élethelyzetek felvillantásával megörvendezettte vagy megríkatta környezetét. Ma ez lehetetlen...

— *A hagyományos értelemben vett munkáirodalomnak nincs tehát jövője?*

— Véleményem szerint nincsen. Erdélyi József, amikor népi költőnek nevezték, azt mondta, hogy ő nem népi költő, hanem magyar költő. A mi korunkban nem lehet valaki csak munkásíró vagy csak parasztíró, ez anakronizmus. A környezet befolyásolhatja a munkásokkal egy sorban dolgozó író tudatát, de nem szabhatja meg, nem szűkítheti le tematikáját, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a világot minden tekintetben a szüntelen megújulás és korszerűsödés jellemzi.

— *Mi hát a mai munkás olvasmánya, mit fog olvasni a munkás holnap?*

— Megfigyeltem, természetesen gyáron kívüli beszélgetések alkalmával, hogy a munkásság — beleértve a fiatal és középnemzedéket — irodalmi jártassága Vernétől Mikszáth Kálmánig terjed. A későbbi irodalom, ideértve Móricz Zsigmondot is, túl bonyolult számára. Természetesen vannak kivételek. A mai irodalmat, az irodalmi folyóiratokat nem igen ismerik. A napilapokból, például az *Előreből a stb.*-t (Majtényi tarka publicisztikai rovatát) olvassák. Ez annak tulajdonítható, hogy a tömegekben elterjedt az a hiedelem, hogy ami új, az elvont és unalmas. Ez a magatartásuk a képzőművészettel szemben is. Nagybányán például míg egy hivatásos művész kiállítását két munkatársam nézte meg, addig egy dilettánséra testületileg vonultak ki. Ebben a tekintetben sokszor az adminisztratív-műszaki értelmiség sem kivétel.

— *Mit gondolsz, ez a távolság alkotó és közönsége között nem csökkenthető?*

— Csökkenthető, de hosszú távon, és elsősorban iskolázottsággal. Másodsorban, de nem mellékesen, valóságghú, a munkásság égető problémáival őszintén szembenéző irodalmi művekkel. És a napilapok irodalmi rovatának frissebbé, élénkebbé tételével, hogy az olvasók ne tévedessék össze az irodalmat bizonyos kuriózumok gyűjteményével.

— *A szakiskolát végzett fiatalok milyen műveltséget hoznak magukkal munkahelyükre?*

— Nekem is több tanulóm volt, aki szakiskolát végzett, s mellettem gyakorolt. Ezekkel a nyolc osztályt és hároméves szakiskolát is kijárt fiúkkal gyakran végeztem rejtett művelődési kísérletet. Az egyikén észrevettem, hogy nagyon csúnyán ír. Megkérdeztem, nem restelli ennyi iskola után ilyen csúnyán és hibásan írni; azt válaszolta, hogy az iskolában ő a földrajzot szerette. Erre megkérdeztem, hogy akkor hol van a Himalája. Rövid töprengés után azt válaszolta, hogy Bukarestben. Közben többen összegyűltek körülöttünk, és megegyeztek, hogy a Himalája mégis Dél-Amerikában van...

— *Nem gondolod, hogy ezekből az üzemi élményeiből ugyancsak érdeemes volna — újra — novellát, regényt írni?*

— Már régi szándékom, csak a *Zsé birtoka* akadályozott benne, hogy egészen átfogó könyvben dolgozzam fel azt a szakaszt, mely a szerkesztőségből való távozásomtól máig eltelt.

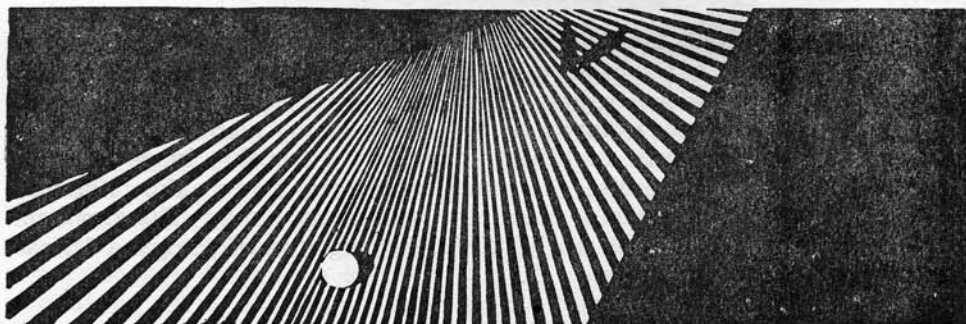
— *Ábrázolásmód szempontjából könyvedben hogyan békülnek össze a hagyományos realizmus kötöttségei a modernebb írói eljárásokkal?*

— A különböző helyzetek teljesen élethű leírását akarom ötvözni a korszerű írástechnikával, amelyet a *Zsé birtokában* is alkalmaztam. Továbbra sem törekszem úgynevezett látványos irodalomra, csupán a külsőségek megragadására, hanem a már eddig alaposan megismert környezet szigorú, könyörtelen ábrázolását tartom fontosnak. A munkás belső világa érdekel engem.

— *Befejezésül engedj meg egy provokatív kérdést. Erre is őszinte választ várok. Ha ma felkínálnának neked egy szerkesztői állást valamelyik irodalmi lapunknál, nem változtatnál-e te is munkahelyet?*

— Függ attól, hogy milyen feltételeket szabnának, s ezek mennyiben zökkenetnének ki engem megszokott életritmusomból; s hogy ez milyen előnyökkel járna íráságom szempontjából. Egyébként, ez a kérdésfeltevés jólesik.

Lejegyezte Kántor Lajos

Orest Dubay: Játék

EMBEREK, GÉPEK, PARAGRAFUSOK

Ember és gép viszonyának ellentmondásai már a nagyipari termelésre való áttérés időszakában kidomborodtak; a tudományos-műszaki forradalom csak elmélyítette őket. De újabbakat is létrehozott, s ezzel már olyan veszélyeket szült, amelyeknek elhárítása — egyebek mellett — a jogtudomány tevékenyebb közreműködését is szükségessé teszi.

A társadalmi felépítmény egyik lényeges és fontos eleme, a jog nem szigetelődhetett el a tudományos-műszaki forradalom hatásától, hiszen tükrözi a gazdasági alapon végbement változásokat, s vissza is kell hatnia rájuk. A jog nemcsak „kárát látja“ a forradalomnak: hiszen a műszaki civilizáció teremtette nagy teljesítményű eszközök egyben lényegesen megkönnyítik a jogtudomány, jogalkotás és jogalkalmazás számára szükséges, egyre nagyobb mennyiségű információk tárolását és visszakeresését is. Es ez nem kevés! Ez is lehetőséget teremt arra, hogy a jogi szabályozás hatékonyabban vegye ki a részét az úgynevezett „modern veszélyek“ elleni küzdelemből, általában a műszaki fejlődés következtében felmerült új problémák megoldásából.

A gazdasági alap és a társadalmi élet fejlődése a jogalkotási tevékenység felgyorsulásához vezetett, ennek következtében (világviszonylatban is) egyre több jogszabály van érvényben; ezek ismerete, nyilvántartása és helyes alkalmazása a hagyományos eszközökkel és módszerekkel napjainkban már úgyszólván elképzelhetetlen. Az elméleti jogász, a jogalkotó és a jogalkalmazó számára elengedhetetlen a jogszabályok új alapokon való rendszerezése, pontos nyilvántartásuk és gyors visszakeresésük biztosítása.

E szükségszerűségből következően már 1949-től kísérletek történtek arra, hogy elektronikus számítógépeket alkalmazzanak a jogi munka különböző területein. Arra, hogy ez a törekvés milyen gondos és körültekintő elméleti megalapozást kíván, jellemző, hogy a regensburgi egyetem összeállította bibliográfiai anyagban 6000 olyan könyv és tanulmány címe szerepel, amely a számítógépeknek a jogban való alkalmazására vonatkozik. Kibernetika és jog együttes alkalmazhatóságának a kutatása új határtudományt szült (jurimetria, lawtomatic, juskibernetika stb.). A „jurimetria“ legfontosabb feladatai közé sorolható a jogi adatok használhatóbb tárolásának a megoldása és új jogrendszeri modellek megalkotásának lehetővé tétele.

A jogi adattárolás problematikája először a bírói gyakorlaton alapuló angolszász jogrendszerben vetődött fel, hiszen — amellet, hogy a műszaki kutatások Amerikában voltak a legfejlettebbek — a jogásznak ott van szüksége a legtöbb adatra is. Az Egyesült Államokban jelenleg több mint 22 000 kötetnyi bírói gyakorlatot használnak fel, és ez a „tömeg“ az utóbbi időben ugrásszerűen nő.

Nyilvánvaló, hogy az írott szabályok alkalmazásán alapuló szocialista jogrendszerünkben a jogi információk tárolása nem ilyen értelemben

tevődik fel, de — a gyors ütemű gazdasági és társadalmi fejlődés következményeként — egyre több új jogszabályt alkotnak, egyre nagyobb az érvényben levők tömege, s a jogásztól elvárják, hogy ne csak ismerje, hanem helyesen is értelmezze őket. A kérdést csak bonyolítja, hogy a törvényhozási technika nálunk hosszú ideig lemaradt a rohanó élet követelményei mögött, és emiatt is egymásnak ellentmondó vagy túlhaladott jogszabályok vannak érvényben (viszont nem szabályoztak számos új társadalmi viszonyt). Ez utóbbi jelenség felszámolására párt- és államvezetésünk egész sor intézkedést foganatosított, amelyek közül a jogszabályok hierarchiájának szigorú betartására és a Törvényelőkészítő Tanács megalakítására hivatkozom. (A kérdést Tudor Drăganu professzornak a *Korunk* 1972. 10. számában megjelent tanulmánya elemzi.)

Amikor körvonalazódott annak a reális lehetősége, hogy a számítógépeket a jogalkalmazásban is felhasználják, egyesek — a tudományos-műszaki forradalom gyermekbetegségébe esve — úgy képzeltek: pusztán műszaki problémáról van szó. Miután kigyógyultak a műszaki alkotások fetisizálásából, a jogtudományban is kialakult az az egyöntetű vélemény, hogy a gép *nem* helyettesítheti az embert, hanem ezen a területen is egyszerű munkaeszközzé kell válnia; sem a közeli, sem a távolabbi jövőben nem képzelhetők el gombnyomásra ítélkező „okos gépek”. A szocialista humanizmus követelményeinek megfelelően az absztrakt jogszabályok mindig az összes személyi körülmények messzemenő figyelembevételével alkalmazandók a konkrét, egyedi ügyekre.

A jogi normák viszonylag könnyen feldolgozhatók ugyan kibernetikailag, de ehhez tartalmuk és szerkezetük mélyreható logikai elemzése és a kibernetika „nyelvű” való lefordításuk szükséges. Ugyanakkor, ha ezek a műveletek elérik a megfelelő általánosítás szintjét, hozzájárulhatnak magának a kibernetika elméletének gazdagításához is.

Elsősorban a szocialista jogtudományra hárul annak vizsgálata, hogy a modern technikai eszközök széles körű alkalmazása milyen következményekkel járhat, hogy így is elő lehessen mozdítani a szocialista állam és polgárai kapcsolatában mindenfajta negatív jelenség megelőzését vagy leküzdését. A feladat nem elhanyagolható: a műszaki eszközök és felszerelések terjedése és tökéletesedése a szocialista társadalom körülményei között is magában rejt bizonyos technokratikus szemlélet elterjedésének és a technokraták politikai és társadalmi súlya indokolatlan növekedésének, az állam és a társadalom kapcsolata elszemélytelenítésének veszélyét. E reális veszély felismerése nem válthat ki a jogtudomány műszaki haladásával szemben tartózkodást, ellenállást: a fejlődés forradalmi eredményeinek felismerése nem jelenti az ember személyiségének védelmére szolgáló kipróbált jogintézmények lebecsülését.

A korszerű gépek a jogi dokumentációs, nyilvántartási és tájékoztatósi feladatok teljesítésének megkönnyítésére valók; a különféle adatok kikeresése nagy tömegű anyagból gépi úton gyorsabb és megbízhatóbb, mint „kézműves” módszerekkel; a kibernetikai gépek ezenkívül az információk logikai rendszerezésére is alkalmasak. Felhasználásukhoz azonban az információk (jogszabályok, bírói gyakorlat, elméleti munkák) számokkal való kódolására van szükség.

A gépek természetesen nemcsak a jogi dokumentáció nyilvántartására, hanem más adatok tárolására is felhasználhatók. Sikerral kísérle-

teznek az állampolgárok egységes nyilvántartási rendszerének megalkotásával és gépesítésével. Minden személy azonossági számot kap, amely lehetővé teszi a rá vonatkozó információk gépi tárolását és visszakeresését. Az ilyen nyilvántartások „felfektetések” további *jogi garanciákkal* biztosítandók a szabadságjogok és az emberi méltóság védelme. Jogszabályban kell szigorúan meghatározni azoknak a hatóságoknak a körét, amelyek az összes adatokat felhasználhatják (és ez a kör a lehető legszűkebb legyen), illetve rögzíteni kell, hogy melyik állami szerv milyen adatokhoz férhet hozzá.

Ugyanakkor az állampolgár számára biztosítani kell annak lehetőségét, hogy megismerhesse a róla tárolt összes adatokat és kérhesse módosításukat. Bármilyen tökéletes is egy gép, a hibalehetőségeket nem lehet teljesen kizárni, és megengedhetetlen, hogy az állampolgárok sorsát befolyásoló döntéseket a kibernetikai gépben keletkezett esetleges rövidzárlat vagy más műszaki hiba befolyásolhassa.

*

A tudományos-műszaki forradalom negatív következményeinek megelőzése és elhárítása a jogtudományban is előtérbe helyezte ember és természet viszonyát. Bár a természetvédelem mindenekelőtt műszaki kérdéseket vet fel, a jogra fontos szerep hárul ezen a téren is, mivel mind az állampolgárokkal, mind a vállalatokkal szemben szükség van a kényszer alkalmazásának lehetőségére ahhoz, hogy tiszteletben tartsák a környezetvédelmi intézkedéseket, illetve felszereljék a gyakran elég költséges berendezéseket.

A környezetvédelemre vonatkozó jogszabályokat biológiai, gazdasági és társadalmi megfontolások alapján alkotják meg, ez az a terület tehát, amelyen a jognak szorosan együtt kell működnie a természettudományokkal. (A környezetvédelem egyetlen jogágnak sem kizárólagos feladata: megvalósítása előmozdításában a büntetőjog, az államigazgatási, a polgári jog és más jogágak egyaránt részt vesznek.) Más területekhez hasonlóan, a környezetvédelmi szabályoknak is kettős céljuk van: egyrészt (és elsősorban) a megelőzés, másrészt a megtorlás alkalmazása, ha a szennyeződés már bekövetkezett, konkrét kár keletkezett.

A szennyezés elleni harc végső célja az ember védelme. Az „embercentrikus” jellegből kiindulva jutottak egyes szerzők arra a következtetésre, hogy a természeti környezet olyan mérvű tisztaságához való jog, amely az ember biológiai létéhez és egészségéhez szükséges, végeredményben az élethez és testi épséghez való *alkotmányos alapjog biztosítéka*, és mint ilyen kiemelkedő helyet foglal el az állampolgárok jogai között.

Bár az utóbbi években hazánkban jelentős környezetvédelmi szabályokat fogadtak el, és a nemzetközi összefogás is egyre határozottabban körvonalazódik, el kell ismernünk, hogy a jog mind a szabályozás, mind a meglevő normák hatékony alkalmazása tekintetében lemaradt a követelmények mögött, és mulasztásait rövid időn belül pótolnia kell. A hatékony környezetvédelem megköveteli, hogy a jog és a természettudományok együttműködésének új formáit és módozatait dolgozzák ki a bioszféra védelmében.

*

Ember és gép (egyben tehát jogtudomány és egzakt tudományok) viszonyában új kérdéseket vetett fel — többek között — a repüléstechnika fejlődése, s ezek — ugyancsak többek között — szükségessé tették a kártérítési felelősség új értékelését és szabályozását. A hangsebesség elérésekor keletkező úgynevezett „bang“ a legkülönbözőbb károkat okozhatja (betörnek az épületek ablakai, megrepednek a falak, a légnyomás és a zaj fiziológiai és lélektani károsodásokat okoz az emberi szervezetben). Tekintve, hogy a hangnál gyorsabb repülőgépeket belátható időn belül a polgári légiforgalomban is egyre inkább használják majd, az 1970-ben Pescarában megrendezett nemzetközi összehasonlító jogi kongresszuson felmérték a különböző országokban a szuperszonikus repülőök okozta károk megtérítése kérdésében folyó kutatások eredményeit és számba vették a tennivalókat.

A repülőgépek okozta károk megtérítését sok ország jogrendszere szabályozza, és számos nemzetközi szerződés is hozzájárul a többé-kevésbé egységes rendezéshez. A szuperszonikus repülés olyan kérdéseket is felvet, amelyeknek a megoldása meghaladja a hagyományos jogelvek kereteit. Más közlekedési eszközök csak abban az esetben okoznak kárt, ha figyelmen kívül vezetnek, illetve nem tartják karban őket. A szuperszonikus repülőgép „bang“-ja azonban az óránkénti 1 230 km-es sebesség elérésekor objektív törvényszerűségeként következik be. A károkozás veszélye a gépek leggondosabb, rendeltetésszerű használata mellett is fennáll. Lemondani e leggyorsabb közlekedési és szállítási eszközök használatáról, vagy beletörődni az elkerülhetetlenbe és a véletlenre bízni, ki viselje a károkat — e két véglet között kell a jogtudománynak a helyes utat megtalálnia.

Egyesek javasolták: nemzetközileg szabályozzák, hogy a hangsebességet csak lakatlan területek, illetve a tenger fölött lehessen túlhaladni. Egy ilyen értelmű egyezmény azonban nehezen valósítható meg (különös tekintettel a katonai repülőgépekre), s amúgy is csak valamelyes javulást eredményezhetne, hiszen alkalmilag a tengeren, illetve az egyébként lakatlan területeken is tartózkodhatnak emberek, tehát ott is keletkezhetnek anyagi és más természetű károk. Legcélravezetőbbnek látszik az a megoldás, hogy a hangsebesség túlhaladását csak bizonyos magasság fölött engedélyezzék, és így megelőzzék legalább a légnyomás okozta károkat. Jóllehet egy ilyen értelmű nemzetközi szabályozás elhárítaná a legfőbb veszélyt, nem oldaná meg a zajártalom kérdését. Ez utóbbi megelőzése érdekében egyes nagyforgalmú repülőtereken csak olyan gépeket engednek leszállni, amelyek hajtóművének zaja nem haladja meg a 112—120 decibel szintet.

A jelenlegi műszaki adottságok mellett tehát csökkenteni lehet a szuperszonikus repülőgépek okozta károk veszélyét, de nem lehet őket teljesen megelőzni. Felvetődik a kérdés, méltányos-e, hogy a szuperszonikus gépek okozta károkat csak egyesek viseljék (esetleg olyanok, akik az előnyökből csupán közvetve részesülnek), holott a szuperszonikus repülés össztársadalmi érdeket is szolgál. A válasz nyilvánvalóan csak határozott *nem* lehet, még akkor is, ha ez egyben feltételezi a kártérítési felelősség klasszikus elveinek átértékelését.

A kártérítési felelősség alapja a vétkesség. Szocialista jogrendszerünk humanizmusa viszont megköveteli, hogy a szuperszonikus repülések ese-

tében az objektív — vétkességtől független — felelősség rendszerét vesszük be. Egy ilyen felelősségi rendszer teljes mértékben a realitásokra épül, és megfelel a szocialista méltányosság elvének.

A kárt okozó repülőgép azonosítása nem könnyű feladat (bizonyos esetekben a kárt hosszabb idő alatt felhalmozódott hatások idézik elő). A szocialista rendszer feltételei között ez a kérdés lényegesen leegyszerűsödik, hiszen egyelőre az összes repülőgépek állami tulajdonban vannak, és legfeljebb az lehet vitás, hogy a károkozó gép a fegyveres erőök vagy a polgári légiforgalom céljait szolgálta-e.

Jogi szempontból hasonló problémákat vet fel sok egyéb tudományos-műszaki újítás mellett az atomenergia felhasználása is. Esetünkben nem a tömegpusztító fegyverekről van szó, hanem arról, hogy még az atomenergia békés felhasználása esetén — a legmesszebbmenő gondosság és elővigyázatosság közepette is — fennáll a radioaktív szennyezés veszélye. Tekintve, hogy az atomenergia felhasználása társadalmi érdek, az egész társadalmi közösségnek részt kell vállalnia a balesetek megelőzésére fordítandó költségekből, és hozzá kell járulnia az okozott károk megtérítéséhez.

Mivel a szennyeződés több állam területére kihat, a kártérítés felelősségét a nemzetközi jog eszközeivel kellene rendezni. Ilyen irányú kísérletek és lépések már történtek ugyan, de egyelőre nem sikerült átfogóbb egyezményt kötni. Ennek ellenére a nemzetközi megoldásnak van reális lehetősége, mert a hasadóanyagok a magántulajdont még olyan feltétlenül támogató országokban is, mint az Amerikai Egyesült Államok, állami tulajdonban vannak.

A modern technika okozta károk megtérítése csak szükségmegoldás, hiszen vannak értékek, amelyeket pénzben nemcsak megváltani, de kifejezni sem lehet, sőt a kérdés ilyen felvetése önmagában is embertelen, természetellenes és néha visszataszító. A megoldás a műszaki eszközök minden veszélyt kizáró tökéletesítése, a jog szerepe pedig távolabbi perspektívában az, hogy megtiltsa az emberre veszélyes technika alkalmazását (vagy legalábbis tömeges alkalmazását).

A műszaki fejlődés, az új gépek és technológiák a termelőmunkában közvetlen veszélyt jelenthetnek az ember számára. S talán éppen a munkabalesetek megelőzése, a munkavédelem jogi szabályozása terén születtek a legkézzelfoghatóbb eredmények.

Figyelemreméltó, ahogy a munkavédelem területén a technika és a jog, a műszaki normák és a jogszabályok kölcsönhatását megoldották. Műszaki előírások, általános jellegű tilalmak és kötelezettségek, eljárási szabályok és jogi szankciók egyetlen harmonikus rendszert alkotnak, amelynek gyakorlati eredményeként az iparosítás, az egyre több gép és felszerelés üzembe helyezése nem a munkabalesetek arányos növekedéséhez, hanem ellenkezőleg, számuk csökkentéséhez vezetett.

*

Az emberiségnek mind nagyobb hányada lakik nagyvárosokban vagy ezek közvetlen környékén. A városiasodás építészeti, urbanisztikai, gazdasági, szociológiai és más problémáiról könyvtárakat megtöltő munkákat írtak. Az útkeresés időszakát éljük, és bár biztató eredmények

vannak, nem állíthatjuk, hogy megszülettek volna a mindenben legmegfelelőbb megoldások. Ezeket kidolgozni nehezebb, hiszen az urbanisztikai problémák megoldásakor fel lehet és fel kell használni ugyan a nemzetközi tapasztalatokat, de ugyanakkor messzemenően figyelembe kell venni az egyes országok különböző adottságait, a nemzeti hagyományokat. Az urbanizálódás során közösségi és egyéni érdekek is ellentétbe kerülhetnek egymással, és ezeket az ellentéteket ugyancsak jogi eszközökkel kell megoldani.

Ezeket az ellentéteket a jog segítségével (a közösségi és egyéni érdekek viszonyának dogmatikus értelmezése alapján) úgy is meg lehetne oldani, hogy az egyéni érdekeket jogi kényszer alkalmazásával minden további nélkül alárendelik a közösségieknek. Bármennyire problémamentesnek tűnjék is egyesek szemében, az ilyen „megoldás” összeférhetetlen a szocialista humanizmus eszméjével. Az új ipartelepek, lakónegyedek építéséhez például gyakran elkerülhetetlen a kisebb, személyi tulajdonban levő épületek lebontása. Csakhogy ilyen esetekben nem a kisajátítók kisajátításáról van szó, hanem munkával szerzett vagyoni állami tulajdonba vételéről.

Szocialista alkotmányunk leszögezi, hogy „földterületeket és épületeket csak közérdekű munkák számára és méltányos kártérítés fizetésével lehet kisajátítani”. Emellett a kisajátítandó és lebontásra ítélt házakban lakó családoknak a helyi szervek kötelesek megfelelő lakást biztosítani, és minden intézkedést meg kell tenniük, hogy az állampolgárok egyéni érdekeit tiszteletben tartsák és óvják.

*

A fentiekben a jogtudomány néhány új, a tudományos-műszaki forradalommal összefüggő problémáját és feladatát próbáltam felvázolni — korántsem a teljesség igényével, inkább ízelítőül. Nyilvánvaló, hogy a tengerfenék ásványi kincseinek tulajdonjoga kérdéséről a „lombikbábik” előállításának problémáig, a humángenetika fejlődéséből következő lehetőségeikig szinte összeszámálhatatlan mennyiségben merülnek fel emberi, erkölcsi és jogi kérdések is — mintegy biztosítékaul annak, hogy a jogtudomány sem ülhet „ölbetett kézzel” a szellemiek minden más területén zajló forradalom korában.

Árkossy István rajza

BARÓT – BÁNYA – KULTÚRA

Amikor néhány évvel ezelőtt Barótot várossá nyilvánították, a fejlődésben elért eredményeit ismerték el. Magának a helységnek és a környékének is. Ez a környék az Erdővidék.

Sajátos tájegység. Nem olyan terjedelmes, mint a Mezőség, nem olyan ismert, mint Csík vagy Gyergyó, termőföldje sem vetekszik a Szépmező avagy a Barcaság humuszával, nem nevezetes viseletéről, mint Kalotaszeg, a Küküllőmenteként nem büszkélkedhet borával, mégis érdekes, jellegzetes vidék. Egyik vonása talán a félreesés, istenhátamögöttség. A különvalóság, ami itt bizonyos tekintetben sehovasemtartozást is jelent. Mert közigazgatás dolgában Kovászna megyéhez tartozik ugyan, de kívül reked a megye szívét-zömét alkotó Háromszéki-medencén, elválasztja attól a Hatod havasa s az erdők, kaszálók, legelők lakatlan ropantsága. Ez a vidék amolyan függeléke, nyugati nyúlványa volt mindig is Háromszéknek.

Nincs a közelben nagyváros, fontosabb ipartelep se vert itt tanyát hajdan. A vasút ugyan a közelben halad el, de az Olton túl, s az már Brassó megye. Nem szeli át a környéket műút, a Brassó—Udvarhely vonal csak most simul aszfaltossá. Ez a térség, amely a térkép szerint az ország földrajzi közepe volna, gyakorlatilag mindentől távol rekedt.

Az ilyen körülmények — mi tűrés-tagadás — elmaradottságot szülnek. Itt azonban parkodást is váltottak ki. A vidék népe mintha sohasem tudott volna belenyugodni elhagyatottságába; mindent megtett a jobbítás, a viszonyok zordonságának ellensúlyozása végett. Írott emlékezés tanúsítja, hogy ezen a tájon már a múlt század harmincas éveiben szenet fejtettek, később Bodvajon, majd Erdőfűlén vaskohót létesítettek, amelyhez ugyancsak erdővidéki ércet és szenet használtak föl, de mint-hogy az itt készült vasból öntötték Gábor Áron ágyúit, s a környék népe tevékeny részt vett a szabadságharcban, Heydte császári katonái lerombolták a kohókat és több falut a környéken. Néhány évvel azután Erdőfűlén újra kezdenek vasat fejteni, brassói szász vállalkozók korszerű hámorművet is emelnek, de másfél évtizedes működés után csődbe jutnak, s velük együtt bukik meg a számukra dolgozó szénkitermelés is.

1872-ben „...az Erdélyi Kereskedelmi és Hitelbank Alsórákoson kutatni szándékozván az ottani kibúvások alapján ismeretes fényes törésű szénre, szakértőt hozatott, aki a kutatások megkezdését nem Alsórákoson, de Baróton és Kőpecen javasolta.” (Hoffmann Géza: *A Székelyföld kincsei*. Barót, 1909.)

Ez a szakértő D. Stur, a bécsi császári és királyi Földtani Intézet geológusa volt; először egy Szabó Imre nevű baróti kovács használta a szenet 1839-ben, az első részletes geológiai leírást Herbach Ferenc nyújtja 1859-ben, azután Veszely Károlyon, Orbán Balázson, Greguss

Jánoson, Koch Antalón, Lőrenthey Imrén, Hoffmann Gézán át a mai Kisgyörgy Zoltánig se szeri, se száma azoknak a mérnököknek, tanároknak, papoknak, földbirtokosoknak és egyszerű gazdálkodóknak, akik itt ástak, próbafúrásokat végeztek, tanulmányokat, térképeket készítettek, cikkeket és folyamodványokat írtak, csak hogy valami kezdődjék az Erdővidéken, valamit hasznosítsanak korszerűen, nagyüzemi módon a táj kincseiből. Megdöbbenő, hogy mit kellett küzdeni. Ez a bányatörténet egyben az erdélyi iparosítás történelme, de azt mondhatnók, a székelység elkeseredett vívódása is, hogy végre beléphessen az európai iparosítás haladásaiba. Több mint harminc évi küzdelem után végre 1872-ben megkezdődött az ipari méretű bányászat, megnyílt a tárna Kőpecen. Egyetlen tárna, egyetlen faluban. Mégis örömmel üdvözölték; a Székelyföld első modern bányája, első nagyüzemi létesítménye volt. E vidék iparosulásának ígérétét látták benne.

„... az őstermelők egy része azon a címen, hogy otthoni kis vagyonkájukat megvédjék [...] a téli időre valamely ipari vállalat mellé szegődnek munkásnak... A családfő idősebb, avagy a bányamunkára alkalmasabb fiával szolgálatba lép, s egy hónapi szorgos munka után a társ pénztár vagyonából kölcsönt kér [...] vagy az országos vásár idején, hogy gazdasági hiányait pótolja, vagy valamely terheesebb váltó idején, amikor azt kifizetve, a munkássegély pénztáránál törleszti rendszeren a bérfizetés kiadásánál tartozásait...” (Barabás Endre: *Udvarhely vármegye közgazdasági leírása*. Budapest, 1904.)

A kőpecsi bánya — az egyetlen tartós üzem a vidéken — száz éven át működött. Életképességét hányszor kellett igazolnia, bizonygatnia! Hányszor ívelt fel vagy hanyatlott alá a termelés, hányszor csukták be a bányát s nyitották meg újra, évek múltán! A medence többi részén nem alakult ki tartós, ipari méretű bányászat, noha Baróton és Bibarcfalván is fejtettek szénét néhány évig. A kőpecsi szénét elvitték; nem hasznosították a környéknek sem a vasát, sem a borvizét vagy az erdők kincsét. A kicsiny bánya nem tudta kiemelni az elmaradottságból az Erdővidéket.

Ha nem alakult ki a nagyipar, hát tette, amit tehetett a kisipar, a kereskedelem. E törekvések központja, éltetője az Erdővidék központja, Barót volt. Erején felül. Hiszen mindössze három-négyezer ember lakta évtizedeken át, s ilyen tekintetben nem tartozott a valódi nagyközségek közé, mint amilyen Ditrő, Gyergyóalfalu, Küküllővár, Szék vagy Ermihályfalva. Mégis mozgalmasabb, városibb volt. A szerdai hetivásárok alkalmával még egy annyi ember gyűlt ide, mint a falu lakossága, négy-öt utca tele volt portékával, vásárosokkal. A negyedévenként tartott országos sokadalmakba hét vármegyéből is eljöttek, s a megvett vasáru, barom, deszka, túró eljutott a messzi Törökországba, Bécsbe is. Baróton egykoron meglepően sok mézszáros és szűcs, tímár és csizmadia, szíjgyártó és asztalos, szabó és kovács dolgozott, de működött itt kicsiny vasöntőde, szeszfőzde, tőrőgyár, sőt nyomda is. Nyomtattak itt könyveket, s mint a teljesítmények csúcsát emlegetik az öregek, hogy hosszú éveken át hetilap is jelent meg, az *Erdővidéki Hírlap*.

1860 vége felé a baróti és környékbeli értelmiségiek, iparcsook, haladóbb nézetű földbirtokosok egy része tanácskozásokat tartott, és „... a korszerű eszmék felfogása, terjesztése és azok megbeszélése céljából s hogy azok a szel-

lemi, erkölcsi és gazdasági emelkedésre is befolyással legyenek, szükségét érezték, hogy [...] megalakítsák az Erdővidéki Székely Társalgó és Olvasó Egyesületet“.

A község és a környék a kultúrapártolás tekintetében is igyekezett pótolni a városi rangú művelődési intézmények, szervezetek hiányát. Gazdák, földbirtokosok, kisiparosok, kereskedők adakoztak, ha a kultúra ápolásáról vagy a sporttevékenység fellendítéséről volt szó. Ennek köszönhető, hogy közel százéves a baróti énekkar, hasonlóképp a középiskola, nagymúltú a színjátszókör is. Az Erdővidék szénkészleteiről, vasérctelepeiről, borvizeiről, a kitermelésre érdemes kőzetekről vagy a vidék néprajzáról, történelméről készült sok-sok tanulmányt, könyvet többnyire ugyancsak köztámogatással a baróti nyomda hozta ki évtizedeken át. Az olvasóegylet tagjai évente öt forintot fizettek díjként, s abból nemcsak könyveket vásároltak és helyiséget tartottak fenn, hanem évente 8—10 napilapot és folyóiratot is járattak. Az egykori egyleti gyűlések jegyzőkönyve azt bizonyítja, hogy mind könyveknek, mind újságjaiknak a legegyszerűbb emberek közül is akadt olvasójuk. Mindig volt közönség a műkedvelői előadásokon, s az a tény, hogy az itt nyomtatott könyvek jelentős részét helyben vásárolták meg, vagy hogy a viszonylag kis vidék hosszú éveken át hetilapot tudott fönntartani, arra vall, hogy a gazdálkodók vagy a kereskedősegedek, a bányászok meg a favágók is érdeklődtek a kultúra iránt, foglalkoztak a közügyekkel.

Ha pedig így van, azt kell mondanunk, hogy az Erdővidék mégsem volt egészen elmaradott. Az elesettség csak ott teljes, ahol az anyagi viszonyok mostohaágát szellemi tunyaság sivárítja, ahol a nagytársadalom részéről megmutatkozó mellőzöttséget elmélyíti a helyi tétlenség és közöny. Baróton azonban mindig is erős volt az iparkodás az emelkedés szolgálatára, s ez a köves talajon, zord éghajlat alatt is nemritkán örvendetes aratáshoz vezetett.

„Szegény köpeci szénbánya, amióta nem tud szenet termelni, szállítani, azóta elvesztette hitelét, becsületét, és megszűnt élni. De nemcsak a bánya veszítette el becsületét, hanem még az ottlakó munkanélküli alkalmazottai és munkásai is. Se munka, se kenyér, se hitel. De mi a legszebb, még szavazati joga sincsen! Azonban a betegségyelzót, adót fizetni kell, mert ellenesetben foglalnak és árvereznek... Tehát mostan egyhangú méltatlankodással emeljük fel szavunkat. Mint szegény munkanélküli bányamunkások követeljük a hatóságoktól, hogy adjanak nekünk munkaalkalmat! Ne feledjenek ki a választási listából sem. Mert mi is élni akarunk, és politikai jogainkat gyakorolni kívánjuk, még éhesen is!“ (Karda József *Panasz a bányáról* című nyílt levele az *Erdővidéki Hírlapban* 1931-ből.)

Ha a szokásos sablonszavakkal azt állítanók, hogy a fölszabadulás után „gyökeresen“ megváltozott a helyzet, és „ugrásszerű“ fejlődés következett, akkor mellébeszelnénk. A fejlődés nem volt ugrásszerű. A háborút követő pusztulás közepette nem is lehetett. A mérnökök, geológusok, technikusok, közgazdászok egy-két kivétellel eltávoztak Köpecről, munkások vették át a bánya irányítását, s időbe telt, míg megbirkóztak a nehézségekkel. Hiányos volt a ruházatuk, élelmezésük, felszerelésük, hónapokon át nem kaptak fizetést. Ilyen viszonyok közepette valóban hősiessé volt a helytállásuk, mégis éveknek kellett eltelniük, míg meghaladták a békés idők legmagasabb termelési színvonalát.

A baróti kisipar és kereskedelem helyzete másként alakult. A háború után néhány évig gyors felvirágzásra került sor, új műhelyek, üzletek nyíltak. Később bizonyos megszorító intézkedések visszavetették az üzleti életet, egyes kisiparosokkal pedig méltatlanul elbántak. Lényegében véve azonban a kisipar nemsokára kiheverte az ártalmakat, és szövetkezeti alapon újjászervezve vagy a helyiipari vállalat keretében új erőre kapott.

Egy tekintetben azonban valóban döntő változás állt be, s ez meghatározta a későbbi emelkedés ütemét is: Erdővidék és a társadalom viszonya alakult át forradalmi módon. Míg régebben az Erdővidék részéről érkező tudományos megalapozású geológiai vagy közgazdasági érvelések éppúgy visszhang nélkül hullottak alá a társadalmi közöny karsztmelységű üregeibe, mint a kétségbeesett segélykiáltások, a felszabadulás után újjáéledő bánya fölhívásai viszonzásra leltek. A munkásszolidaritás példaként a kolozsvári vasúti műhely dolgozói két bányamozdonyt javítottak ki Köpec számára, az akkori Dermata bőrgyár lábbelít küldött a vizes tárnákba leszálló munkásoknak, a megye 100 000 pengős gyorskölcsönt folyósított, amikor pedig a vasút húzta-halasztotta a köpeci rakodóhoz vezető bekötő vágány létesítését, küldöttség kereste föl a Közlekedés- és Közmunkaügyi Minisztérium államtitkárát, Ion Gheorghe Maurer elvtársat, aki intézkedett a panasz orvoslása végett, és 25 millió lejes kölcsönt utalt ki a bánya számára. Az akció jellegű megoldásokat, a gyorseljárásokat követte azután a tervgazdálkodás éveiben a vidék szénkészletének alapos, tudományos fölmérése, új tárnák mélyítése és külszíni fejtések nyitása most már Baróton, Vargyason, Felsőrákoson is; új bekötő vasút épült, azután brikettgyár, hogy a korszerű berendezések alkalmazásáról, a gépesítésről vagy a munkavédelmi intézkedésekről ne is beszéljünk. A mai számítások alapján a medencében nyolcvan évre elegendő szén található, s a brikettgyár a jelenlegi termelés 95 százalékát földolgozza. A bánya jövője és a szén értékesítése tehát — e két nagy gond, amely hajdan állandó fenyegetésként riogatta a vidéket — hosszú-hosszú évtizedekre biztosított.

Ez történt nagyjából a kisiparban is. Az ígéretes helyi erőfeszítések most már meghallgatásra találtak felsőbb helyeken is. Jó példa erre a gumigyár. Valaha kicsiny vulkanizáló műhely volt, gumicsizmákat foltoztak, tajkoltak benne. De akadt egy-két dolgozója, aki jól ismerte a szakmát, és sokat törte a fejét, miként lehetne kiterjeszteni a termelést. Kisebb gépeket, szerkezeteket fabrikáltak, kaptak hozzá némi segítséget felülről, s ma az egykori műhely 40—50 embernek ad munkát, és a nagyipar számára készít szállítószalagokat és más fölszerelést. Ily módon növekedett üzemmé a tejföldolgozó, valamint a bibarcfalvi borvíz-töltő is.

Megváltozott hát a légkör: Erdővidék kezdeményezései támogatásra leltek, sőt sok esetben a társadalom kérte föl a vidék népét fokozott tevékenységre. És érkezett légyen ez a fölkérés a bányaügyi minisztérium, a megyei szervek avagy a művelődési bizottság részéről, világos volt, hogy mind egy tőről sarjadnak, a párt vezette társadalom szocializmust építő igyekezetéből.

Ennek az igyekezetnek köszönhetően Barót ma — bányaváros. A köpeci bánya ugyanis napjainkra kimerült, bezárták, a vezetőség átköl-

tözött Barótra, a vidék és a szénmedence központjába. Nemrég épült föl a bányagazgatóság többemeletes épülete, amely mintegy jelképezi, hogy a városka immár biztos alappal rendelkezik a további felvirágzáshoz.

Erre a virágzásra érdemes vigyázó szemet vetni. Különösen a tekintetben, hogy milyen irányú és mennyire teljes. Amikor ugyanis a mi nemzedékünk — s az előttünk járók sora idestova már két évszázada — fölpanaszolta Székelyhon mostoha kezeltetését, akkor nemcsak azt róttuk föl, hogy ipari ívelése mögötte marad a szerencsésebb tájaknak, hanem mindazt, ami annak következtében pangó morotvába torkollik: a modern urbanizáció hiányát éppúgy, mint a kultúra csököttségét, a kultúra sátorlájához sorolva az egészségügyi vagy irodalmi műveltséget csakúgy, mint a műszaki ismeretek elterjedtségét vagy az ésszerű lakberendező készség kialakulását.

1870-ben, tíz esztendővel megalakulása után az olvasóegylet 70 kötettel (315 mű) rendelkezett. Száz év múltán, 1970-ben a városi könyvtár kerek 20 000 kötet birtokosa, 1667 olvasó kölcsönzött ki könyvet, s összesen 16 920 kötetet olvastak el. 1972-ben 22 900 fölé emelkedett a kötetek száma, az elolvasott művek pedig meghaladta a 17 000-et. (*Deák Vilma könyvtáros jelentése.*)

Bármerre járjak is, megnézem a falragaszokat. Mert jellemző a helységre, mit hirdetnek, kik és kihez szólnak. „Suli-bulit“ harsonáznak-e, labdarúgó-mérkőzést, könnyűzenefesztivált avagy egyebet? Baróton két plakát ötlík szembe; mindkettő a könyvtaré: milyen könyvek jelentek meg frissiben, mit lehet olvasni, vásárolni.

A városka könyvtára messze földön ismert (a két kedves könyvtárosnő hasonlóképpen). Írók, tudósok hívatnak oda gyakran az olvasók kérésére. Nemrég járt ott Hajdu Győző, új könyvét dedikálta Balogh Edgár és Ónodi Sándor. De nemcsak a szerzők tartanak itt találkozót az olvasókkal, hanem elsősorban a helyi és környékbeli értelmiségiek egymással. Esténként sokan benyitnak ide, amolyan klubélet alakul ki.

Mit olvasnak a huszonkétezernyi kötetből? A könyvtárosok tapasztalata érdekes olvasásszociológiai jelenségekre vall. Míg az egész világon terjed az ún. valóságirodalom iránti igény, s egyre népszerűbbek az emlékiratok vagy a társadalmi megfigyelésekre épülő, szociológiai töltésű regények, addig Baróton változatlanul vezet a meseszerűség, az epika. Gyakran fordulnak ily módon a könyvtárosokhoz: „Tessék adni egy jó szerelmes regényt.“ Az éles kérdéseket fölvető könyveket kevesen kedvelik, az olvasmánytól inkább kikapcsolódást, szórakozást várnak, nem meggondolkoztatást. Van ebben valami menekülésszerűség. Ezek után azt várná az ember, hogy Jókai itt is vezet, mint oly sokfelé. Már nem. És Dickens, Balzac vagy Stendhal sem olyan népszerű, mint tíz-tizenöt évvel ezelőtt. A modern szerzők kezdenek előretörni.

Sok faluban, kisvárosban, ahol az emberek tudatában még elevenen él a mesevilág, az elbeszélést, novellát kedvelik mint a meséhez legközelebb álló műnemet. Baróton is így volt még egy évtizeddel ezelőtt, ma viszont a regény vezet. A novella „túl hamar“ fejeződik be, a barótiak ellenben szeretnek belefelejtkezni a nagyobb adag olvasásba. Tanulmánykötetet csak az értelmiségiek olvasnak, verset inkább a gyermekek, színműveket pedig csupán a műkedvelő színjátszók.

Barót nem hiába bányaváros. A tudománynépszerűsítő művek igen-igen keresettek itt, hasonlóképpen a barkácsolók könyvei vagy a gyakor-

lati tanácsokat nyújtó műszaki kötetek. Gyermekek és felnőttek napról napra nyitnak be a könyvtárba ezermestereknek való építkezési, lakberendezési, fémmegmunkáló vagy fafeldolgozási könyvekért, sűrűn érdeklődnek az űrkutatás, biológia, geológia, fizika kérdéseit tárgyaló könyvek iránt, de többnyire elutasító választ kapnak.

Hogy mennyire nagy az igény a tudományos kiadványok iránt, azt jól példázza a Kriterion ilyen jellegű könyveinek a sorsa. Kós Károly, Nagy Jenő, Almási István, Szabó T. Attila, Szabó Zoltán, Banner Zoltán, Horváth István és mások nyelvészeti, zenei, néprajzi vagy képzőművészeti kötetei iránt állandóan érdeklődnek a könyvtárban, a könyvesboltban pedig órák alatt megvették.

Baróton van még egy könyvtár, a bányagazgatóság mellett. Műszaki könyvtár. Gazdag dokumentációs anyaga nagy segítségére van a műszaki személyzetnek, a rendszeresen megtartott szakmai tanfolyamok hallgatóságának, a fiatalabb és idősebb bányászoknak egyaránt. Különösen sokoldalú a folyóirattára: a geológiai lapoktól a bányabeli villanszerelők útmutatójáig minden megtalálható itt. Sok külföldi — magyar, német, francia — bányászati szaklap is jár a könyvtárba. Sajnos azonban a nemrég odatett könyvtáros — bányatechnikus. Úgy mozog a könyvtárban, ahogy egy könyvtáros mozogna a bányában. Nyelveket nem ismer, még a bányászok kilencven százalékának a nyelvét sem. Mindez sok tekintetben apasztja tevékenységének nevelő hatását.

„Az üzem legrégibb kulturális formációja a fúvószenekar, amely minden valószerűség szerint 1882-ben alakult... Ebben az évben jött létre a bányavállalat és Köpec falu közös közművelődési egyesülete is, a Köpeczi Zene- és Közművelődési Társulat.” (Kisgyörgy Zoltán—Vajda Lajos: *Köpecbánya*. 1972.)

A kilencven esztendősen zenekar ma is működik: 24 tagja van, akik jórészt már kottából zenélnek, több zenetanfolyamon képezték magukat. Tevékenykedik a bányavállalat mellett színjátszó kör, énekkar, tánc-csoport, újabban pedig könnyűzenei együttes is. A városi művelődési otthon keretében ugyancsak működnek hasonló jellegű csoportok, s van egy-két együttese az iskolának is. Ez a kettősség, illetve hármasság meglehetősen élénkíti a baróti kulturális életet, nemes vetélkedésre, olykor-olykor pedig kiemelkedő szereplésre nyújt lehetőséget. A Patrium Carmen hároméves országos verseny jelenlegi szakaszából például Kovászna megyéből két kórus jutott tovább, mindkettő baróti.

A többféle kulturális fórum alkalmat teremt a különféle „bedolgozásra”, munkamegosztásra is. A bányász-feleségek jórészt az üzemi kórusban, színjátszócsoporthoz tevékenykednek, a középiskola tanárai közül sokan vesznek részt a művelődési ház táncos együttesében, színjátszó gárdájában, Kisgyörgy Zoltán bányageológus viszont az iskola geológiai körét vezeti.

Hogy a különböző művelődési intézmények, együttesek milyen nevelő hatást értek el, kézzelfogható módon nehéz volna kimutatni. Néhány jelenség azonban biztos mérvadó. A műkedvelő együttesek föllépésének éppúgy, mint a hivatásos színészek, zenészek előadásainak, mindig van közönségük, sok könyvet vásárolnak a barótiak az üzletben és a standokon. Újabban már az egyszerű bányászok, munkások otthonaiban is kezd meghonosodni a könyv, lemezjátszó, sok a rádió, televízió, egyre

többen járatnak nemcsak napilapot, hanem gyermekújságokat, tudományos és művelődési folyóiratokat is. A kultúra lombosodásához tartozik az is, hogy az orvosi könyvek tanácsai szerint kezdik nevelni a gyermeket, átalakul érendjük, életmódjuk, nagyobb szerephez jut a természetjárás, vagy hogy az esküvők, bálók, a bányásznap alkalmával nem mutatkozik meg az egykori székely „virtus“, ritka a bicskázás, verekedés.

„...a felszabadulás óta eltelt 28 esztendő kitermelte a bánya műszaki értelmiségét, s hogy ezek mennyire a hagyományos bányavidékről, vagyis Erdővidékről toborzódnak, azt a lakhelyük szerinti százalékos megoszlásuk is igen szépen mutatja: Kovászna megyéből 99,6%, Brassó megyéből 0,4%.” (Kisgyörgy Zoltán—Vajda Lajos: *Köpecbánya*. 1972.)

A százéves baróti középfokú oktatás pár esztendővel ezelőtt új, 16 tantermes épületet kapott. Valóságos iskolakomplexum alakult ki a régi és új hajlékokból, valamennyiben központi a fűtés; az oktatás meglehetősen modern módon, a kabinet-rendszer alkalmazásával történik. Húsz évvel ezelőtt átlag 350—400 gyermeket neveltek, ma viszont több mint ezer diák jár az iskolába. Ennek az intézménynek nagy szerepe van abban, hogy a bánya, a brikettgyár, a kórház s a többi üzem és intézmény szakemberei jórészt a város vagy a környék szülöttei. Az Erdővidékről felsőbb iskolába jutó ifjak általában szívesen jönnek vissza szülőföldjükre. Az elmúlt évben egyetemre heten jutottak be. A bányabeli műszaki értelmiség mellett ma a középiskola 50 főnyi tantestülete alkotja a helység legnépesebb tanult-ember rétegét.

Nem mutathatna föl a városka kulturális élete ilyen eredményeket, ha nem élne itt jó néhány olyan ember, aki odaadón dolgozik a közért. Ez a köz-szolgálat különben az Erdővidéken hagyomány, hozzátartozik a legjobbak életviteléhez, emberi tartásához. Papok és tanítók száz meg száz évvel ezelőtt már geológussá képezték magukat, a patakmedvéseket és sziklás szakadékokat járták, kőzeteket elemeztek; egyszerű gazdálkodók, favágók, erdészek történésszé és etnográfussá váltak, szaklapokba írtak, levelezést folytattak hazai és külföldi tudósokkal.

Ma is akad e szép hagyományoknak nem egy folytatója. Kisgyörgy Zoltán geológus a műkedvelők állandó rendezője, nevelője, a turisztikai kör vezetője. Irányításával száz meg száz kilométeren át látták el jelzéssel a havasi ösvényeket, mint az iskolai geológus kör irányítója a gyermekekkel bejárta a környéket, értékes ásványgyűjteményt hozott össze. Nincs tudományos tanácskozás a környéken, legyen szó a vargyasi festett bútorról avagy a bányageológia kérdéseiről, amelyen ne állna elő a vidék alapos ismeretére valló javaslataival. Ugyanez mondható azonban a művelődési otthon vezetője, a dalárdák karmesterei vagy a színjátszás veteránjai s jó néhány orvos felől is.

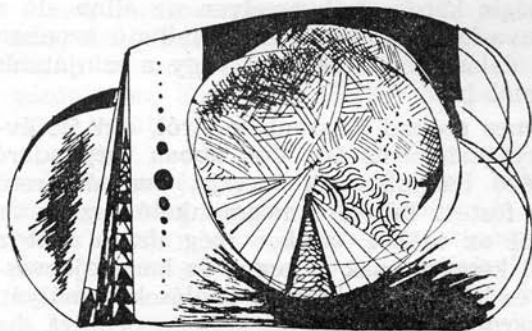
Ebben a sorban külön érdemes szólani Kászoni bácsiról, aki fél évszázadon át páratlan gyűjteményt halmozott fel. Van abban cséphadaró és a Davis találmányát megelőző bányalámpák tucatja, pompásveretű alabárd és szablya, mindenféle festett bútor, famegmunkáló eszköz és kürtöskalácssütőfa, ősi ásó abból az időből, amikor még drága volt a vas, és a szerszám lapja is fából készült, csak a hegye és karimája vasból. Egy életemen át járta Barótot és környékét, bújt a padlások homályát, a csűrök zugait, a felhagyott tárnák mélyét, s ha kellett, pénzért, ha

kellett, munkával, de megszerezte, amit értékesnek vélt. Ma már csodájára járnak gyűjteményének, az emlékkönyvben sok külföldi látogató neve is olvasható. De tudományos és művészi értékén túl ez a kincs egy nép, egy vidék sajátos embertípusának alapállását jelzi: az értékmentő áldozatosságot, a közügyiségbe torkolló nemes szenvedélyt.

*

Ha az írás elején fölvetett kérdésekre választ keresünk, ha azt kutatjuk, mennyire mozdította elő az iparosítás Barótot (és környékét) a várossá alakulás, kulturális emelkedés, tudományos képzés dolgában is, akkor az eredmények mellett a kiáltó kérdőjelekről is szólnunk kell. Az ősszel szabadegyetemet hoztak létre, de közönség, érdeklődés hiányában megszűnt. A könyvtárosok igazán derék munkát végeznek, az elolvasott könyvek száma állandóan emelkedik, de az olvasóké néhány éve ugyanaz. Míg néhány tanár, orvos, mérnök tevékenyen részt vesz a kulturális munkában, addig több tanár, mérnök, tisztviselő csak a televíziót nézi, otthon ül, távol tartja magát a közösségi tevékenységtől; a közöny, elfásulás jelei mutatkoznak több területen.

Úgy tűnik, hogy Barót élete határkőhöz ért. Amit önerejéből adhatt — megadta. De további erőfeszítéshez több segítségre van szüksége. Keretekre, anyagi alapokra. A jelenlegiek szűkösek már. A város művelődési otthona olyan, hogy egy valamire való falu nem vállalná a magáénak. Régi földszintes ház, s a tűzoltók ebben tartanak gyűlést, itt vetítenek filmet, ez tánchelyiség és iroda is. Ebben nem lehet klubtevékenységet folytatni, alig férnek el már a könyvek, folyóirat-kollekciók. Mozihelyiség kellene, igazi művelődési ház, díszterem, kicsiny klubhelyiségek. De nincs ilyesmije a bányának s az iskolának sem. Kászoni bácsi pompás gyűjteménye múzeumért kiált. De hol van e célnak megfelelő hajlék? Ma a temérdek anyag kicsinyke házban van összezsúfolva, ahol még élni, dolgozni is kell. Ha a sok kincs nem kerül megfelelő helyre, ha gondos kezek nem óvják, preparálják, egy részét mihamar kikezdi a rozsdá, a szű.

Péter Rózsa rajza

LÉLEK ÉS JELLEM AZ ŪRHAJÓZÁSBAN

1957. október 4-e, az első műhold felbocsátása óta az űrkutatás oly rohamosan fejlődött, hogy hamarosan minőségi ugrás bekövetkezése várható a kozmikus tér meghódításában. Egyes prognózisok szerint a nyolcvanas években a Föld bolygópályáján megjelennek az ember által irányított állandó űrállomások, a Holdon ugyancsak permanens jellegű tudományos laboratórium működik majd, és megvalósul az utazás a Marsra.

Az első űrhajós, Jurij Gagarin útja a kozmoszban 98 percig tartott; az első bolygóközi repülés a Marsra a mai számítások szerint 968 napot, tehát két évet és nyolc hónapot vesz majd igénybe (kétszer 259 napot tart az út oda és vissza, s közben az űrhajó személyzetének 450 napot a bolygón kell eltöltenie, míg a Mars és a Föld kedvező állása lehetővé teszi a hazaindulást). A naprendszer bolygóinak tanulmányozásában megnövekszik az ember közvetlen részvételének a szerepe, mert az automatikus műszerek csak az előre betáplált program keretében tudnak információt nyújtani, míg a kozmoszban sok, eddig csak kevésbé vagy egyáltalán nem ismert jelenség és folyamat is előfordulhat.

Az űrhajók szűk terébe hosszú időre összezárt emberek együttélésének problémája a *csoportlélektan* új, modern ágának kialakítását teszi szükségessé, amelynek kidolgozásában filozófusok, szociológusok, pszichoneurológusok és más szakemberek is érdekeltek. A *Voproszi filozofii* 1972. 9. számában megjelent, alább rövidített formában közölt tanulmány szerzői — A. Leonov, a Voszhod—2 űrhajósa és V. Lebegyev, az orvostudományok kandidátusa — az eddig a Szovjetunióban és az USA-ban végrehajtott űrrepülések, valamint földi feltételek között végzett kísérletek tapasztalatait összegezik, számítva arra, hogy a bolygóközi repülés gyakorlata még előre nem látott pszichológiai problémákat is felvetthet.

Mindezeknek a kísérleti eredményeknek azonban általánosabb jelentőségük is van, mert egyrészt azt mutatják, hogy még az ultratechnicizált tevékenységben is a „lelkes“ emberé a legfontosabb szerep, másrészt olyan tapasztalatok birtokába juttatnak, melyeknek nemcsak az űrhajózásban vehetjük hasznát, hanem a tudományos-műszaki forradalom jegyében zajló minden más termelő- és kutatótevékenység területén is.

G. E.

Vezetés és alárendeltség

A Vosztok és a Mercury típusú űrhajókon az „ember—űrhajó“ rendszerben az űrrepülő egyedül töltötte be a vezetői, navigációs, rádiós és egyéb funkciókat. A bolygóközi repülésben az űrhajó *bonyolultabb rendszert* jelent, irányítását *több tagú* kezelőszemélyzetnek kell végeznie, s a munka megoszlik a parancsnok, a navigációs tiszt, a fedélzeti mérnök (mérnökök), a rádiós és más funkciókat ellátók között. Az ilyen méretű szakosítás, mely már a Voszhod, a Szozuz és az Apollo űrhajókon is érvényesült, egyrészt hozzájárul a műszerek kvalifikáltabb kezeléséhez, másrészt megkívánja a feladatok összehangolását-irányítását. Az együttműködésnek olyan fokára van szükség a parancsnok (vezető) és a beosztottak (alárendeltek) között, amely a csoporttevékenység különböző formáiban „összeszokottság“, „összetanultság“ néven ismert.

A vezetés a kis csoportokban, különösen a repülésben és az űrhajózásban sajátos jellegű: a parancsnok maga is *közvetlenül részt vesz* a gép kezelésében, egyúttal azonban irányítja is a kezelőszemélyzet tagjainak tevékenységét, miközben a munka elég gyakran nagyfokú érzelmi feszültségben folyik.

A Voszhoz—2 leszállásakor az automatikus bekapcsolás nem működött, engedélyezték tehát a kézi vezénylésű leszállást. E művelet végrehajtásakor a parancsnoknak megszakítás nélkül kell dolgoznia, meghozzá olyan ütemben, amilyent a külső körülmények diktálnak: bizonyos szigorúan megszabott időközben irányítania kell az űrhajót, majd a megfelelő pillanatban be kell kapcsolnia a fékezőberendezést. A legkisebb hiba esetén az űrhajó más pályára tér, melyen tartalékai kimerülnek — vagy pedig kedvezőtlen helyen száll le. P. Beljajev hidegvérrel és biztonsággal tájékozódott a nehéz helyzetben, és pontos parancsokat adott Leonovnak, aki az űrhajó ablakán át megfigyeléseket végzett, követte a műszerek mutatóit és segített a földreszállásban.

A Holdra való leszállás hasonlóképpen pillanatokra beosztott időközben, nagy érzelmi feszültség közepette folyik. A megfelelő hely kiválasztására, a holdkomp holdfelszínhez viszonyított szögének beállítására, a motor bekapcsolására és a Hold vonzási erejének fokozott csökkentésére, majd kiküszöbölésére közvetlenül a felszín előtt (a sima leszállás biztosítása végett) — az űrhajósoknak alig 75 másodperc áll rendelkezésükre. Az első leszállás alkalmával Neil Armstrong észrevette, hogy az Apollo—2 kompja sziklás talajra ereszkedik le. Azonnal átvette a kézi irányítást, sikeres manővert hajtott végre, s megfelelő helyen szállította le a holdkompt.

Mindkét példa azt szemlélteti, hogy az űrhajó parancsnokának tudnia kell pillanatok alatt *felmérni a helyzetet*; képesnek kell lennie *helyes döntést hozni* és azt *meg is valósítani*. Eközben az egész űrhajóscsoport tevékenységét össze kell hangolnia, s ehhez — magabiztosságon, határozottságon és azon a képességen kívül, hogy váratlan körülmények között is pillanatok alatt mérlegeljen, s megtalálja a helyes megoldást — azzal a tehetséggel is rendelkeznie kell, hogy egységes egésszé forrassza össze beosztottjainak csoportját, tehát *értenie kell a vezetéshez*. Az alárendelteknek ugyanakkor a helyzet gyors értékelésén kívül tudniuk kell „kitalálni“ a vezető várható cselekvését, és szükség esetén a keze alá kell dolgozniuk.

A szerepek kiosztásakor figyelembe kell venni mind az emberek karakterológiai sajátosságait, mind pedig a csoport egészére váró feladatokat. Különleges összehangoltságra volt szüksége például a Voszhoz—2 személyzetének, mikor a zsilipkamrán keresztül első ízben megvalósította az ember kilépését az űrbe. Amikor két űrhajó csatlakozási műveletét végzik, a szerepek ugyancsak a „vezető“ és a „beosztott“ között oszlanak meg. V. Satalov, a parancsnok utólag így számolt be a Szojuz—4 és —5 találkozásáról: „A két űrhajó irányítása során kölcsönösen tájékoztattuk egymást. Az űrhajók közeledésének sebességét a köztük levő távolság csökkenésének megfelelően módosítottam. [...] Mikor körülbelül 40 méternyire megközelítettük egymást, az űrhajókat összekapcsoltuk, majd Borisz Volinovval több műveletet hajtottunk végre, amelyekkel megváltoztattuk az űrhajók egymáshoz viszonyított helyzetét, s fény-

képfelvételeket készítettünk egymásról. I...] Az összeütközés elkerülése végett a közeledés viszonylagos sebességét a találkozás pillanatáig másodpercenként néhány tized centiméterrel csökkentettük." (*Csetvero na orbitye*. Moszkva, 1969.)

Hasonló műveletekre a bolygóközi repülést végző űrhajó leszállásakor is sor fog kerülni. A Mars elérésekor például az anyaűrhajó bolygó körüli pályára helyezkedik, kiválik belőle a leszálló szerkezet az űrhajósokkal, és leereszkedik a Mars felszínére, majd a kutatások elvégzése után újra felszáll, és összekapcsolódik az űrhajóval. Mindez a személyzet tevékenységének *magasfokú összehangoltságát* kívánja meg. Az eddigi űrrepülésekben ez a követelmény megvalósult, és feltehető a kérdés: szükséges-e egyáltalán beszélni róla?

A „klasszikus” repülési gyakorlatok és más csoporttevékenységek tapasztalatai azt mutatják, hogy előfordulhatnak olyan esetek, amikor az együttműködés nem tökéletes, s emiatt a személyzet nem tudja teljesíteni feladatát. Első látásra a konfliktusokat a baráti kapcsolatok vagy a kölcsönös tisztelet hiánya váltja ki. De a fő ok nem ebben keresendő, hanem abban, hogy az emberek kritikus helyzetekben *nem képesek megérteni egymást*, pszichomotorikus reakcióik nincsenek szinkronban egymással, s lényeges különbségek mutatkoznak figyelmükben, gondolkodásukban és személyiségük más, öröklött vagy szerzett tulajdonságaiban, amelyek akadályozzák a közös tevékenységet.

A csoporttevékenység kísérleti modellálása

Szovjet tudósok egy csoportja Gorbov professzor vezetésével a csoporttevékenység tanulmányozása módszertani eljárásainak kidolgozásakor a következő követelményekből indult ki: 1. a modell legyen *egyszerű*, mivel ha különleges jártasság előzetes meglétét kívánná meg, a kísérletben résztvevők nem indulnának egyenlő esélyekkel; 2. a tevékenység tételjezen fel *kölcsönösen összefüggő* cselekvéseket, vagyis a modell irányozzon elő kereszteződő kapcsolatokat a műszerek kezelői között; 3. a kitűzött csoportfeladatokat *nehézségük arányában* kell adagolni; 4. a tevékenység menetét és eredményeit rögzíteni kell (vagyis biztosítani kell a kísérleti feladatok megoldásának a regisztrálását).

E követelmények alapján kidolgozták a „homeosztatisz módszer-tant”. A homeosztát három vagy több műszerasztalból áll (a vizsgált személyek számának megfelelően). A csoport minden tagjának az a feladata, hogy saját asztalán a mérőóra mutatóját zéró jelzésre állítsa. Munka közben a kísérlet mindegyik résztvevője saját mérőórájával csak közvetve, csoportbeli partnereinek közreműködésével dolgozhat. A kísérlet irányítója külön vezérlőasztalról variálhatja a megoldandó feladatok nehézségi fokát. A feladat akkor tekinthető megoldottnak, ha az összes résztvevők mutatói a zérón állnak. A fogantyúk és az összes mutatók mozgásának oszcillográfus feljegyzése révén meg lehet figyelni nemcsak az egész csoport működésének jellegét, hanem minden személy taktikáját is.

A kísérletek kimutatták, hogy bonyolultabb homeosztatisz feladatokat nem lehet megoldani anélkül, hogy a résztvevők valamelyike —

akit feltételesen „vezetőnek“ neveznek — meg ne változtatná a taktikáját. Eközben eltér a „természetes“ taktikától (attól, hogy saját mérőóráján a mutatót feltétlenül a kitűzött helyzetbe hozza), s mintegy a „saját érdekei ellen“ cselekszik: a mutató elhajlásának kiküszöbölése helyett növeli az eltérést. Vagy kivárja, amíg a többiek tevékenysége nyomán az ő mutatója is a megfelelő irányban mozog, vagy pedig — s ez a legaktívabb és legcélrátörőbb „vezetők“ sajátja — az átmeneti veszteség ellenére saját mutatóját eltéríti a zérótól, ha erre készteti a „spontán“ mozgási tendencia. Ilyenformán fokozatosan csökkenti a rezgőmozgások kilengését, s ezzel az egész rendszert a megkívánt egyensúlyi állapotba hozza.

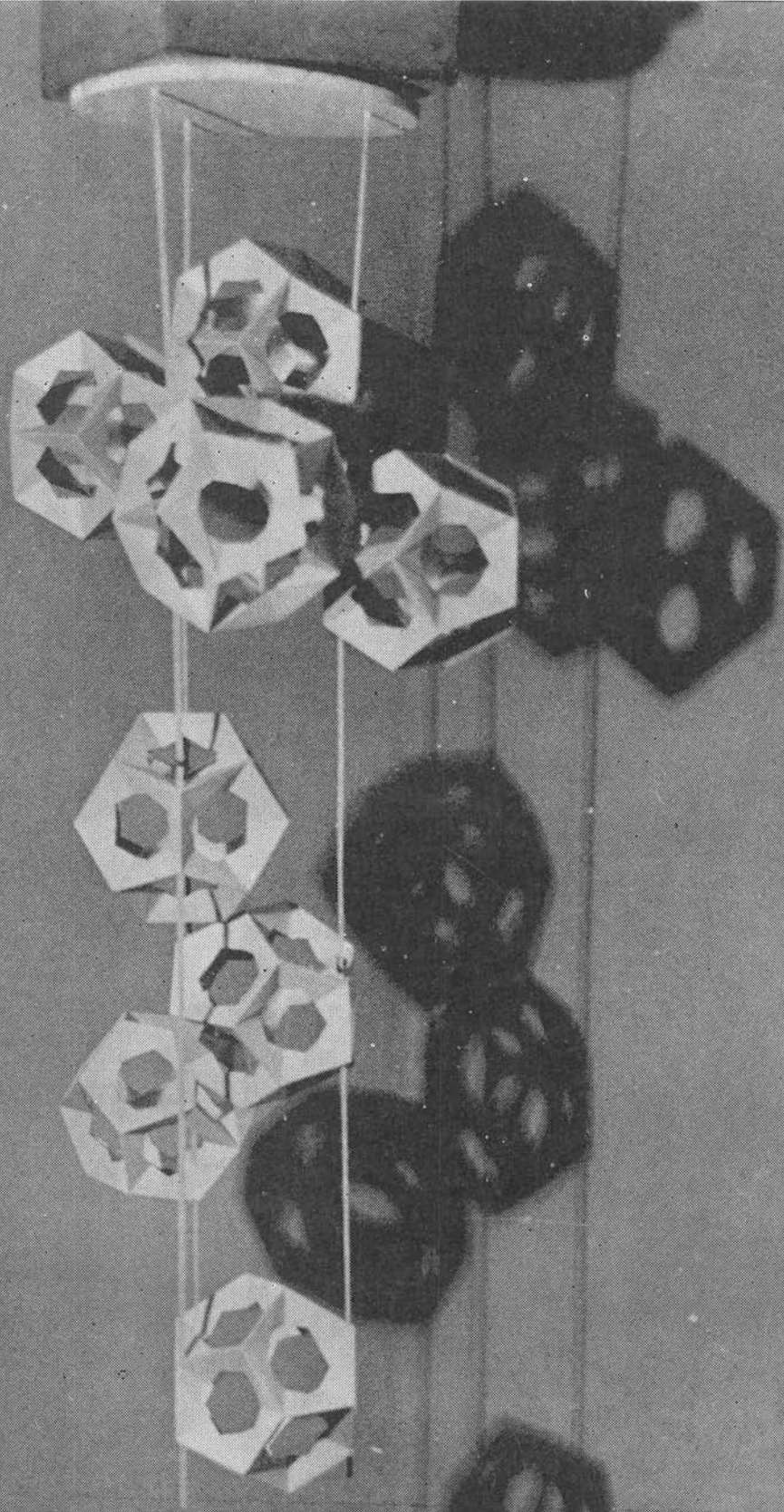
A csoporton belül nemegyszer „harc“ indul két vagy több résztvevő között a *kezdeményezés kisajátításáért*; ilyenkor az győz, aki találóbban elemzi és gyorsabban általánosítja a beérkezett információkat, előre látja a partnerek lehetséges cselekvéseit, és optimális befolyást gyakorol rájuk.

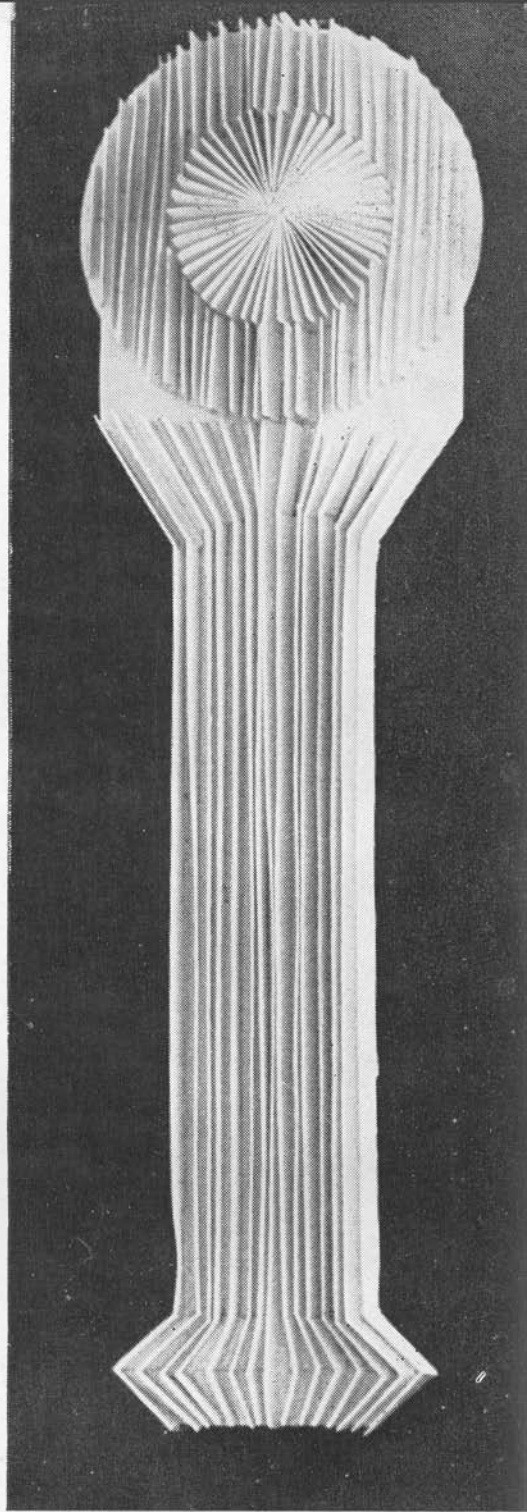
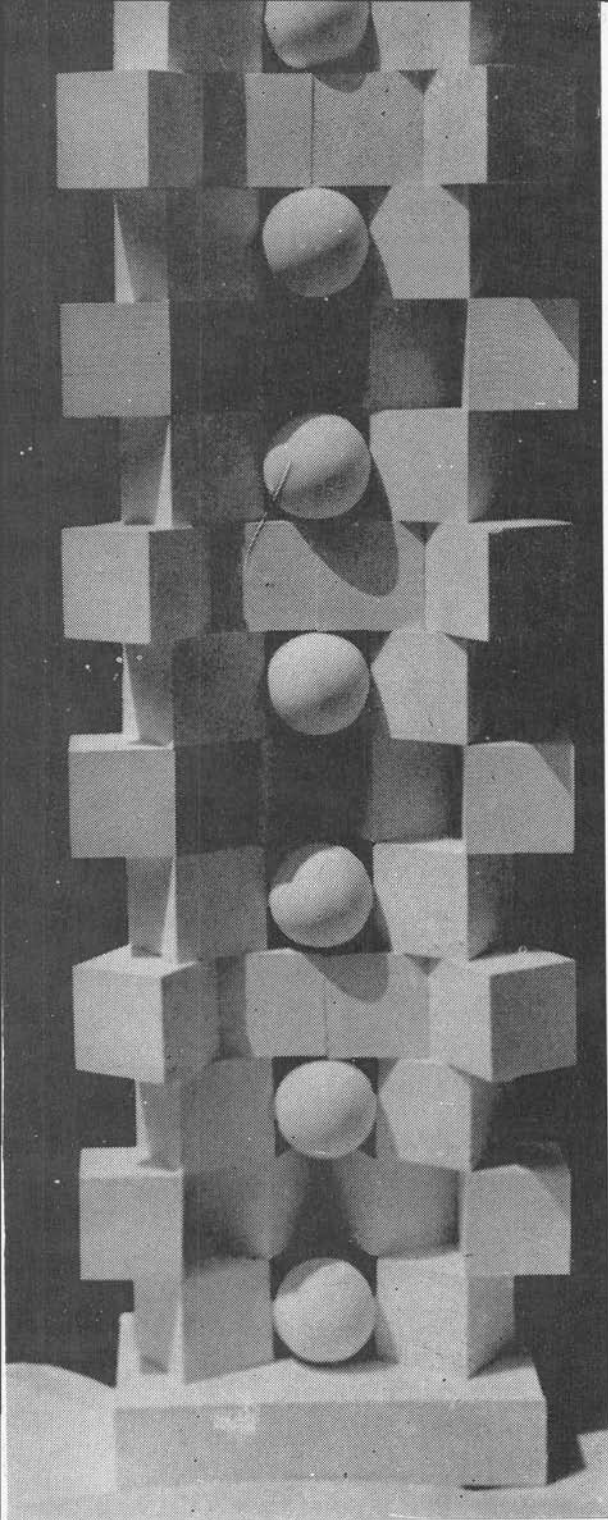
Az ilyen kísérletek lehetővé teszik a csoportvezetői funkció sokoldalúbb megértését; azt, hogy a vezető nemcsak a csoport legtalpraesettebb tagja, aki megfelelő mértékben kitartó és képes a helyzet gyors értékelésére, de ezen túlmenően pontosan és céltudatosan *összhangba tudja hozni* az egész csoport tevékenységét. Az is világossá vált, hogy a csoport cselekvőképességét nem lehet a csoporton *kívül* nyert személyiséglélektani kritériumok alapján előre jelezni, mert azok sem egyik vagy másik csoporttag egyéni, sem pedig az egész csoport kollektív magatartásának megjósolásához nem adnak elegendő támpontot.

A homeosztáttal végzett kísérletek során a csoport egyes tagjai közt konfliktusos helyzetek is előfordultak. Szemléltetésül idézzük M. A. Novikov egyik megfigyelését. A. át akarja venni a vezető szerepet a csoportban — de személyiségének ezt az igényét nem támasztja alá helyes vezetői taktika megválasztása. Primitív, merev taktikához ragaszkodik, a többiekkel szemben türelmetlen, s bár az utasítás tiltja a partnerek közötti beszélgetést, ő mégis oktatja, bírálja késlekedő, bár különben tevékeny társát. Nyugtalankodik, nemegyszer bosszúsán rángatja a műszerasztal fogantyúit, s ezzel logikátlanul és társait zavaróan befolyásolja a mérőórák működését. Ilyen esetben az összes résztvevők idegesen reagálnak, amit érverésük, lélegzetvételük gyorsulása és más fiziológiai elváltozások kísérnek.

A kísérleti adatokat összevetették a reális feltételek között (például repülés közben) kapott eredményekkel. Természetesen az egyes lélektani kísérleti eljárásokat, akárcsak a problémának a kislétszámú csoportok pszichológiájában kidolgozott elméletét is, felhasználták a Voszhod és a Szozuz típusú többszemélyes űrhajók személyzetének kiválasztásakor. Nyilvánvaló azonban, hogy nem szorítkoztak csupán az említett kísérletekre; ugyanakkor a módszertani irányítók, a pszichológus orvosok, az edzők is gondosan tanulmányozták az emberek összehangolt tevékenységét a tanűrhajókon végzett előkészítő gyakorlatok, a sportedzések és egyéb foglalkozások alkalmával.

De az összeférhetőség problémája nem merül ki az űrhajó és rendszerei irányításában megnyilvánuló összedolgozásban. Ha a repülőberendezések közös irányításának aspektusát összehangolt tevékenységként jellemtük meg, akkor az űrhajóbeli *csoportizolációs együttélés* aspektusát

A SZIGMA—1 MŰHELYÉBŐL

1. KOMPOZÍCIÓ; 2. OSZLOP; 3. ÓRA-TERV

„pszichológiai összeférhetőség“-nek kell neveznünk. A két aspektus sok közös vonást tartalmaz, vannak azonban megkülönböztető jegyeik is, melyek miatt önállóan kell kezelnünk őket.

Pszichológiai összeférhetőség közepes időtávon

A. Nyikolajev és V. Szevasztyanov tizennyolc napos útja a Szozjuz—9 űrhajón átmenetet jelentett az ember viszonylag rövid űrrepülése és a közepes időtartamú űrrepülések között, s ez elindította a pszichológiai összeférhetőség komolyabb vizsgálatát.

Mielőtt a Szozjuz—9 fedélzetén kialakult kölcsönös kapcsolatok elemzésére rátérnénk, jellemezzük röviden a személyzet tagjait.

Nyikolajev, a parancsnok flegmatikus temperamentum. Az edzéseken nyugodtan, sietség nélkül dolgozott. Tempós mozgása, valamint a felindulásaiban és indulatai fékezésében megnyilvánuló folyamatok intenzitása miatt viszonylag lassan alakult ki benne a megfelelő jártasság. Az edzéseken eleinte hibákat követett el, de ezeket nagy biztonsággal kiküszöbölte. Fő vonásai tehát a megfontoltság és alaposság, a nagyfokú önuralom és a pontos, objektív és lakonikus jelentéstétel.

Szevasztyanov kolerikus alkat. A tanűrhajón kezdeményezően, élénken és emocionálisan reagált az előadódó helyzetekre. Magától észrevette és kijavította az edzéseken elkövetett hibáit, és gyorsan elsajátította a szakmai jártasságot. Beszámolóit világos, kifejező stílusban fogalmazta meg. Idegfolyamatainak mozgékonyága segítette figyelmének gyors átváltásában.

Nyikolajev és Szevasztyanov nemcsak alkatilag, de jellemüket tekintve is *különböző* emberek. Ennek ellenére a közös cél, a felelősségteljes feladatok teljesítése *közelhozta őket egymáshoz*. Nyikolajev megfontoltságát, elmélyült figyelmét és érzelmi tartózkodását szerencsésen egészítette ki Szevasztyanov szenvedélyessége, hevessege, éles megfigyelőképessége és gyors reakciói. Kapcsolatukat az egymás iránti figyelmeség, tapintat és engedékenység, az egymásról való gondoskodás jellemezte mind az edzéseken, mind pedig közös űrrepülésük közben.

Visszatérésük után Nyikolajevnek egy interjú során feltették a kérdést: „Tizennyolc napot töltöttek zárt térben, négy szemközt egymással. Melyek űrrepülésük eredményei a pszichológiai összeférhetőség szempontjából; nem befolyásolta-e viszonyukat jellemük különbözősége?“ Nyikolajev ezt válaszolta: „Nagyon jól összefértünk. Már a földi feltételek között együtt készültünk, régi barátok vagyunk. Minden problémát közösen dolgoztunk ki, tanácsokkal támogattuk egymást a munkában és a kísérletekben. Különböző jellemünk nem akadályozott, sőt segítségünkre volt. Ha ő is olyan szótlan lenne, mint én, az egész utazás alatt hallgatunk volna.“

„Barátunkban azt keressük, ami belőlünk hiányzik“ — a régieknek ez a mondása bizonyos mértékben beigazolódott egy másik űrhajós-pár, V. Satalov és A. Jeliszejev esetében. Ők nem végeztek közepes időtartamú űrrepülést, de három, különböző összetételű repülésben vettek részt közösen, és ez a körülmény felkeltette az űrpszichológusok figyelmét.

Satalov egyéniségét a körülmények gyors felmérése és a határozott célratörés jellemzi. Barátai tréfásan azt mondják róla: „Vologya feje úgy dolgozik, mint egy elektronikus számítógép.” Pszichikai reakcióinak sebessége beszéde gyorsaságát is növeli, úgyhogy azt a benyomást kelti, mintha szavai alig tudnák utolérni a gondolatait. Jellemvonásai az öszinteség, az egyenesség és az igyekezet, hogy vitatársát ne sértse meg, hanem gondolatmenetének logikájával győzze meg a maga igazáról. Értékes adottsága, hogy vonzani tudja az embereket.

Jeliszejev látszólag flegmatikus, beszéde lassú, alaposan mérlegel minden szót. E külső alatt azonban valóságos vívómester rejtőzik, aki vilámgyorsan válaszol az ellenfél támadására, és ez a képessége a szakmai tevékenységben is megmutatkozik.

A Szojuz—9 repülések váratlanul felharsant a vészsziréna. A műszerek az energiaellátási tartalékrendszer bekapcsolódását jelezték. Ha a fő energiaellátási rendszer felmondja a szolgálatot, a személyzetnek fel kell készülnie a Földre való visszatérésre, és szó sem lehet semmiféle csatlakozási manőverről. Jeliszejev azonban a közvetett jelekből azonnal megállapította, hogy a tartalékrendszer csak véletlen folytán kezdett működni, s ez a „diagnózis” lehetővé tette az összekapcsolás végrehajtását.

Huszonnégy napig tartott G. Dobrovolszkij, V. Volkov és V. Pacajev útutazása a Szaljut űrállomáson. Baráti egyetértésben dolgoztak az űrben, és sok értékes, tudományos és gyakorlati jelentőségű anyagot gyűjtöttek össze.

Az űrutazások időtartama napjainkban nem haladja meg az egy hónapot, de a *bolygóközi repülés* hónapok tucatjait veszi majd igénybe. Nincsenek tapasztalataink a kislétszámú csoportok hosszabb űrbeli életével és munkájával kapcsolatban, a földi feltételek között végzett megfigyelések alapján azonban valamelyes — bár csak alig körvonalazott — elképzelést alkothatunk magunknak az akkor létrejöheto viszonyokról.

Személyek közti viszony elszigetelt helyzetben

A tudományos és másfajta expedíciók történetében számtalan példa bizonyítja, hogy nehézségek és veszély idején az emberek szolidaritása összekovácsolódik, kölcsönösen és önfeláldozóan segítik egymást. De olyan szomorú esetek is előfordultak, amikor a csoportos elszigeteltségbe jutottak között elkülönülés jött létre, ellenséges érzelmek nyilvánultak meg, és konfliktusok adódtak. Számos momentum szempontjából a hosszabb időtartamú űrrepüléshez azok a tudományos expedíciók állnak közel, amelyeknek tagjai huzamosabb időt töltenek *térbeli elszigeteltségben*. De az itt végzett megfigyelések nem elégítik ki teljes mértékben az űrhajózás támasztotta igényeket, s ezért a szakemberek ma hermetikus kamrákban tervszerű kísérleteket folytatnak, amelyek során a hosszabb időtartamú űrrepülést próbálják modellálni.

A. V. Lebegyinszkij és szerzőtársai az *Aviacija i kosmonavtyika* 1964. 11. számában közzéttek egy 120 napos, három emberrel végzett kísérlet eredményeit. A hermetikus kamrában töltött idő alatt a résztve-

vők ideg- és lelkiállapotában változások voltak megfigyelhetők; növekedett ingerlékenységük, s konfliktusok támadtak köztük. Ennek ellenére a kísérlet sikerült, aminek okát a cikk szerzői abban látják, hogy olyan pozitív hatóerők működtek, mint a kísérlet céljának és feladatainak pontos ismerete, felelősségérzet a rájuk bízottakért és a kollektívizmus érzete. Annak is nagy jelentősége volt, hogy a résztvevők hasznos munkával töltötték idejüket.

Egy másik, 1966-ban végzett kísérlet során egy 10 köbméter űrtartalmú hermetikus kamrában 70 napon át élt és dolgozott egy orvos (a csoport vezetője), egy mérnök és egy rádióriporter, akik azelőtt nem ismerték egymást. Az orvos és a mérnök között nyilvánvaló pszichológiai összeférhetetlenség mutatkozott. Igaz, a programot teljesítették, de a köztük keletkezett, rendszeressé vált összeütközések mindhárunk hangulatát hátrányosan befolyásolták. Elegendő a riporter egyik naplójegyzetét idézni, hogy képet alkothassunk az „érzelmi légkörről”: „Őrség, ebéd, orvosi vizsgálat, alvás. Életünk lázas, de egyhangú ritmusban folyik. Szinte egyáltalán nem marad szabad időnk. Azt mondtuk magunknak, hogy jól van így, az elfoglaltság elűzi az unalmat. [...] De Sztasz észrevehetően lefogyott, arcát benőtte a borosta, szeme alatt karikák jelentek meg. Lenyának vörös a szeme. Nekem mind gyakrabban az az érzésem, hogy valami maró kód szivárog be közénk, s megmérgez, türelmetlenné tesz egymás iránt. A viselkedésünkben minden apróság valószínűtlenül eltúlzott jelentőséget kap. Hangunkból eltűnt a szokott jóindulat, nézeteltérések törnek ki, melyek mindinkább veszekedésekre emlékeztetnek. És mindig semmiségek miatt.“ (*Znanyije — szila*, 1968. 5.)

Egy másik kísérlet résztvevői, a 44 éves P. Kukisev és a 25 éves J. Gavrikov kapcsolatát (mindketten orvosok, akik 45 napot töltöttek egy hermetikus kamrában) szintén kifejezően tükrözik naplójegyzeteik.

16. nap, Gavrikov: „Eltelt a kísérlet egyharmada. Annyit már megállapíthatok, hogy a legnehezebb az első öt nap volt, amíg megszoktuk egymást, a kamrát, a környezetet, s hozzáedződünk a gondolatukhoz, hogy negyvenöt napig sehova sem mehetünk innen.“ 19. nap, Kukisev: „Egyelőre kevés közünk van egymáshoz: munka, olvasás, napló és ... hallgatás.“ 20. nap, Gavrikov: „Keveset társalgunk, még kevesebbet, mint szükséges, de szerintem egyikünk sem haragszik ezért a másikra.“ 24. nap, Kukisev: „Mire eljutottunk az ötödik-hatodik napig, annyira kínos volt hallgatnom a sóhajtasait, nyögéseit, ásítózását, mesterkéltnek tűnő nemtörődömségét és szándékoltan negatív véleményeit a dolgokról, hogy a szavaimra, mozdulataimra, hangomra, egész magatartásomra vigyáznom kellett, nehogy kimutassam előtte a lelkiállapotomat. De a napló megmentett; e csatorna nélkül, mely levezette a napok és pillanatok benyomásait, egyetlen óvatlan mondat veszélyes következményekkel járt volna.“ 30. nap, Gavrikov: „Nem szoktunk vitatkozni, fölöslegesen nem társalgunk, és általában keveset beszélünk. Meglátszik, hogy más az érdeklődési körünk, és az életkori különbség is érzeteti hatását. De én kétségkívül akár még egy hónapot el tudnék tölteni vele... Már tudjuk, kinek miben engedjünk, hogy az élet normálisan folyjék, és eredményesen tudjunk dolgozni. Egyetlen konfliktus sem merült fel köztünk.“

1967. november 5-től kezdve egy, a Földön berendezett komplexumban teljes évet betöltő, összetett tudományos kutatási programot bonyolít-

tottak le a hosszú időtartamú űrrepülésben megkívánt életfeltételekkel kapcsolatos problémák tanulmányozására, G. Manovcev orvos (a csoport vezetője), A. Bozsko biológus és B. Ulibisev technikus részvételével. A kísérletről — amelyet a három ember pszichológiai összeférhetőségének vizsgálata előzött meg — a *Medicinszkaja gazeta* 1968. december 30-i száma ezt írta: „Természetesen, mint minden huzamosabb ideig együtt dolgozó közösségben, itt is előfordultak nézeteltérések: viták folytak arról, hogyan lehetne egyik vagy másik feladatot jobban megoldani, melyik módszer eredményesebb, mi a fontosabb a kitűzött program adott szakaszában. De a viták szigorúan a tárgynál maradtak, bár néha hevesebbek voltak, mint máshol lettek volna. A következtetés egészében kétségtelenül optimista: a pszichológiai összeférhetetlenség korlátja még a hermetikus kamrában töltött ilyen hosszas együttélés esetében sem leküzdhetetlen.“

Egy újságírónak erre a kérdésére: „Milyen tanácsokat adnának a kollektíva tagjai azoknak, akik hasonló feltételek közé kerülhetnek az űrben, egy másik bolygón, a Földön?“ — Bozsko ezt válaszolta: „Nagy gondot kell fordítani a személyzet összeválogatására. A módszerek már kialakultak, de még sok a megoldatlan kérdés. Nem lehetetlen, hogy nem a gépcsoportok, hanem az emberek mondják fel a szolgálatot, ha a kollektíva tagjai nem férnek össze. Jó lenne, ha előzőleg egy ideig együtt élnének, hogy összezsírozódjanak.“ Manovcev hozzátette: „Nagy türelemre, figyelemre, egymás iránti engedékenységre kell szert tenniük. Azt hiszem, mindenféle játékról, még a sakkról is le kell mondaniuk, mert a helyzet kiéleződésének forrásává változhat.“

A hermetikus kamrában végzett kísérletekben a hosszú időtartamú űrrepülés körülményeit utánozzák. De vannak olyan tényezők is, amelyeket földi feltételek között nem lehet „előállítani“. Ilyen mindenekelőtt az *érzelmi feszültség*, melyet az a lehetőség vált ki, hogy a repülés szerencsétlenül is végződhet — hiszen egyelőre még mindegyik űrrepülés kísérleti jellegű, és senki sem biztosíthatja a száz százalékos sikert. Nincs kizárva annak lehetősége, hogy az űrhajó meteoritba ütközik, hogy különféle rendszerei rosszul működnek, vagy éppen felmondják a szolgálatot. Ismeretes, hogy a Szozuz—1 űrhajó ejtőernyő-rendszerének meghibásodása V. Komarov halálát okozta; a Szaljut—1 űrállomásról a Földre való visszatéréskor elpusztult Dobrovolszkij, Volkov és Pacajev. Az Apollo—1 űrhajó kabinjában keletkezett tűz miatt szörnyethalt három amerikai űrrepülő.

Az első bolygóközi repülések végrehajtásakor a hosszú időtartam, valamint a sebesség jelentős megnövekedése miatt természetszerűen nőni fog a veszély is. A hermetikus kamrában végzett kutatások idején az ember tudja, hogy bonyodalom esetén a kísérletet félbe lehet szakítani.

Következtetések, távlatok

A munka összeegyeztetése a repülőberendezések közös irányításában ma már kidolgozott problémának számít, de nem mondhatjuk el ugyanazt a pszichológiai összeférhetőségről, hiszen még csak most kezdenek tisztázódni a konfliktusos helyzeteket és az emberek közti elkülönülést

kiváltó okok. Mellőzve azt az antagonizmust, amely a társadalomról val-
lott, homlokegyenest ellenkező nézetekben, az eltérő beállítottságban stb.
gyökerezhet, elmondhatjuk, hogy a hosszabb csoportizolációs feltételek
között létrejövő konfliktusok egyik fő oka az *érzelmi feszültség*. Az űr-
biológia és űrpszichológia sok szakembere úgy véli, hogy a bolygóközi
utazáskor az űrrepülőben kifejlődhet az aggodalom, nyugtalanság és
izgalom érzése. Az eddigi tapasztalatok igazolják ezt a feltevést. Nyikola-
jev az űrből való első visszatérése után ezt írta a benne kialakult érzel-
mi feszültségről: „Nagyon érdekes jelenség, amikor az űrhajó égni kezd
az atmoszféra sűrű rétegeibe való behatoláskor. A hajóablak előtt lángok
csapkodnak, és recsegés-ropogás hallatszik. Már-már arra gondol az em-
ber, nem szakad-e le a hajót borító burkolat. De ismerem a hajó szerkezetét,
és ilyen kételyeim nem lehetnek. Azt mondom magamnak: csak nyuga-
lom, hadd égjen, a leszállás rendben megy.” (*Pszichologija i kozmosz*.
Moszkva, 1968.)

Természetesen, ez a leírás az űrrepülő önuralmáról tanúskodik. De
olyan esetek is előfordulnak, amikor *rendkívüli akaraterőre* van szük-
ség, hogy az ember legyűrje ösztönös félelmét, és helyesen értékelje a
történeteket. Ha ez nem sikerül, akkor elveszíti a fejét, pánikba esik, fela-
datát nem tudja teljesíteni. A veszély érzete összekovácsolhatja, de szét
is szakíthatja a közösséget. Ilyen esetek megfigyelése alapján Eric de
Bisschop francia világjáró arra a következtetésre jutott, hogy a csoportos
izolációt akkor lehet elég jól elviselni, ha a résztvevőkben nem alakul ki
a sorsukért való aggodalomból fakadó érzelmi feszültség. „Semmi sem
öl olyan gyorsan és biztosan, mint a halálfélelem — írja. — A rettenet-
s néhány óra alatt a legedzettebb atlétát szánalmas fickóvá vagy utolsó fé-
reggé silányíthatja. És fordítva, ha ilyen félelem nem jelentkezik, akkor
egy nyápic alak is hosszú válhat erkölcsi szilárdsága révén.” Ezért válik
a kozmikus tér meghódításának egyik fontos problémájává az űrrepülő-
pszichológiai előkészítése.

Ma már teljes biztonsággal megállapíthatjuk, hogy maga a változa-
tosság nélküli, egyhangú környezet is stressz-hatású. Egy tutajjal tett
óceáni útján Bisschop úgy harcolt öttagú csoportjának érzelmi összerop-
panása ellen, hogy mindenkit állandó tevékenységre készítetett, hogy „egy
perc se maradjon kitöltetlenül, ne üthesse fel a fejét az unalom”.

Napjainkban olyan irányú kutatások is folynak, hogy kiküszöböljék
az űrpilóták „szenzoriális éhségét” a hosszabb időtartamú repülésben.
A téli szállásokon — például az Antarktison — elszigetelten élő em-
berek, valamint a kísérleti csoportos izoláció résztvevőin végzett meg-
figyelések szintén arra a következtetésre juttatnak, hogy a zsúfoltság a
kisméretű helyiségekben, amikor az emberek sohasem lehetnek egyedül,
szintén stresszt vált ki, ami konfliktusokhoz vezethet. Ezt az űrhajózás
gyakorlata is igazolja.

Az Apollo-programban részt vevő amerikai űrhajósok panaszkodtak
a rossz *pihenési feltételekre*. Az alvásban nemcsak az állandóan működő
gépi berendezések zaja zavarta őket, hanem azok a beszélgetések is, me-
lyeket ébren levő társaik folytattak ugyanabban a kabinban egymással
és a Földdel. Ez pedig mind munkabírásukra, mind általános hangula-
tukra előnytelenül hatott. Így történt ez az Apollo-7 útjának vége felé,
mikor az űrhajósok nemcsak egymással, hanem repülésüket a Földről
irányító kollégáikkal is vitába szálltak. W. M. Schirra, az űrhajó pa-

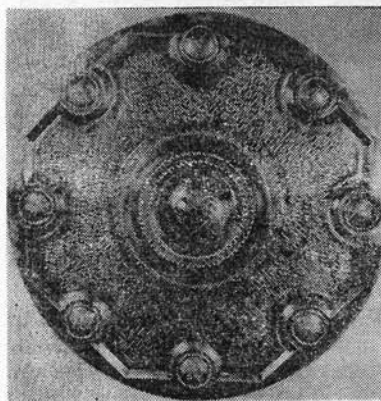
rancsnoka az egyik földi állomással folytatott beszélgetés során emlegetni kezdte az Apollo—1 kigyúlásakor elpusztult három űrrepülő. A személyzet minden tagja — az utasításokat megszegve — levette magáról a fiziológiai funkciók regisztrálására szolgáló műszereket, és megtagadta az incidens megtárgyalását a repülés irányítójával.

A Szozuz-űrhajók és a Szaljut-állomás szovjet tervezői nagy gondot fordítottak arra, hogy lehetőleg jó feltételeket teremtsenek az űrhajósok munkája és pihenése számára. Mint ismeretes, e kétfajta tevékenységhez *külön helyiségeket* építettek. De a bolygóközi utazásokban természetesen még nagyobbak a követelmények.

Egy cikk keretében nem lehet a pszichológiai összeférhetőség minden problémáját feltárni, még kevésbé megoldani, de annyi világos, hogy bár a pszichológia tudománya ma még sok gyakorlati kérdésre nem tud választ adni, már most meg lehet jelölni a bolygóközi utazásra készülő személyzet összeállításának módozatait — az empirikus megfigyelések, a kísérleti adatok és az űrrepülés eddigi tapasztalatai alapján. A kísérleti lélektani vizsgálatok után a kijelölt személyzet a hosszú időtartamú repülésre való felkészülés időszakában nemcsak a különféle edzéseket fogja közösen végezni, hanem a pihenőket is együtt tölti. Míg az egy-személyes űrrepülések előtt hangszigetelt kamrában tanulmányozták a pilóták idegműködéseit és pszichikai ellenállóképességét, a bolygóközi űrhajók személyzetét valószínűleg kettős kísérletnek fogják alávetni: megvizsgálják a pszichológiai összeférhetőségre való hajlamukat a földi komplexumokban teremtett modell-feltételek között, és ezenkívül több alkalommal közepes időtartamú űrrepülést is végeztetnek majd velük.

Mindez lehetővé teszi a pszichológusok, edzők, orvosok számára, hogy tanulmányozzák az ilyen kollektívák tagjainak pszichológiai összeférhetőségét, kialakítsák beidegződésüket, és ilyen szempontból is „megeddzék” őket. Ehhez egyrészt az elszigetelt csoportokban ható pszichikai törvényszerűségek ismeretére van szükség, másrészt tudományosan megalapozott módszertani eljárásokra, hogy olyan összeforrott, baráti együttműködésre képes személyzetet készítsenek fel, amelynek tagjai sikerrel tudják teljesíteni a bolygóközi repülés bonyolult feladatát.

Gáll Erzsébet fordítása

Mohr Lajos fémdomborítása

KENÉZ FERENC

REKVIEM A GYŐZELEMRE SZÜLETETTEKÉRT

Még tíz perc van hátra
már csak kilenc
nyolc
hét

trombitaszóló

a százhuszonvalahány nemzeti lobogó csattanva
kibomlik s szinte úzve kizúdul
a hűvös világűrbe

még öt perc
három
egy

még néhány tűnődő pillanatig ott az égen

az átlótt tenyér
öt világrész-ujjával
inteni akarón

s aztán

a maratoni futó
Bikila Abebe
egészen csendesen

vigyázva mintha az emberiség csigolyáján
fordulna

visszaül ide közénk
a tolószékbe.

ELÉGIA

Barátaim — akik nem vagytok
Asszonyaim — akik nem voltak
Szüleim — akik nem lesztek.

DEDIKÁCIÓK

Sokasodnak kis öregjeink

csupán közülük még
ki oda-oda rója
írása elé

e néhány hitvalló szót

Ajánlom szeretettel
Ajánlom barátsággal
vagy egyszerűen Ajánlom

melyből
egy művön túl is kiteljesedhető világ
fénye süti

nyugtalanítóan
reánk

fiatalokra

kiknek
a név
s az utolsó pont között

versen kívül
nemigen van már semmink.

A KÖLTŐ FELESÉGE

Gyönyörű
álmot látott ma éjjel

a feleségem:

ment virágos réten, mintha örök réten, ment a feleségem,
valaki ment a réten, a napnak holdragyogásában s a
holdnak napragyogásában, a hosszú füvekben mezítláb ment a
feleségem, s még valaki a réten, hajlongó bóbíták között
mezítláb s szinte mezítlén ment a feleségem,
egyetlen szál szoknyában, különben teljesen mezítlén,
s még ment valaki a réten, szoknyája ringás egy némafilmben —
úgy ment a feleségem, s még valaki ment vele a réten,

s a feleségem ott ment vele az erős füvekben mezítláb s
a füvek hús áramában, kéz a kézben,
ment valakivel a feleségem;

s én
mintha csodában állnék,
nézem őt meglepetten,

állok megfogalmazhatatlanul
e szédítő s szép
sugártörésben,

mint
gyermek

éjféli
napsütésben.

NICHITA STĂNESCU

A TÖRVÉNY

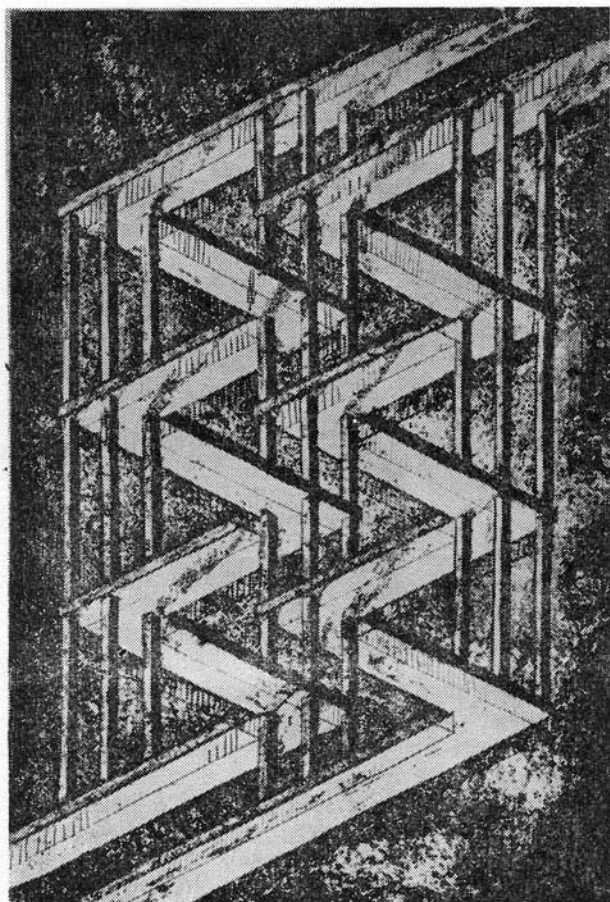
S mivelhogy elképzelem magamnak,
ő azt mondta nekem:
a törvény az, hogy két kezünk legyen,
kettő bizony, és mind a kettőn
öt-öt ujjunk legyen,
a törvény az, hogy
két lábunk legyen,
és mind a kettőn öt-öt ujjunk.
Most itt ücsörgök zöld gallyak között,
és az egészet elképzelem:
a törvény azt jelenti, hogy két
kezünk legyen,
és mind a kettőn öt-öt ujjunk,
a törvény azt jelenti, hogy két
lábunk legyen,
és mind a kettőn öt-öt ujjunk,
a törvény azt jelenti, hogy koponyánk legyen,
és két szemünk és két fülünk,
két orrlyukunk
és két szemöldökünk alatt
két messzeség találkozzon össze.
Esteledik, sűrűsödnek az árnyak.
Fekszel hanyatt, nem ácsorogsz ma már.
Voltál s leszel, mert ő azt is mondta:
kelj fel és járj.

CONSTANTIN OLARIU

EMBERI

Mi történt ezzel a folyóval? Mi az ördögnek
kanyarog annyit, hogy szinte megbolondít,
miközben partjai holtra fárasztanak?!
Adjatok nekem egyenesebb folyót,
annak partján érjen utol az álom,
hol az árnyékos zegzugokban
a nagy kanyarokat sajátmagamnak
én álmodhatom.

LADÁNYI MIHÁLY fordításai

Csutak Levente: Paradoxon

TÁRLAT AZ UTCÁN

(Van Gogh)

Dráma két részben
Zsoldos Árpádnak ajánlom

SZEMÉLYEK:

VAN GOGH, VINCENT

GAUGUIN, PAUL

I. FÉRFI

II. FÉRFI

III. FÉRFI

ÖREG BANYÁSZ

(Szín: van Gogh arles-i lakása)

I. RÉSZ

Van Gogh a háza előtti kerítésre kiakasztott képeit kínálgatja. Körülötte néhány bámeszkodó.

VAN GOGH (szinte szónokiasan): Nem járnak rosszul ezekkel a képekkel! Ezek Vincent van Gogh legszebb képei! Ez itt a Csillagfényes éj, ez egy Börtönudvar, ez az Éjjeli kávéház! (hosszabb szünet után csendesen, szinte szánalmas hangon) Olcsón adom... Bárki megveheti... Vagy tessék talán ez a napraforgós kép... Aki szánakozni akar, a napraforgón szánakozhat. Figyeljék meg jól, és nevéssenek rajta. A naprafóró halála pillanatáig szembenéz a nappal, pedig élete közepén már megsejti, hogy megölni akarja a nap. (hangosabban, szinte kiabálva) Aki szánakozni szeret, az a napraforgókat vegye meg, aki önmagára kíváncsi, az a Csillagfényes éjt!... Ötszáz frankért bármelyik képet kiválaszthatják! Négy száz frankért!... Háromszázötvenért! (egyre csendesebben, egyre szánalmasabban) Háromszázért!... Kétszázötvenért!... Kétszázért! Százötvenért!... Százért! Ötvenért! Tíz frankért! (hirtelen keresgélni kezd a zsebében, gyűrött újságpapírt vesz elő, majd nagyon esetbenül) Nem értéktelenek ezek a képek... Ebben az újságban olvasható, hogy mennyit érnek ezek a képek... Albert Aurier, a nagy párizsi műkritikus

írta... Ide nézzenek! Hosszú, többhasás cikk! ...Nagy kifejezőerőről ír..., olyanról, amely ideges érzékenységgel párosul, a dolgokat a lényegükig leegyszerűsítő ábrázolásról... Olyan művészről, aki eredeti, senki máséhoz nem hasonlítható, aki nem ismételi senkit... (bizonytalanul meglobogtatja az újságot) Olvashatja, aki akarja, olvashatja, aki akarja...

Gauguin rohan ki a házból; felháborodottan kiabál.

GAUGUIN: Vincent!... Hagyod abba azonnal! Hát megígérted, Vincent! Megígérted, hogy soha többé nem állsz ki a képeiddel a kapu elé... Megígérted, hogy soha többé. (megragadja a vállainál és rázni kezdi a tehetetlenül álló van Goghot; rövid szünet után csendesebben) Na, szedjük szépen össze a képeket...

Szedegetni kezdi a képeket a kerítésről, van Gogh is levesz egyet, és olyan gyorsan, hogy Gauguin már nem akadályozhatja meg, átnyújtja az egyik bámeszkodónak. Az átveszi a képet, kelleetlenül nézegeti, míg Gauguin ki nem kapja a kezéből. A többi képpel együtt van Gogh ölébe nyomja, és tuszkolni kezdi őt a ház felé.

GAUGUIN (visszafordul, kiabálva): Mindenki takarodjék innen! Ez itt nem cirkusz. Mindenki takarodjék innen... Aki még egyszer meg mer állni ez előtt

a ház előtt, annak betöröm a fejét. Annak fejszével töröm be a fejét! Majd meglátják! Búcsúzzon el az édesanyjától, aki még egyszer meg mer állni ez előtt a ház előtt!

Van Gogh engedelmesen hagyja, hogy Gauguin betuszkolja a szobába. Majd szótlanul aggatni kezdi a képeket a falra. Hosszú szünet.

GAUGUIN (*szinte fáradt, dorgáló hangon*): Nem tudlak megérteni, Vincent, sehogysem tudlak megérteni... Ki becsüli meg az ingyen vagy olcsón kapott képeket?... Ezek hülyének néznek téged, kötőznivaló bolondnak. (*hosszabb szünet*) Még szerencse, hogy olyan hangosan kiabáltál, hogy felébredtem tőle... Roszszabbul is végződhetett volna.

VAN GOGH (*szinte bűnbánóan*): Valahogy túl kell adnom a képeimen, Paul... A falakra már nem férnek, a ládákban sem férnek már, az öcsémhez nem küldhetek többet, tele van már a képeimmel az ő háza is. Mit tehetnék? (*rövid szünet után gyerekes makacssággal*) Eldöntöttem, hogy ezután a képeimből élek meg, nem fogadok el többé alamizsnát, az öcsémtől se, senkitől... Fesíteni se megyek ki addig, míg el nem adtam a képeimet.

GAUGUIN (*hosszabb szünet után, játékos, kötekedő ingerültséggel*): Hogy hova tud süllyedni az ember, hova tud süllyedni... A kapu előtt árulja a képeit. Mint egy vásári kofa a zöldséget, éppúgy, mint egy vásári kofa a zöldséget... Hogy Vincent van Gogh a kapu elé álljon, és árulja a képeit!... Kelltek nekem ideköltözni... Úgy kellett nekem... Testörnek jöttem én ide, nem festeni. (*felnevet*) Paul Gauguin beállt testörnek Vincent van Gogh mellé... Még nálad is bolondabb vagyok, Vincent.

VAN GOGH (*hirtelen, szinte vidáman*): Ne vágj már olyan tragikus pofát, Paul.

GAUGUIN (*már csak játszva a haragost*): Éhes a testöröd, Vincent... Szomjas vagyok, és éhes vagyok. Sültet akarok enni, abszintot akarok inni előtte, bort utána.

VAN GOGH (*vidáman*): Menj a vendéglőbe, Paul.

GAUGUIN: Adj pénzt.

VAN GOGH: Nincs egy vasam se.

GAUGUIN: Táviratozz az öcsédnek, hogy küldjön.

VAN GOGH (*természetellenes vidámsággal, szinte gyerekesen*): Nem fogadok el több pénzt, nem fogadok el több pénzt, a képeimből fogok megélni... Vagy megélünk a képeinkből, vagy éhen

halunk. Vagy megélünk a képeinkből vagy éhen halunk.

GAUGUIN (*legyint*): Hülye. (*lassan az ágyához megy, rádől*) Mozdulatlanul fekve jobban bírjuk az éhezést.

Hosszú szünet.

VAN GOGH (*nagyon komolyan*): Te, Paul... Úgy álltak körülöttem, pontosan úgy... ugyanazzal az arckifejezéssel, ugyanúgy vonogatva a vállukat, mint tíz évvel ezelőtt a borinage-i bányászok, ...amikor azt prédikáltam nekik, hogy az isten is bányász, hogy az isten is közülük való... Így volt, Paul: azt prédikáltam szegény bányászaiknak, hogy az isten nem más, mint a legfáradtabb bányász. (*rövid szünet után szinte vidáman felkacag*) Mit érthettek ezen? Legfennebb azt, hogy a prédikátoruk megbolondult?... Ide figyelsz, Paul?

GAUGUIN: Hagyj békén, aludni akarok. (*mérgesen*) Ha zavarni mered az álmomat, elzavarlak kényeret koldulni.

VAN GOGH (*nagyon komolyan*): Elűldöztek a bányászaik közül, mert azt prédikáltam a legfáradtabb bányászról, hogy ő az isten.

GAUGUIN (*játékosan fenyegetőzve*): Nehogy innen is elkeressenek... Kövekkel kergetnek el, ha még egyszer kiállsz a kapudba... prédikálni nekik, hogy meg kell venniük a képeidet... Én bizony megköveznék, ha közülük való lennék... Te erőszakolod rájuk a képeidet meg a prédikációidat, ők védekezésül követ emelnek rád: semmi sem természetesebb ennél, Vincent.

VAN GOGH: Lehet, Paul... (*szinte vidáman*) De mit tehetnék?

GAUGUIN (*komoran*): Táviratozz az öcsédnek, hogy küldjön pénzt.

VAN GOGH (*rövid szünet után csendes fanatizmussal*): Nem véletlen, hogy éppen arról a bányászról prédikáltam... Napokon át követtem, mintha árnyéka lettem volna... Estefelé hétrét görnyedve jött elő a föld alól, alig vánszorgott, féltém, összeesik, a közelébe rohantam, hogy feltartsam, rám nézett, gyermekszemei voltak, hihetetlenül görnyedt volt, de gyermekszemei voltak, és én hirtelen megértettem azt is, hogy dehogy kell segítenem, hiába hétrét görnyedt, úgy áll a földön, mint a legnagyobb szikla, s hogy neki például mindegy, hogy puha ágyban vagy durva kövön alszik, hogy durván vagy áhítattal néznek rá az emberek, a szeme parányit se rezdülne, ha százan egyszerre támadnák, a szeme parányit sem rezdülne, ha szekér aranyat hoznának elébe, hogy tessék, itt a jutalmad.

GAUGUIN (*hirtelen felül, mélységes szánakozással*): Vincent, te öregfiú, hova akarsz te most menekülni... Minek kell... (*elhallgat, legyint*)

VAN GOGH (*mint előbb*): Nem nyújtottam hát ki a kezem, hogy segítsék neki, csendesen köszöntem, hogy szerencse fel, lábujjhegyen elléptem tőle, de húsz méter után visszafordultam, és követtem az istent, mert képtelen voltam mást tenni, bement az első csapszékbe, követtem, egy csupor pálinkát tettek elébe a pultra, azt felhajtotta, aztán köszönésképp megbökte a sapkáját, és indult is ki, követtem tovább, tudtam, hogy sokáig menni fogunk, hiszen ő csakis a telep szélén lakhat, bizonyára volt háza egykor a telep közepén, nem messze a bánya bejáratától, de az egyik fia egyszerűen csak elébe állhatott, hogy nézd, apám, építettünk egy viskót a telep szélén, de vékonyra és nedvesre sikerült a fala, és megjött a gyerek is, a gyerekekkel nem maradhatunk ott, arra gondoltunk, te egyedül vagy... Ő akkor bizonyára fel se nézett, csak rászólt a fiára, hogy hozz akkor egy targoncát, a targoncára felrakott annyit, amennyit csak lehetett, a fiának meg azt mondta, hogy nem, nem kell segíts, és megindult a targoncával, csak a csapszéknel állt meg, hogy felhajtsa a csupor pálinkát, és akkor se úgy hajtotta fel, mint a részegesek, úgy hajtotta fel, mint a vizet, mint olyant, ami nem jó, de ami szükséges, befogta magát újra a targoncába, és közben semmi se jutott eszébe, legkevésbé az, hogy ő már régóta isten.

Gauguin, aki egyre ijedtebben figyelte van Gogh-t, hirtelen felugrik, hozzá rohan, rázni kezdi.

GAUGUIN (*kiabálva*): Ha nem hagyod abba, itthagylak! Azonnal magadra hagylak, ha nem hagyod abba!

VAN GOGH (*rövid szünet után komoran*): Mi bajod van velem, Gauguin?...

GAUGUIN (*csendesesen*): Engem te ne próbálj becsapni... Ne találj itt ki nekem történeteket öreg bányászokról, inkább menj festeni... Vagy menj sétálni, ha nincs kedved festeni.

VAN GOGH (*csodálkozó arccal*): De hát nem festek többet, míg el nem adtam a képeimet. Megfogadtam, Paul!

GAUGUIN (*szelíden*): De arra az öreg bányászra ne gondoldj többet. (*rövid szünet*) Engem nem lehet becsapni, Vincent... Magadat sem szabad becsapnod... Te nem egy öreg bányász miatt nem prédikálhattál többet: te nem akar-

tál többet prédikálni, te festő vagy és festeni akartál.

VAN GOGH (*ellenségesen*): Azért kergettek el, mert azt prédikáltam, hogy az isten bányász.

GAUGUIN: Persze, hogy azt prédikáltad, de nem gondoltál semmiféle öreg bányászra, csak úgy általában mondtad... Miért ne mondhattad volna... Hogy könnyebb legyen a bányászoknak elviselni, hogy a föld alatt élnek, azért mondhattad...

VAN GOGH (*csendesesen*): Szénporba öltözötten jártak, néha tifusz ütött ki közöttük, néha rájuk omlott a bánya.

GAUGUIN: Hát persze, Vincent.

VAN GOGH (*hirtelen nagyon élesen*): Nem lett volna szabad, nem lett volna szabad azt prédikálnom, hogy az isten közülük való. (*felnevet*) Tényleg: mit érthettek ezen a szerencsétlenek? (*rövid szünet után játékosan*) Mindig félreértették a szavaimat, világéletemben félreértették a szavaimat... Mit is tehettek volna? Megijedtek az érthetetlen szavaimtól... Még te is megijedtél tőlük, Paul...

GAUGUIN (*nevetve*): Már-már azt hittem, kényszerzubbonyért kell kiáltanom. (*rövid szünet után komolyan*) Tehetséges ember vagy te, Vincent, szép a példázatod: a legfáradtabb ember az isten.

VAN GOGH (*vidáman*): Nem is voltam én olyan rossz prédikátor, te Gauguin...

GAUGUIN: Megérdemelnéd, hogy igyak az egészségedre legalább egy félüveg abszintot.

VAN GOGH (*szórakozottan*): Hát igyál.

GAUGUIN: Van abszintod? Hova dugtad?

VAN GOGH (*szinte szégyenkezve*): Ne haragudj, Paul. Elfelejtettem, hogy nincs...

GAUGUIN (*szinte szánakozó hangon*): Mikor ettél utoljára, te?

VAN GOGH: Nem tudom... Tegnap még ettünk, nem?

GAUGUIN (*a térdére csap*): Nem tudja, mikor evett utoljára!... Hát ez jó... Nem vagy éhes?

VAN GOGH: Most nem...

GAUGUIN (*szemrehányóan*): Így könnyű, így könnyű vállalni az éhezést.

VAN GOGH (*vállat von*): Éheztem én eleget...

GAUGUIN (*dühösen*): S én most éheznek helyetted is, mi? (*csendesebben*) Valahonnan szereznünk kell pénzt.

VAN GOGH: Add el a kabátomat.

GAUGUIN: Két évvel ezelőtt még adtak volna érte egy karéj kenyeret. (*rö-*

vid szünet után, parancsoló hangon) Azonnal indulj a postára, és táviratozz az öcsédnek.

VAN GOGH (*furcsa vidámsággal*): Az öcsém nem küld több pénzt... Gyereket várnak, nem küldhet többet...

GAUGUIN: Küldeni fog, ő könnyebben szerezhet kölcsönt.

VAN GOGH: Ha küldene, visszaküldeném.

GAUGUIN: Adnék én neked.

VAN GOGH (*hirtelen nagyon ellenségesen*): Amikor az öcsém megnősült, én örömmel üdvözöltem a házasságát, de nem örültem neki... Mert azonnal megértettem, hogy kiapad számomra, hogy nem élősködhetem tovább rajta. (*kiabálva*) Nem elég, hogy élősködtem rajta annyi éven át? (*rövid szünet után*) Ő adta nekem a vásznat, a festéket, ő adta nekem a kenyeret. Ő tette lehetővé, hogy én én lehessenek, én lehetlenné tettem, hogy ő ömaga lehessen. Mert ő szereti a jólétet, a nyugalmat, ha nem is meri ezt bevallani magának. Én kihasználtam azt, hogy ezt nem én magának bevallani, és élősködtem rajta. (*rövid szünet, majd nagyon szánalmas hangon*) A festék drága, a vászon drága, a modellek nagyon drágák, kellett nekem a vászon, kellett a festék, kellett a modell, öröm volt nekem a vászon, öröm a festék, bánat volt neki a vászon, bánat a festék, és én megnyugtató leveleket írtam neki arról, hogy nem így van. Mert féltem, hogy összeesem a fáradtságtól, ha egyszer csak nem lesz többé festék, nem lesz többé vászon. Hát hazudtam neki, hogy jó testvére vagyok, hogy testvérem lehessen. Nem tudtam hazudni magamnak, de megbocsátottam magamnak.

GAUGUIN (*aki előbb megütközik van Gogh szövegén, majd atyáskodó mosolygallyal figyel*): Idefigyelj te, te agyalágyult: Theo téged nem kitarított: ő egy árva garast sem adott neked ingyen, ő a képeidet vette meg. (*játékosan*) Egy árva garast se adnak ugyan a képeidért, de milliőkat érnek. Meg fog gazdagodni a te öcséd a képeidből. (*szinte vidáman*) Minek sajnálni egy leendő milliőmost?

VAN GOGH (*kiabálva*): Ha ragaszkodsz hozzá, hogy továbbra is pénzt fogadjunk el tőle, akkor mintázd meg az életnagyságú szobrát. (*hisztérikusan*) Hogy imádkozhassunk a szobra előtt: aki kitarított, annak istene a kitarítója.

GAUGUIN (*kacagásban tör ki*): Olyan nevetséges fickó vagy, Vincent, olyan nevetséges fickó: az embernek félnie kell, nehogy megfojtsa a kacagás. (*hosszabb szünet után szinte elérzékenyülten*) Nem

baj, Vincent, szerzünk mi valahonnan pénzt, két hajójegyre valót, s viszlek magammal a trópusokra... Oda, ahol még normálisan élnek az emberek... A munkát nem is ismerik. Nem ismerik a haragot, a gyűlöletet, a bosszút... ott senkinek sincs vagyona. Magától megterem minden: kenyérfa és vadbanán erdőkben élnek az emberek. Nincsenek fegyvereik, nincsen pénzük. Járkálnak már közöttük európai telepesek, de azokat messze elkerüljük. S tudod, milyenek ott a nők? Nagy, tiszta, sötét szemek vannak, sűrű koromfekete hajukat befonva hordják, de ha megkéréd rá őket, leengedik a vállaikra; nem ismerik a bűnt, szeretkeznek velünk, de ártatlanok.

VAN GOGH (*szinte sajnálattal néz Gauguinre, majd csendesen*): Nem megyünk mi innen sehova, Paul. (*hosszabb szünet után felnevet*) Prédikátor koromban egyszer, amikor az én ruhámat már rég kietta a szénpor, két frissen vasalt, csodatiszta ruhába öltözött pap jött ellenőrzésre... Jól megszidtak, amiért a szénpor felismerhetlenné tette az arcomat. Mit tehettem volna? Rájuk nevettem, és csodatiszta ruhájukba töröltem az arcom... Úgy rohantunk ki a szobából, mintha az ördögöt ismerték volna fel bennem. (*a földre ül, hosszú ideig ül magabamélyedten, majd hangosan, szinte vésztfjósító vidámsággal*) Paul, megtaláltam a megoldást, a legnagyobb megoldást: soroztassuk be magunkat az idegenlégióba. Az idegenlégióba mindenkét bevesznek. Jól megfizetik azokat, akik hajlandók oda belépni. Költenünk sem lesz mire... A zsoldot elküldhetem az öcsémnek... Miután mindent visszafizettem neki, magamnak gyűjtök pénzt, aztán leszerelek, telket veszek egy falu szélén, na, nem festeni húzódok meg a faluszéli házamban, a festőállványt és a képeimet már most elégetem, eszembe se fog jutni a festés, csak enni, inni és aludni fogok, ...halászni is megyek néhanapján, esetleg vadászni... Ez az egyetlen megoldás, Paul. (*rövid szünet után keserűen*) Ha az idegenlégióba nem vesznek fel, akkor sehova sem vesznek fel, ezt mindenki tudja, pincérnek se, utcaseprőnek se, semminek...

GAUGUIN (*felül, szánakozva néz van Goghra, majd erőltetett vidámsággal*): Nem vesznek fel minket az idegenlégióba, Vincent, megállapítja a katonavos, hogy az első menetelés alatt összeesnénk, nem vagyunk nekik kifizetődőek, Vincent... Ahogy te szoktad mondani: nekünk csak az adatik meg, hogy festés közben essünk össze. De hiába

esünk össze festés közben: pillanatok alatt felállunk, hogy befejezhessük a megkezdett képet. Úgyhogy, öregfiú, akár akarjuk, akár nem, hosszú életűek leszünk ezen a földön... Muszáj elkísérned engem a trópusokra, te: hogy ott majd versenyre hívhasalak ki. A verseny első pontja: ki szerez magának több nőt, második pontja: ki fest több képet. Hogy láthasd, kivel van dolgod, azt is vállalom, hogy reggelente felmondok majd neked azt a mit tudom én kicsodát, amellyel úgy tele duruzsoltad a fületem, hogy nemegyszer a pokolba kívántalak miatta... (*Vincentre kacsint, majd nagylelkű mosollyal skandálva*) Megyek hát neki az erős misztrálnak, szembe vele mocsáron, tövisen, bozóton, hegyeskövű patakokon át, állvánnyal és festékes tarisznyával a hátamon, szembe az erős misztrállal, s a tűző nappal, mert nincs nekem erőm puha széken szobában ülni, mert nekem már csak ahhoz van erőm, ami erőt ad.

VAN GOGH (*rövid szünet után meghatottan*): Te ezt megtanultad? Képes voltál megtanulni?

GAUGUIN (*nagylelkűen*): Ha ezerszer eldúldoltad mellettem...

VAN GOGH (*szinte áhitattal újra-mondja*): Megyek hát neki az erős misztrálnak, szembe vele mocsáron, tövisen, bozóton, hegyeskövű patakon át, állvánnyal és festékes tarisznyával szembe az erős misztrállal, s a tűző nappal, mert nincs nekem erőm puha széken szobában ülni, mert nekem már csak ahhoz van erőm, ami erőt ad. (*rövid szünet után szinte fanatikusan*) Csodálatos ez a vidék: vagy az égető nap, vagy a misztrál akarja a földre nyomni az embert, az embert, aki nem hagyja magát... Aki nem hagyja magát, nem zuhan a földre, áll az állvány előtt, mintha ezer méter mélyre gyökerezne a földbe, vasgyökökkel ezer méter mélyre; nem zuhan a földre: a tűző napot és a misztrált megszegyeníti. (*rövid szünet után Gauguinhez, nagyon fanatikusan*) Te sem mész el a trópusokra, Gauguin, nem lesz kedved elmenni innen, csak néhány hónapon át gyere ki még velem festeni, csak néhány hónapot bírnál ki türelemmel: aki századszorra is nekimegy a tűző napnak, a misztrálnak, az már nem tud elmenni onnan, ahol erősebbé vált az acélnál... Elkergetni sem lehet majd téged innen.

GAUGUIN (*nagyon ingerülten*): Én hülye: kellett nekem lovat adni alája. (*kiabálva*) Hajlandó vagy néhány percre elfelejteni a rögeszmédet, hajlandó vagy néhány percre megjátszani az értelmes

embert? (*rövid szünet, majd csendesen, rábeszélő hangon*) Az európai élet miatunk nem fog megváltozni, állatunk sem fog megváltozni, tehát el kell menekülnünk innen... Mi csak a trópusokon érezhetjük jól magunkat. Ott nincs vagy, mindenki egyenlő, mindenki természetes, mindenki őszinte. Vadbanánt szedünk, és festünk a magunk gyönyörűségére. (*rövid szünet után nagyon ingerülten kiabálva*) Itt a vagyoni meg a hatalmi helyzet határozza meg mindent! Ahol mindent a vagyoni meg a hatalmi helyzet dönt el, ott csak a vagyonos és a hatalmas számára létezik levegő! Adjatok nekem vagyont és hatalmat, s akkor itt maradok! (*gyűlölettel van Goghhoz*) El akarod hitetni velem, hogy a rossz az jó, hogy a rossz az elviselhető... A misztrált, amely a földre akar nyomni, ne gyűlöljem, hanem imádjam, mi?! Mert erősebbé válok, miközben ellenállok neki, mi?! Nem akarok erősebbé válni, erős vagyok, nem akarok erősebbé válni! (*szinte lázasan*) A bányászoknak azt kellett volna prédikálnod, hogy öljk meg a bányaigazgatót!

VAN GOGH (*rövid szünet után csendesen, szánakozó hangon*): Szegény Gauguin, nem hiszel te már semmiben, az a nagy baj, hogy nem hiszel te már semmiben... Nem hiszel te a szeretetben se... Bolondult érte a szép nagy családja, és ő elmenekült a szeretetükből.

GAUGUIN (*ingerülten*): Mi az ördögnek kevered bele mindenbe a családomat... Mi az ördögnek? Hogy hozzád-vágjam a festőállványt, azért?

VAN GOGH (*kiabál*): Igenis bolondult érted a családod, igenis bolondult érted, te is bevallottad... Te mégis elmenekültél tőlük. (*nagyon ellenségesen*) Menj vissza a családodhoz. Várnak! (*hosszabb szünet után csendesen*) Senkire sem tudsz tekintettel lenni, csak önmagadra.

GAUGUIN (*elneveti magát, majd engedékenyen*): Hát persze, hogy csak önmagamra tudok tekintettel lenni, nem vagyok hajlandó másokra is tekintettel lenni... Úgy akarok élni, hogy csak önmagamra legyen gondom... Meg esetleg rád, mert nagyon szerencsétlen vagy. (*hirtelen van Goghhoz hajol; gyorsan, nagyon gyengéd rábeszélő hangon*) Nincs más megoldás. Vincent: a trópusokra fogunk menni: ott is erősen tűz a nap, de ha nem bírjuk már, vadbanánfák alá bújunk előle... Ha valaki bántani merészel minket, megöljük... Ha meglátunk egy európaít, tovább költözünk... egyre beljebb... A legszebb trópusi nő: beköltöznek a kunyhóinkba. Talpig érő ha-

jukba öltözötten járkálnak majd körülöt-
tünk... Érted, Vincent? Nem hagylak
magadra, ha ellenkezel, leütlek, és úgy
viszlek magammal...

VAN GOGH (rövid szünet után, szinte
fanatikusan): Naponta képesek voltunk
befejezni egy-egy képet... Ez azt je-
lenti, hogy akarunk valamit a képeink-
kel... Látniuk kell a képeinket... A
képeinknek hatniuk kell... A képeink
meg kell hogy változtassák a világot...
Át kell rendezzék a világot.

GAUGUIN (ironikusan): Egy éhha-
lálra ítélt festő, akinek a képei ingyen
se kellene, miközben a világ megvál-
tásáról ábrándozik...

VAN GOGH (fel-alá sétálva, egyre ag-
resszívebben): Mert tíz évvel ezelőtt
miért nem hatottak a prédikációim?!
Mert megijedtek a szavaimtól. A ké-
peim hozzászelidítik az embereket a sza-
vaimhoz. Elérkezett a képeim ideje! A
szavaim ideje! A titkok megértésének
ideje. (hirtelen prédikatori pózt vesz fel,
majd szinte önkívületben) Amitől meg-
ijedtek, ami az első pillanatban még
félelmetes számotokra, az nem feltétle-
nül ellenetek van... Amiről megérzitek,
hogy a következő pillanatban már nem
lesz, amiről hirtelen megérzitek, hogy
a következő pillanatban már elég, úgy
ég el, hogy azt szavakkal nem lehet ki-
fejezni, hogyan ég el: hirtelen óriássá
válva ég el, hirtelen istenné lényegülve
ég el, hirtelen az egész világot befogad-
va önmagába, ég el...

GAUGUIN (van Goghot túlkiabálva,
mintegy őt parodizálva): Éljen a van
Gogh-i isten! Aki nem mindenható, még-
is magába fogadott mindent! Nem bírja
már, el kell égnie! El is égne, de az
utolsó pillanatban Vincent van Gogh
ecsetvégre kapja, új életet adva neki.

VAN GOGH (mint előbb: szinte önkí-
vületben, prédikatori pózban): Képtele-
nek vagytok megérteni az elégs előtti
utolsó pillanat csodáját. Megijedtek tőle!
De még csak nem is tisztázzátok maga-
tokban, mitől féltek. Csak féltek, mint-
ha szeretnétek félni... Mindentől fél-
tek, amit nem tudtok nevének nevezni!
Minek féltek attól, amit nem tudtok ne-
vének nevezni?! Amit nem tudtok nevé-
nek nevezni, az nem feltétlenül ellenetek
van! Megrettenetek mindentől, ami titok-
zatos. A képeimtől is megrettenetek! Meg-
rettenetek attól, ami olyan, mintha égne,
de mégsem ég el, megrettenetek attól,
amiről hirtelen megérzitek, hogy a kö-
vetkező pillanatban már nem lesz, hogy
a következő pillanatban már el fog é-
gni! Képtelenek vagytok megérteni az el-
égés előtti utolsó pillanat csodáját, kép-

telenek vagytok megérteni! Legyen em-
ber, legyen búzaföld, legyen csak fa, úgy
válík csodák csodájává, ha úgy ember,
úgy búzaföld, úgy fa, hogy nem bírja
már, amit magába fogadott, izzik már,
már isten, hiszen mindent magába fo-
gadott, nem bírja már, mégsem tud ki-
adni semmit abból, amit magába foga-
dott, hát el kell égnie: és ami mégsem
ég el, amiben az a legcsodálatosabb,
hogy mégsem ég el! Ne rettenetek hát
meg tőle, nézzetek nyugodtan szembe
vele, hogy láthassátok és megérthessé-
tek, hogyan válhattok erőssé, barátság-
ra, szeretetre, szerelemre képessé!
Hogy...

Ebben a pillanatban Gauguin, aki
előbb gúnyosan, majd nyugtalanul,
majd félelemmel figyelte van Goghot,
egy kancsó vizet loccsint van Gogh
arcába... Van Gogh elhallgat, csodál-
kozva néz Gauguinre.

GAUGUIN: Vincent!

VAN GOGH (értetlenül): Mit akarsz?

GAUGUIN (megrendülten): Mi van ve-
led, Vincent?

VAN GOGH (hosszabb szünet után,
nagyon csendesen): Meg akartam ma-
gyarázni az egyik képemet.

GAUGUIN: ...De kinek?

VAN GOGH (rövid szünet után): Hát
neked.

GAUGUIN: Nekem? Melyiket?...

VAN GOGH (a fal felé fordul, rámu-
tat egy napraforgót ábrázoló képre; csen-
desen): Azt. (rövid szünet után) Te meg
vizet öntöttél a nyakamba.

GAUGUIN (a képhez megy, bizonyta-
lanul): Erről beszéltél?

VAN GOGH (még kissé sértődött han-
gon): Arról.

GAUGUIN (még mindig nyugtalanul):
Biztos vagy benne, hogy erről?

VAN GOGH (rövid szünet után, bi-
zonytalanul): Lehet, hogy a másiktól...

GAUGUIN: Erről a búzától?

Van Gogh bólint.

GAUGUIN (hirtelen): Mesélj még ró-
luk.

VAN GOGH (hosszú ideig nézi a nap-
raforgót ábrázoló képet, majd nagyon
csendesén): A napraforgó halála pilla-
natáig szembenéz a Nappal, pedig élete
közepén már megsejti, hogy megölni
akarja a Nap.

GAUGUIN (gyorsan): Az előbb azt
mondtad: olyan, mintha égne, és mégsem
ég el.

VAN GOGH (rövid szünet után, nagy
nyugalommal): Az előbb azt mondhat-

tam el, amiért szeretem ezt a képet (a búzatáblás képre néz) és a másik képet. (rövid szünet után, szinte gyerekes konoksággal) Most azt mondtam el, amiért gyűlölöm a napraforgómat.

GAUGUIN (rácsap): Miért gyűlölöd ezt a képet?

VAN GOGH (vállat von; rövid szünet után, kelleetlenül): Hagyj békén most, Paul.

GAUGUIN (szinte könyörgő hangon): Meg szeretném érteni ezt a képet.

VAN GOGH (visszanéz a képre, majd csendesen): Kifejezi az embert.

GAUGUIN: Az ember és a Nap viszonyát?

VAN GOGH (vállat von, majd csendes ingerültséggel): A Nap és az ember viszonyát, az ember és az ember világ viszonyát, az ember és az ember viszonyát. (csendesen, mintha titkot fedne fel) Az ember viszonyát mindenhez, amitől függ, aminek kiszolgáltatót. (rövid szünet után, szánakozó hangon) Az ember szeret leborulni az előtt, akinek kiszolgáltatót... Az embernek gyűlölnie kellene azt, amit a napraforgónak, a legalázatosabb növénynek és a Napnak a viszonya fejez ki számára... Addig a pillanatig, amíg rá nem jön, hogy félreértette azt a viszonyt. (rövid szünet után, ingerülten) El fogom égetni ezt a képet: minden képet el kell égetni, amelyhez magyarázat kell... Mert magyarázat nincs! A szavak szájalmasak, szavakkal csak kerülgetni lehet a valóságot, tehát amelyik kép a szavakra szorul, azt el kell égetni... A szavak szájalmasak, annyira szájalmasak...

GAUGUIN (élénken): Tehát le kell mondanunk a szavakról?

VAN GOGH: Le kell mondanunk a szavakról!

GAUGUIN: Tehát nem fogsz többet prédikálni. Ha egyszer a szavak szájalmasak...

VAN GOGH (meggyőződéssel): Nem fogok többet prédikálni.

GAUGUIN (kedvesen van Goghra nevet): Nahát, ezt akartam elérni, hogy fogadd meg itt előttem, hogy nem fogsz többé prédikálni... Ezért faggattalak a képeidről.

VAN GOGH (szinte nosztalgiaival): Tíz éve nem prédikáltam, Paul.

GAUGUIN (kötekedő nevetéssel): Tíz éve? Amióta itt vagyok, nem telt el úgy egy óra, hogy neki ne kezdél volna legalább egy prédikációnak... De most végre erős fogadalmat tettél.

VAN GOGH (rövid szünet után, szinte szájalmasan): El kell égetnem a napra-

forgómat. Segítség, Paul? (közeledik a képéhez)

GAUGUIN (elébe áll): Mit akarsz te elégetni?

VAN GOGH (esetlenül): A képet, amely magyarázatra szorult.

GAUGUIN: Nem szorul az magyarázatra, Vincent.

VAN GOGH (ingerülten): Te kértél meg arra, hogy magyarázzam meg... Még te sem értetted...

GAUGUIN: Csak ugrattalak, Vincent... Annyit fecsegsz, hogy meg akartam ved utáltatni a szavakat.

VAN GOGH (sötéten): Nem úgy kérdezősködtél, mint aki ugratni akar, látszott az arcodon, hogy meg akarod érteni a képet.

GAUGUIN: Mert jó színész vagyok, Vincent.

VAN GOGH (ingerülten): Állj félre az útból...

GAUGUIN (csodálkozó arccal): El akarod égetni a legszebb prédikációd?

VAN GOGH: Ne gúnyolódj, állj félre.

GAUGUIN (nagyon komolyan, meggyőződéssel): Ez a kép tényleg a legszebb prédikációd, Vincent... Ezek a napraforgók nagyon konok napraforgók, Vincent, egyáltalán nem olyanok, mint a valóságos napraforgók: nem felnéznek a Napra, hanem szembenéznek vele... Ezek nem szolgák, hanem hősök... Látszik rajtuk, hogy haláluk pillanatáig szembe fognak nézni a Nappal, de ezt nem céltalan hősiességgel teszik: égőbbé akarnak válni, mint maga a Nap... Azt hirdeted ezzel a képpel az embereknek, hogy ne törődjenek bele a sorsukba, ne hagyják, hogy uralkodjanak felettük, lázadjanak, ha alázatra kényszerítik őket. (elismerő kacagással) Mégiscsak fura egy prédikátor vagy te, Vincent, nem csodálkozom azon, hogy meggyűlt a bajod annak idején a papokkal.

VAN GOGH (aki előbb ingerülten, majd hálásan néz Gauguinre): Milycn szépen megértjük mi egymást, Paul. (felnevet) Bár lehet, hogy nem a képemről beszéltél, de szépen beszéltél...

GAUGUIN: A képedről beszéltem, Vincent.

VAN GOGH (szinte játékosan): Hisszel abban is, hogy van olyan pillanat, amely százezerszer nyolcvanéves élet?

GAUGUIN (nagylelkűen): Hiszek, Vincent.

VAN GOGH (szinte gyerekes örömmel): Nahát, ezt a pillanatot nevezem én az elégés előtti utolsó pillanatnak.

GAUGUIN: Tudom, Vincent.

VAN GOGH: Látszik a napraforgóimon, hogy át akarják élni ezt a pillanatot?

GAUGUIN: Látszik bizony. Én ezt úgy fejeztem ki: égőbbé akarnak válni, mint maga a Nap.

VAN GOGH (*szinten boldogan*): Te, Paul, nem is olyan szánalmasak a szavak... Olyan szépen elbeszélgettünk... De ha csak annyit fejeznének ki a napraforgóim, hogy haláluk pillanatáig képesek szembenézni a Nappal, amely uralkodik rajtuk, tényleg gyűlölném őket... Köszönöm, hogy megmentetted a napraforgóimat, Paul. Amilyen hülye vagyok, képes lettem volna elégetni őket. (*rövid szünet után szinte átszellemülten*) Én most már hiszem, Paul, hogy hamarosan eljön a mi képeink ideje: az emberek felismerik, hogy szükségük van ránk...

GAUGUIN (*nagyon türelmesen*): Az utcán hiába árulod a képeidet, Vincent... Párizsban sikerült rávennünk néhány vendéglőst, tegyék ki a képeinket az éttermek falaira, hátha kedvet kapnak hozzájuk a vendégek... Hiábavaló volt... Te abból semmit sem tanultál, Vincent?

Lassú sötétítés, majd függöny.

II. RÉSZ

Ugyanott, néhány órával később. A földön ülnek.

VAN GOGH (*hosszú szünet után, nagyon komolyan*): Szép a mi fogadalmunk, Paul: vagy megveszik a képeinket, vagy éhen halunk. (*nagyon lelkesen*) Hát ki mertük hívni magunk ellen a sorsot.

GAUGUIN (*ingerülten felnevet*): Aki nek nincs mit ennie, megfogadja, hogy nem eszik...

VAN GOGH (*szinte fanatikusan*): Alalmaznát többé nem fogadunk el: vagy meg tudunk élni a munkánkból, vagy éhen halunk.

GAUGUIN: Alalmaznát nem fogadunk el? Mert nem adnak, azért nem fogadunk el alalmaznát... Én bizony megcsókolnám a talpát annak, aki most egy sült csirkével beállítana. (*rövid szünet*) S ha még néhány száz frankot is felejtene az asztalon, az lenne az igazi... Az estét azzal kezdeném, hogy bemennék a nyilvánosházba, utána végigjárnám a város összes kocsmáit, mindenkit kivernék a kocsmákból... Semmi se megnyugtatóbb, mint egy jó verekedés... De éhes ember ne álljon a verekedők

közé, az első ütéstől elszedül... Egy sült csirkéért most odaadnám a legszebb képemet.

VAN GOGH (*szinte vidáman*): Olyan erősnek látszottál, hogy meg mertem volna esküdni rá, legalább egy hétig eszedbe se jut, hogy enni is szoktak ezen a földön.

GAUGUIN: Hülye, aki erős, annak étvágya van.

VAN GOGH (*sajnálattal*): Szegény Gauguin, nincs gyakorlatod az éhezésben.

GAUGUIN: Hozzát vágok valamit, ha nem hallgatsz el.

VAN GOGH (*rövid szünet után, szinte vidáman kiabálva*): Adjuk el a vásznat a képeink alól! Megveszik a vásznat, ha lekaparjuk róla a festéket!...

GAUGUIN (*tréfásan*): Nem is rossz ötlet, te.

VAN GOGH (*hirtelen nagyon komoran*): Hát akkor kezdjük: lekaparjuk a festéket a vászonzól, és eladjuk a vásznat. (*a falhoz rohan, leszed néhány képet; ijesztő vidámsággal*) Hát kezdjük, Paul?

GAUGUIN: Ne bolondozz, Vincent.

VAN GOGH (*fanatikusan*): Mivel kaparjam, Paul?... A kenyérvágókést eladtam, most mivel kaparjam? (*keresgél-ni kezd*) Mivel kaparjam le a festéket, hogy értéke legyen a vászonnak, mivel? (*ordítva*) Mivel kaparjam le a festéket a vászonzól, hogy értéke legyen a vászonnak, mivel kaparjam le?!

Észrevesz egy üres üveget, felkapja, földhöz veri, az üveg eltörik, felkap egy üvegdarabot, közeledik vele a képekhez, megragad egy képet, közelíti a vászonhoz az üvegdarabot. Gauguin megpróbálja megakadályozni, de ahogy a közelébe ér, van Gogh csapkodni kezd maga körül az üvegdarabbal.

GAUGUIN: Nem fog sikerülni, Vincent, belevágsz a vászonba, tönkremegy a vászon is, nem lehet üveggel, tudhatnád, hogy nem lehet üveggel.

VAN GOGH (*gyűlölettel*): Ne törődj vele, az én képem, ne törődj az én képpemmel... Senki se törődjék a képeimmel.

GAUGUIN (*idegesen legyint, leül az ágy szélére, rövid szünet után, ingerült kacagással*): Vincent van Gogh kijelentette, hogy senki se törődjék a képeivel... Végre kijelentette, hogy senki se törődjék a képeivel.

VAN GOGH (*tehetetlenül tartja kezében az üvegdarabot; hosszabb szünet után nagyon szánalmasan, szinte síró-*

san): Nem bírom megtenni, nem bírom megtenni... nem bírom.

Eldobja az üvegdarabot. Hosszú szünet.

GAUGUIN (*hirtelen feláll, az ajtó felé megy, visszafordul; szinte vidáman*): A te Gauguin barátod olyat fog tenni, amit önmagáért sohasem követne el: szépen átmegy a szomszédodhoz, és könyörögni fog egy tányér forró levesért. (*ránévet*) Meglátod, Vincent, milyen jót tesz neked egy tányér forró leves...

VAN GOGH (*nagyon csendes, könyörgő hangon*): Ne hagyj magamra, Paul.

Gauguin kimegy... Van Gogh hosszú ideig csendesen ül, majd hirtelen feláll, a képeihez rohan, lázas sietséggel kapdosni kezdi őket a falról, és lerohan velük a ház elé.

VAN GOGH (*már menet közben kiabálva*): Nem kell félnetek a képeimtől! Ne ijedjete meg tőlük! Ne rettenjete meg tőlük, nézzetek nyugodtan szembe velük.

A ház előtt most nincs senki, van Gogh leér a szőn széléig, a képeit a lába elé rakja, tanítósan felemeli az ujját, majd szinte sűgva, mintha titkot fedne fel:

...Hogy megérthessétek: nem kell megijednetek attól, ami olyan, mintha égne, de mégsem ég el, nem kell megrettennetek tőle, hiszen az csak látszat, hogy a következő pillanatban el fog égni... valójában már elégethetetlen...

Észreveszi a közeledő Gauguin, a rajtakapott gyerek módján néz rá, felveszi a képeket, és megindul Gauguin előtt a szoba felé.

GAUGUIN (*kötekedő hangon kiabál utána*): Megint nem történt semmi, ugye, Vincent: se képet nem vásároltak tőled, se meg nem köveztek...

Van Gogh lassú mozdulatokkal akasztgatja vissza a képeket a szoba falára.

GAUGUIN (*nagyobb szünet után*): Hogy neked milyen szomszédaid vannak, Vincent... Hogy még nem gyűjtöttad fel a házaikat, ezt egyenesen nem értem... A nyitott ablakban állt a szomszédod, jól láthattam, hogy észrevett a nyitott ablakból, amint beléptem az ud-

varára... A háza ajtaján mégis hiába dörömböltem, kulcsra volt zárva az ajtó... az ablakán is hiába kiabáltam be... Pedig még csak nem is sejtette, hogy egy tányér levesért akarok bemeni hozzá... Aztán még három házba nem engedtek be... Hát leprások vagyunk mi, Vincent?

VAN GOGH (*abbahagyta a képek rendezését, hirtelen megfordul; félelmestesen*): Mi elítéltek vagyunk, Paul. (*rövid szünet után, szinte gonoszkodó nevetgélessel*) Aki nem engedtek be a házukba, azok már az ítéletet hajtották végre, úgy bizony, az ítéletet. (*hosszabb szünet után, ugyanúgy*) Nem közölték még velünk az ítéletet, de azért mi elítéltek vagyunk, majd közlik velünk is, ne félj. (*nagyobb szünet után a szőn közepére szalad, kihúzza magát*) Vincent van Gogh vádlott, jelen! (*hosszabb ideig feszülten figyel, majd hangos, parancsoló hangon*) Vincent van Gogh vádlott! Miért él, ha nincs miből megélnie?! (*hajlongani kezd, majd alázatosan*) Engem, kérem szépen, az öcsém tartott el, ő, kérem, annyira nagyszerű ember, hogy eltúrte, hogy elősködjem rajta... Én kérem nem is akartam festő lenni... Mert én mindig tudtam, hogy nem adják ingyen a vásznat, nem adják ingyen a festéket, tehát én bármi akartam lenni, csak festő nem... Én, kérem szépen, igazolni tudom, hogy menekültem a festéstől... Én, kérem, prédikátor akartam lenni. S az is voltam, amíg csak hagyták, amíg, tessék csak elképzelni, kérem, csendőroket nem állítottak a hátam mögé, hogy ne prédikálhassak... Bizonyítékaim vannak rá, hogy két éven át prédikáltam a bányászoknak, s két éven át egyszer sem vettem ecsetet a kezembe... Hogy vehettem volna ecsetet a kezembe: tífusz tört rájuk, a bánya is rájuk omlott, szentől voltak feketék, a prédikációimat ették kenyér helyett, éjjel-nappal prédikáltam hát... Én is a prédikációimat ettem kenyér helyett. (*szinte sűgva*) Az ecsetet már nem lett volna erőm felemelni. (*hosszabb szünet*) Akkor kergettek el, amikor már csak azt prédikáltam, hogy az isten is bányász... Mi mást prédikálhattam volna? (*fáradtan visszahúzódik az ágyára; hosszabb szünet után, könyörgő hangon*) Vigyetek vissza a bányászaim közé, Paul... Hasonlítottak rám: szentől voltak feketék, szentől voltam fekete...

Hosszú szünet.

GAUGUIN (*hirtelen ellenségesen*): Sajnálkozni nem vagyok hajlandó a sorso-

don, Vincent! Én Vincent van Goghot jobban szeretem, tisztetem és becsülöm, mint önmagamát, de nem vagyok hajlandó sajnálkozni rajta! Vincent van Gogh felelős önmagáért, mint ahogy Paul Gauguin is felelős önmagáért! Vincent van Gogh eljátszotta az esélyeit! Vincent van Gogh elfelejtette a legfontosabbat: hogy a művészt nem védik meg a saját szobájának falain áruló meg a ládákban heverő képei, se éhhaláltól, se üldözéstől, se megcsúfolástól, se feléje repülő kövektől, se kényszerzubbonytól, semmitől!... Elhitette önmagával, hogy őt nem kell hogy érdekelje saját képei sorsa... Mindent el kellett volna követnie, törtétnie kellett volna, másokon át gázolnia, hogy képei a képtárak falaira kerüljenek! *(öklével hadonászva)* Ha a művész képei ládákban hevernek, égré kell átváltoznia, hogy védelmükbe menekülhessen. *(hirtelen fenyegető nevetéssel)* Minden művésszel meg kell értenni: csak önnön biztonságáért érdemes alkotnia, semmi másért. *(rövid szünet után, csendesén)* A Vincent van Gogh képei, a Paul Gauguin képei megszégyenített, megalázott képek: nem bámulják őket képtárak falain, tehát megszégyenített, megalázott képek... És hiába hiszünk megszégyenített és megalázott képeinkben erősebben, mint Istenben a hívő, nem érezzük magunkat legyőzhetetleneknek általuk, nem érezzük magunkat biztonságban általuk. *(rövid szünet után, szinte szentimentálisan)* Ha Vincentet megajándékozhatták volna önnön biztonságának, önnön erejének, önnön legyőzhetetlenségének hitével megszégyenített, megalázott képei: a misztrállal, tűző nappal, éhséggel, fáradtsággal nem törődve vászonra varázsoltak, akkor ő nem hiába állna ki velük a kapuja elé: megéreznék a járókelők, hogy Vincent van Gogh legyőzhetetlen, megszégyeníthetetlen, megalázhatatlan, ...nem tudnának ellentállni neki: eladnák az ünneplő ruhájukat, ha másképp nem juthatnának pénzhez, de rohannának vissza megvenni a képeit... Talán gyűlölnék is Vincent van Goghot, mert nem tudnak ellentállni az akaratának, de követ nem mernének marokra fogni védekezésül: hinnék, hogy Vincent van Gogh úgy nézne szembe a feléje repülő kövekkel, hogy azok a levegőben eltérüljenek. *(hosszabb szünet után, szinte önkívületben kiabálva, öklével ütemesen verve a padlót)* A művész önnön biztonságáért alkosson! Az ember azért alkotson, hogy a biztonság felerősödjék! Törtessen, alakoskodjon, hazudjon, alázkodjon meg csak azért a legfontosabbért,

hogy alkotásai a képtárak falaira kerüljenek, még idejében a képtárak falaira kerüljenek!

Hosszú szünet.

VAN GOGH *(anélkül, hogy felülne, nagyon csendesén)*: Szépen beszéltél, Paul. *(hosszabb szünet)* Szép gyászbeszédet mondtál felettem.

GAUGUIN *(rövid szünet után, halkán)*: Magamról beszéltem, Vincent.

VAN GOGH *(nagyobb szünet után, kedvesen)*: Nem magadról beszéltél, Paul... Te nagyon erős vagy... Te még Párizsban is, rongyosan és üres gyomorral is úgy jártál-keltél az emberek között, mintha a leggazdagabb arisztokrata lettél volna.

GAUGUIN: Arisztokraták vagyunk, Vincent: nincstelen arisztokraták.

Hosszú szünet.

VAN GOGH: Miféle kövekről beszéltél, Paul?

GAUGUIN: Kövekről? Nem beszéltem kövekről...

VAN GOGH *(hosszabb szünet után)*: Olyan kövekről beszéltél, amelyek eltérülnek a levegőben.

GAUGUIN *(rövid szünet után, nagyon komolyan)*: Nem térülnek azok el, Vincent... Eltalálják azokkal a te csúnya vörösszakállas fejedet, ha nem mondasz le arról, hogy ráerőszakold a magad világát azokra, akik a maguk kicsiny kis világát is alig bírják a vállukon. *(hosszabb szünet)* Semmivel se törődj önmagadon kívül, Vincent...

VAN GOGH *(rövid szünet után)*: Semmivel se törődöm...

Gauguin az ágyához megy, rádől. Hosszabb szünet.

GAUGUIN *(csendesén)*: Csak arra legyen gondunk, Vincent, hogy valahogy kijussunk a trópusokra... Mintha királyok lennénk, úgy fogunk mi élni a trópusokon... A legszebb nők beköltöznek vályogpalotáinkba. Talpig érő hajukba öltözött járkálnak majd körülöttünk. Mi meg csak festünk a magunk gyönyörűségére... Egyszer csak megfestjük azt a képet is, amelyikre rámondhatjuk, hogy ezt pedig végrendeletenként hagyom hátra, s abbahagyjuk a festést is... Kétszáz évig fogunk élni. A vadban- és kényérfa-erdők az élelmet, a pálmafák a nyugalmat biztosítják számunkra, a nők megfiatalítanak. *(rövid szünet után)* Csak annyi pénzre tehet-

nénk szert, te, hogy kijuthassunk a trópusokra. *(rövid szünet után, szinte vidám fenyegetőzéssel)* Meglátogatom a gyarmatügyi miniszter úr öföméltóságát... Megjárom előtte a minden hájjal megkent, de alázatos gazfickót, s ez annyira meg fogja hatni, hogy Paul Gauguin úr a francia állam költségén fogja berendezni az ő trópusi világát. *(rövid szünet után, játékosan)* Gauguin úrral nem lehet kibabrálni. Ha a miniszter úr nem áll kötélnek, kijutok a trópusokra a magam erejéből... például beállhatok pincérnek a hajóra, ha másképp nem megy... Nem jó, nem jó: muszáj első osztályon érkezni. Mert ahol a hajók kikötnek, ott már vannak európaiak. Ürként kell közéjük érkezni, ez az én egyetlen bajom... Keresek egy hülyét, és minden képemet odaadom neki egy elsőosztályú hajójegyért. *(játékosan szónokolva)* Hordárokkal és gyaloghinton kell a bennszülöttek közé is megérkezni: hogy a legszebb lányukat kínálják fel nekünk... Az már nem baj, ha egy vasa se marad az embernek: behúzódik a vadbanán-erdőbe, és gyümölcsökön él... De el kell hitetnie, hogy nem szükségéből teszi... Hallod, Vincent: minden cselekedetünkről el kell hitetnünk, hogy nem szükségéből tesszük. Te Vincent, van egy jó ötletem: hirdessük ki az újságokban, hogy a képeinket önmagunknak festettük, hogy millió frankért sem vagyunk hajlandók lemondani a legkisebb szénrajzról se... Tudod, mi lesz az eredmény? Az emberek könyörögni fognak a képeinkért...

VAN GOGH *(rövid szünet után, nagyon komoran)*: Másfélezer képem van, Paul... Ki hiszi el, hogy önmagának festettem őket? Ki merné feltételezni, hogy volt erőm megfesteni másfélezer képet önmagam számára? Önmagunknak száz képet sem lett volna erőnk megfesteni... Te ne tudnád ezt, Paul?

GAUGUIN *(hosszabb szünet, majd szinte vidáman)*: Ide figyelj, te, Vincent, te csillagos homlokú. Toljunk ki a világal... csak szép angyalarcokat fessünk ezután, lelketlen angyalarcokat... Naponta megfestünk tízet, naponta eladunk tízet, s hamar meggazdagosunk... Csak állna rá a kezünk, az istenit ennek a világnak: csak állna rá a kezünk. *(rövid szünet után gúnyosan felkacag)* Igazad van neked, Vincent; ítélet mondatott ki ellenünk: arra ítéltünk, hogy ne tudjunk hazudni a képeinkben, az életben hazudhatunk, amennyit csak akarunk, de a képeink csak igazmondóak lehetnek... Ha megfestjük valakinek a portréját, az nem köszön többet az utcán... Arra

ítéltünk, hogy pazaroljuk az erőnket... Annyi energiával, amennyit mi egy képre pazarolunk, egy tőzsdeügynök bankrárrá küzdi fel magát, ez így van, Vincent... A tőzsdeügynök Paul Gauguin, ha nem jut eszébe legbolondabb órájában ecsetet fogni a kezébe, ma pénzügyminiszteri székből mentetné a Vincent van Goghokat az éhhaláltól... *(tréfásan)* Hallod, Vincent, a te Gauguin barátod eljátszotta a lehetőségét annak, hogy tízmillióért nagy képtárak számára az összes képeidet megvegye.

Van Gogh magabamélyedten ül. Hosszú szünet.

VAN GOGH *(nagyon csendesen)*: Paul... aludtál te már nyirkos pincében, szalmán?

GAUGUIN *(értetlenül néz van Goghra, majd vállat von)*: Nem, Vincent...

VAN GOGH: Csatornában, patkányok között?

GAUGUIN: Ott sem.

VAN GOGH: Híd alatt?

GAUGUIN: Híd alatt sem...

VAN GOGH: Szalmakazalban?

GAUGUIN: Nem, Vincent.

VAN GOGH: Omlott már össze alattad úgy bánya, hogy tíz perccel a robbanás előtt még a tárnában voltál?

GAUGUIN: Hülye.

VAN GOGH: Ápoltál már tifuszos beteget?

GAUGUIN *(ingerülten)*: Mit akarsz, Vincent?

VAN GOGH: Ápoltál már tifuszos beteget?

GAUGUIN: Nem ápoltam tifuszos beteget!

VAN GOGH *(sejtelmesen)*: Akkor értem... Akkor már értem, miért nem hagytad, hogy elmondjam neked az öreg bányász történetét... Mert megijedtél tőle... Mert meggyűlölted... *(hirtelen nagyon ellenségesen)* Te elvártad volna tőlem, hogy ököllem üssek az arcába, amikor nagy, tiszta gyermekszemét úgy tartotta előlem, a prédikátor elé, hogy prédikációt olvassak ki belőle.

Gauguin tehetetlenül legyint.

VAN GOGH *(nagyon sejtelmesen)*: Nekem követnem kellett azt, aki prédikációt olvasgatott ki velem a szeméből... Megérezhette, hogy követi valaki, de nem félt, még csak hátra se fordult... Nem tudhatta, hogy milyen szándékkal követem, nem sejtette meg, hogy én csak a titkát kilesni követem, mégsem

félt. (rövid szünet után, szinte védekező hangon) Én őt nem azért követtem, hogy higgyek neki: én őt azért követtem, hogy hazugságon kapjam... Ha legalább félt volna tőlem. (nagyon csendesen) Amikor a teleszkópi vaskójában lámpást gyújtott, én a nyitott ablak mellé léptem, észrevette, hogy az ablaknál áll valaki, de csak egyszer nézett oda; hogy ágy nem volt a vaskójában, az már engem nem lepett meg, akkor engem már semmi sem lephetett meg, rögtön megértettem, hogyan tűnhetett el onnan az ágy: zár a vaskón sose volt, hát az első ember, akinek ágyra volt szüksége, mert figyelmeztető jelnek vélte, hogy nincs a vaskón zár, bement, és nyugodtan, mint aki ellenállhatatlan parancsnak engedelmeskedik, elvitte az ágyat... Ő hazaértekor nyomban megérthette, hogy ágy-nak vitték el, és nem felaprítani, ezért a következő pillanatban már nem is gondolt rá, pokrócot terített le a padlóra, és azon aludt el...

GAUGUIN (nagyon-nagyon csendesen, szinte szánakozó hangon): Paul Gauguin végre átlátott a szítán, Paul Gauguin nem lehet becsapni... Vincent van Gogh egyszer csak fogta magát: szétszította bányászai között pénzt, ruháit, ágát, szekrényét, asztalát, székeit, aztán igazolásnak kitalált egy öreg-öreg, ajándékozó kedvű bányászt... S hogy még ráadásul másfélezer képet is legyen ereje megfesteni: el is hitte az öreg-öreg gyermekszemű bányászt. (hirtelen ellenségesen) Aki olyan könnyedén ajándékozta el előbb a házát, aztán az ágát, aztán mindenét, aztán önmagát, amilyen könnyedén magát a földet cipelte a vállán...

VAN GOGH (szinte félelemmel a szemében): Gauguin!

GAUGUIN (durván, vallató hangon): Odaajándékoztad a pénzedet, ruháidat, mindent, amid csak volt?!

Van Gogh tehetetlenül ingatja a fejét.

GAUGUIN (nagyon gúnyosan): Tehát már szégyelled?... Már megbántad? Már nem mered beismerni?!

VAN GOGH (szinte ordítva): Nem bántam meg semmit!

GAUGUIN (szinte gonoszkodó nevetéssel): Tehát mégis csak odaajándékoztad őket? (rövid szünet után közeledni kezd van Goghhoz; kötekedő nevetéssel) Tudod ki vagy te, Vincent van Gogh? Tudod, ki jött le másodszor a földre a te személyedben?... Nem hiába voltál te prédikátor, Vincent. (hirtelen letérdel van Gogh előtt, majd játékosan) Tégy

csodát Vincent-Krisztus: változtasd arany-pénzzé a képeinket, minden képet ezer arannyá, hogy hatalmasak lehessünk ezen a földön.

Van Gogh megragadja Gauguin vállát, ellöki, Gauguin játékosan elterül a földön.

GAUGUIN (mint előbb):... Hanem nagylelkűbb vagy, mint az első földi utad idején: nagylelkűségemben egy öreg bányászt neveztem meg istennek magad helyett. (játékosan megtapogatja van Gogh szorításának a nyomait) Ki tudtál jönni a sodrodból: ez mégiscsak azt jelenti, hogy embervér folyik az ereidben... Nagy kár pedig: nem változnak arannyá a képeim. (hosszabb szünet után, még mindig tréfásan, de már nagyon meleg hangon) Mégiscsak meglehet, Vincent, hogy én nem az egyetlen embert szeretem és tisztetem benned, hanem Krisztust... Mivel magyarázhatnám meg különben, hogy nem tudlak egyedűl hagyni ezen a rettenetes helyen... Ha nem rólad lenne szó, már rég elmene-kültem volna innen... Potyautasnak felszöktem volna valamelyik vonatra, aztán valamelyik hajóra... Már rég a nagy szabadság birodalmában: a trópusok legmélyén lennék... Hihetetlen dolog történt velem... Csoda történt, Vincent: Paul Gauguin képessé vált egy ember-társáért, Vincent van Goghért önként áldozatot hozni.

Hosszú szünet... Van Gogh az ágy szélén ül, nem figyel Gauguinre. Gauguin előbb bátorítóan mosolyog van Goghra, majd egyre komorabban figyel.

GAUGUIN (hirtelen ellenségesen): Nem hasonlítasz a képeidre, Vincent... Az önarcképeidre se hasonlítasz... A te képeidben akkora erő akarja újrendezni a világot, akkora erő!... Te olyan szánivalóan gyenge vagy mellettük, te... (halkan, elkeseredetten) Azzal, hogy járókelőknek, szerencsétlen bámészkodóknak árurol a képeidet... a hülye szövegeiddel, prédikációiddal, öreg bányászoddal... Magadat győzd már le, te... A magad békéjéhez gyűjts már erőt, te. (hangosabban, ingerültebben) Mitől félsz?... Mit féltesz? Higgy a képeidben, és fűtyölj a világra. A prédikátor Vincent van Goghot ne engedd vissza! Be akar csapni téged, érted, be akar csapni... (rövid szünet után, nagyon csendesen) Ne engedd, hogy a hátadra rakja a képeidet, ne engedd.

Tehetetlenül áll a mozdulatlan van Gogh mellett... A fény gyengülni kezd... *Gauguin kimegy a színről. Bejönnek: I., II. és III. Férfi. Van Gogh átül az egyik székre. I. és II. Férfi az asztal mögé ülnek, III. Férfi a van Gogh széke mögé áll. Hirtelen nagyon erős fény.*

I. FÉRFI (*hosszabb szünet után; mintha törvényszéki emelvényről mondaná*): Vincent van Gogh! Álljon fel, Vincent van Gogh!

II. FÉRFI: Van Gogh úr, felszólítottuk önt, hogy álljon fel!

Van Gogh megrezzen, feláll.

I. FÉRFI (*keményen*): Ön ellen az a vád, hogy prédikátorként istentelen beszédeket tartott, feltehetőleg azzal a szándékkal, hogy lejárassa egyháza tekintélyét...

VAN GOGH (*csendesen*): Nem akartam lejártni az egyház tekintélyét. Miért akartam volna?

II. FÉRFI: Miért lett ön prédikátor, van Gogh?

I. FÉRFI: Tulajdonképpen miért akart ön prédikátor lenni, van Gogh úr?

VAN GOGH (*ellenségesen*): Ez bírósági tárgyalás?

II. FÉRFI (*kímérten*): Ez nem bírósági tárgyalás.

I. FÉRFI: Örüljön annak, hogy ez nem bírósági tárgyalás.

VAN GOGH (*élesen*): Akkor miért áll csendő a hátam mögött?

I. FÉRFI: Az az úr nem csendő. Ő az ön egészségére ügyel fel, van Gogh úr.

VAN GOGH (*idegesen hátrapillant*): Csendő, látszik az arcán. Ha azt akarják, hogy válaszoljak a kérdéseikre, küldjék el a hátam mögül.

II. FÉRFI: Nincs oka félni tőle, van Gogh.

VAN GOGH (*rövid szünet után*): Ha úgysem engednek többé prédikálni, miért tesznek fel kérdéseket?

I. FÉRFI: Lehet, hogy prédikálhat továbbra is, van Gogh. Ez attól is függ, mennyire őszintén válaszol a kérdéseinkre.

VAN GOGH (*csendesén*): Küldjék el akkor ezt az embert a hátam mögül. Nem beszélhet őszintén az, akinek a háta mögött csendő áll.

II. FÉRFI: Az ön érdekében...

VAN GOGH (*közbevág*): Félnék tőlem?! Ha félnék tőlem, állíttassák a maguk háta mögé!

I. FÉRFI (*rövid töprengés után III. Férfihez*): Várjon az előszobában.

III. Férfi kimegy.

I. FÉRFI: Miért lett ön prédikátor, van Gogh úr?

VAN GOGH (*rövid szünet után*): Mert nem úgy élnek az emberek, ahogyan élniük kellene.

II. FÉRFI: Hogyan kellene élniük, mondja el nekünk is.

VAN GOGH (*csendesén*): Nem tudom még...

I. FÉRFI: Ha nem tudja, miért lett prédikátor?

II. FÉRFI: Krisztus tanításai szerint kell élniük?

VAN GOGH: Nem tudom...

I. FÉRFI: Ön imádkozott egy élő emberhez.

VAN GOGH: Nem imádkoztam élő emberhez.

I. FÉRFI: Egy prédikációjában istenként emlegetett egy öreg bányászt.

VAN GOGH: Igen...

I. FÉRFI: Miért nevezte őt istennek?

VAN GOGH (*rövid szünet után, csendesen mosolyogva*): Önök ezt úgysem értenék meg...

II. FÉRFI: Miért éppen róla beszélt, amikor istenről kellett volna beszélnie?

VAN GOGH (*elmosolyodik*): De hát róla beszéltem... istenről.

I. FÉRFI: Tehát nem ismeri el, hogy arról a bizonyos bányászról beszélt.

VAN GOGH (*mosolyogva*): De róla beszéltem...

II. FÉRFI: Fejtse ki végre, miért hiszi őt istennek!

Van Gogh hallgat.

I. FÉRFI: Megmondja végre, miért hitte őt istennek?!

VAN GOGH (*nagy jóindulattal*): Félek. úgysem értenék meg. Én sem értem egészen...

I. FÉRFI (*kiabálva*): Küldjék be azt az embert.

Öreg bányász bejön, tisztelettudóan megáll az asztal előtt.

I. FÉRFI (*van Goghhoz*): Ó az?

VAN GOGH: Igen, ő...

I. FÉRFI: Hány éve bányász?

ÖREG BÁNYÁSZ: Negyvenkettő...

II. FÉRFI: Miért éppen bányában dolgozik?

ÖREG BÁNYÁSZ (*bizonytalanul*): Hol dolgoznék?

I. FÉRFI: Maga hisz istenben?

ÖREG BANYÁSZ: Hiszek, kérem...

I. FÉRFI: Hallgatta van Gogh úr prédikációit?

ÖREG BANYÁSZ: Hallgattam, kérem.

II. FÉRFI: Tehát tudott arról, hogy van Gogh úr magát istennek nevezte?

ÖREG BANYÁSZ: Tudtam...

I. FÉRFI: Mire gondolt, amikor megtudta?

ÖREG BANYÁSZ: Furcsállottam, kérem...

II. FÉRFI: S a bányásztársai?

ÖREG BANYÁSZ: Ők is furcsállotak, kérem...

I. FÉRFI: Miért nem jelentették?

ÖREG BANYÁSZ: Hová jelenthették volna, kérem...

II. FÉRFI: Akárhova... A felettes egyházi hatóságoknak, a bányaaigazgatónak...

ÖREG BANYÁSZ: Nem tudtuk mi, hogy jelenteni kell, kérem.

I. FÉRFI: Ha tudta volna, hogy jelentenie kell, jelentette volna?

ÖREG BANYÁSZ: Nem tudom, kérem...

I. FÉRFI: Hogyhogy nem tudja?

ÖREG BANYÁSZ (szinte félénken): Sok gondja-baja van az embernek.

VAN GOGH (tehetetlenül): Miért bántják?... Miért alázzák meg?... Hát mit vétett?... Miért nem hagynak békét neki, miért?... Ő egy nagyon fáradt ember, miért bántják?

Hirtelen sötétítés...

*I., II., III. Férfi és Öreg bányász ki-
mennek. Teljes fény: van Gogh már
újra az ágy szélén ül... Gauguin fel-
alá sétál a színen.*

VAN GOGH (hosszú szünet után, na-
gyon sejtelmesen; mintha csak önmagá-
nak mondaná): Az a megfáradt öreg hiá-
ba viselkedett olyan szánnivalóan... hiá-
ba hagyta magát megalázni, megretten-
teni: ő olyan, amilyennek én hiszem, az
csak látszat, hogy nem olyan... Még
nem olyan: még meg lehet alázni, meg
lehet rettenteni, mert nem menekült a
képeimhez... A világ törvényeit fogadta
el, és nem az enyéimet.

Hosszú szünet.

GAUGUIN (hirtelen megáll van Gogh
előtt; visszafojtottan, ingerült védekező
hangon): Fogytán az erőm, Vincent...
Fogytán az erőm... Nincs nekem erőm
viselni a te terheidet is... A saját csa-

ládomtól is elmenekültem... Hát nekem
könnyű?... Nem bírom a családom nél-
kül, nem bírom a családom nélkül, de
nem vállalom a családomat se... A saját
családom rabszolgája sem akarok lenni.
(*elveszti a fejét: agresszíven*) Theo van
Gogh rabszolgája lett Vincent van Gogh-
nak: azért élt, hogy pénzt küldhessen
neki festékre, vászonra, kenyérre! Mi-
lyen jогon lett Theo van Gogh rab-
szolgája a bátyjának?! Azzal, hogy rab-
szolgája lett, elvette az ő szabadságát is!
(*rövid szünet után, nagyon csendesen*)
A derekáig se ér Vincent van Gogh-nak
ez az egész világ, mégsem bírom itt
tovább, mégsem bírom tovább... Kijutni
a trópusokra, valahogy kijutni a trópu-
sokra, és szabadon lenni, szabadon len-
ni, szabadon, szabadon, szabadon. (*na-
gyobb szünet után, csendes agresszi-
vitással*) Ne akard te megváltani a vi-
lágot, Vincent, öld ki magadból a meg-
váltót, öld ki magadból, míg nem ké-
ső... Míg nem késő, Vincent... Hallod,
Vincent?

*Van Gogh szótlánul ül a helyén. Hosz-
szú szünet.*

GAUGUIN (hirtelen ököllel a levegőbe
csap, majd fenyegető hangon): Nem ma-
radok a trópusokon! Visszajövök! Olyan
képekkel érkezem majd meg, amelyek
tízezerért, százezrekért fognak elkelní!
Meg akarok gazdagodni! Senkinek sincs
több joga meggazdagodni, hát meg fo-
gok gazdagodni!

VAN GOGH (rövid szünet után, na-
gyon csendesen, szinte eszelős, rendít-
hetetlen magabiztossággal): A képeim
érthetővé szelidítik a szavaimat, tehát
mutogatnom kell a képeimet, és nem be-
zárkóznom velük... Legyőzhetetlenek a
szavaim, hiszen a képeim érthetővé sze-
lidítik őket.

GAUGUIN (lassan van Goghhoz megy,
leül mellé a földre, majd szinte kö-
nyörgő hangon): Meneküljünk együtt a
trópusokra, Vincent... Nem meggazda-
godni megyünk, azért megyünk, hogy so-
ha többé ne jöjjünk vissza... Megfest-
jük majd azokat a képeket, amelyekre
nyugodt lelkiismerettel rámondhatjuk,
hogy ezeket pedig végrendeleteinkként
hagyjuk hátra, s Európába küldjük ma-
gunk helyett. (rövid szünet után, erőlt-
tetett vidámsággal) Mondtam már ne-
ked, milyenek ott a nők? (hosszabb szü-
net, majd szinte bűnbánó hangon) Én
itt maradnék veled, te... De miért ép-
pen itt? Hol van itt rám szükség?...
Hol van rám egyáltalán szükség?... Hol
van ránk egyáltalán szükség?

Hosszú szünet. Van Gogh magábamélyedten ül, Gauguin tehetetlenül nézi. Majd Gauguin rácsap öklével a földre, hirtelen feláll, aztán lassú mozdulatokkal csomagolni kezd.

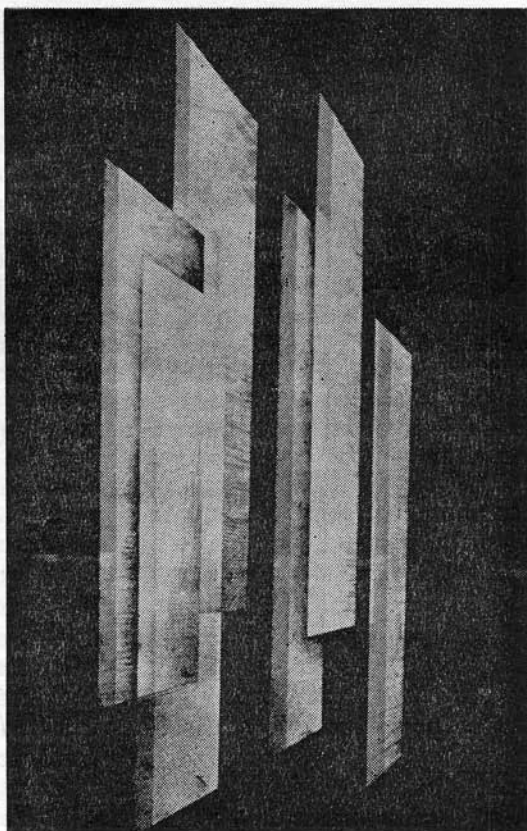
GAUGUIN (nagyon csendesen): Bocsásd meg nekem, Vincent...

VAN GOGH (hosszabb szünet után ugyanazzal a félelmetes, rendíthetetlen nyugalommal): Vincent van Gogh a képei védelmében áll... Ő legyőzhetetlen, megsérthetetlen, megalázhatatlan a képei védelmében... Megvédi őt a képei: erősebbek, mint a fegyveres legények... A képei, a háta mögött álló és nem a képtárak falain álló képei... Aki követ hajít védekezésül a Vincent van Gogh egyre érthetőbb szelídülő szavai ellen, az hiába dobja a követ: a kő a képekig nem érhet el, a képei védelmében nyu-

godtan álló Vincent van Goghig nem érhet el... Mert a képek szénné szelídítik a követ, mint ahogy érthetővé szelídítik a szavakat... s a szénné szelídített kő elég, még mielőtt a képekhez érne... elég a levegőben...

Gauguin felemeli a csomagjait, és csendesen kimegy... Van Gogh hosszú szünet után a képekhez megy, levesz néhányat, majd úgy tartja feje fölé a képeket, mintha zászlót vinne, megindul a ház elé... Magabiztos mosollyal felaggatja a képeket a kerítésre... Megjelennek a járókelők és bábázkodók... Van Gogh mutogatni kezdi a képeit, széles taglejtésekkel beszélne, de a szavai nem hallatszanak: nem érnek el a bábázkodókig. Hirtelen teljes sötétítés, majd

Függöny

Csutak Levente:
Az idő mértana

TALÁLKOZÁSAIM SZABÓ ÁRPÁDDAL

Ez az írás nem publikálás céljából készült. Szerzőjétől eredetileg jelentést, tanúságtételt kértek egy kommunista harcos életének valóságghú rekonstruálásához. Amikor e más célra készült írást lapunk most közléteszi, ezzel tisztelegni kíván a harminc éve mártírhalt hant, megbecsült munkatársa előtt.

Az írás — céljának megfelelően — sok olyan felsorolás-szerű adatot tartalmaz, amely nélkülözhetetlen a további kutatás számára, de megnehezíti az olvasást. Az ilyen passzusokat a szerző az adatoktól tehermentesítve szögletes zárójelbe foglalta, vagy elhagyta, és azt szögletes zárójelbe zárt három ponttal jelölte.

A SZERKESZTŐSÉG

Szabó Árpáddal — akit 1943 elején az aradi sziguranca pribékjei gyilkoltak meg — először 1935-ben vagy 1936-ban találkoztam Temesváron.

[Néhány évjáratomhoz tartozó barátommal — az akkoriban elapadó cserkészélet volt vezetőivel — együtt, ebben az időben kezdtünk eljárni a Magyar Párt helyi ifjúsági tagozatába, melynek tevékenysége akkoriban inkább táncos szórakozásokban, meg pingpong-csátákban merült ki.] Itt, a temesvári Magyar Ház termeiben zajló pingpong-„bajnokságokon“ láttam először Szabó Árpádot, akit akkor még — előttünk, fiatalok előtt — csak a kolozsvári egyetemisták vörös bársony diáksapkája övezett a főiskolások nimbuszával. Rövid idő alatt azonban másért is érdekessé vált előttünk ez a zömök, inkább alacsony termetű, de szívós, mongolos arcú fiú. Megtutdunk, hogy jogot hallgat, hogy a *Brassói Lapok* és a *Népűjság* tudósítója (ez nem volt jó ajánlólevél a Magyar Párt tájékán), aztán valahonnan azt is tudtuk (vagy tudni véltük), hogy verseket is ír. Viselkedésében is volt valami, ami megkülönböztette az átlagtól. Nem emlékszem arra, hogy valaha is a hangerővel tette volna nyomatékossá mondanivalóját (pedig akkor és ott igencsak divott a hangoskodás), ha szölt, inkább visszafogott volt, a megszokottnál csendesebb, mégis oda kellett figyelni a szavára.

Magyarságtudatom — és nem voltam egyedül akkor e téren — abban az időben kezdett feltöltődni — Petőfi, Ady, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond nyomán — szociális tartalommal. Akkoriban kezdtem ráébredni korábbi magyarkodásaink tartalmatlanságára, sőt káros nacionalizmusára. És ebben a tisztulási folyamatban jelentős szerep jutott azoknak a szűkebb baráti körben lezajló, sokszor parázs vitáknak, amelyekben Szabó Árpádnak tulajdonképpen jóval nagyobb volt a szerepe, mint ahogy akkor nekünk tűnt. Ez a szűkebb — főként volt cserkészvezetők-

ből kialakult — baráti kör az összejövételek után, mintegy azok eseményeit megtárgyalandó verődött össze.

[Jellemző, hogy milyen sok volt e körben az olyan fiatal, akinek iskolai pályája — igen élénk intellektuális érdeklődése ellenére — kisiklott a mostoha társadalmi feltételek miatt. Az egyiket, szegényparaszt származása ellenére, kitűnő képességei segítették el az érettségi vizsgák küszöbéig. Teológiára készült — nem utolsósorban stipendium-meggon-dolásokból —, de az érettségin háromszor is elbuktatta a vizsgabiztos. Egy másiknak középiskolai tanulmányait vasutas apja sikertelen nyelv-vizsgálója törte derékba: az alacsonyabb beosztás mellett már nem futotta fia tandíjára, aki fogtechnikus lett. A harmadik soha nem is gondolha-tott középiskolára, cukrász volt, és autodidaktaként tett szert művelt-ségére. A negyedik, bár szülei anyagilag bírták volna, nem vállalta az iskolában rá váró diszkrimináció vesszőfutását, inkább elment kelme-festőnek. Az ötödik, a hatodik éppen kicsapott diák volt...]

Szabó Árpád e szűkebb körben mindöknél idősebb és tapasztaltabb volt. Bevallatlanul is tiszteltük, miközben gyakran szenvedélyesen vitat-koztunk vele. Tekintélyére a felmerülő kérdések körüli viták során ta-núsított nagyon határozott, de sohasem agresszív szerepével tett szert. Ezt a szerepet ma szókratészinek merném nevezni. Valóban gyakran fo-lyamodott a rákérdezés módszeréhez, s ilyenkor ritkán lehetett megke-rülni a logikus választ, és e logikus válaszok rendszerint a határozott állásfoglalások felé terelték a vitát. Az ilyen válaszok megfogalmazását szívesen engedte át aztán nekünk.

Mi volt e viták tárgya? Akár valamely napi esemény, magatartás, időszerű cikk, akár egy olvasmányélmény szolgáltatta az apropót, rend-szerint elérkeztünk az elvi kérdésekhez. A leggyakrabban a nemzeti el-nyomás ténye, illetve a nemzeti jogok problémája, perspektívái kerültek napirendre, de gyakran a föld-, a parasztkérdés volt terítéken, s ennek kapcsán általában a szociális problémák, illetve azok sajátos vetületei — avagy sajátos felvetései vagy elsikkasztásai. Például: a zsidókérdés néven ismeretes, akkor megkerülhetetlen ingoványcs terület. Munkásosztály, ipar, az osztályharc városi frontja ritkábban és rendszerint valamely más problémából eredően tűnt fel vitáinkban. A Szovjetunió, kommuniz-mus stb. tárgykör pedig emlékezetem szerint csak egyszer, amikor — már nem tudom, honnan, ki hozta, lehet, hogy éppen Szabó Árpád — Illyés Gyula oroszországi útijegyzeteit tartalmazó könyve vándorolt kö-zöttünk kézzől kézre. E könyv kiváltotta megújuló, izgalmas vita sok min-dent összekavart, illetve sok mindent elrendezett akkor tudatunkban.

Szabó Árpád — ha nem is sok szóval — eléggé határozott irányt tudott szabni vitáinknak. A jogfosztó, elnyomó, nacionalista kormányzat iránti ellenszenvünk egyértelmű és világos volt; ezen a téren nem sok problémát okozhattunk neki. Viszont energiát kellett fordítania arra, hogy ne azonosítsuk a román népet a polgári román kormányzat-tal. Ezen a téren sokszor fölényesen győzött argumentumaival, máskor egy-egy vele vitába szálló példákra, nem kevés konkrét példára tudott hivatkozni (a kisebbségek jogfosztásából hasznot húzó vagy annak akár „érdektelen” tapsoló „többségi” kisemberek szomorú példáira), ame-lyek nyomán alaposan összezavarodni látszott az elméleti képlet.

Ennél könnyebben tudta a magyar úri politika ellen fordítani plebejusi indulatainkat, akár Horthy-Magyarország népnyúzó úri osztálya került terítékre (főként a népi írók, falukutatók, a Márciusi Front ellenzéki, leleplező publicisztikája és irodalma nyomán), akár a Magyar Párt vezetőségének úrikaszinói, ökonzervatív szelleme és stílusa. Kezdetben kevesebb figyelemre méltattuk, és csak fokozatosan értettük meg, miért foglalkoztatja annyira a hitlerizmus veszedelme, és hogy miből is áll ez a veszedelem. Történelmi példákkal (főként 1848—49!) értette meg a Duna menti kis népek egymásrautaltságát és azt a veszélyt, hogy egy terjeszkedő imperializmus egymás ellen játszhatja ki ezeket a népeket, ha kis külön számláik törlesztgetésétől, illetve ennek megcsillanó lehetőségétől elvakulnak, és nem látják meg az igazi nagy veszedelmet, amely mindet fenyegeti, ha nem ismerik fel idejében, hogy igazi létérdekeik mennyire közösek. Ennek a témának szerves kiegészítője volt, hogy egy kisebbségnek a fasizmus csak a veszét okozhatja, hogy egy kisebbség csak a demokráciától várhatja sorsa jobbrafordulását.

A legkülönbözőbb témák során újra és újra Ady volt az érve. Szinte kifogyhatatlan volt a témákhoz szóló Ady-verssorok és -versek idézésében. S minthogy akkoriban mind Adyba voltunk szerelmesek, talán ez volt számunkra a legimponálóbb nála, és a legmeggyőzőbb is: Ady tekintélye és váteszi szavai.

A Magyar Párt ifjúsági tagozatában is voltak változások. Szaporodtak a bíráló hangok, az ellenzékiiség az „öreguras begyepesedetség”-gel szemben. Ez az ellenzékiiség azonban, különösen kezdetben, kétarcú volt: nemcsak baloldali-demokrata, de szélsőjobb fasiszta demagóg hangnemben is jelentkezett. A passzív többség továbbra is a langyos egyletességet játszotta, de a polarizálódás vitákban, szóváltásokban kezdett megnyilvánulni. Ezek során aztán egy idő múlva a passzív kispolgárok hangulata is kezdett a szélsőjobb hangoskodók ellen fordulni. Ehhez jelentősen járult hozzá a számban gyarapodó demokrata csoport viszonylag higgadt, érvelő, felelősségteljes magatartása, amelynek kialakításában kétségtelenül jelentős szerepe volt Szabó Árpádnak — bár a vitákban, a „fórumon” nem sokat szerepelt.

De szerepe volt annak is, hogy a szélsőjobb hangoskodók közül egy idő után néhány németes nevű főkolompos elmaradt, illetve — mint kiderült — germán eredetét felfedezve, a Deutsche Jugendhez pártolt át: a tegnapi „magyar testvérek” fehér harisnyás, fekete kordbársony rövidnadrágos, antant-szíjas DJ egyenruhában feszítettek Temesvár utcáin. Ez aztán nem maradt hatástalan a magyar párti ifjúság addig passzív többségére sem: árulásnak minősült. S ezt még fokozta a mozgóuló temesvári német hitleristák arroganciája, sokszor sértő, lekezelő viselkedése — aminek a tudatosítását természetesen igyekeztünk minél hatásosabban rögzíteni.

Ez volt a hangulat a temesvári ifjúsági tagozatban 1937 tavaszán-nyarán, tehát a Vásárhelyi Találkozó előkészítésének időszakában. Ezek az előkészületek egyébként nem keltették fel különösebben érdeklődésünket. Annál inkább a figyelem középpontjába került a lezajlott találkozó, az ott megvalósult egység.

1937 őszén Aradra kerültem, ahol hamarosan szervezetten is bekapcsolódtam — a MADOSZ keretében — az illegális forradalmi mozgalomba.

(Beszervezésemben lehetett némi szerepe — tudtom nélkül — Szabó Árpád esetleges ajánlásának is.) Amikor a következő (1938-as) nyáron látogatóban egy hetet Temesvárt és környékén töltöttem, csak néhány barátommal találkoztam. Szabó Árpáddal nem. Nem is érdeklődtem felőle. Nem volt kétséges számomra, hogy ő is a mozgalomhoz tartozik, s mint novícius nagyon is komolyan vettem a konspirációs szabályokat. [...]

*

Második találkozásom Szabó Árpáddal (1939—1940 nyarán) nem személyes találkozás volt. Ő akkor a MADOSZ hetilapját, az *Erdélyi Magyar Szót* szerkesztette Kolozsváron. Én Aradon 1938-tól előbb a MADOSZ, majd a KISZ szervezetében tevékenykedtem. 1939-ben jelentek meg az első cikkeim Franyó Zoltán temesvári lapjában, a *6 Órai Újságban*. Nemsokára az aradi pártszervezettől azt a megbízatást kaptam, hogy egyéb szervezeti feladataim mellett küldjek az *Erdélyi Magyar Szónak* mozgalmi híreket és kommentárokat. Ezt a tevékenységet főleg 1940 elejétől elég rendszeresen folytattam. Írásaim részben eredeti formájukban, részben más anyagokkal összevonva, feldolgozva jelentek meg a lapban. Szabó Árpád szerkesztői munkáját nem állt módomban közelről megismerni — csak eredményét, az egyre javuló lapot. [...]

*

Közvetlenül a bécsi döntés után körülbelül hat hétig (1940 szeptember—november) szervezeti kapcsolatom volt Szabó Árpáddal — Aradon.

Szeptember közepe táján közölték velem, hogy KISZ-szervezeti kapcsolataimat át kell adnom, átmenetileg újra MADOSZ-vonalon fogok dolgozni. A megadott jelszavas találkán pedig Szabó Árpád jelent meg mint a MADOSZ tartományi bizottságának (Temesvár) szervezője. Ő kapcsolt össze azzal az elvtárssal, akivel a következő hetekben együtt dolgoztam, és akit később a felszabadulás után Kolozsvárt Feleki Károlynak ismertem meg. Feladatunk, amelyet Szabó Árpád vázolt előttünk, a MADOSZ aradi szervezeti kereteinek kiépítése volt, miután a bécsi döntést követő megbolydulás nyomán széttzilálódott, gyakorlatilag megszűnt Aradon a MADOSZ-szervezet.

Feladatunk jól körülhatárolt volt. Arad meghatározott kerületeiben (Pernyáva, Buzsák, Séga, Gáj) kellett MADOSZ-bizottságokat megszerveznünk (lehetőleg minden kerületnek a maga bizottságát, tehát négyet). Ehhez fel kellett kutatnunk és a szervezeti életbe újra bekapcsolnunk olyan korábbi MADOSZ-aktivistákat, akik az elköltözések következtében felbomlott korábbi bizottságokban működtek, és feltehetőleg helyben maradtak, de megszakadt a kapcsolatuk a mozgalommal, időlegesen elszigetelődtek. A feladat elvégzéséhez számíthattunk néhány belvárosi, Mosóczy-telepi, Újarad-zsigmondházi megmaradt MADOSZ-aktivista vagy MADOSZ-bizottság segítségére. Ezekkel a kapcsolatot maga Szabó Árpád tartotta.

A nem kis gonddal járó feladatot úgy sikerült (részlegesen) teljesíteni, körülbelül hat hét alatt, hogy az említett kerületekre kiterjedő két bizottság talpraállításával lehetővé vált egy életképesnek ígérkező városi

MADOSZ-bizottság létrehozása. Ezután visszatértem a KISZ-szervezetbe.

A szóban forgó hat hét alatt négy vagy öt alkalommal találkoztam Szabó Árpáddal, a helyzet s az abból fakadó teendők tüzetes megbeszélése végett. E találkozások során alkalmam volt közelebbről megismerni munkatílusát, politikai tájékozódását, irányító munkáját. Erről érdemesnek tartom néhány szót szólni.

Kétségtelen, hogy az 1940. év ősze minden addiginál súlyosabb korszak kezdetét jelentette mind az illegális forradalmi mozgalom, mind a dél-erdélyi, bánági magyarság számára. A bécsi döntéssel két ország vált egyszerre Hitler vazallusává. Ez kezdettől világos volt minden antifasiszta számára, és ezt súlyos politikai vereségként éltük át. A valóság pedig túltett a legsötétebb pesszimizmuson is. Elszabadult a zöldinges terror, és többé senki sem érezhette biztonságban magát, aki antifasiszta volt. [...] Sokan Észak-Erdélybe távoztak. Én pedig — és nyilván még sokan mások — annak tudatában, hogy mindenki nem mehet, s hogy ennek következtében minél többen mennek, annál nehezebb lesz azoknak, akik nem mehetnek, ezt az itthagyottak elárulásának tekintettem. Annál is inkább, mert úgy tudtam, hogy odaát is fasizmus van, amely csak abban különbözik a románaitól, hogy más nemzeti színekkel álcázza magát. [...] Akkor ezt az eltávozást, amelynek következtében felére apadt a város magyarsága, súlyosan elítéltem, s hogy MADOSZ-aktivisták, sőt párttagok is máról holnapra eltűntek, azt egyenesen árulásnak, megbélyegzendő dezertálásnak tekintettem. Azt vártam volna a párttól, a mozgalomtól, hogy a forradalmár fegyelem nevében egyértelmű szigorral foglaljon állást ebben a kérdésben.

Szabó Árpád ezt a túlbuzgóságot higgadt, racionális érveléssel hűtötte le. Egyetértett azzal, hogy felvilágosító munkánkkal minél szélesebb rétegekben kell tudatcsítanunk azt, hogy aki elmegy, az az ittmaradók helyzetét nehezíti; hogy a kommunisták távozása ügyében sejtjüknek, szervezetüknek is kell hogy legyen véleménye. Helytelenítő vagy helyeslő — s ez szerinté már sok minden számbavételétől függ. A felsorakoztatott és egyes konkrét esetekkel demonstrált észrevételeiből itt csak néhány alapvető gondolatot idéznék: vannak, akikre itt a változott helyzetben a biztos lebukás, internálás vagy még rosszabb várhat. Vállalnám-e valamely elvtársammal szemben a felelősségét annak, hogy mindenre való tekintet nélkül ittmaradásra kényszerítem és ezzel kiszolgáltatatom a biztos lebukásnak? De lehetnek bonyolult családi vagy más természetű viszonyok, amelyek a felfordult helyzetben egy ilyen lépést indokolttá tehetnek. Nem ítélezhetünk eleve, kollektíven, mert ez előítélet lenne. Az egész fájdalmas folyamattal kapcsolatban van egy jól megokolt elvi álláspontunk, de ezen túl minden egyéni esetet csak külön-külön ítélezhetünk meg. Lehet, hogy másnak ellentmondtam volna. Róla tudtam, hogy ő Kolozsvárról jött vissza a Bánágba a nehezebb körülmények között helytállni. Számomra ez, személyes helytállása hitelesítette igazán önmagában is meggyőző érvelését.

Nagyon imponált nekem akkor az a nyugalom és körültekintés is, amellyel Szabó Árpád az illegális forradalmi munkában annyi energiát felemészttő konspiratív óvintézkedéseket értelmezte és alkalmazta. Eltérően másoktól, akik ilyen alkalmakkal az óvintézkedések körüli fontos-

kodással szinte fetisizálták a konspirációt (ismertem közöttük olyat, aki a konspirációs szabályok kínos számontartása mellett végül elemi szarvas-hibán bukott le). Szabó Árpád ezt a feladatot úgy kezelte, mint a jó munka szükséges technikáját. Lelkiismeretesen és nem kevés ötlettel alkalmazta, anélkül hogy különös lelkesedést mutatott volna iránta.

Jellemző volt már az első jelszavas találkozásunkkor tanúsított helyzetfelismerése és tájékozódása. A jelszavas találka is azon a feltevésen alapult, és az előírások szerint az lett volna jó, hogy névleg nem ismerjük egymást. Most viszont — kezdte Szabó Árpád a helyzet tisztázását — az volna a hiba, ha azon az alapon beszéljük meg, hogy mit keresünk mi együtt, mintha nem ismernénk névleg egymást. De hol ismerkedtünk meg? A temesvári Magyar Ház nem jó, mert most az is vörös posztó lehet, viszont — mondta — Szabó Géza* már nincs Temesváron, „átment“ (ti. Észak-Erdélybe). Mikor találkoztam utoljára vele? Közöltem, hogy 1938 nyarán néhány napig a vendége voltam. Az apja dinnyeföldjén őrizték a dinnyét.

— Ez jó — mondta, de nem 1938-ban, hanem 1937-ben. Én is ott voltam: a pótérettségire készítettem elő. Öregem — nevetett fel hamiskásan —, micsoda dinnyék voltak azok! — És miután tisztáztunk még néhány részletet (hol is volt az a föld stb.), rátértünk a feladatokra.

Amikor elváltunk, meg kellett állapodnunk a következő találkozók helyében és időpontjában. Előzőleg szó került arról is, hogy el szoktam járni a Kultúrpalota olvasójába. Érdeklődött: megvan-e ott a *Revista Fundațiilor Regale*. Aztán megállapodtunk: az olvasóban találkozunk, én már jó félórával hamarabb böngészek valamit. Ott ismerősként üdvözljük egymást, ő majd a lap múlt évi tartalomjegyzékét fogja átnézni — ez nem igényel elmélyedést, hamar végezhet vele, kiír majd két címet is, aztán együtt távozzunk, ki a közeli Maros-partra, ahol könnyű áttekinteni a terepet. Így is történt.

Amikor aztán a létrehozott MADOSZ-bizottság felkapcsolására került sor (ez volt akkor MADOSZ-működésem utolsó aktusa), elmondtam, hogy akivel össze kell kapcsolnom, fiatal magántisztviselő, szüleinél lakik, Pernyávan, apja pedig az aradi református egyház presbiter. Megkérdezte, hogy ki a református templom lelkipásztora, tudok-e közelebbit róla. Tudtam, hogy Tarnóczy Lajos tiszteletes rokonszenves, régi vágású liberális úr. Megjegyezte, hogy mai nap érdemes lehet meghallgatni egy ilyen papember vasárnapi prédikációját. Aztán kitűzött egy következő találkozót (valószínűleg azért, hogy közben ellenőrizze, kivel is kerül kapcsolatba — én a konspiratív szabályoknak megfelelően például a neve iránt nem érdeklődtem). A következő találkozón aztán közölte velem: vasárnap mindhárman a templomba megyünk, végigénekeljük a soron lévő zsoltárokat, keresztyénekhez illő áhítattal meghallgatjuk az ígét, istentisztelet után a templom előtt összehozom őket, aztán én más irányba távozom. Hanem a fiúnak nem kell tudnia előre, hogy most új emberrel kapcsolják össze. Így is történt, és ezzel meg is szűnt a mozgalmi kapcsolatom Szabó Árpáddal. [...]

*

* Aki sikertelen érettségije miatt sosem kezdhette meg teológiai tanulmányait.

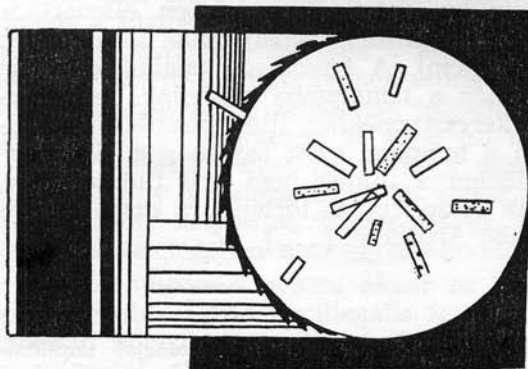
Utolsó találkozásunk drámai és tragikus találkozás volt és néma egyben: csak a tekintetünk találkozott.

1943 februárjában és márciusában, a börtönből való „szabadulásom” és az internálás között Aradon, hetente kétszer kellett jelentkeznem a szigurancán egy Samoilă nevű rendőrtisztnél, aki egy erre a célra szánt nálam levő noteszbe igazolta minden egyes jelentkezésemet. Egy ilyen alkalommal — február vége vagy március eleje lehetett — amint benyitottam Samoilă komisszár szobájába, szemben velem ott állt, kiskabátban, nyakkendő nélkül Szabó Árpád. A helyzet számomra nem volt ismeretlen: nyilván kihallgatásra vezették elő; és a lélektani „megdolgozás” céljából álltatták, hátha puhul tőle. Nem tudom, hány másodpercre találkozhatott a tekintetünk. Egy harsány „ieşi afară!” kiáltásból tudtam meg, hogy még más is van a szobában, maga Samoilă, aki — mikor már kifelé fordultam — utánam kiáltott, hogy várjak odakint.

Kint vártamban igyekeztem rendet teremteni a fejemben. Kizárt dolog, hogy ne ismert volna fel. Mégis tökéletes közönnyel nézett rám. Tehát: „nem ismer”. De vajon az én tekintetem nem árult-e el valamit? Tény, hogy mint rendőri felügyelet alatt álló, szabadulásom óta a konspirációs szabályoknak megfelelően — semmi mozgalmi kapcsolatom nem volt. Tehát ezen a téren nem lehet baj. Tehát, bármi lesz is: én nem ismerem.

Nemsokára kijött a rendőrtiszt, felelősségre vont, hogy miért léptem be kopogtatás nélkül (kopogtattam). Aztán aláírta a jelentkezési noteszt, és utamra engedett. Most már azon töprenghettem, hogy mit jelenthetett Szabó Árpádnak az én váratlan megjelenésem. Új problémát? Meddig várhatta, hogy esetleg szembesítsenek? Rájöhetett-e a helyzetből, hogy véletlenről van szó? Próbáltam újra magam elé idézni, ahogy láttam. Az arca meggyötört volt. De verés látható nyomait nem tudtam felidézni emlékezetemben. Mert még előtte volt? Vagy mert ez a pár másodperc nem bizonyult elégnek az ilyesmi észleléséhez? Erre ma sem tudok felelni.

Ez volt az utolsó találkozásunk. Nemsokára megtudtam, hogy Szabó Árpád belehalt a szigurancán elszenvedett kínzásokba.

Péter Rózsa rajza

A PROSZTAGLANDINOK „BÚVÓS KÖRE”

Nem állíthatjuk, hogy a proszttaglandinok újonnan felfedezett anyagok lennének. Mégis csak az utóbbi öt évben látott napvilágot a tudományos közvélemény figyelmét fokozott mértékben felkeltő kísérleti és klinikai dolgozatok tömege, melyeknek célja fényt vetni a proszttaglandinok tevékenységének eddig ismeretlen vonatkozásaira. Ez a tény a vegyészeknek köszönhető, akik szintetikus úton elegendő ilyen anyagot állítottak elő és bocsátottak a kutatók rendelkezésére.

A proszttaglandinok létezésével kapcsolatos első megfigyelések 1913-ból származnak, amikor kimutatták, hogy a prosztatata-kivonatok csökkentik az artériás vérnyomást. Később, 1930-ban Kuzrok és Lieb leírták első megfigyeléseiket az emberi szemínális plazmának a méh összehúzóására gyakorolt hatásáról. A szakemberek körében azonban a proszttaglandinok felfedezése inkább von Euler nevéhez kapcsolódik, a neves fiziológuséhoz, aki viszonylag szerény felszereléssel, de rendkívüli intuícióval dolgozott, és aki 1934-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a *vesicula seminalis* bizonyos hatékony kivonatai ugyancsak méhösszehúzódást váltanak ki. Ezeket az anyagokat von Euler akkor még nem tudta elkülöníteni más zsírsavaktól — az a tény azonban, hogy nagy mennyiségben lelhetők fel a járulékos férfi nemi mirigyben, arra engedett következtetni, hogy szerepük lehet a szaporodási funkciókban.

A kutatások kezdeti szakaszának alapanyagát egy olyan aktív kivonat képezte, melyet egy izlandi juhfejta fiatal egyedének több kilónyi vezikuláris mirigyéből nyertek. A néhány évtizedig tartó munka, melyet von Euler kollégája, Bergström professzor vezetett a stockholmi egyetemen, az anyag kémiai struktúrájának tisztázását eredményezte, s ezt rövid idő múlva követte a proszttaglandinok szintézise. Amint a kutatás során kiderült, a szemínális vezikulák nem egyedüli forrásai a proszttaglandinoknak. A proszttaglandinok a szövetek és sejtek legtöbbszörében fellelhetők, és ubikvitási jellegük különös fontosságot biztosít számukra a sejtenergetika alapvető folyamataiban. Ugyanakkor időnként hormonközvetítő szerepet is betöltenek.

Kémiai szempontból a proszttaglandinok *oxidált ciklikus zsírsavak*, melyeknek vázát egy prosztaton-sav alkotja. Telítetlen zsírsavakból keletkeznek. A proszttaglandinok A, B, E, F betűkkel jelölt típusokra oszlanak, s ennek alapján a kutatók osztályokba sorolják őket. (A betűjelölések vegyi jellegük szerinti megkülönböztetésükre szolgálnak.) A proszttaglandinok osztályai között különféle vegyi kapcsolatok is fellelhetnek; az E-proszttaglandinok egy csoportjának redukciója, folytán például F-proszttaglandin keletkezhet. E strukturális sajátosságok hatalmas kutatási területet nyitnak meg, s nyilvánvaló, hogy néhány évi munka nem elegendő általános érvényű következtetések levonására a proszttaglandinoknak a szervezetben betöltött szerepére vonatkozólag. Éppen ezért

azok a területek, ahol a proszttaglandinok szerepéhez jutnak, még ma is csak *körvonalazottaknak*, s nem körülhatárolhatóknak tekinthetők. Egyelőre lehetetlen pontosan megfogalmazni az élet nagy szabályozó rendszerei keretében kifejtett kölcsönhatásuk mibenlétét.

Ez a helyzet magától értetődő, és előnyt jelent azok számára, akik biológiai kutatásokkal foglalkoznak. Elhamarkodott, általános jellegű következtetések, melyek nem elég alaposan ellenőrzött adatokra támaszkodnak, zavart idézhetnek elő, tévútra vezethetik a kutatást, vagy véglegesen elzárhatják az útját. A tudományos igazságoknak a XIX. században oly gyakori skolasztikus megfogalmazása örökre letűnt, mióta a biológiában — s nemcsak ott — törvényerőre emelkedett az „előbb el-lenőriz, aztán nyilatkozz” elve. Éppen ezért az alábbiakban a múlt évek kutatásainak azokat a főbb *tényszerű adatait* vázolom fel, melyek általánosításra ugyan még nem alkalmasak, de lehetővé teszik a proszttaglandinok bizonyos hatásainak elkülönített tárgyalását.

*

A proszttaglandinok szerepe a szaporodásban. — A női szervezetbe jutott proszttaglandinok a beadott mennyiség függvényében csökkenthetik vagy serkenthetik a méhösszehúzódást; ezenkívül szerepük lehet a spermának a petesejthez való szállításában (egyébként egyes steril férfiak szeminális folyadékában a normálisnál kevesebb lehet a proszttaglandin). A proszttaglandinok fő szerepe a terhesség utolsó szakaszára tehető. A terhesség kétféleképpen érhet véget: *időben*, a szülés megindulásával, vagy pedig *idő előtt*, az életképtelen magzat elvetélésével (abortusz). Mindkét esetben a proszttaglandinok méhösszehúzódásokat váltanak ki, s ezeknek eredménye a méh kiürülése.

Az eddig rendelkezésünkre álló adatok kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a PGE₂ és PGF_{2alfa} típusú proszttaglandinok mind az újszülöttnél, mind az életképtelen koraszülöttnél fellelhetők a magzatvízben. Ugyancsak kimutathatók e proszttaglandinok szülő nők vérkeringésében, mindkét esetben. Az idézett adatok elegendő alapot szolgáltatnak ahhoz, hogy a proszttaglandinok élettani szerepét elismerjük.

Mindezeket alátámasztja az a kísérleti tény is, hogy miközben a mondott anyagok beadása szülést vagy abortuszt idéz elő — ellenanyagok alkalmazása megakadályozhatja az említett folyamatokat. 1968 óta a kutatások erre a kérdésre összpontosultak. A felgyűlt adatok tömegéből itt csak az ugandai Karim doktor eredményeit idézzük, aki kétezer asszonyon próbálta ki a proszttaglandinok szülésre és abortuszra gyakorolt hatását. Az esetek legnagyobb részében a méhkiürülés folyamata megindult. Figyelemreméltó tény, hogy a helyi jellegű, *méhen belüli* alkalmazás sokkal hatékonyabb az intravénásnál; a szükséges adagok ez esetben mintegy századrésznyeiek. A proszttaglandinok méhösszehúzó hatása sokkal erősebb, mint az oxitociné, melyet mint a méhösszehúzóadás előidézésében szerepet játszó hormont tartanak nyilván.

A proszttaglandinok felhasználása a szaporodás e területein olyan távlati implikációkkal jár, amelyek túllépnek az orvostudomány szakmai határain, és időszerű társadalmi kérdéseket vetnek fel, minthogy e felfedezés a termékenység ellenőrzésének stratégiájában is fontos ténye-

zové válhat. Az utóbbi évtizedek demográfiai „robbanása“ az elmara-
dott országokban égetően szükségessé tette olyan stratégiai eszközök ki-
dolgozását, amelyek egyensúlyba hozzák a lakosság számát a megfelelő
gazdasági viszonyokkal. Az orális fogamzásgátlók — ott, ahol alkalmaz-
ták őket — a születések számának kétötöddel való csökkenéséhez vezettek
ugyan, de a kérdést nem oldották meg. Ezért fordult a kutatók figyelme
a prosztaglandinok felé, amelyek felhasználásával új lehetőségeket lát-
nak kirajzolódni.

Hasonló vonatkozásban merül fel a prosztaglandinok *túltengésének*
kérdése, mert úgy tűnik, hogy ez az alapja a női nemi fiziológia bi-
zonyos nem kívánatos megnyilvánulásainak: a menstruális fájdalmaknak
és a szakirodalomban *habituális abortusz* néven ismert magzatelvetelés-
nek. Egyelőre nincs tudomásunk olyan vegyszerről, amely alkalmas vol-
na a prosztaglandin-szint csökkentésére.

Az arteriális vérnyomás szabályozása. — Közismert tény a vese sze-
repe a magas vérnyomás kialakításában, ami az embernél spontán módon
jelenik meg, különféle állapotoknál azonban előidézhető a vese felé áramló
vérmennyiség szabályozásával. E folyamat zavarására a vese bizonyos
anyagok kiválasztásával reagál, melyek hipertenziós mechanizmust
váltanak ki. 1949 óta ismeretes azonban, hogy a vese egyfajta en-
dokrin antihipertenziós szerepet is betölthet. Több antihipertenzív anya-
got sikerült elkülöníteni a veséből (a betegség gyógyítására egyiket sem
alkalmazták), s ezek egyike a prosztaglandin E-vel bizonyult azonosnak,
mely a vérnyomás csökkentését és a nem vaszkuláris sima izomzat ser-
kentését idézi elő. A mondott prosztaglandin nem azonos az 1960 körül
felfedezett, csak hipotenziós hatású medulinnal, amelyről utólag kiderült,
hogy a $\text{PGE}_{2\alpha}$, PGE_2 és PGA_2 prosztaglandinok keveréke. Az utóbbi
csoport a periférius artériák közvetlen kitágításával és az ezzel egy-
idejű verőér-térfogot növelésével csökkenti az artériás vérnyomást. E
tulajdonságokat kiegészíti az is, hogy serkentik a szervezetben lévő ná-
trium eltávolítását. Hipotenziós hatásukat 1967 óta számos klinikai meg-
figyelés bizonyítja. Miután a perifériás ellenállás növekedését a hiper-
tenzió előidézésének fő tényezőjeként tartják számon, ennek a csökkentése
egyike a leglényegesebb bebizonyított hatásuknak.

Egyes kutatók, például Lee (1971), arra a pillanatnyilag talán szél-
sőséges következtetésre jutottak, hogy egyedül a prosztaglandinok fele-
lősek az arteriális vérnyomás egyensúlyáért. Egyre több adat bizonyítja
azonban, hogy az arteriális hipertenzió kialakulásában elsődleges szere-
pe a vese ellenállásának van. Ugyanezt a megállapítást igazolják azok a
tanulmányok is, amelyek számítógépek segítségével elméleti úton kö-
vették a vérnyomást szabályozó rendszerek közötti lehetséges összefü-
géseket.

A normális, illetve a magas vérnyomás konkrét paramétereit a prosz-
taglandinok meghatározhatják, mivel olyan anyagok, amelyek a vese
meduláris zónájában normális körülmények között jelennek meg, és itt
— a betegség kiindulópontjánál — vérnyomáscsökkentőleg működnek.
Ha ez az elmélet helyes, az következik belőle, hogy a prosztaglandinok
mint értágító hipotenziós tényezők kivonják a forgalomból az érszűkítő
hipertenzív tényezőket, tehát azokat az anyagokat, amelyek hipertenzió-
hoz vezetnek. Ennek megfelelően a magas vérnyomás az értágító-hipo-

tenzor mechanizmusok teljes vagy részleges hiányának az eredménye, amely egyúttal az érszűkítő mechanizmusok növekedéséhez és a tartós hipertenzió kialakulásához vezet.

Ebből — egyelőre csak elméletileg — logikusan következik, hogy a magas vérnyomást proszttaglandin-hiány idézi elő. E feltevés elméleti (nem bizonyított) voltát a proszttaglandinok kimutatására alkalmas érzékeny és specifikus módszerek hiányának kell tulajdonítanunk, valamint annak, hogy a vesében kiválasztott proszttaglandinok — akárcsak a méhben kiválasztottak — valószínűleg nem hagyják el e szervet, így tehát nem lépnek be az általános vérkeringésbe.

A kutatási terület fontosságát különösen a hipertenziós megbetegedések nagy száma határozza meg. A proszttaglandinok szerepének tisztázása előtérbe helyezi a higiénés-dietetikus, valamint a gyógyszeres ellenőrzési lehetőségek újraértékelését. A Raufolia (hiposerpil) típusú készítmények például immár két évtizedes gyógyászati múltra tekintenek vissza, de a magas vérnyomásra gyakorolt hatásuk magyarázata még mindig nem teljes. Egyelőre nem állnak rendelkezésünkre adatok a gyógyszer és a proszttaglandinok kölcsönhatására vonatkozólag.

A proszttaglandinok és a gyomornedvek. — Tanulmányozták a PGE_1 és PGA_1 proszttaglandinoknak a gyomornedvekre gyakorolt hatását is. Az eddigi adatok arra mutatnak, hogy a proszttaglandinok nagymértékben gátolják a gyomornedvek kiválasztását, s megakadályozzák olyan jól ismert serkentőanyagok hatásának érvényesülését, mint a hisztamin vagy a pentagasztrin. A jelenség magyarázata széles körű szakvitát váltott ki, különösen annak következtében, hogy a proszttaglandinok egy minden sejtben jelenlevő, energiahordozóként nyilvántartott nukleotid, a ciklikus 3,5-adenozin-monofoszfát serkentő hatását is zavarják (e nukleotid felfedezéséért nyerte el egyébként Sutherland professzor 1971-ben a Nobel-díjat). A mondott nukleotid és a proszttaglandinok interrelációját tényszerű adatok támasztják alá, melyek beilleszkednek a proszttaglandinok élettani szerepéről kialakuló általános szemléletbe; egyelőre azonban nincsenek birtokunkban olyan adatok, amelyek a proszttaglandinok lehetőségeire utalnának a különböző gyomorbetegségek kezelésében.

A proszttaglandinok és a gyulladásos reakciók. — Ma még viszonylag ismeretlenek azok a mechanizmusok, melyek a sérült szövetekre jellemző gyulladásos folyamatok kiváltását és fenntartását előidézik. Több olyan anyagot tanulmányoztak, amelyek elősegítik e folyamatokat; ezek közül legismertebb a hisztamin, a bradikinin és a szerotonin. A gyulladásos folyamatokban nő a kis véredények áteresztő képessége, amit a polinukleáris leukocitáknak a gyulladásos központ felé való gyors vándorlása követ. A befecskendezett proszttaglandinok kiváltják a gyulladásos reakciók lényeges jelenségeit, ami a gyulladásos folyamatban való részvételükre enged következtetni. A jelenséget nemcsak a bőrön figyelték meg; kimutatták azt is, hogy a proszttaglandinok helyi befecskendezése az intraokuláris nyomás növekedéséhez vezet, ami a vér-folyadék-tér-gát impermeabilitásának növelésével magyarázható. Egyes előző kutatások proszttaglandin típusú hatást mutattak ki allergiás ekcémák esetében is.

Fontos kiemelni, hogy a proszttaglandinok tevékenysége nem korlátozódik azonnali gyulladásos reakciók kiváltására — kimutatták ugyanis, hogy a tengerimalac (illetőleg más kísérleti állatok) tüdejéből és beleiből antigén anyagok hatására proszttaglandinok választódnak ki. Nem kizárt, hogy a proszttaglandinoknak a szervezet önvédelmének nagy folyamataiban is szerep jut, s elméletileg elképzelhető beavatkozásuk a rákos típusú sejtegyensúly-megbomlási mechanizmusokba is. E jelenség azzal a hatással magyarázható, amelyet a proszttaglandinok a sejtenergia legfontosabb forrására, a ciklikus AMP nukleotidra gyakorolnak. Ezzel kapcsolatosan a legutóbbi kutatások kimutatták, hogy a proszttaglandinok megváltoztatják a ciklikus AMP sejten belüli koncentrációját. A pajzsmirigyben és a petefészkek sárgatestében a proszttaglandinok serkentik a termelt hormonok kiválasztását, s a tiroxin, illetve a progeszteron növekedéséhez vezetnek.

Más adatok azt bizonyítják, hogy jöllehet a proszttaglandinok növelik a sejten belüli ciklikus AMP-szintet, csökkentik egyes hormonok hatását, így például az adrenalin hatását a zsírszövetre. Ismeretes, hogy az adrenalin a sejt zsírtartalékait mozgósítja. A proszttaglandinok ugyancsak az energogén nukleotidon keresztül hatnak: csökkentik a ciklikus AMP-szintet a zsírsejtekben. Hasonló hormontevékenység-csökkentő hatás tapasztalható a vesében is, ahol a proszttaglandinok megakadályozzák az anti-diuretikus hormon vízvisszaszerző tevékenységét.

Eltérően a hormonoktól, amelyek *fajlagosan hatnak*, csupán bizonyos szövetekre (amely tény abban tükröződik, hogy a ciklikus AMP tevékenységét csupán azokban a szövetekben módosítják, amelyekben életani hatásukat kifejtik), a proszttaglandinok hatása *nem differenciált*. Eből következik, hogy nem rendelkeznek szöveti fajlagossággal, s e szempontból nem felelnek meg azoknak az alapvető követelményeknek, amelyek szerint hormonoknak nevezhetnénk őket; jelenlegi tudásunk szerint átmenetet képeznek a hormonok és a neuroszekretumok között.

A proszttaglandinok intim hatásmechanizmusának tanulmányozása igen nagy fontosságú, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy olyan jelentős energetikai töltöttségű sejtrészeket befolyásolnak, mint a ciklikus AMP, valamint a sejtgépezet számára létfontosságú kalcium ion. Általános energetikai hatásuknak tulajdoníthatóan a legtöbb szövet és szerv életébe nem specifikusan beavatkozhatnak, legalábbis elméletileg erre lehet következtetni. Mint említettük, a különböző proszttaglandinok különböző hatásúak, s az aktív formák kevésbé aktivakká vagy az életani folyamatok beindítása szempontjából teljesen eltérő tulajdonságokkal rendelkező proszttaglandinokká alakulhatnak át.

A proszttaglandinok szerepének általánosítása csábító gondolat a szakemberek számára; hasonló vállalkozásra nem egy példát hozhatnánk fel az utóbbi évtizedek felfedezéseivel — különösen biokémiai felfedezéseivel — kapcsolatban. De bármely általános elmélet esetében figyelembe kell venni, hogy az élő szervezetek differenciált reaktivitással rendelkeznek — különben az elmélet csak elmélet marad, s a gyakorlatban nem érünk vele semmit. Ebben az összefüggésben érdemes megemlítenünk egy új elméletet, mely az aszpirin és a proszttaglandinok kölcsönhatásával kapcsolatosan az aszpirines kezelést időszerűsíteni látszik.

Hogyan hat az aszpirin? E kérdésre 1900 óta, amióta Felix Hofmann szintetizálta az acetyl-salicilsavat (az ún. aszpirint) — nincs pontos válasz. 1971 óta a kérdés újra az érdeklődés középpontjában áll, mivel ekkor Vane doktor és munkatársai az angliai Royal College-ban megkísérelték kapcsolatba hozni az aszpirin hatását a proszttaglandinokkal. A kutatások a proszttaglandinok gyulladáskeltő hatásából indultak ki, s a gyakorlati eredmények azt a gondolatot vetették fel, hogy aszpirin ellensúlyozhatja a különféle fájdalmas állapotokban (pl. ízületi gyulladások esetében) túlsúlyban termelt proszttaglandinok nem kívánatos hatását.

Az aszpirin hatásmechanizmusának összekapcsolása a proszttaglandinokkal kiszélesítette e gyógyszer klinikai felhasználhatóságát. Így például, mivel a proszttaglandinok abortuszt idéznek elő, a szintézisüket gátló aszpirin e hatást megakadályozhatja. Ugyanakkor azonban a fogamzást is meggátolhatja, ha a nő a fogamzás időszakában aszpirint szed, mert ez megakadályozhatja azokat a méhben lezajló folyamatokat, amelyek elősegítik a spermatozoidák bejutását a petesejtbe a méhcsatornán keresztül. Ime az aszpirin alkalmazásának lehetősége a szaporodás körében. Egy másik lehetőség abból adódik, hogy a szemsérülések esetében kiváltott proszttaglandinok növelik az intraokuláris nyomást, tehát súlyosbítják a betegség lezajlását; az aszpirin azonban, gyulladásgátló hatásának köszönhetően, segítségünkre lehet a baj leküzdésében.

Mindezekből az következik, hogy ha az aszpirin hatásmechanizmusa a proszttaglandinokkal van kapcsolatban, igazolódik „csodagyógyszer” jellege, amellyel a köztudat több évtizeddel ezelőtt felruházta. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk *veszélyes hatását* sem, mely különösen a fekélyeseknél előálló gyomorvérzésben és egyéb diffúz hajszál-eres vérzésekben nyilvánul meg. Az ilyen negatív hatásokat bármely új — vagy újra forgalomba hozott — gyógyszer esetében igyekeznek eltussolni, s ugyanez az eléggé el nem ítéhető dolog tapasztalható az aszpirinnel kapcsolatban is egyes országokban. Egy eléggé „légbőlkapott”, bizonyos vonatkozásaiban Vane doktor adataira támaszkodó táblázat közlése a *New York Times*-ban például csupán az Egyesült Államokban 20 milliárd tablettára növelte az évi aszpirinfogyasztást. Mint egy nemrég tartott kongresszuson Bergström professzor megjegyezte: a proszttaglandinok tanulmányozása jobban fellendítette az aszpirin kereskedelmet, mint a tudományt.

A fentebb vázlatosan ismertetett tények és adatok csupán a biológiai kutatás fellendülésének egyik szakaszát hivatottak tükrözni, melynek eredményei nagyrészt a fizikai-kémiai kutatómódszerek tökéletességének tudhatók be. Az alkalmazott biológia hatalmas léptekkel halad előre, hála azoknak a kitűnő technikai eszközöknek és felszereléseknek, melyeket a fizikusok és vegyészek bocsátanak a biológusok és orvosok rendelkezésére.

A proszttaglandinok terén még nem tartunk az adatok szintetizálásánál; a kutatások az *elemző szakaszban* vannak. A jövő eredményei mutatják majd meg, hogy — az újságírók kifejezésével élve — a proszttaglandinok „bűvös köre” létrehoz-e valamilyen új, univerzális „csodagyógyszert”, avagy sem.

A VIDÁM ROBOT

A korszerű ipari termelésben is minden körülmények között méltósága megőrzésére törekvő ember, a munkás (a technikus, a mérnök, a tisztviselő) és a nap mint nap szükséges kiteljesedést számtalan módon akadályozó modern *munkafolyamat* — tőkés iparban keletkezett — feszültségei már jóval a tudományos-műszaki forradalom kibontakozása előtt a felszínre kerültek, s a megoldások még mindig váratnak magukra. Halmozódnak tehát az energiák azokban, akiknek elvárásai nem teljesültek, nem is teljesülhettek (a kétségbevonhatatlan anyagi gyarapodás mellett sem). Hogy technika és társadalom fejlődése nem mindig, nem mindenütt harmonikus, azt az üzemek, vállalatok hétköznapijai bizonyítják a legszembeszökőbben.

A taylorizmus idején már alaposan felvillanyozódott munkaszociológia évtizedek óta kerülgeti a nagy témát, de az ötvenes-hatvanas években bekövetkezett meklendülése sem vitte sokkal közelebb igazán hasznosítható megoldásokhoz. Valami azonban mégiscsak történt: marxista és a marxizmushoz közel álló társadalomtudósok jelentős műveikben kritikailag tárták fel a tendenciákat; a részletes, a szociográfiai elemzéseket követő elméleti általánosítások, merész nyitásaik korunk nagy összefüggéseibe helyezték, s ezzel hitelesebben értelmezhetővé tették az intézményszerű munkahelyi elidegenedést.

Törekvéseik szemléltetésére a nyugati szociológia három jelesének műveiből válogattunk „alapszövegnek” tekinthető, tudásunk szerint magyarul eddig meg nem jelent (azonban éppen elég gyakran parafrázált) fejezeteket. C. Wright Mills írása (*Munka és ember*) a *White Collar, The American Middle Class* című kötet (1951) egyik fejezete; Georges Friedmann *Le travail en miettes*-éből való az *Aki egy és ugyanaz* című részlet (e mű egyik Camus-mottója: „Rohadt az élet munka nélkül. De a lelketlen munkában megfullad és elenyészik az élet”); André Gorz esszéje pedig a *Les Temps Modernes* 314—315. számában jelent meg.

C. WRIGHT MILLS

MUNKA ÉS EMBER

Napjaink munkaszervező intézményei vagy véletlenszerűen jöttek létre (váratlan eredményekre vezető részleges útjások összessége), vagy céltudatos törekvés következményeként (az erőfeszítések a várt eredményhez vezettek). Az egyed elidegenedése a terméktől és a termelési folyamatától kezdetben a modern kapitalizmus irányzatából eredt. Később aztán Frederick Taylor és a tudományos munkaszervezés más szakemberei a szervezett rendszer színvonalára emelték a munkamegosztást: a tervek központosításával és a munkafeladatok újabb részekre bontásának bevezetésével, az üzemekben és az irodákban már régebben kibontakozott

irányzatok tudatos továbbfejlesztésével súlyosbították a szabványosítás következményeit.

Egy külföldi megfigyelő, H. Dubreuil már húsz évvel ezelőtt megállapíthatta az amerikai iparral kapcsolatban: „Taylor módszerének hiányosságai előtűnnek, mielőtt e módszer a munkás lelkében szunnyadó belső erőkhöz közelít...” Csakhogy ez a következtetés ma már nem helytálló. A tudományos munkaszervezésnek a társadalomtudományokból kifejlődött új iskolája éppenséggel ott folytatja, ahol Taylor elakadt vagy csak általánosságokra szorítkozott. A „human relations az iparban” szakem-

berei most már nem a világítótesteket és az illemhelyeket tanulmányozzák, hanem a dolgozók szolidaritásának és moráljának a kérdéseit. Csakugyan, mint-hogy a folyamatos és hatékony termelés az emberi természetben gyökerező tényezőktől is függ, az adminisztratív demiurgosznak ezekkel is törőnie kell. Az üzem és az iroda — a munkaszervezés tárgyának tekintett — világában egyre nagyobb figyelemre méltatták a társadalmi keretet, az emberi problémákat, a dolgozó személyiségét.

Az irányítók igyekezete, hogy lelkesedést támasszanak a munka iránt, annak a tükrözése, hogy az alkalmazottak nem hajlandók spontán módon elvégezni szokványos teendőiket, s azt tanúsítja, hogy a vezetők felismerik: a dolgozók nem lelkesednek a számukra végső célként kitűzött munkafeladatok teljesítéséért. Továbbá annak is tanúsága ez, hogy ha a szakmai és társadalmi hierarchiában való emelkedés esélyei csekélyek, sokkal nehezebb az alkalmazottak morálját fenntartani. Ezek a mélyebben rejlő magyarázatai annak, hogy a kötelességként felfogott munka „protestáns moráljának” helyébe a személyzeti osztályoknak a morál emelésére törvő tudatos erőfeszítése lép. De a dolgozók morálja és szakmai lelkesedése iránt manapság tanúsított nagy érdeklődés nem csupán abból a tényből következik, hogy a modern munka általában elvesztette értelmét. Ez egyben reagálási mód az amerikai társadalomban, főként az üzleti körökben végbement nagy változásokra: gondoljunk a vállalatok hatalmas méreteire és bonyolultságára, hatalmuk mértékére és összpontosítottságára; a New Deal és a Fair Deal keretében a nép jóváhagyásával az állam által végrehajtott szociális intézkedések kibontakozására; s végül a nagy gazdasági válság idejéből visszamaradt gyűlölködésre az üzleti körökkel szemben.

Ezek a tények megváltoztatták az üzleti világ bizonyos köreinek szempontjait; a folyamatot a *The New Men of Power* című könyvben a gyakorlati konzervativizmusról a felvilágosult konzervativizmusra való áttérésnek nevezték. Az új igazolások megelégedésének szükségessége, s az a tény, hogy a vállalatok hatalmának növekedését nyilvánosan még nem lehetett elfogadtatni, a hatékonyabb szimbólumok elszánt keresésére ösztönzi a felvilágosult vállalkozókat, akik tudatára ébredtek politikai elszigeteltségüknek a birtokláson kívül rekedt kis alkalmazottak ellenséges óceánjában. „A *human relations* az ipar-

ban” tárgyú tanulmányok csupán e kutatás ideológiai elemét jelzik. A vezetők érdeklődését az ilyen típusú tanulmányok iránt abban való reménykedésük határozza meg, hogy előmozdíthatják az önköltség kisebbedését, a feszültség csökkenését az üzemekben, s hozzájárulhatnak új, hatalmuk összpontosítását igazoló szimbólumok kidolgozásához.

A munkakedv feltámasztásához és növeléséhez olyan új morál kialakítására van szükség, amely az anyagi érdekeltől függetlenül is ösztönzi a munkást. A háború idején az igazgatók a hazafiasságra apellálhattak: a cég, a leányvállalat, az üzem vagy az iroda nevében hivatkoztak a magasztos érzelmekre, megkísérélvén hasznot húzni a munkás animista azonosulásából a munkahellyel vagy a szerszámokkal, hogy felerősítsék önkéntes identifikációját a részvénytársasággal. S egyre csak ilyeneket ismételgettek: „Az odaadó munka a vállalkozás lelke”, „A munka iránti lelkesedés magának az amerikai életmódnak a lényege”; de valóban szilárd

ideológiára még nem sikerült rátalálniuk.

Amit ők keresnek — „az a valami az alkalmazott lelkében”, ami külsőleg a „mindenáron meg kell valósítani” típusú magatartásban, a „mindannyian, együttes erővel” attitűdben, a „spontán fegyelemben” nyilvánul meg, abban, hogy „a dolgozók legyenek derűsek, vidámak”. A banktisztviselők esetében például rámutatnak „a tisztviselők fontosságára a bankban és a bank fontosságára a nemzetgazdaságban”. A vezető beosztású tisztviselők társulatának 1947. évi kongresszusán mondták a következőket: „Van valami csodálatos dolog az emberi testben. Tessék valamicskét módosítani vegyi összetételén, s előáll a megbízható személy. Ragaszkodó, s amikor nem megy minden a legjobban, sokat eltűr a vezető beosztású tisztviselőtől és a vállalatától, mert rendesek voltak hozzá: sikerült módosítani az ilyen személy vérképét. Sikerült bevinni munkájába és környezetébe azt a terméket, amely megváltoztatja a cselekvést ösztönző vegyi anyag összetételét, s ezáltal megbízhatóvá és termékennyé vált... A nálunk dolgozó emberek jóformán maguk sem tudják pontosan, hogy miért, de amikor megkérdik tőlük, hol dolgoznak, s miért éppen ennél a vállalatnál dolgoznak, a következőképpen válaszolnak: »itt és itt dolgozom, nagyon jól érzem magam itt,

a főnököm igazán olyan ember, hogy csupa öröm együttműködni vele».”

Az általános érvényű gyakorlati tanács, amely magába foglalja a „human relations” egész új ideológiáját, a következőképpen hangzik: ahhoz, hogy a munkás boldog, hatékony és együttműködésre kész legyen, előbb a vezető kádert kell intelligenssé, megfontoltá és művelté tenni... Ez már a káder-elit, a mérnökök ál-tárgyilagos kifejezés módja leplezte távlata. Tanács a személyzeti osztály főnökének, hogy hagyjon fel önkényeskedő, ellentmondást nem tűró viselkedésével, s inkább igyekezzék — alaposabb megértésükre törekedve és az igazgatóság ellen spontán kialakuló szolidaritásukat ügyesen elterelve és kihasználva — a dolgozókat hatékonyabban kézben tartani és beilleszkedésüket könnyebbé, hasznát hajtóbbá tenni.

Marx Proudhon-kommentárját parafrázálva elmondhatjuk: a vállalatok jelenlegi kísérletei a munka iránti lelkesedés légkörének a megteremtésére, a munkától való elidegenedés felszámolására — a munkától való elidegenedés keretein belül folyó kísérletek. Akárhogy vesszük, ha az emberek valamelyes megelégedettséghez jutnak munkájuk révén, ez is csak az elidegenedés keretei között következhet be; ami elégedettség életükben lehet, az a munkán kívül adódik: mert immár félreismerhetetlen a szakadás a munka és az élet között.

GEORGES FRIEDMANN AKI EGY ÉS UGYANAZ

Megállapíthatjuk, hogy a legkülönbözőbb országokban és a legkülönbözőbb környezetekben valóban sokan igyekeznek arra felhasználni szabad idejüket, hogy a lehető legváltozatosabb módon kiéljék azokat az adottságaikat, amelyekkel munkahelyükön nem tudnak mihez kezdeni. „Az embernek nincs egy bizonyos személyisége otthon, s egy másik, az előzőtől teljesen elütő a munkahelyén: az ember egy és ugyanaz a személy. Munkahelyére kiveti személyes gondjait, csalódásait, rettegéseit, s fordítva: munkahelye minden gondját baját átplántálja otthonába.” (Ferdinand Zweig: *The British Worker*. 1952.) Az érdekelttség, a jelentőség, a részvétel, a teljesség szükséglete, amelynek kielégítésére nincs lehetőség a műhelyek, az

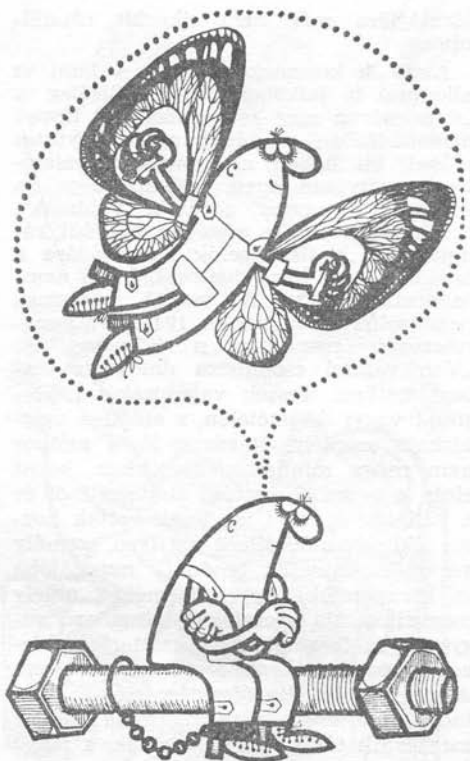
irodák, a bányák, az ipartelepek ésszerűsített munkafadatainak teljesítésekor, a kielégítetlenség latens feszültségei sok egyén lelki világában nagy nyomással hatnak a munkaidőn túl, a munkanap, illetve a munkahét folyamatos rövidülése folytán mind számosabb „szabad” órákban folytatott tevékenységekre is. Nem mintha a munka mikéntje magyarázattal szolgálhatna a tájegységek, a hagyományok, a művelődési *pattern*ek és a társadalmi-gazdasági színvonal szerint olyannyira változatos tartalmúnak és formájúnak bizonyuló szabad idő eltöltésének jellemzőire. Korántsem arról van szó. Ez esetben is hiba volna valamelyik „tényező” kiemelése azzal a megokolással, hogy *egyetlen* nyitja vol-

na annyira változatos és bonyolult jelenségeknek (M.J. Dumazedier).

Mindamellet az aktív pihenés, a rendszeres, komoly, teljes értékű tevékenységek kedvelése manapság olyan arányokat ölt, hogy lehetetlen összefüggésbe nem hoznunk ezt a jelenséget ipari társadalmaink hatalmas szektorai „kenyérkereseti feladatai”-nak jelenlegi fejlődésével. Régebbi tanulmányainkban szoltunk már arról, hogy szabad idejűkben egyre többen barkácsolnak, végeznek mindenféle mellékes tevékenységet, fizikai munkát „kicsinyített modelleken”. Az ilyen természetű aktivitások vagy spontán egyéni megnyilvánulások, vagy pedig nagyon is különböző szellemiségeknek és szándékoknak megfelelően az állam, illetve bizonyos magánszervezetek ösztönzésére bontakoznak ki. [...]

Másfelől meg kell jegyeznünk a következőket: a versenyszellemre épült társadalmakban, mint amilyen az Egyesült Államok és a fejlett kapitalizmus más országai, ahol magas fokú a műszakiség, ahol a fogyasztók a hirdetések mindenütt jelen levő és dinamikus hatásának alávetettek, a feladatok szétaprózódása nem mindig arra ösztönzi áldozatait, hogy szabad idejűkben összetettebb tevékenységekre törekedjenek és ily módon kompenzálják emberi teljességük megcsontosulását. (Jacques Ellul *La technique et l'enjeu du siècle* című művében szigorú bírálóknak veti alá a kommersz, a szabványosított időtöltést.) Éppen ellenkezőleg, a munkafeladatok részekre bontása néha a munkaidő utáni életüket is szétzilleszti, ösztönzi az agresszív tendenciákat; ilyen esetekben mindenfajta izgatószer, szerencsejátékok és fogadások, alkohol, kirívó fogyasztói szokások vagy megnyilvánulások (*conspicuous consumption*), durva szórakozások (például: *stock-cars*), „sport” vagy művészi eseménynek mondott tömeglátványosságok, boks, szabadfogású birkózás, autóverseny, rémfilmek és krimik révén igyekszik kiélni magát a személyiség. Ennek megfelelően jó néhány, többé-kevésbé freudista árnyalatú amerikai megfigyelő a munkásoknak a hétköznapi életétől eltérő hétfői magatartását azzal magyarázza, hogy hét közben — az önkényesen rájuk mért ésszerűsítések keretében — speciális műveleteket kell végezniük, részműveletek gépies ismétlésé-

re kényszerülnek, mint például a nagy detroitai gépkocsigyárak futószalagjai mellett.

Mások a munkától való menekvés egyre erősödő irányzatát tartják fontosnak. Daniel Bell, az egyik legmélyebbre hatoló egyesült államokbeli iparszociológus szerint ez a tendencia volna a legjellemzőbb napjaink amerikai munkására. A következőket írja erről: „A munkás fáradttá, szórakozottá, a balesetek veszélyével szemben elővigyázatlanná válik, vagy pedig menekvést keres a valóságtól, s elmerül a már-már rögeszmés álmodozások miriádjaiban. A munkás nagy és hiú ábrándja továbbra is az, hogy maga dönthesse saját ügyében, »a maga gazdája« lehessen. Egy kutató, aki huzamosabb ideig üzemben is dolgozott, megjegyzi, hogy az üzem elhagyásának a lehetősége a legfontosabb beszédtema a munkaidőben.” (Daniel Bell: *Notes on Work. Encounter*, 1954. 6.)

ANDRÉ GORZ

ÜZEMI DESPOTIZMUS

Az üzemi despotizmus egyidős magával az ipari kapitalizmussal. A termelési technikáknak és az általuk eluralt munkaszervezésnek mindig is kettős céljuk volt: a tőkés hasznára a lehető legtermelőkenyebbé tenni a munkát, és a termelőeszközök elrendezése és működtetésük objektív követelményeinek révén maximális teljesítményt kényszeríteni a munkásra. A termelési folyamatot oly módon szervezték meg, hogy a munkás a maximális teljesítményre való kényszerítettségét fogadja el magában a gépben rejlő követelményként, az anyagban rejlő parancsolatként, amely már csak azért is kérlelhetetlen és megfellebbezhetetlen, mert nem nagyon különböztethető meg a bonyolult gépezet működési törvényeitől — hiszen ezek látszólag semleges, minden emberi akarattól és tiltakozástól független törvények. A munkásnak el kell viselnie a munkát, napi munkája mennyiségét és természetét, mégpedig úgy, mint egyetlen lehetséges módját egy olyan gép kiszolgálásának, amely számára az egyetlen lehetséges gépnek tűnik, a termelés technikai problémái egyetlen lehetséges megoldásának.

Erre azt lehetne mondani, hogy minden gép emberi találmány; amúgy is a tőke érdekeit szolgáló és a munkások munkájának természetét és mennyiségét előre megállapító nem-munkások találmánya. S mindehhez még hozzá lehetne fűzni: vajon az anyagban rejlő kényszerűségek által a munkásra kiszabott teljesítmény elérhető, sőt túlteljesíthető lenne kényszerítések nélkül is, ha a munkások részt vehettek volna a termelés elgondolásában és eltervezésében, a célok meghatározásában és végrehajtásuk mikéntjének a megválogatásában? Ezek a kérdések manapság kezdenek evidensekké válni, de nem érintik a lényegét; fel sem merülhettek ebben a formában, amíg a tőkés ipar céljai — mint külső limitjükbe és logikájuk külső tagadásába — beléjük nem ütköztek; vagyis a tőkés ipar a munkások ellenállásának tulajdonítható ama lehetetlenségbe ütközött, hogy céljait normális eszközével, azaz munkára kényszerítéssel érje el.

Valójában a kényszerítés mélyebb értelmében nem abban rejlik, hogy a rákényszerített, a kényszerűen végzett munka nagyobb hatékonyságú annál,

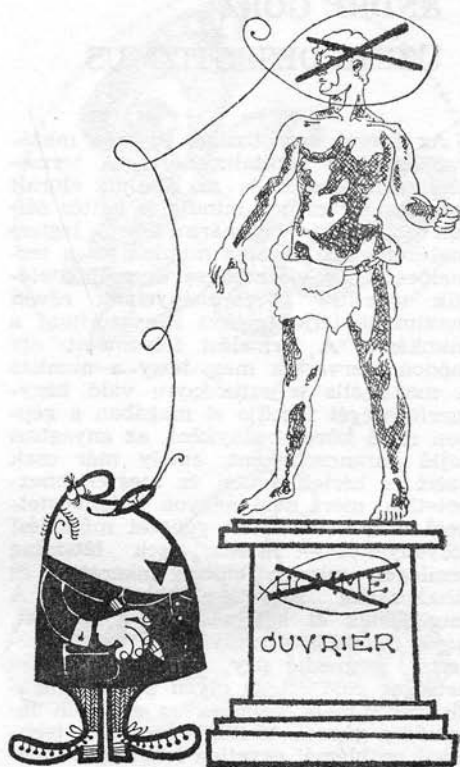
amelyben az önkéntes vállalásnak is része van. A kényszerűségből végzett munka gyökerét, szükségességét a tőke szempontjából inkább a társadalmi munkamegosztásban kell keresnünk, vagyis abban a tényben, hogy a tőke céljai idegenek a munkásoktól, és idegeneknek is kell maradniuk tőlük; a munkásokat rá kell venni arra, hogy erejük végső megfeszítésével dolgozzanak egy olyan eredmény (a tőkefelhalmozás) elérésén, amelyhez semmi közük, s nem is kell hogy legyen valamelyes közük hozzá. Azt állítani, hogy jobban, hatékonyabban, kényszerítés nélkül és jószántukból dolgoznának, ha termelésük eredménye az övék lehetne és a munkafolyamat az ő ügyüknek tünne, egyértelmű azzal, hogy a munkafolyamat túléltetésére tulajdonképpen összeegyeztethetetlen a kapitalizmussal. Ennek tudatában voltak már a manufaktúrák tulajdonosai is. Valóban, ha a munkások beleszólnának a munkafolyamat céljába és milyenségébe, a tőkefelhalmozás megszűnik a termelés vezérlő finalitása lenni; inkább más céloknak rendelték volna alá, vagy legalábbis más célokat is szem előtt tartottak volna, például a munka örömet, hasznosságát, a termékek használati értékét, a szabad idő növelését stb. Azt is mondhatnók: a tőkefelhalmozás csakis úgy fokozható maximálissá, ha a munkásokra tőlük idegen és olyan követelményként erőszakolják rá, amelynek minden más követelmény alárendelt. A kapitalizmus csakis úgy fejlődhet és válhat tartóssá, ha a tőke igénye — a növekedés — a tőkés személyében elkülönült igényként testesül meg, s a tőkés a tőke funkcionáriusaként a termelés helyén abszolút, despotikus hatalom birtokosa. A munka elnyomó jellegű megszervezésének a célja éppen e hatalom kinyilvánítása. Az oppresszív munkaszervezés — akárcsak az ipari építézet nyomasztó jellege, az üzemszerek elhanyagoltsága, szennye, zaja, füstje, minden kényelmetlensége — a tőke osztatlan uralma kifejezésre juttatásának módja.

Az ipari kapitalizmus létrejöttének története a termelés szintjén ugyanúgy kiolvasható, mint a tőke különálló hatalommá szerveződésének, vagyis annak a története, ahogy a munkáltató a termelőeszközök kizárólagos tulajdonosává vált. A termelőeszközök tőkeként a tő-

kés vegytisztja igényei szerint a többi eszközök nélkül nem működhetnek, hanem csakis úgy, hogy előbb megfosztották és elválasztották a munkásokat gépeiktől, mégpedig még mielőtt a gépek túlfejlődtek volna a kézművesek technológiáján. Az első manufaktúrák szövőgépei jóformán semmiben nem különböztek a kézművesek szövőszékeitől. Nem műszaki okokból összpontosították őket a tőkés manufaktúrákban, hanem azért, hogy lehetővé tegyék a munkáltatók számára a termelés és a munkaerő egészének a kisajátítását és ellenőrzését, s hogy aztán ezeken a gépeken olyan ütemben és annyi ideig dolgoztassanak, amennyire jószántából egyetlen szabad takács sem vállalkozott volna.

A tőkés technológia és munkamegosztás tehát nem önmagában vett termelési hatékonysága folytán fejlődött ki, hanem az elidegenedett és ráerőszakolt munka összefüggésében értelmezhető hatékonyság következtében, vagyis az olyan munkafolyamatban, amely töle idegen célnak alávetett. A tőkés technikák nem a termelés és a termelékenység általános emelésének maximalizálását, nem akármilyen munkások termelékenysége emelésének maximalizálását célozták, hanem a tőke érdekében olyan munkások termelékenységét igyekeztek felfokozni, akiknek nem állt érdekében „mindent beleadni”, hiszen termelésük célját ellenesleges szándék szabta meg. Hogy rákényszerítsék a munkást a töle idegen akarat előtti behódolásra, előbb a lehető legteljesebb mértékben el kellett veszítenie nemcsak a termelőeszközök tulajdonát, hanem az ellenőrzést is ezen eszközök működése fölött, vagyis azt a szakmai ismeretekből, ügyességből, *know-how*-ból összetevődő hatalmát, amely a gépek működtetését biztosíthatta volna mindenféle — mérnökökből, technikusokból, a karbantartás szakembereiből álló — hierarchikus keret nélkül is. Ez a keret olyan személyek összessége, akiket műszakilag még csak nélkülözhetne valahogy az üzem, de politikai szerepük a munkások függőségének, alárendeltségének, az eszközöktől és a termelési folyamattól való elkülönítettségüknek a perpetuálását szolgálja. Bizonyos felaprózott munkafeladatok (például az összeszerelés) egyes részműveleteinek újra-összehozásából álló feladatbővítéstől eltérően a munkafeladatok feldúsításának (*job enrichment*) a lényege éppen az, hogy visszaszármaztatja a termelő munkásra a szabályozás, az előkészítés, a karbantartás és az ellenőrzés ama felelősségeit, amelyektől megfosztották volt. A munka-

feladatok feldúsítása fölöslegessé teszi a „mester kádert”, a „termelés altiszteit”. Végso soron az üzemi hierarchia szerepe az, hogy — az ellenőrzést elkülönült hivatássá változtatva — kivonja a munkások ellenőrzése alól a gépek működtetése módozatainak és feltételeinek irányítását. Csakis így kerekedhetnek felül elidegenedett, önállósult, a munkások behódolását megkövetelő hatalomként a termelés eszközei és folyamatai.

A tőkés technológia története úgy értelmezhető, mint a termelésben közvetlenül részt vevő munkaerők szakmai lefokozódásának története. A lefokozódás folyamata persze nem lineáris; úgy tűnik, minden egyes technikai forradalom az elején részlegesen átsap önmaga el-lentétébe. De rögtön utána ismét felülkerekedik az általános irányzat: az új műszaki berendezések működtetése megkövetelte új szakmai minőségek ismét részeikre bomlanak, a legkvalifikáltabb termelés munkásainak szakmai illetékesége ismét — önállóságuktól megfosztott — származékos szakmákra bomlik, és az

ellenőrzés, tehát a termelő folyamat fölötti hatalom gyakorlása, amelynek lehetősége benne rejtett a kezdeti szakmai illetékességben, elkülönült funkcióként szállt át nem-munkásokra. Az automatizálás — hatásaiban — teljes mértékben összhangban van ezzel a folyamattal: minthogy olyan típusú gépesítéssel jár, amely szakmailag lefokozza és feldarabolja a termelési feladatokat, lefokozza és feldarabolja magukat az ellenőrzési feladatokat is. Miután a gépesítés megfosztotta a munkásokat az ellenőrzés minden lehetőségétől, s e funkció áthárult tőlük elkülönült munkaerőkre, az automatizálás a maga során az ellenőrzési teendőket átszámraztatja az ellenőröket ellenőrző gépekre.

Mégis néhány esztendeje a szakmai lefokozódás folyamatának részleges inverziója észlelhető. Egyes iparágakban a munkáltatók kezdik felismerni, hogy a munka elnyomó jellegű megszervezése annak az ellenállásnak, közönyösségnek, pontosabban meghatározhatatlan ellenséges érzületnek a következtében, amelyet kivált, megfosztja a vállalatot a munkások nagy értékű leleményessége és alkotó szelleme gyümölcsöztetésének lehetőségeitől. A selejt növekszik, a tévedések, a szabotázások, a munkabalesetek sokasodnak, a hiányzások és a munkaerővándorlás (*turnover*) arányai ijesztővé válnak, a munkaerő toborzása nehézségekbe ütközik. Miután minden tőlük telhető módon megtagadták minden lehetőségét annak, hogy a munkás kezdeményezhessen és ellenőrizhessen, a munkáltatók (most már a gépek által emberségük teljességétől megfosztottak láttán) felismerik azt, amit a munkások mindig is tudtak: ha a munkás nem ad bele mindent munkájába, ha szigorúan csak ahhoz tartja magát, amit előírnak neki, az üzem akadozva működik. A munkafeladatok szigorú előre meghatározottsága — szerzői ellen fordul. A termelékenység csökken.

Annak a következménye volna ez, hogy a „racionalizálás” túlfeszítették? Vagy a munkások változtak volna meg, s az elnyomás régi mértéke most már elviselhetetlenné vált volna számukra? Tulajdonképpen mindkét kérdésre igenlő a válasz. A General Motors legkorszerűbb üzemében, ahol a „szakmailag lefokozódottak” aránya oly nagy, hogy a berendezések felét már nem tudják használni, a munka intenzitása és egyhangúsága mindazon túltesz, amit eddig a fűtőszalag mellett dolgozó munkásokra kiróttak. Am ez a tény önmagában mégsem elegendő az ipari rendszer akadozá-

sainak magyarázatára. Az alapvető el-
lentmondás, amelybe a kapitalizmus be-
leütközik, abból a tényből következik,
hogy a munka szakmai lefokozódása egy-
idejű a munkások társadalmi kvalifiká-
ciójának növekedésével és mindenféle
— termelőerőként felfogott — munka
társadalmi diszkvalifikációjával (vagy el-
értéktelenedésével).

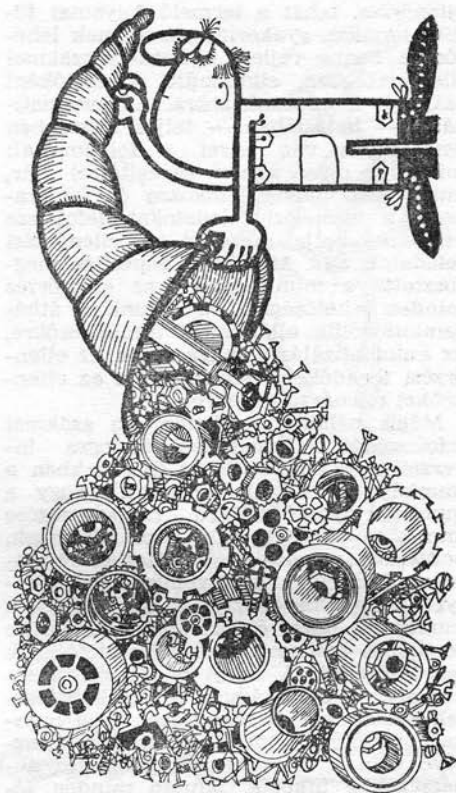
Egy igen elterjedt tézissel ellentétben a munkások megnagyobbodott társadalmi kvalifikációja nem a hasznos vagy haszontalan (iskolai) ismereteik gyarapodásában gyökerezik; az iskolában kevesebbet tanulnak, mint régebben. Az iskola célja sohasem a betanítás volt; az embereket nem az iskolai oktatás során képezik ki, hanem inkább úgy, hogy olyan „pedagógiai helyzeteket” teremtenek számukra, amelyekben a *praxisukban* felfedezhető gyakorlati-elméleti követelmények folytán kényszerülnek rá a tanulásra. A tanulásra sokkal termékenyebb és hatékonyabb módszerek is vannak az iskolázásnál, miként erre Ivan Illich oly kitűnően rámutatott. Egyáltalán beiskolázásra azért kerül sor, mert a látszólagos céljától eltért oktatás ürügyén és alkalmával az emberek bizonyos értelmű társadalmi megszelídítésére törekkenek: az élő, nem kodifikált kultúra rovására meg akarják tanítani őket a Mások Tudásának és a monumentális Tudományos Kultúrának az imadására; meg akarják tanítani őket behódolásra, fegyelemre, a hierarchia tiszteletére. De éppen ez az, ami már nem megy: az iskola (az iskolai oktatás) és az üzemi despotizmus válsága kéz a kézben jár. Az iskolai oktatás befogadhatatlanná válik, mert a tudományos kultúra és a kodifikált tudás mellett egy új, sok mindentől kialakult, de éleletes kultúra (vagy szubkultúra) bontakozik ki a társadalom és az iskolai szelídítés ellen. S elfogadhatatlanná válik a „munkakultúra”, mert jó ideje már annak, hogy átcsapott önmaga ellentétébe: a munkásnak kultúráról való megfosztójává, hogy alkalmazkodjék az üzemi barbársághoz, a militarizált munka hierarchiájához, részekre való felbontásához.

Alaposabban átgondolva: az ilyenfajta iskola révén maga az Iskola válik elfogadhatatlanná, hiszen az ilyen munkán át immár a munka diszkvalifikálódik: ha szükséges is a tőkés társadalmi viszonyok újratermeléséhez, virtuálisan megszűnt szükséges lenni az imperialista metropolisok lakosai létfenntartásának a biztosítására. Nem arról van szó, hogy fölöslegessé vált volna a munka; végeredményben továbbra is minden gaz-

dagság forrása marad; a kommunista forradalom után többet, nem pedig kevesebbet fogunk dolgozni. Csakhogy az érettsége korszakába jutott tőkés társadalomban egymástól elválaszthatatlanul keveredik a szükséges és a fölösleges munka, a hasznosnak és a pazarlásra szántnak az előállítás, a gazdagságok létrehozása és elpusztítása, a használati értékek és a hasznavehetetlenség. A nélkülözés megszűnt a (késleltetett) birtoklás feltétele lenni, a sanyargatás a munkában és azon kívül már nem szükséges az inség feletti győzelemhez és a természet lebírásához. „Az elnyomás kezd értelmetlenné válni” (Herbert Marcuse); jobban élhetnénk, ha kevesebbet termelnénk, éppen csak másképpen kellene dolgoznunk, fogyasztanunk és élnünk. Az egész munka, úgy, amilyen a kapitalizmusban, elértéktelenedik, hitelét veszti és értelmetlenné válik, ugyanúgy, ahogyan a javak egy marginális fölöslege a tökéletes egyensúlyban levő piacra jutásukkal megfosztják értéküktől az összes hasonló javakat, amelyeket visszavetnek a marginális árra. Az egész erőltetett, elidegenedett és győtrő munka oly elfogadhatatlanná válik, mint bármely önkényes zaklatás, mihelyt a tökefelhalmozás, amely miatt minden munkát kikényszerítenek, már csak rombolások, fényűző túlfogyasztások és pazarlások árán folytatódhat.

Ezekben az összefüggésekben a munkáltatók érdekeit szolgáló pszichoszociológusok kísérletei a munkások kibékítésére a munkával az üzemi despotizmus felszámolása útján inkább új manipulációnak, mintsem az alapvető ellentmondások megoldási törekvésének tűnik. A pszichoszociológusok úgy vélik, hogy a munkától való elhidegülést, a munkával szemben megnyilvánuló ellenállást a részekre felbontott, ismétléseket megkövetelő, militarizált munkafeladatok érdek-telenségével magyarázhatják. „A nemtörődomség, a közömbösség és a felelőtlenség a helyes magatartás az abszurd munkával szemben” — írja Frederick Herzberg. S hozzáfűzi: állítsátok vissza a munkafeladatok eredeti összetettségét és dúsítsátok fel őket; adjátok vissza a munkás rendelkezési jogát munkaritmusa és (bizonyos keretek között) munkaidejének megállapítása fölött; többé ne különítsétek el a termelőeszköztől és a termékektől, bizzatok rá értelmes feladatokra, amelyek megteremtik önkéntes együttműködése, kezdeményezése, felelőssé válása feltételeit, s munkafeladata ismét „értelmessé”, „érdekessé” válik, teljessé válik nagyobbik, a hibák, a selejt

Unipán Helga rajza

csökkennek, a hiányzások és a munkaerővándorlás arányai kisebbednek.

Az eredmények a fentiek igazát bizonyították mindenütt, ahol kikísérletezték a munkafeladatok bővítését és feldúsítását. Ez azt bizonyítaná, hogy a munkások kibékíthetők a munkával, hogy a munka abszurditása és a munkások kiszákmányolása eredményesen elleplezhető? Hogy a munkások eluralása a tőkések által és elkülönítésük a termelés eszközeitől már nem szükségessé teszi a tőke hatalmának a biztosításához? Hogy az üzemi despotizmus felszámolása, az „üzemi demokrácia” bevezetése lehetséges, mégpedig magának a tőkének az érdekében? Röviden: a termelés és a hatalom, noha egymástól különböző, de ez ideig együtt járó technikája valóban elválasztható egymástól és a rákényszerített munka ellen irányuló munkáslázadás más irányba volna terelhető?

Véleményem szerint az ilyen absztrakt formában megfogalmazott kérdéseknek nem sok értelmük van. Ugyanis a munkafeladatok bővítésére és feldúsítására

irányuló kísérlet sikerének a feltételei mind ez ideig nem általánosíthatók. Mindössze néhány ilyen kísérletre került sor a világon, s mindegyiket hosszasan elő kellett készíteni. Mindegyik kísérlet megkövetelte a résztvevők szigorú kiválogatását, előbb az önkéntesség, majd a kooptálás alapján. A képlet csak ott bizonyult eredményesnek, ahol a munka iránt „pozitív magatartást” tanúsító munkáscsoportokra korlátozódott a kísérlet. Nincs példa arra, hogy bárhol a harcos, engedetlen és politizáló munkásosztály „visszanyerhető” lett volna a munkafeltételek és a munkalétkör egyébként valóságos megjavításai útján, amelyeket a munkafeladatoknak — a kis üzemi basák és az ellenőrök eltávolításával mindig együtt járó — újracharmónizálása megvalósíthatóvá tesz. Éppen ellenkezőleg, ott, ahol a munka tőkés szervezése elleni munkásharc a munkások autonóm szervezési formáira és követeléseire vezetett (a munkások által visszahívható üzemi és szekció-bizottságok, az üzem önkormányzata stb.), nemcsak hogy a munkáltató nem tett „demokratikus” engedményeket, hanem mindent megmozgatott a munkáellenállás autonómiájának a megtörésére, a közvetlen demokrácia üzemi szerveinek (gyűlések, bizottságok, tanácsok) betiltására, s a közvetett képviselőre alapozott szindikátusi keret hatalmának a visszaállítására.

A munka nem despotikus szervezése új formáinak jellegét — mint minden reformát — a bevezetésükre vezető erőviszonyok határozzák meg. Ha nyugodt körülmények közepette, a munkáltató kezdeményezésére, a diffúz és szétaprózott munkáellenállás (hiányzások, közömbösség, a munkahely elhagyása, selett) megelőzését szolgálják, a töke szempontjából hasznosak lehetnek, s hegemoniáját — legalábbis ideig-óráig — megszilárdíthatják. Ha azonban a munkaszervezés új formáit a munkások szervezett akciói azon melegében követelik vagy kényszerítik ki, a munkáltató küzd ellenük mint a töke tekintélyével összeegyeztethetetlen munkáshatalom ellen; csak miután sikerül letörni a munkások autonóm hatalmát és helyreállítani a

munkáltató tekintélyét, gondolhat a munkáltató arra, hogy olyan változásokat engedélyezzen, amelyeket visszaautasított, amíg nem ő kezdeményezhette őket. A munkafolyamat „demokratizálása” kétértelmű, mint minden reform: ha felülről vezetik be, akkor a munkások ellenállásának tőkés részről történő reformista ellensúlyozása; ha azonban valamely erőpróba során lentről kényszerítik ki, rést üt a töke uralmi rendszerén; az erőpróba azonban csak abban az esetben dőlhet el a munkások javára, ha végül is túllép az üzemi kereteken.

Nem helyénvaló csupán magának a munkafeladatnak a bővítése mellett vagy ellen szólni. Ha ez a bővítés szétzúzza egy bizonyos munkaszervezés objektív technikai szükségességének a motorját, ha sikerül megszabadítania a munkásokat a kis basák közvetlen elnyomásától, az eldurvulástól és az elszigetelődéstől — akkor a munkásosztálynak olyan fegyvere, amellyel súlyosbíthatja a kapitalizmus ellentmondásait és növelheti nehézségeit. De a munkásosztálynak meg kell tanulnia bánni ezzel a fegyverrel, értelme kell ahhoz, hogy az üzemi despotizmus és az örült munkafeladatok elleni harcot egybekapcsolja a kizsákmányolás és az elnyomás minden formájá, az „ésszerű” tőkés termelés elleni harccal.

A pszichoszociológusok arra a posztulátumra alapoznak, amely szerint az intelligenciát, felelősséget és „alkotókészséget” megkövetelő „jó munka” — végső rendeltetésétől függetlenül — önmagában hordozza saját értelmét. De vajon lehet-e érdekes és értelmes egy tévékészülék összeszerelése, ha hülyék a műsorok; lehet-e értelmes a rossz minőségű és gyorsan elhasználódó, a közlekedési dugókban veszteglésre ítélt gépkocsik gyártása? Mi értelme lehet az olyan munkának, amelynek domináns célja (a tökefelhalmozás) is értelmetlen? A munka tőkés szervezése elleni tiltakozás a rendszer egésze létjogosultságának kétségbevonását implikálja. Csakis kifejezett és magának törvényt szabó tiltakozással lehet megakadályozni az üzemi despotizmus felszámolását célzó munkáellenállás reformista lefokozódását és eredeti céljától idegen felhasználását.

Fordította Farkas László

Hangos és hangtalan nyelv – ipari zajban

A népnyelv kutatása, az intenzív nyelvjárási gyűjtőmunka szűken számítva is immár évszázados múltra tekint vissza. Am a városi munkásság, az ipari dolgozók nyelvhasználatát (nem a szakmai, műszaki nyelvet!) nemigen vizsgálták a szakemberek — legalábbis szervezett formában nem. Mit mondhat tehát a nyelvész, ha a városok, gyárak, külvárosi utcák beszélt nyelvének mai állapotáról, sajátosságairól kérdezik? Felelőssége tudatában csak azt válaszolhatja: adjanak neki anyagi támogatást, hogy a témát valamelyik üzemben vagy különböző gyárakban a helyszínen tanulmányozhassa. Mert enélkül csupán általános, felszínes megjegyzésekre szorítkozhatik — felhasználva esetleg a mozgalmi zsargonnal vagy az argóval kapcsolatos, szórványos kutatások eredményeit. Szerencsére ezúttal maga az írás műfaja is fölment annak a nehéz feladatnak a teljesítése alól, hogy térben-időben körülhatárolt, adatszerűen pontos képet adjak a gyári munkásság nyelvhasználatának jellegzetességeiről. Inkább csak arra adna lehetőséget, hogy elméleti vonatkozású, általános megállapításokat tegyek azzal kapcsolatban: mi a helye az ipari környezetben élő és dolgozó emberek nyelvhasználatának a nyelv többi változatai között, mi különbözteti meg a többé-kevésbé egységes „melós”-nyelvet — mint elméleti kategóriát — a nyelvjárásoktól, és mennyire lehet argónak vagy argotikusnak nevezni nyelvünknek ezt a rétegét. Mint látható, ez a kérdésfeltevés teljesen a hagyományos nyelvészet szempontjait követné, legfeljebb itt-ott kiegészítve a fellendülőben levő nyelvészociológia szempontjaival és eszközeivel. Éppen csak felvillantva az ilyenszerű vizsgálódás lehetséges következtetéseit, valószínűleg az alábbi megállapításokhoz jutnánk:

A tájszólásoktól, nyelvjárásoktól eltérően ebbe a nyelvi közegbe az ember nem beleszületik, hanem több-kevesebb idő eltelte után megválasztja, beleilleszkedik. Míg a nyelvjárásban a társadalmi és nyelvi környezet hatása egyirányú, szinte kizárólagos (legalábbis a múltban), azaz: szűkebb és tágabb körben egyaránt meghatározza az egyén nyelvhasználatát, addig az ipari „zsargon”, az argó, a „szleng” vagy akárhogy nevezzük, csupán a társadalmi környezet kisebb részlegének hatása alatt keletkezik, alakul, esetleg virágzik. Arról van szó ugyanis, hogy egyrészt: az ifjúság többsége csupán üzemi elhelyezkedése után ismeri meg és kezdi használni az „öreg motorosok” nyelvét, másrészt: családájához vagy külső társaságához visszatérve ezt a beszédmódot esetleg munkaruhájával együtt „leveti”. Továbbá lényeges különbség a nyelvjárásokkal szemben, hogy ezek a beszédbeli jellegzetességek csupán a nyelv egyetlen részlegét, a szó- és szóláskincset érintik, nem pedig a beszéd

hangtani és alaktani arculatát. Hogy elsősorban a nyelvnek e legmozgékonyabb rétege, a szókincs szintjén lehet megragadni a munkás-argó jellegzetességeit, az ismét igen fontos szempont. Ez tudniillik az oka annak, hogy lehetetlen az ipari munkásság familiáris nyelvét önálló változatként elkülöníteni, annyira keverednek benne a valóban gyári környezethez kötött elemek a „klasszikus“ zsargon- és argó-jelenségekkel. Mert kétségtelen, hogy a lóvé, dohány, góré, surmó — argó eredetű. De az is, hogy a behúzza a csöbe, elkapja a gépszíj, fel van túrázva, nyomja a sódert — munkáskörnyezetben keletkezett és vált argóvá. S ha vannak is újabbán létrejött, belső keletkezésű elemek — fizu, prémcsi stb. —, a munkások szóhasználatának a műszaki nyelven kívül fő forrása ma is a zsargon és a diáknyelv a maga sokszor ötletes és szépírói tollra kívánczó, de legnagyobb részében nyelvészűrkítő, igénytelen — hapsi, csaj, kiborul, fel van dobva stb. — szótárával. Befogadásának, elsajátításának oka igen sokszor az anyanyelvi műveletlenség, a kevertnyelvűség. E negatívumok mellett van azonban a gyári munkásság argotikus nyelvének egy igen jelentős pozitívuma is: a közösségi együvértartozás tudatát fejezi ki és erősíti, ami abban is megnyilvánul, hogy kifelé, a „brancs“-ba nem tartozók felé nemigen szolgál az érintkezés eszközéül.

Hagyományos nyelvész-szemmel, felületes ismeretek birtokában körülbelül a fentieket lehetett csak megkockáztatni. Lenne azonban egy másféle nézőpont is, igaz ugyan, hogy előzetes kutatások hiányában egyelőre ez is csak hipotéziseket enged meg: az ipari termelés gesztusnyelvének szemiotikai vizsgálata. Olyan környezetben, ahol gépzugás vagy nagy hallótávolság miatt a nyelvi kódolású „üzenet“ számára nincs biztosítva a megfelelő akusztikai „csatorna“, természetszerűen kialakul egy másféle kód, olyan jelrendszer, amelynek kutatása a szemiotikával is foglalkozó nyelvész-szakember számára izgalmas kutatási téma lehet. Íme, egy idézet-montázs (a Fotóművészet című lapból) a probléma kapcsán:

„A jelek az emberi társadalom termékei és a jeleket a közvetlen, mindennapi társadalmi gyakorlat teszi igazán jelekké. A közös emberi munka is csak a kölcsönösen érthető, elfogadott jelek segítségével lehetséges. A jelek »anyaga« elsősorban... a nyelv, a beszélt nyelv, de sok esetben bizonyos tartalmak kifejezésére igénybe veszünk más lehetőségeket is. Így például a mozgásokat, gesztusokat, a mimikát, képeket, tárgyakat, sőt a távolságtartás kulturálisan kialakított mintáit is.“ (Hoppál Mihály)

„Mozgásunkkal bonyolult összefüggéseket tudunk kifejezni. A test különböző helyváltoztatásával nyelvezetet tolmácsol. A mozdulatok közléseket továbbítanak... A szemiológiai kutatás megállapította, hogy a mozdulat a legtöbb esetben nem egy szóval, még kevésbé egy morfémmal, hanem egy egész mondattal ér fel, amely mindig a jelenre vonatkozik.“ (Szilágyi Gábor)

Nos, a darukezelők, gépjárművezetők, s ki tudja hány szakma gesztusnyelvének kutatása az előbbieik alapján teljesen létjogosult, s beilleszthető a kinézisbe, annak a tudományágnak a hatókörébe, amely a mozgás szemiológiájának, a hangtalan nyelvnek a tanulmányozására született.

Cs. Gyimesi Éva

Négyszemközt mérnökökkel

Húsz mérnökkel beszélgetni s a szóba kerülő dolgokról egy-egy újságdalnyi írást közölni — a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör ankétja 1972. szeptember—1973. január között — még nem tekinthető felmérésnek. Nemcsak azért, mert a mennyiségi kitevő szűkös — húsz ember véleménye, néha eltérő, ellentmondó véleménye nem általánosítható —, hanem azért sem, mert mindegyiknél más-más téma alkotta a beszélgetés gerincét: az a műszaki feladat, amelynek megoldásával a megkérdezett foglalkozik. Ez volt ugyanis az ankét tárgya. Emellett persze a mérnöki életvitel és munka egyéb ügyei is szóba kerültek, s ezek a „mellékes” kérdések sok esetben életbevágó fontosságúnak bizonyulnak.

Ne forgassam fel azonban a dolgok sorrendjét, maradjon elől, aminek elől volt a helye: a pillanatnyi szakmai elfoglaltság. Az ankét alanyainak szubjektív megítélésén túl ez a kérdés nagyon sok mindent elárult mérnöki karunk szaktudásának felhasználásáról. Mert volt a megkérdezettek között olyan is, aki lelkesedve közölte, hogy ő pillanatnyilag a jövő évben gyártásra kerülő bútordarabok méretellenőrző sablonját „tervezi meg”, míg a másik szerényen jegyezte meg, hogy olyan szivattyúalkatrészek hazai előállításán dolgozik, amelyekbe még a kolozsvári Tehnofrig bicskája is beletörött, s amelyek hiányában leállna a kézdívasárhelyi keményítőgyár. E két véglet közt sok példa található arra a tételes is firtatott kérdésre, hogy a mérnökök szakmai elfoglaltsága mennyiben követeli meg a szakmai felkészültséget. Az építész mérnök arról panaszkodott: fiatal vállalatukra a terv teljesítése olyan nagy súllyal nehezedik, hogy miatta nincs ideje annyira lényeges dologgal foglalkozni, mint a beton adalékanyagainak kellő előkészítése a közeli lelőhelyeken, amivel szállítási költségeket is megtakaríthatnának, a beton minőségét is javíthatnák. A megkérdezett húsz mérnök munkaidejének felét, némelyiknél 80 százalékát adminisztratív ügyintézés tölti ki. Ez a munka feladat körükhöz, beosztásukhoz tartozik. Mi több, találtam olyan esetet is, amikor a helyi ipar némely vállalatánál többre értékeli azt a mérnököt, aki ügyesen intézi az anyagellátást, mint azt, akinek magasabb a szakmai tudása.

Persze, többen vitatták — inkább a magasabb beosztásban dolgozók —, hogy mi is az adminisztratív ügyintézés, egy feladat megoldása mettől meddig tekinthető ügyintézésnek, és mettől meddig műszaki problémának. Sokan azzal érveltek, hogy a mérnöki szaktudás „jól fog” az ügyintézésben is. Kissé öngazolásnak tünnek ezek a vélemények, mint ahogy ankét-alanyaim közt volt olyan főmérnök is, aki kerekperec megmondotta: ezen a szinten mi már többet beszélünk műszaki kérdésekről, mint amennyit gyakorlatilag foglalkozunk velük.

Húsz ember némelykor ellentmondó véleményének a meghallgatása még nem felmérés, mégis sok az igazság abban, miszerint mérnökeink munkakörére ráragadt, rácsapódott az ügyintézésnek egy olyan nagy részaránya, amely meggátolja őket szaktudásuk érvényesítésében, hasznosításában. Logikus: nem azért képezzük ki műegyetemeinken a mérnököt, hogy aztán anyagbeszerző vagy diszpécser legyen belőle. Úgy vélem, az almérnökök nemrég megindult nagyobb arányú képzése, illetve a munkába álló almérnökök se-

gíthetnek ezen az állapoton, de csak akkor, ha ezzel párhuzamosan felülvizsgálják a mérnökök feladatkörét, pontosabban központilag rendelik el, hogy bizonyos beosztásba ne alkalmazzanak mérnöki képzettségű szakembert.

Mindezek ellenére — vagy talán éppen emiatt — nálunk a megyében még mindig mérnökhány van. Magyarították ezt azzal, hogy a nagyvárosok felszívják a mérnököket, ott vannak ugyanis a legmodernebb üzemek, ahová a mérnökök is szívesebben mennek dolgozni, no meg a nagyváros nyújtotta művelődési és szórakozási lehetőségek is vonzóak. A nagyvárosnak, a nagyüzemnek azonban nemcsak ezen a téren érvényesül a vonzása. Ott található meg inkább a szakirodalom is, amelynek állandó tanulmányozásából kiesni — néhány év alatt a szakmai tudás elvesztését jelenti. Erről is sok szó esett a beszélgetések során, a tényállás is igen tarka. A régi gyáraknak eléggé gazdag műszaki könyvtárak van, az újaknak most alakul ki. A szakirodalom minket közelebből érdeklő kérdéséről azonban egy kissé alább szölok, a mérnökképzés után, mert e két kérdésnek közös következményét is szeretném szóvá tenni.

Nos, a mérnökképzés tárgyában is többféle vélemény hangzott el. Volt, aki a szakosítást nem tartja kielégítőnek, mások felróják az egyetemi oktatásnak, hogy az ifjú mérnök gyakorlati ismeretei a nullával egyenlők, s ezért van szükség olyan hosszú gyakorló-mérnöki időszakra. Ismét mások azt vetik szemére a műegyetemeknek, hogy rendkívül kevés gyakorlati-gazdasági, számviteli ismerettel ruházzák fel az ifjú mérnököt, pedig éppen gyakorló éveiben kell ilyen jellegű munkát végeznie. Szóba került a felvételi vizsgák idejétmúlt rendszere. Javaslatok is elhangzottak, többek között az, hogy ne különböző tantárgyakból tegyenek vizsgát a jelöltek, mert így a magolni képesek, de nem alkotó gondolkodásúak kerülnek a főiskolákra; ehelyett inkább intelligencia-tesztek alapján válasszák ki a jelöltek közül a legtehetségesebbeket. A jelöltek pedig dolgozzanak előzőleg legkevesebb két évig olyan gyárban, amelynek szakterülete felöleli választott szakmájukat. Ilyen esetben még szerződésre is lehet gondolni a gyárral, amely ösztöndíjat fizethet jövődöbéli mérnökének. A javaslat azért figyelemre méltó, mert kiküszöbölne a ma oly divatos „szerencsét próbálok“ rendszert a felvételi vizsgák alkalmával. Sok hallgató azért jut be az egyetemre, mert szerencsésen választotta meg a szakot, egy helyre ott volt a legkevesebb jelentkező. Nem a szakma szeretete, a hivatás vezette az illető szakra, hanem a bejutás nagyobb esélye. Így van aztán, hogy az egyetem elvégzése után meghúzódik egy csendes irodában, vagy adminisztratív vonalon fut be karriert.

A Székelyföld iparosításával — az RKP politikájának megfelelően — új tényező jelentkezik. Mindeddig, ha az idevaló ifjú műegyetemet végzett, hazajönni dolgozni nem volt hova. Most azonban egymás után épülnek a gyárak, a hazajönni szándékozó mérnökök jórészt már hazajöttek, az utánpótlás a műegyetem most végző hallgatói közül kerül ki. A műszaki pályára lépő ifjúnak most már nem azzal kell áldozatot hoznia a műszaki tudományok táplálta vonzalom iránt, hogy lemond szülőföldjéről, hogy eleve más vidékre kell költöznie, ha műszaki pályát választ magának, hanem azzal a kis többlettanulással, amivel az egyetemen vagy utána anyanyelvén is megtanulja a szakkifejezéseket.

Nemes Zoltán

A Szigma-1 és környezetünk művészete

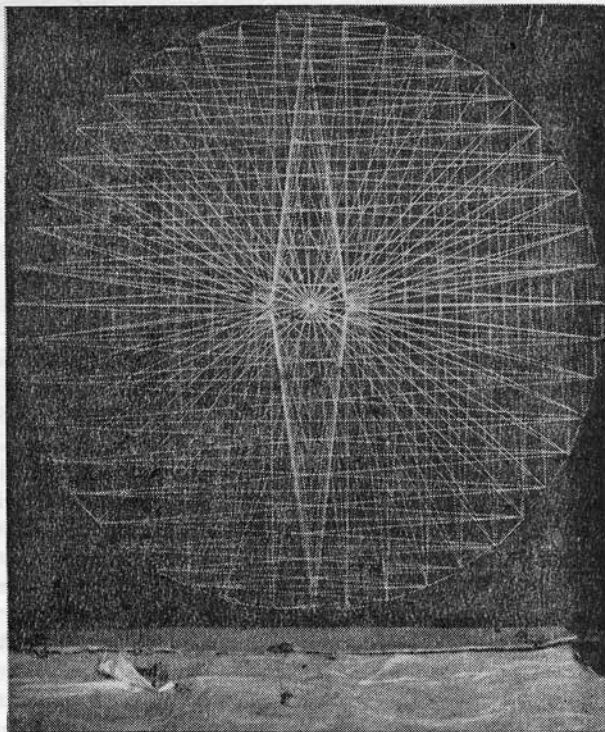
Irány: a műegyetem

A Szigma-1 csoportot a temesvári képzőművészeti líceum néhány tanára alapította. Visszhangot keltő eredményeik, népgazdasági szempontból is hasznos törekvéseik elismeréseként, azok támogatására alakult át az iskola *iparművészeti* arcéljüvé. Néhány évvel ezelőtt még Bertalan István is tagja volt a líceum tanári karának. Bementem egyik órájára. A tanulók közönséges gyufásskatulyákat *ragasztgattak* össze határtalan igyekezettel és szorgalommal tömbházformájú *szervezetekké*. Változatos konstrukciók készültek, minden diák érvényesítette egyéni elképzeléseit, ötleteit. A legtöbb munkát a mozgatható elemeknek, egységeknek köszönhetően át lehetett alakítani, újabb *variációkat* lehetett aránylag könnyen és gyorsan kiképezni. „Játék a formával” — talán ez volt a lecke címe. Nem tudom. De akkor láttam a megadott elemek (kereszt, négyzet, háromszög stb.) soros ismételtesével készült tusrajzokat, a fapálcikákból összeállított koponya-szerkezeteket, az ötletes kombinációban összekapcsolt mértani alakzatokat...

Mindez szép és roppant érdekes — mondtam —, de a főiskolai felvételi vizsgán továbbra is szokványos kompozíciót, egy kancsó, egy alma lerajzolását kéri a jelölttől. Mi fog történni ezekkel a gyerekekkel? A kérdés nem hozta zavarba, valószínűleg mások is feltették előttem, mindjárt és hangosan válaszolt, hogy a tanulók is hallják: — Állandóan azt hangoztatom, hogy aki valóban művész akar lenni, akiben komoly ambíciók élnek, az ne *felvételizzen* a képzőművészeti főiskolára, menjen műegyetemre vagy számtan szakra. Akinek kisujjában lesz a matematika, aki otthonos lesz a tervezés tudományában, aki alaposan, a részletekig menően ismerni fogja az anyag tulajdonságait, a bonyolult gépek belső szerkezetét, abból — meggyőződésem —, amennyiben a tehetségnek sem lesz híjával, jó és a mai ember világérzését korszerű eszközökkel kifejező képzőművész válik.

Nem tudom, a temesvári képzőművészeti líceum végzettjei közül hányan felvételiztek és jutottak be a politechnikára. Bertalan István — nem sokkal itt leírt látogatásom után — a temesvári Politechnikai Intézetben vállalt katedrát: harmadik éve formatervezésre tanítja a jövő műépítészeit. Pár hónappal ezelőtti találkozásunkkor boldogan újságot, hogy a fővárosban járt, s megnézte a nemzetközi ipari kiállítást. — Igazán érdekes, izig-vérig korszerű dolgokat a hasonló bemutatókon lehet látni — szögezte le többek között —, s nem a képzőművészeti tárlatokon.

Bertalan István:
Változó azonosság

A két mozzanat felelevenítésével nemcsak Bertalan István művészképzsünk jelenlegi rendszerét elmarasztaló ítéletét szándékoztunk dokumentálni, hanem a Szigma—1 csoport művészi programjának lényeges vonását próbáljuk megközelíteni. A Bertalan István és Constantin Flondor-Străinu vezetésével működő alkotócsoport ugyanis nem tett közzé hangzatos manifesztumokat, így arra vagyunk utalva, hogy a tagok interjú-nyilatkozatai, a tervezett és kivitelezett alkotások alapján vázoljuk fel törekvéseik irányát. Bertalan Istvánék a képzőművészet nálunk bizonyos okoknál fogva mély gyökeret nem eresztő ágazatainak, az idők során mostoha sorsra kárhoztatott műfajainak felkarolására, széles körű érvényesítésére szövetkeztek. Tekintve, hogy a megrögzött előítéletek, a konzervativizmusba hajló hagyománytisztelet, a szokatlantól való idegenkedés a plasztika több területén is a képzelőerő, az alkotókészség elsatnyulásához vezetett, a Szigma—1 csoport sokrétű feladatok teljesítését vállalta magára. Célkitűzései többirányúak, elméleti és gyakorlati jellegűek: 1. a modern tudomány és technika eredményeinek, alapvető törvényszerűségeinek alkotó felhasználása a korszerű plasztikai nyelv kialakításában; 2. a mindennapi környezet (közterek, munkacsarnokok, épületbelső stb.) esztétikai kiképzése, harmonikus megszerkesztése; 3. a gépek és közszükségleti tárgyak művészi megtervezése; 4. a műszaki fejlődés kínálta új alapanyagok felhasználása a művészi alkotásban. E komplex célok maradéktalan megvalósítása nem annyira hagyományos iskolákban nevelkedett képzőművészeket kéri, mint inkább a korszerű tudományokban jártas, szakmailag jól felkészült

mérnököket. Ezért irányította tanítványait Bertalan István a politechnikára, ezért vállalta a holnapi építészek oktatását. Híveket nevel a Szigma—1-nek, a tágan értelmezett formatervezésnek, iparesztétikának.

Maxwell démona

Bertalan István egyik régebbi munkájának címében megejtő tömörséggel summázódik törekvései egyik területének kettőssége: a matematikai egyenletek plasztikai átfogalmazása, levezetése és a művészet sejtelmes világának bizonyos fokú megőrzése. „Plasztikai egyenletei“ azt az igazságot sietnek igazolni, hogy a matematika meghatározott struktúrákkal dolgozik — s a modern képzőművészet nem kevésbé. Ezek a képi struktúrák, a bizonyos rend szerint egymás mellé helyezett, egymásba ötvözőtt geometriai alakzatok — Bertalanék szerint — szinte matematikai pontossággal képesek kifejezni, öntörvényű jelrendszerbe foglalni az egyensúlyt, a dinamikát, a szimmetriát, a fejlődés erővonalait és perspektíváit. Bizonyos mértékig a plasztikai szépségekre is vonatkoztatható az, amit Galilei annak idején a tudomány és a természet kapcsolatáról mondott: „A bölcsesség, a természet igazi könyve, a mi közönséges ábécénktől eltérő betűkkel íródott. Ennek betűi háromszögek, körök, gömbök, gúlák, képek és más matematikai ábrák.“ A perspektívát felfedező Paulo Ucellótól, akinek nagy csatajeleneteit Gilles de La Tourette „élő, eleven egyenleteknek“ nevezte, a „mozgás tudományosan meghatározott, dróthálóba fogott és műanyagba feszített matematikai képleteit“ megalkotó Naum Gabóig a geometriának fontos szerepet juttattak az újkor festői, szobrászai. Napjainkban — bizonyos mértékig a kibernetika hatására — döntő teret hódított a művészi alkotásban a matematika. Számos csoportosulás, irányzat tüzte lobogójára a matematikai és plasztikai formák szimbiózisának megteremtését. A temesvári szigmások szintén munkásságuk fontos elemévé avatták a matematikát. Lucian Codrescu személyében hivatalos matematikus tagja is van a csoportnak, aki nemcsak fémből, plexiüvegből és nyílonszálakból megszerkeszthető „egyenletekkel“ látja el a művészeket, hanem kiszámítja a tervezett térplasztikák stabilitását, ideális arányait is.

A Szigma—1 csoport tagjai részben elfogadják A. A. Moles *Kibernetika és művészi alkotás* című tanulmányában megfogalmazott elvét: „Lévi-Strauss tanítása szerint a strukturalizmus a társadalom és a művészet területére alkalmazott atomelmélet. Az információelmélet két elmélet metszete. A strukturalista elmélettől kölcsönzi az információelmélet (vagy ez kölcsönzi az információelméletnek) az atom, a modell és a modellt meghatározó kényszerek, a rendszer fogalmát.

A dialektikus módszertől kölcsönzi az alak és háttér szembeállítását mint az alakszemlélet alapját és az ismétlés elvét, melynek lényege, hogy a választott modellt ismételten meg kell tagadni, hogy szüntelenül megújuló harc árán leküzdhessük fogyatékoságait.“ A Szigma—1 csoport elemek ritmikus ismétlésével, változatos rendszerű megszerkesztésével alkotja meg térplasztikai konstrukcióit, iparművészeti tárgyait. Minden munkának könnyen kielemezhető az alapelemei, „atomjai“; világos megszerkesztésüknek a rendszere is. Programozott gépek ugyancsak elkészíthetnek az alkotások némelyikét. A Szigma—1 csoport plasztikai munkáit mégsem nevezhetjük egyértelműen „mechanikusnak“, a rokonvonások ellenére nem sorolhatjuk be a „kibernetikus művészet“ átfogó kategóriájába. Strukturalista konstrukcióik ugyanis nem tagadnak meg minden közösséget a természettel, az él-ménnyel. Tanulnak a természeti szerkezetekből is; ötleteket a látványszerű stati-

kusból, a dinamikusból, az erőhatásokat megmutató konstruktívból is bátran mérítenek. Bertalan István *Mesés ösvény* című alkotásának keletkezéséről vallotta: „Az élményt Szebenből hoztam. Az ódon város templomaiban egyszerre szólaltak meg a harangok, főséges, mély zenéjük valósággal megrészegített. A felejthetetlen harangjátékot úgy idéztem fel, hogy a fizikát hívtam segítségül. A hang valójában hullámmozgás, ebből a tényből kiindulva határoztam meg plasztikailag is lényegét. A fekete és fehér színű, egymást váltakozva metsző cérnaszál-sávok optikai játékával próbáltam vallani az élményről.”

A Bauhaus örökében

Bertalan István az ábrázoló festésszettel való szakítását két dologgal magyarázza: az Eduard Pamfil pszichiáter vezette temesvári bionikus kör tevékenységébe való aktív bekapcsolódásával, valamint a Bauhaus művészeti alapelveinek elmélyültebb megismerésével. A bionika az élő szervezetek birodalmában megfigyelt megoldásoknak technikai megvalósításával foglalkozik. „A bionika annak a gyakorlati biotechnológusnak a működési terepe, akit az azonnali eredmények érdekeinek — állapítja meg Stanislaw Lem. — Ezzel szemben a bionikához közelálló másik kutatási ág, az élő rendszerek modellezése (különösen az idegrendszeré, ennek egyes részei és az érzékszerveké), amely nem közvetlen, azonnali technikai eredmények elérésére tör, hanem inkább az organizmusok működésének és struktúrájának megismerésére törekszik, a biokibernetika körébe tartozik.” A temesvári bionikus kör tevékenysége széles skálát fog át; nemcsak a bionika és biokibernetika terén végzett kutatások megtárgyalásával, az elért eredmények értékelésével foglalkozik ülésein, hanem információelmélettel, a modern tudományok egyetemes fejlődésével, a mai filozófiai irányzatokkal, a strukturalizmus kérdéseivel is. A kör munkájában való részvétel nemcsak ihletet szolgáltat a szigmások számára, hanem törekvéseik helyességét is hétről hétre igazolva érzik: az emberi szervezet, az evolúció legfőbb meghatározója a konstrukció. Művészetük lényege itt kereshető, széppé s ugyanakkor hasznossá akarják építeni, szerkeszteni a mindennapok tárgyi környezetét.

Az ambinetális művészet megteremtésének szorgalmazása, a konstruktivizmus alapvételeinek feltétlen elfogadása teremt szoros rokonsági kapcsolatot a Bauhaus és a temesvári Sigma-csoport között. Gyakran idézgetünk újabban a Bauhaus 1919-es — a század művészetének fejlődésében új korszakot nyitó — kiáltványából: „Építészek, szobrászok, festők: térjünk vissza valamennyien mesterségünkhöz... Teremtsünk új kézműves céhet, és hagyjunk fel minden osztálykülönbséggel, mely öntelten határvonalat húz művész és mesterember között. Alkossuk meg együtt a jövő épületét, amely épületet, szobrot és festményt egyetlen egységbe foglal, és amelyet millió munkáskéz emel majd az ég felé, mint új hit kristályszimbólumát.” Nemcsak az egyes művészeti ágak, a plasztikai műfajok harmonikus egységének megteremtésében igyekeznek megfelelni a Sigma—1 csoport tagjai a Bauhaus tanításának, hanem a felhasznált anyagok változatossága, a csoportmunka megvalósítása tekintetében is. Plexiüveg-lemezekből, alumíniumprofilokból, műanyagcsövekből, huzalból, pléből, üvegből szerkesztik meg térplasztikai munkáikat, a nagyobb kompozíciók makettjeit, akárcsak Moholy-Nagy László és társai. A Sigma—1 csoport munkáinak jó része tervként, vázlatként, makettként várja a megvalósulást. Négy nagyobb szabású tervüket viszont meg is valósították az utóbbi esztendőben: a téli és tavaszi ajándékozások időszakában a csoport tervei

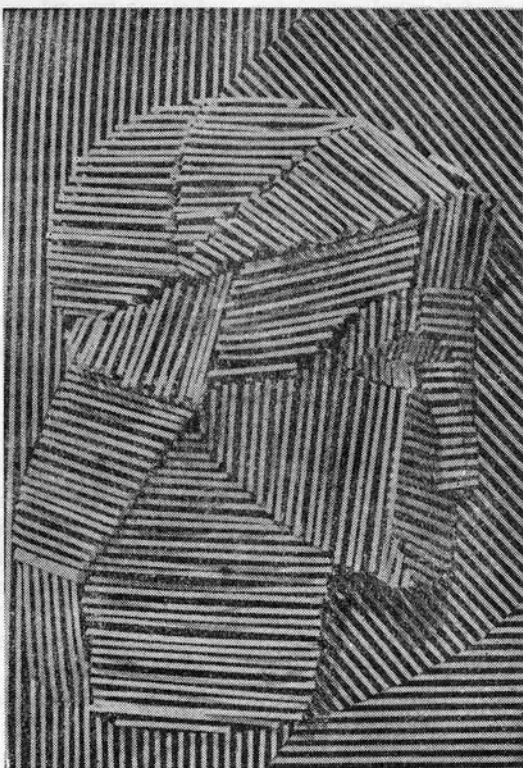
alapján készült dekoratív elemekkel, világítótestekkel díszítik Temesvár főterét, a ploiești-i új szálló előcsarnokába került egyik munkájuk, a temesvári Diákház tágas lépcsőházát teszi otthonossá méreteiben is hatalmas műanyag szerkezetük, megbízást kaptak a korszerűsített Augusztus 23 sugárút cégtábláinak, reklám-feliratainak megtervezésére, amelyből eddig egy borbélyüzlet firmája készült el. Alkotásaikban fontos szerepet juttatnak a fénynek, a színes megvilágításnak, ezért ezek éjszaka mutatják meg teljes szépségüket. A Diákház változatos alakú, az egyes emeletek magasságában felfüggesztett plexiüveg-elemeit, amelyeknek monumentalitása nappali fénynél is szembetűnő, megszabott program szerint különböző irányokból váltakozó színű fényforrások világítják meg. A fények játéka a fekete-fehér lemezeken, az elemeket tartó nyilonszálon ritmust, belső lendületet kölcsönöz a formailag puritánul tiszta térplasztikának. Bertalan Istvánék jó érzékkel ismerték fel a néhány évtizedes épület adottságait, ötletesen teremtettek összhangot a hagyományos építészeti megoldások és a korszerűséghez szegődött plasztikai célkitűzéseik között. Új szint, bensőséges hangulatot kölcsönöz az épületnek a két éve felszerelt munka. Ritka képzőművészeti feladat — hányan álmodtak már róla — egy utca arculatának plasztikai megtervezése. A szigmásokra ez a munka vár, amelynek fő vonásait, karakterét az elkészült cégtábla még csak sejteni is alig engedi.

A Bauhaus tagjainak munkássága mellett a Szigma—1 csoport tevékenységében következetesen kamatoztatja az op-art mestereinek, mindenekelőtt Victor Vasarelynek, másrészt a világító-szerkezeteket építő Schöffer Miklósnak a tapasztalatait, eredményeit; mesterüknek ismerik el Gabót és Pevsnernt s mindazokat, akiknek hasonló a célkitűzésük: „a művészetnek ki kell lépnie a hagyományos formák keretei közül, s az egész környezet humanizálására kell törekednie...“ Monumentális hatású, a modern építészethez méltón társuló kompozíciókat kell alkotni. Miként Herbert Read írja: „A művész jövődöbeli skálája nem szorítkozik az ott-hon intimitására, de a monumentálisra sem, hanem az egész környező térre kiterjed: a jövő művésze nem lesz sem festő, sem szobrász, sem építész, hanem olyan plasztikus formák teremője, aki a festőt, a szobrászt és az építészt egy személyben egyesíti.“

Festőnek, grafikusnak, szobrásznak indult művészek, mérnök-szakemberek, matematikusok munkáját summázza végső soron a Szigma—1 csoport. Nagyszerű terveik — épp az elért eredmények jogán — megérdemlik a legmesszebbmenő elismerést és támogatást.

Design

Divatos szó. Magyarul általában ipari formatervezésnek szokás fordítani, habár az angol szó jelentése valamivel gazdagabb... A „design“ meghonosításának szükségességét korán felismerte a Szigma—1 csoport. A Bauhaus-iskola nyomdokain haladva jutottak el a gyáripari termelés, a technikus művészet formanyelvének elsajátításához, törvényszerűségeinek alkotó elemzéséhez. Nemcsak a mindennapi élet díszleteinek megtervezése hárul korunk művészeire — hogy a színházi életből vett hasonlattal éljünk —, hanem a kellékeké is. Nemcsak az építészetet, a térszobrászatot, a festészetet kell megszabadítani évszázados kötöttségeitől, az újjáalakítás programjába minden beletartozik: háztartási eszközök, bútorok, munkagépek, világítótestek, kiállítástechnika, reklám, plakát, nyomdaművészet, fényképezés, ruházat... Bertalan István diákjaival rendeztette be néhány évvel

Szigma—1: Portré

ezelőtt a „Bega“ élelmiszerüzlet kirakatait, címkék tervezésével bízta meg őket. Hatásosan képezte ki a műépítéshallgatók termunkáinak kiállítását a Várba-
tyában; a mértani elemek, a betűkombinációk, a grossfotók, a makettek a bemu-
tatott rajzokat tágabb összefüggésbe helyezték, hiteles atmoszférát teremtettek szá-
mukra. Bertalan István és társai új munkacsarnokok berendezésére is gondolnak,
s rajzlapokon felvázolták a modern alakú világítótestek, az új gépek és szerszá-
mok általuk jónak sejtett formáit. Belső berendezési tárgyakat is terveztek. Játé-
kok tervezésére is ajánlatot tettek. Nem rajtuk múlt, hogy elképzeléseik még
nem valósulhattak meg. A bizalmatlanság, az értetlenség ellenére, amely ez irá-
nyú munkájukat mindaddig fogadta, hisznek a hazai *tárgyformálás* jövőjében,
amely az ember kényelmét, örömet fogja szolgálni a legteljesebb humánus jegy-
ben. A célszerűnek és esztétikusnak tervezett művek, a művészien megkonstruált
tárgyak a sorozatgyártás feltételei között tömegcikké varázsolják a szépet, előse-
gítik a még erősen kísértő ízlésbeli, vizuális és esztétikai analfabetizmus eredmé-
nyes felszámolását. Az irányzat törekvéseiben mélységesen demokratikus, kimo-
dítja a művészetet arisztokratikus helyzetéből, s a néptömegek közkincsévé teszi.

A temesvári „designerek“ több területen kísérleteznek; nemcsak díszítőművé-
szeti tárgyakat, térplasztikai kompozíciókat terveznek a technika kínálta lehetősé-
gek, a tudományos eredmények felhasználásával, hanem gyárilag kivitelezhető
iparművészeti tárgyakra is gondolnak, nemkülönben az ipari környezet, a gépek, a
munkacsarnokok esztétikai megtervezésére s az iparilag termelt közszükségleti cikkek

művészi megformálására. A Szigma-csoport nem kötelezte el magát még egyik területnek sem, tevékenységével széles pászmát fog át; műtárgyakat, iparművészeti alkotásokat és ipari termékeket egyaránt tervez... Törekvéseik látszólagos többirányúság ellenére egyetlen cél felé tendálnak: „az együttesben való környezetalkotás” felé. Weiner Mihálynéval vallják: „Az ember ősrégi törekvése, hogy formálja a teret, amelyben él, s ez saját világa megalkotásának egyik formája. A berendezett belső térnek mindig van érzelmi, tartalmi hangsúlya, kifejezi és jellemzi vele a berendező korát, nézeteit, helyzetét, ízlését, még akkor is, ha kész elemekből áll össze a berendezés vagy az öltözk. Az együttesalkotás maga is: a kifejezés módja, magas szinten maga is: külön művészeti ág.” Ennek a „művészeti ágnak” a szolgálatába szegődtek a temesvári szigmások. A maguk tervezte elemekkel, dekoratív tárgyakkal, ipari cikkekkel kísérelik meg berendezni a külső és belső tereket, hogy életünk szebb és örömtelibb legyen.

A csoportmunka

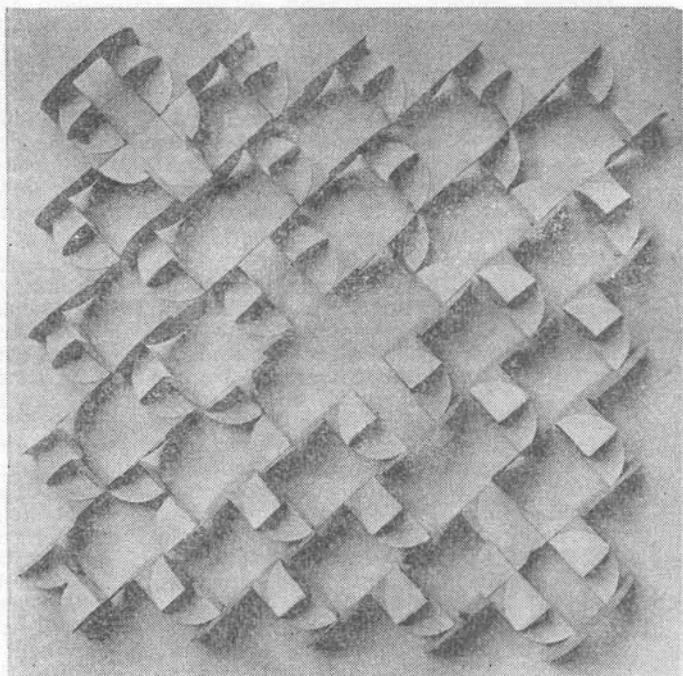
A csoportba tömörülésre is lényegében a Bauhaus példája adta meg az indítást. Walter Gropius, a Bauhaus atyja ismételten leszögezte: „A közös célkitűzés és kifejezés-rokonság spontán csoporttudatból, kollektív intuícióból fakad, amelyekben kölcsönhatásban érvényesülnek pragmatikus követelményeink és szellemi ideáljaink. Ezért propagáltam az önkéntes »team«-munkát.” A Szigma tagjai eltérő utakon jutottak el az ábrázoló festészettől a nonfiguratív táblaképekig, majd innen az op-artig s a kinetikus művészetig. Bertalan István és Constantin Flondor-Străinu még önálló kollektciókkal vettek részt a konstruktivizmus nagyszabású nürnbergi seregszemléjén 1969-ben. A Képzőművészek Szövetsége is még külön-külön díjazta őket újszerű munkásságukért. De épp a Nürnbergben szerzett tapasztalatok érlelték meg bennük az összefogás, a táborba tömörülés gondolatát. Törekvéseikkel azonosították magát néhány induló fiatal művész... A csoport fokozatosan és nem buktatók nélkül kovácsolódott össze, vált igazán alkotó műhellyé. Nyilvánosság előtti első bemutatkozásuk annak idején méltó feltűnést keltett; a felfüggesztett mozgó fémlemez, a váltakozó fénnel megvilágított plasztikai szerkezetek nemcsak újszerűségükkel, hanem magas fokú művészi kiérlettségükkel is hatottak. A megérdemelt siker pezsgést, lendületet vitt a csoport munkájába. A közös műteremben lázas munka indult; közösen készítették a Diákház előcsarnokát díszítő konstrukció terveit, a December 30. út alkalmi dekorációit... Nem tudjuk, kinek az elgondolásai szerint készültek az egyes munkák, hogy kinek a kezemunkáját dicsérik az egyes makettek. Kívülálló nemigen ismerheti meg azt az utat, amely a koncepciótól a gyakorlati kivitelezésig vezet. A kis együttes dolgozott, a Szigma név hamarosan márkát jelentett. A kezdeti buzgalom viszont bizonyos idő után jócskán lelohadt, s a csoport munkájában újabban a válság jelei mutatkoznak... A tartományi kiállításokon csupán felvázolt tervek és kis méretű makettek mutatnak be, amelyek nem mindig rendelkeztek kellő meggyőző erővel, s elenyésző mértékben járultak hozzá a csoport nemes célkitűzéseinek széles körű propagálásához... Meghirdetett művészi programjukkal ellenkezően bizonyos arisztokratikus tendenciák is mutatkoztak körükben.

Ismételten Walter Gropiust kell idéznünk, aki a csoportmunkáról többek között a következőket írta: „Nézetem szerint legfőképpen előfeltételmentes szellemi attitűd szükséges ehhez, az a meggyőződés, hogy a kulturális növekedés előfeltétele a közös gondolkodás és cselekvés. Ebből kiindulva kell kialakítanunk a »team«-

munkát, amelyet az építészek többsége még csak nem is ismer. Viszonylag könnyű »gleichschaltolt« egyéneket közös munkára szorítani; egészen más azonban arra készíteni őket, hogy egyenjogú személyiségek között őrizzék meg egyéniségüket, s ugyanakkor próbálják meg a lehető legtöbb érintkezési pont megtalálását. A »team«-munka a legjobb biztosíték arra, hogy az egyén ne degradálódjék pusztá számmá. Vitathatatlan persze, hogy az isteni szikra mindig az egyénből pattan ki, de az alkotó ember alkotókészsége a többiekkel kölcsönhatásban érik gyorsabban, tökéletesebbé. Olyan szempontok ezek, amelyeken jó, ha a temesvári Sigma—1 csoport tagjai ismételten elgondolkodnak. Nagyszerű és sokrétű terveik csak akkor és az által nyerhetnek magas szintű megvalósulást, ha végképp legyőzik tevékenységükben a hullámvölgyeket, a tétlenség visszatérő kísérteteit. Ha a csoport minden tagja tehetsége, fantáziája, gyakorlati készsége maximumával veszi ki részét a közös munkából, ha a csoport műterme újra igazi alkotóműhellyé válik.

Kritikai megjegyzéseinkkel nincs szándékunkban elmarasztalni a Sigma—1 csoport megfellebbezhetetlen eredményeit; munkásságukkal új távlatokat nyitottak a hazai képzőművészet fejlődésében. Törekvéseik az örök, a fehér foltok eltüntetését célozzák; az anyag, a technika, a művészet, a forma, a használati tárgy, a környezet ideális összhangjának megteremtését. Hihető, hogy a csoport s a műegyetemről kikerülő művészek ezt a nagyfokú szintézist a következő évtizedekben az élet legfőbb területein megvalósítják.

Szekernyés János

Bertalan István—
Constantin Flondor:
Pontok és elemek

Példák a politikai hazugságok köréből

Január végén, a vietnami háború befejezéséről és a béke helyreállításáról szóló párizsi *Megállapodás* aláírásakor a távoli harctér tragikus eseményeinek tudomásulvételébe már-már a legdrámaibb szakaszokban is lassanként belefáradó újságolvasó, rádióhallgató nagyközönség érdeklődése hirtelen felélénkült; kiderült, hogy az állapotok normalizálására irányuló törekvés szenzációsabbnak tűnt a legnagyobb arányú, pusztító hadicselekményeknél. A sajtó békéről írt, vágyainkat valóságként fejezi ki. A háború problémáinak sajátos szempontú feltárására és értékelésére törekvő polemografusok, konfliktológusok bizonyára sokat foglalkoznak majd a vietnami háború sajátos kritériumaik szerint általánosíthatóbb tanulságaival, s nem lehetetlen, hogy a szenzációt keltett „béke” hangulati elemeivel összefüggésben ismét életre keltik azt a sokat bírált elméletet, amely szerint a háború a természetes állapot, s a béke rendkívüli, hiszen íme, milyen feltűnést kelthetett időszámításunk 1973. esztendejében. Mintha az agresszió magmája a mélyben mindig fortyogna, energiáiról a kialudtnak hitt vulkánok, háborús gócek váratlan kitörései tesznek bizonyosságot. Mintha Vietnamban valamiféle „örök háború” egy csatája ért volna véget... Megírták: az imperializmus csatát veszített, egyben tehát csatát veszített a háború.

A rendeltetésszerűen szenvtelenebb kommentárirodalom — ez a műfaji öszszekötő a napi publicisztika és a történetírás között — mindenképpen lezártnak tekinthet egy szakaszt, s most már több adat birtokában láthat hozzá a délkelet-ázsiai erőterben ható érdekek alaposabb, nagyobb összefüggéseket látató elemzéséhez. A Vietnamba vonatkozó *Megállapodás* nemcsak Vietnamban érezteti hatását, s nemcsak Vietnam hatása érzékelhető a megállapodásban: a Vietnammal foglalkozó irodalom visszapillantásai sem csak Vietnam viszonylatában tanulságosak.

A Jaspers-tanítvány Hannah Arendt következő írása, amelyet a *L'Express* (1123.) összeállítására nyomán kivonatolva közlünk, tulajdonképpen a *The New York Times* közzétette emlékezetes Pentagon-dokumentumok negyvenhét kötetének elemzésére épül. A New Yorkban megjelenő világlap a sajtótörténetben becsületével, bátorságával magának nevet biztosított Daniel Ellsberg révén jutott a vietnami amerikai beavatkozás körülményeit megvilágító titkos okmányok birtokába (nem tartják teljességgel lehetetlennek, hogy a kibontakozás előmozdításában egy bravúr is valamelyes szerepet játszhatott).

Arendt — akit főként a totalitarizmusról, a forradalmak filozófiai-szociológiai határkérdéseiről, az Eichmann-ügy kapcsán a gonoszság „banalitásáról” írt művei, a *New Yorker*-ben közölt tudósításai alapján sorolnak az azon frissiben, de filozófiai elmélyültséggel állást foglaló szerzők sorába — a történelmi cselekvés és az intézményesült hazugság mechanizmusai között keres összefüggéseket. Minthogy — úgymond — az emberi cselekvés jellemzője az újra való vállalkozás, olyan adottság is kell hozzá, amely lehetővé teheti a dolgok „másmilyennek” látását és láttatását. Minthogy a cselekvésben benne rejlik a valóság tagadásának az eleme, a cselekvő hazudhat is. Hiszen a hazugság ugyancsak „a valóság tagadása”. A hazugság és a dolgok megváltoztatásának képessége adott esetben társasviszonyba léphet a politikai manő-

verezésekben. Egyesek azokban az esetekben törődnek többet a valóságról kialakítandó hamis képzetrel, mint a reális valósággal, amikor „a valóság nem teljes mértékben kielégítő”. Következtetése nem etikai jellegű, hanem pragmatista: a verbális valóság túlértékelése a reálissal szemben a hatalom öncsonkító tévedéseinek egyike.

L. L.

A Pentagon dokumentumai nem is annyira az illúziók, tévedések, számítási hibák vagy más effélék, mint inkább a kétszínűség, áltatás, hazugság szerepének problémáját vetik fel. S esetünkben mindez egy egészen különös ténnyel is összefügg: a hibás döntések és a hazug állítások mindig ellentmondásban voltak a hírszerzés meglepően valósághű jelentéseivel.

Ezzel kapcsolatban nagyon lényeges, hogy a hazugság e politikája nem is az ellenség megtévesztését szolgálta (ez egyik oka annak, hogy a dokumentumok nem tartalmazzak a kémkedést sújtó törvények alá vonható semmiféle katonai titkot); főként — talán kizárólag — belső használatra, piacra, hazai propaganda-célokra, különösen pedig a Kongresszus megtévesztésére szánták.

S ami még tanulságosabb: ebben a szerencsétlen vállalkozásban, a vietnami háborúban majdnem minden döntést annak teljes tudatában hoztak, hogy valószínűleg nem végrehajtható. Ilyenek voltak például a nyilvánosan meghirdetett célok: „Örködni afölött, hogy a dél-vietnami nép szabadon dönthessen saját sorsáról”; „segíteni az országot, hogy megnyerje a kommunista összeesküvés ellen vívott harcát”; [...] megelőzni a dominó-elmélet előrelépéseinek a megvalósulását: megőrizni Amerikának azt a hírét, hogy „biztosíték a felforgató tevékenységek ellen”.

A taktikai szempontok is ugyancsak gyengén alátámasztottak: Észak-Vietnambot azért bombázzák, hogy — úgymond — elkerüljék „a nemzeti morál össze-roppanását Saigonban”, s még inkább azért, hogy megakadályozzák a dél-vietnami kormány bukását. De éppen amikor az első berepüléseknek be kellett volna következniük, a kormányt megdöntötték, „a legnagyobb fejetlenség” lett úrrá Saigonon, s a berepüléseket el kellett halasztani, amíg kiagyalták az új indokolást, hogy ti. rá kell kényszeríteni Hanoit „a Vietkong és a Patet Lao akciójának félbeszakítására”; olyan célkitűzés volt, amelynek elérésében a vezérkari főnökök egyesített bizottsága sem hitt, s ki is jelentette: „Tévedés volna arra következtetni, hogy ezek az akciók döntő jelentőségűek lehetnek.”

1965-től kezdve a döntő győzelem fogalma háttérbe szorul. Az új célkitűzés: „Meggyőzni az ellenséget, hogy sohasem sikerülhet megnyernie a háborút.” Mint-hogy azonban a tények bizonyossága szerint az ellenség ezt nem volt hajlandó tudomásul venni, kirajzolódott az újabb orientáció: „elkerülni a megalázó vereséget” (mintha a háborúban a vereség nem csak megalázó lehetne).

A Pentagon dokumentumai világosan tanúsítják, mennyire rettegetek a vereségtől és a vereség következményeitől. De nem a nemzetet sújtó következményektől, hanem „az Egyesült Államok és az elnök hírnevét érintő” konzekvenciáktól tartottak. A szárazföldi csapatok Észak-Vietnam elleni felhasználásának opportunítása ellen leggyakrabban hangoztatott fő érv tulajdonképpen nem is a vereségtől való félelem volt, vagy az esetleges visszavonulásra kényszerülő katonák sorsa miatt érzett aggodalom, hanem inkább a következő megfontolás: „Miután már odakerültek, nehéz volna visszavonni őket a vereség ipso facto elisme-

rése nélkül." A cél lényegében „politikai” jellegű volt: „megmutatni a világnak, meddig mehet el az Egyesült Államok valamely szövetségese támogatásában”, „vállalt kötelezettségei lelkiismeretes teljesítésében”.

E célkitűzések látszólagos összevisszaságban koegzisztáltak, mintha egyiknek sem sikerült volna az őt közvetlenül megelőző fölé kerekednie. Mindegyiknek más-más „közönség” elvárásait kellett kielégítenie, tehát mindegyiket más-más „szcenárium” keretébe kellett illeszteni.

Ugyancsak 1965-ben John T. McNaughton hadügyminiszterhelyettes a következőképpen számlálta elő őket:

„70% — elkerülni a megalázó vereséget (hogy garanciáinkat illetően megőrizzük szavahihetőségünket); 20% — Dél-Vietnam területét és a szomszédos területeket megvédeni a (külföldi) hódítástól; 10% — lehetővé tenni Dél-Vietnam népe számára, hogy jobban és szabadabban élhessen.”

Megnyugtató őszinteség... Kétségtelen célja a rendszerezés és az elősegítése ama vita nyugvópontra jutásának, amelyet a következő nyugtalanító kérdés vetett fel: tulajdonképpen miért keveredtünk háborúba, s miért éppen Vietnamban? 1964-ben, amikor még csak a véres kaland kezdeteinél tartottunk, McNaughton már rámutatott, hogy ő maga sem hisz a lényegbevágó megoldásban: „Még ha Vietnamnak szemünk láttára dezintegrálódnia kellene is, meg kell kísérelnünk integritását elég hosszú ideig fenntartani ahhoz, hogy csapatainkat kivonhassuk, s meggyőzhessük a világot a dél-vietnami konfliktus egyedülálló jellegéről, a kielégítő megoldás elérésének lehetetlenségéről.”

„Meggyőzni a világot”; bebizonyítani, hogy az Egyesült Államok „jó orvos”, fogadalmait gondosan betartja, mer kockázatot vállalni, s a vérvesztéssel mit sem törődve, keményen lesújt az ellenségre; egy kis, minden stratégiai fontosságot nélkülöző, elmaradt ország révén felmérni az Egyesült Államok képességét arra, hogy egy országot a kommunista felszabadítási háborúval merészen szembe szállni segítsen; megmenteni a mindenhatóság, „világviszonylatú vezetői elhivatottságunk látszatát”; bizonyítani az Egyesült Államok elszántságát és lehetőségeit arra, hogy nemzetközi kérdésekben érvényesítse álláspontját; bizonyítani „szövetségeseink és barátaink iránt vállalt kötelezettségeink betartására irányuló szándékunkat”; egyszóval: „olyan magatartást tanúsítani, mintha mi volnánk a világ egyetlen nagyhatalma”, s csak azért, hogy erről megbizonyosodjék a világ: ez volt a mindvégig szem előtt tartott egyetlen cél.

Johnson már elnöksége kezdetén háttérbe szorított minden más célkitűzést és teóriát: a dominó-elméletet, a hidegháború első korszakának kommunistaellenes stratégiáját, a Kennedy elnök csoportjától oly sokat emlegetett gerillaellenes stratégiát.

A cél lényegében nem a tulajdonképpeni hatalom és profit volt. Még csak nem is az Egyesült Államok befolyásának növelése, hogy aztán olyan érdekek szolgálatába lehessen állítani, amelyek szempontjából fontos lehet „a világ legnagyobb hatalma” képzetének kialakítása. A cél ezentúl magának a képzetnek a kialakítása; ez világosan megmutatkozik abban is, hogy a problémák megoldásával megbízott szakemberek milyen gyakran használták a „szcenárium” és a „közönség” kifejezést.

E cél elérésének szolgálatában a politikai eszközök csak rövid távra alkalmasak, és egymással felcserélhetőek voltak. Amikor aztán a vereség előjelei félreismerhetetlenné váltak, már nem annyira a vereség megaláztatásainak elkerüléséről, hanem inkább a megalázottság elismerésének a megkerüléséről volt szó: a látszatok megőrzésére törekedtek.

Nem a világ, hanem a lelkek meghódítására törekvés — ez már történelmi újdonság. S mindegyik nem valamely harmadosztályú, hiányosságait leplezni igyekvő, vélt érdemeivel hivatkozó nemzet vállalkozott, nem is holmi, a második világháború után pozícióit elvesztett egykori gyarmattartó, amely — akárcsak de Gaulle — a blöffötől sem riadt vissza valamelyes kiváltságok visszaszerzéséért, hanem egy 1945-ben valóban „döntő jelentőségűvé” előlépett hatalom.

Talán természetes is, hogy a választott vezetők, akik oly sokat köszönhetnek — legalábbis meggyőződésük szerint — választási hadjárataik szervezőinek, hajlamosabbak hinni a lelkek manipulálhatóságának mindenhatóságában, azt képzelik, hogy a manipulálás teszi lehetővé a tényleges uralkodást a világ fölött. Ami igazán meglepő, az az a buzgalom, amellyel több tucatnyi értelmiségi ezt a képzelgésre építő vállalkozást támogatta. Talán elbűvölték őket a vállalkozás megkövetelte intellektuális erőfeszítés arányai...

A valóságot rendszerint csupán számokkal és százalékarányokkal körülíró szakemberekben talán nem is tudatosulhatott, milyen borzalmas nyomorúságot, mennyi szenvedést okoztak „megoldási javaslatokkal” (a pacifikálásokkal, a lakosság áttelepítéseivel, a lombtalanítással, a napalm bevetésével) a „baráti” népek, amelyet meg kellett menteniük, s az „ellenségnek”, amelynek, mielőtt megtámadtuk, nem állt szándékában ellenségünknek lenni (de hiszen ereje sem volt hozzá).

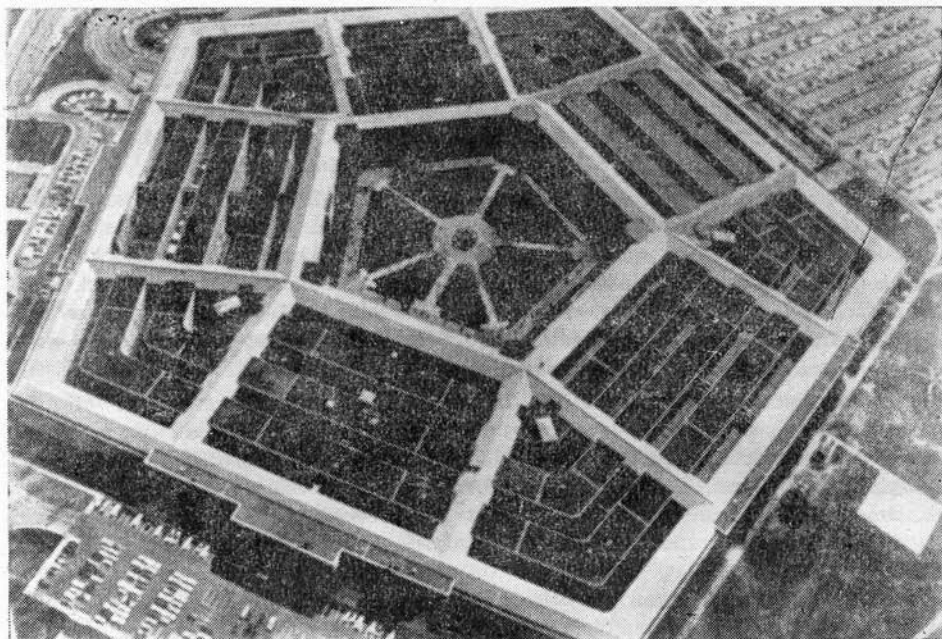
Meglepő, hogy e szakemberekben nem ötlött fel: valójában a „világ” nagyon tart majd Amerika barátságától és kötelezettségvállalásaitól, miután bebizonyítják neki, mily messze mehet az Egyesült Államok a vállalt kötelezettségek teljesítésének útján. Ezek a szakemberek sem a valóságtól, sem pedig a józan észről nem zavartatták magukat, rendületlenül tovább gyártották a szcenáriumokat a „kommunisták számára” (akikre energikus nyomást kellett gyakorolnunk), a délvietnamiak számára (akiknek morálját „emelnünk” kellett), szövetségeseink számára (akiknek mint megbízható kezesre kellene ránk tekinteniük), s az amerikai közvélemény számára (amellyel jóvá kell hagyni a nevében vállalt kockázatokat).

Ma már tudjuk, milyen nagyot tévedtek e közönségekkel kapcsolatban. A legnagyobb tévedés, a megítélés fő hibája az volt, hogy katonai nyelven szóltak e közönséghez, a politika és a *public relations* viszonyrendszerei szerint akartak dönteni katonai kérdésekben, s nem a valóságos kockázatokra gondoltak, hanem inkább „a kedvezőtlen kimenetel következményeinek minimalizálását lehetővé tevő technikákra”.

Többek között a világ más pontjai ellen irányuló „diverziós jellegű offenzívák” elindítását s ezzel egyidejűleg „a szegénység elleni harc programjának kidolgozását” javasolták a harmadik világ viszonylatában. Noha a programot kidolgozó McNaughton rendkívüli intelligenciájú ember, a jelek szerint eszébe sem jutott, hogy e diverziós műveleteknek súlyos, teljességgel előreláthatatlan következményei lehetnek, s felforgathatják azt a világot, amelyért az Egyesült Államok ezt a háborút vívja.

A valóságtól való elszakadás egyike a Pentagon-dokumentumok szembeszökő elemeinek. A tények és a döntések közötti összefüggések hiánya talán a feltárt titkok legdöbbenetesebbje, s minden bizonnyal ez volt a legjobban őrzöttek egyike. Ugyancsak meghökkentők a különféle döntésre jogosult hivatalok és a hírszerző szolgálatok kapcsolatának a hiányosságai.

A dokumentumok elején szó esik egy, „a titkos háború hadműveleteire” vonatkozó határozat érvénytelenítéséről az Eisenhower-adminisztráció első éveiben.

A Pentagon épülete

Ezt a határozatot akkor hozták, amikor a végrehajtó hatalom még úgy vélte, hogy a háború elindításához szüksége van a Kongresszus jóváhagyására. Eisenhower elnök annyira maradi ember volt, hogy még az Alkotmányt is tiszteletben tartotta. Miután felvette az érintkezést a Kongresszus vezetőivel, s meggyőződött arról, hogy a törvényhozás elutasítaná a hivatalos elkötelezettséget, elhatározta: nem avatkozik be nyíltan.

Megalakították a saigoni katonai missziót, parancsnokává kinevezték Edward Lansdale ezredest, s megbízták a katonai jellegű műveletek elindításával, valamint „a politikai-lélektani hadviselés megszervezésével“. Gyakorlatilag az történt: röpiratokat terjesztettek, amelyek az ellenséges tábornak tulajdonított hamis állításokat tartalmaztak; Hanoi-ban szétverték több autóbusz motorját; angol nyelvkurzusokat szerveztek a fontos személyiségek barátnői számára, s a maguk szolgálatába állították a vietnami csillagjósokat. Ez a neveléses szakasz elhúzódott a hatvanas évek elejéig, amikor is a katonák átvették a stafétabotot.

A hírszerzésnek a valóságos helyzet elemzésével megbízott osztályai semmilyen kapcsolatban nem voltak a titkos akciókkal, ami azt jelenti, hogy szerepük az értesülések begyűjtésére korlátozódott, nem terjedt ki az események alakítására. E szervek számára nem tették kötelezővé, hogy pozitív eredményekre hivatkozzanak, Washington nem követelte meg tőlük, hogy jó hírekkel táplálják a nagyközönség tájékoztatásával megbízott orgánumokat, hogy andalító meséket agyaljanak ki „a folytonos fejlődésről, az évről évre tapasztalható javulásról“. Minthogy viszonylag függetlenek voltak, feltárták a valóságot.

Úgy tűnik, a hírszerzés ügynökei ez esetben nem azt közölték feljebbvalóikkal, amit ez utóbbiak hallani óhajtottak tőlük; a helyzet értékelése nem a végrehajtással megbízottak feladata volt; egyetlen magas rangú tisztjük sem mondott olyasmit beosztottjainak, mint egy hadosztályparancsnok tanácsosai egyikének, aki

Quang Tri romjai 1972 októberében

makacsul kitartott amellett, hogy föltétlenül jelenteni kell: a térségben nem pacifikált vietkong falvak vannak. „Fiam, maga készíti a jelentéseket itteni tevékenységünkéről. Talán el akar hagyni bennünket?!“

Kiderült, hogy az értesülések értékelésével megbízottak nagyon is távol voltak a tényekkel mit sem törődő szakemberektől. Meg is lakoltak ezért az objektív előnyért: jelentéseik a legcsekélyebb mértékben sem befolyásolták a nemzetbiztonsági tanács ajánlásait és határozatait.

Igy aztán mély szakadék tátongott a — hírszerző szolgálatok, néha (mint például a McNamara esetében) a döntésre jogosultak felfedte s gyakran a jól értesült nagyközönség előtt sem ismeretlen — tények s a döntés alapjául szolgáló feltevések, elméletek és előítéletek között. Ezzel a különbséggel magyarázhatók kudarcunk nagy arányai. Hadd mondjunk el néhány példát.

Az első ízben 1950-ben megfogalmazott és a „legnagyobb horderejű eseményeket is túlélte“ dominó-elmélettel kapcsolatban emlékeztetünk arra, hogy Johnson elnök 1964-ben feltette a következő kérdést: „Valóban bekövetkezik Délkelet-Ázsia esete, ha Laosz és Dél-Vietnam Észak-Vietnam befolyása alá kerül?“ [...]

Öt évvel később a Nixon-adminisztráció is feltette ugyanazt a kérdést, s a válasz így szólt: „A CIA osztályainak jelentése szerint, ha az Egyesült Államok azonnal ki is vonul Dél-Vietnamból, Délkelet-Ázsia egésze legalább egy nemzedéknyi ideig megmarad mai állapotában.“

A Pentagon dokumentumai szerint ezt a feltevést betű szerinti értelmében elfogadta a vezérkari főnökök tanácsa, Walt Rostow és Maxwell Taylor tábornok; s ami ennél is lényegesebb: azok is, akik nem tették magukévá, megemlítték, mégpedig nemcsak nyilvánosan, hanem a döntéseiket bevezető indoklásokban is.

Azt az állítást illetően, amely szerint „a dél-vietnami felkelőket a külföldi kommunista összeesküvés támogatja és irányítja“, a hírszerzés 1961-ben a követ-

kezőképpen vélekedett: „a 17 000 főre becsült vietkong erők 80—90 százalékát a helyszínen toborozzák, s kevés jel mutat arra, hogy külső utánpótlásra számítanak.”

Három évvel később ugyanaz volt a helyzet: a hírszerző szervek egy 1964-es jelentése szerint „autochton jellegűek a dél-vietnami kommunista erők elsődleges utánpótlási forrásai”. Más szóval: a felelős tényezők tisztában voltak azzal az elemi ténnyel, hogy Dél-Vietnam polgárháború áldozata. Mike Mansfield szenátor már 1962-ben figyelmeztette Kennedy elnököt: katonai erősítések Dél-Vietnamba küldése egyértelmű „az amerikaiak döntő jellegű beavatkozásával egy polgárháborúba...”

Az Észak-Vietnam bombázását előírányzó döntést részben arra az elméletre hivatkozva hozták, amely szerint „valamely forradalom elfojtásához elegendő azt megfosztani a külföldi utánpótlás lehetőségeitől”. Feltételezték, hogy a bombázások majd elveszik az észak-vietnamiak kedvét a dél-vietnami lázadók támogatásától, pedig a döntésre jogosult személyek elegendő értesüléssel rendelkeztek, amelyekből félreismerhetetlenül kiviláglott: kétséges, hogy a vietkong „szót fogadna” „a józan belátás útjára tért” Észak-Vietnamnak; ugyanakkor „a vezérkari főnökök sem hittek abban, hogy ezek az erősítések döntő módon befolyásolhatnák Hanoi szándékait”.

[...] A tények ellentmondtak az előzőekben említett elméleteknek, s az ellenzék körében egy új teória született, amely szerint az Egyesült Államok a második világháború befejezése után imperialista politikát folytatott. Ennek az elméletnek van egy nagy előnye: megérteti, hogy nem fűződik valóságos nemzeti érdek a vietnami vállalkozáshoz (az imperialista politikát mindig is az jellemzi, hogy **nem** vezetnek, de nem is korlátozzák a nemzeti érdekek); csak hogy ez az **elmélet sem** igazolja „az erőpazarlást ott, ahol semmi értelme nincs”.

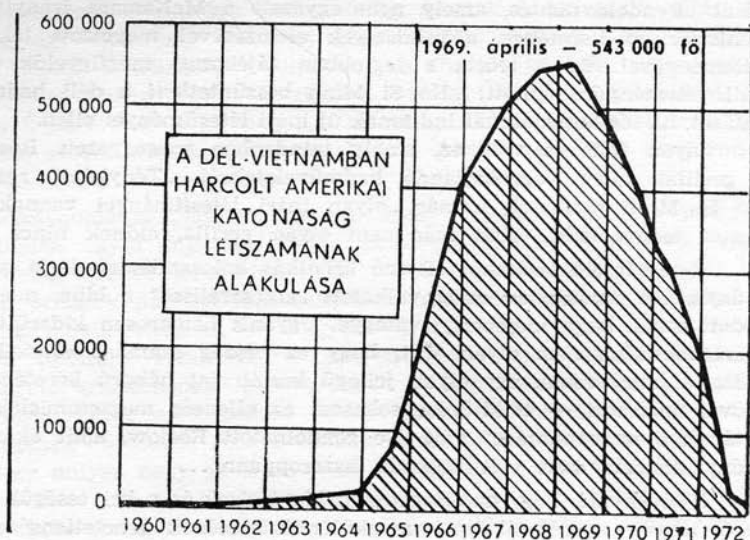
Nem arról volt szó, hogy „csak korlátozott eszközökkel rendeltünk aránytalanul nagy feladatokat végrehajtásához”, hanem inkább szinte hihetetlen példájáról az eszközök túlzó felhasználásának egy kis jelentőségű cél érdekében, egy másodlagos fontosságú térségben. Ebből adódik az az érzés, hogy kátyúba jutotunk, s eluralkodott rajtunk valamiféle makaesság, ami többeket arra a meggyőződésre vezetett, hogy „az uralkodó osztály elvesztette józan esztét; sokan úgy vélik, hogy egyfajta Amerika-képzetet próbálunk ráerőszakolni távoli népekre, amelyeket meg sem érthetünk [...], s ez a kísérlet már-már az abszurd határait súrolja”, ahogyan McNaughton 1967-ben írta.

A Pentagon-dokumentumokban két szöveg kivételével jóformán semmi sem támasztja alá a nagyszabású imperialista stratégiára vonatkozó elméletet. Az egyik, a vezérkari főnökök egyesített bizottságának az okmánya megállapítja: korlátozott jellegű hadműveletek viselésére lehetőségeink „nagy mértékben” csökkennének, ha „a délkelet-ázsiai területek fölötti ellenőrzésünk megszűnte egyben légi, szárazföldi és tengerészeti támaszpontjaink elvesztéséhez is vezetne”. A másik dokumentum egy 1964-ben keltezett McNamara-jelentés: „Nem tartunk igényt arra, hogy Dél-Vietnam a Nyugat támaszpontjává váljék, vagy részt vegyen valamely nyugati szövetségi rendszerben.”

Ebből azonban nem kell arra következtetni, hogy Amerika egyáltalán nem tervezett imperialista jellegű világpolitikát. A Pentagon-dokumentumok feltárnak másodlagos tényeket, melyek igazolni látszanak egy ilyen politika lehetőségeit.

Nagyon valószínű, hogy azok a hazai dokumentumok, amelyek pedig előmozdíthatták volna — még mielőtt teóriákká alakulnak — a következtetések módosítását, elkerülték az illetékesek figyelmét.

Ami ezekkel a dokumentumokkal történt, az jól szemlélteti a titoktartással

való visszaélés súlyos veszélyeit. A visszaélésekkel nemcsak a népet és választott képviselőit fosztják meg a véleményalkotás lehetőségétől; leszoknak a dokumentálódásról azok is, akik számára pedig munkafeltételeik folytán hozzáférhetők az adatok, s akiket intellektuális alkatuk fogékonnyá tesz irántuk; de már se idejük, se kedvük a dokumentumhalmozatokból előhalászni az információs anyagot, amelynek 99,5 százalékát tulajdonképpen nem is kellett volna titkosnak minősíteni (s amelynek nagyobb hányada minden gyakorlati érték híján való).

Az amerikai fegyveres beavatkozás politikájának vészes csödjé abból következik, hogy bizonyos, döntésre jogosult személyek több mint huszonöt éve csökönyösen elzárkóznak minden történelmi, politikai és földrajzi realitás tudomásulvétele elől.

De a csalók önmagukat csapják be. Magas állásuk és megingathatatlan önbizalmuk folytán biztosak voltak abban, hogy totális sikert arathatnak, ha nem is a csatamezőn, hát legalább a *public relations* területén. Minthogy szilárdan hittek a közvélemény manipulálásának lehetőségében, s úgy döntöttek, hogy inkább a valóságtól távol élnek, más tények elhanyagolásánál semmivel sem volt nehezebb azt is fumigálni, hogy már saját közönségük sem hagyja magát általuk befolyásolni.

S mivel maga a vereség kevésbé félelmetesnek tűnt, mint a vereség elismerése, kiagyalták a buddhista újévi támadásról és a kambodzsai invázióról szóló emlékeztető nyilatkozataikat. Még jellemzőbb, hogy a közelgő választások leple alatt sikerült ily súlyos eseményekkel kapcsolatban a valóságot eltorzítani, nehogy az éppen hivatalban levő elnök legyen „az Egyesült Államok első háborút veszítő elnöke”.

A hidegháború cselekvési szabadsághoz jutott specialistáinak módszerét tökéletesen szemlélteti a Johnson-adminisztráció „kiváló értelmiségi”, Walt Rostow egyik elméletének alkalmazása. Erre az elméletre épül az Észak-Vietnam bombá-

zását elrendelő döntés, amely nem egyezett a McNamara irányította, a hadügy-minisztérium keretében a rendszerek elemzésével megbízott tekintélyes csoport véleményével. Ez a teória a legjobban tájékozott megfigyelők egyike, Bernard Fall véleményére épített: „Ho Si Minh beszűntetheti a déli hadműveletek támogatását, ha légitámadásokat indítanak új ipari létesítményei ellen.”

Olyan feltevés volt ez, amely mindenben megegyezett Rostow elméletével a gerillák ellen végrehajtandó hadműveletekről. „Tényként” regisztrálták, hogy Ho Si Minh elnöknek immár „olyan ipari létesítményei vannak, amelyeket érdemes megvédenie, tehát már nem olyan gerilla, akinek nincs veszítenivalója”.

A megfelelő távlatból elemző krónikás kolosszálisnak látja a téves megítélés arányait. A valóságban ezért válhatott „kolosszállissá” a hiba, mert senki sem törődött azzal, hogy idejében jóvátegye. Ugyanis hamarosan kiderült: Észak-Vietnam iparosodottsága nem olyan volt, hogy az ország számára elviselhetetlenek lettek volna a bombázások egy olyan jellegű korlátozott háború keretében, amelynek — idővel módosult — célkitűzése sohasem az ellenség megsemmisítése, hanem „akaratának összeroppantása” volt. De gondolhatott Rostow, amit akart: a hanoi kormány „akarata” nem volt hajlandó összeroppanni...

Nyilvánvaló, hogy az elfogadható hipotézisek és a helyességük igazolására szolgáló tények egymástól való megkülönböztetésének lehetetlensége és ami ebből következik (s az utóbbi időben járvánnyá vált): a hipotézisek és az „elméletek” bizonyított tényként való kezelése a legnagyobb mértékben ellentmond a játék-elmélet tudományos követelményeinek és a rendszerelmzések.

Mire a Pentagon-dokumentumok napvilágra kerültek, a nagyközönség már majdnem mindenről tudott, amit a kormány el akart rejtetni előle. Ez a sajtó integritásának és erejének a tanúsága. Ismét bebizonyosodott egy sokat hangoztatott nézet helyessége: a szabad és önmagát áruba nem bocsátó sajtónak nagyok a feladatai; ha teljesíti őket, joggal támaszthat igényt a „negyedik hatalom” elnevezésre.

Hannah Arendt

Általános partikularitások?

A tömegkommunikáció nagy teljesítményeit számszerűen is elemző szakfolyóiratok statisztikai kimutatásai szerint a harmadik világról szóló tudósítások a napilapok, a tévé, a rádió hírányagának nagyon jelentős hányadát alkotják ugyan, az iparilag, társadalmilag fejlettebb térségek, országok — mondhatni: „túlértésült” — nagyközönsége mégsem tanúsít kellő megértést a távoli tájak népeinek néha már-már megoldhatatlannak tűnő problémái iránt. Az „értésülés-fogyasztóban” még azt sem sikerül minden esetben tudatosítani, hogy a fejlődő országok gazdasági-társadalmi elmaradottsága a következő évtizedek egyik legfontosabb — és legnehezebbnek mutatkozó — nemzetközi ügye, az áhított harmónia létrejöttének veszélyes akadályja.

Mi lehet az oka az „információs ösztűz” hatástalanságának?

A sajtótudomány tömeglélektanra hivatkozó magyarázatai e vonatkozásban is bizonyára sok igazságot tartalmaznak. Valószínű, hogy az együttérzés, az „át-

érzés“ fontos lehetőségei számunkra nem mindig adottak a harmadik világ viszonylatában. Egy-egy több száz áldozatot követelő földrengésről szóló tudósítás még mindig hatásosabb a százmilliók mindennapos éhségét jelzőnél. Földrengések ellen a világ egyetlen térsége sincs bebiztosítva, viszont a fejlettebb országok lakosságában az a képzet alakult ki, hogy „a mi világunk“ történelmileg már „letudta“, meghaladta azokat a szakaszokat, amelyeken Afrika vagy más kontinensek nem egy államának még át kell vergődnie.

A társadalomtudományi „homunculus-elméletek“ egy-egy változata minduntalan kísért. Minden egyes fejletlen ország embrionális állapotban levő fejlett ország volna? Afrika Európa történelmi útját járná, éppen csak száz-kétszáz évvel későbbben? E primitív nézetek kialakulásának okai közé tartozik valószínűleg az is, hogy a harmadik világnak — nagyobb a földrajza, mint a történelme (mennyivel több útleírást olvastunk, s milyen kevés nyugtalanító históriát). Napjaink kommentár-irodalmának hiányosságai a társadalomtudományi, történelmi feldolgozások kezdetlegességeiben gyökereznek; erőtlenségéről jórészt a „sápadt arcú idegenek“ tehetnek. Színes bőrű kommentátor elég kevés van: pedig ahhoz képest, hogy milyen nagy az orvos- meg mérnökhány, elég sokan keresik a humaniorák kezdetben mindig naposabbnak tűnő oldalát. Az afrikai értelmiségiek sajátosságai közé sorolják azt is, hogy sajátosságaikkal mások többet foglalkoznak.

*

Kényelmes volna azzal magyarázni a harmadik világ nagy kérdései iránt tanúsított viszonylagos érdektelenséget, hogy nehéz kiigazodni a sajátosságok tengerében. Pedig valószínűnek tűnik, hogy éppen ellenkezőleg: a sajátosságok elkenéséből, figyelemre nem méltatásából adódik az értetlenség. Igazán idegen az marad, amit nem sajátosságaiban ismerünk meg, s amit nem értelmezhetünk sajátosságaink koordinátarendszeréhez igazodva. A „globális történelem“ megértéséhez talán nem a legszerencsésebb deduktív módszerrel közeledni, kiváltképpen nem, ha mégiscsak az „általános emberi“ felismerése felé törekszünk.

A harmadik világ szociológiai értelmezési lehetőségeire gondolva kétségesnek tűnik, hogy egyáltalán hasznosítható-e holmi „társadalomtudományi eszperantó“.

A harmadik világ problémáival máris egy elég jól megkülönböztethető társadalomtudományi „műfaj“ foglalkozik, amelyet a már-már divatszerűen ismételtetett interdiszciplinaritás jellemez. Nos, éppen ezen az interdiszciplinaritáson belül (amely éppen terminológiai szempontból okoz rengeteg gondot; nem könnyű például a jogásznak az etnográfia szakszótárában kiigazodnia, és viszont) hegemon az antropológia, amelynek művelői mintha néha megfellebbeznének arról, hogy kutatásaik tárgya „embertanilag“ végül is nemcsak Afrikában, hanem az északi félteke nagyobb részén is keveset fejlődött, hogy éppen egyrészt az antropológiai, másrészt a társadalmi és tudományos fejlődés léptéke közötti különbségek az „évtizedenként fellépő *mal du siècle*“-ek gyanítható kiváltói.

A sajátosságok figyelembevétele fontosságának hangoztatása semmiképpen sem egyértelmű a nagy szellemi erőfeszítések árán létrejött általánosítások lebontásának, devalválásának a kísérletével. Kiváltképpen a módszerek általánosításának az igénye a társadalomtudományok találkozásainak nagy „kerítője“; különösen a kritikai módszerek általános alkalmazásáról lemondani kár és véték volna. Viszont éppen a nélkülözhetetlen (érvényes) általánosítások igénylése jegyében szinte

kötelesség állandóan rákérdezni: valóban eléggé általános-e valamely módszer ahhoz, hogy sajátos körülmények között is megfeleljen?

Az első szocialista forradalom, valamint a második világháború utáni események, a gyarmati és nemzeti felszabadulások, a rendszerváltozások földrajzi szóródása, a távoli térségekben fellángolt háborúk, Amerika, Kína, Japán „kiemelkedése” elősegítették az Európa-centrizmusból való gyógyulás nehéz, megglehetős önuralmat kívánó folyamatát. Már a lábadozás időszakában is igyekszünk nem abszolút értéket tulajdonítani mindennek, ami nem az eurázsiai félszigetről való. Az emberiség felszabadulásának fontos állomása volt annak felfedezése, hogy nem a Föld a világmindenség központja (ugyanis lényegében nem is a Földről, hanem a pápaságról volt szó). Hátha hasonlóan üdvös eredményre vezet az Európa-centrizmus végleges lejáratása. Egyelőre azonban — hiába sivalkodiknak a szabadságból teli tüdővel szippantani próbáló újszülött államok — a képzeletbeli köldökszínór elmetszése után is még meg-megismétlődnek a régies látásmódból adódó hibák.

A szociológiai, politológiai, történelmi mechanika átkos szelleme egyfajta lineáris ismételhetség lehetőségeit sugallva megteremti a történelmi modellek újrajátszhatóságának az illúzióját.

A harmadik világ műfajában az antropológusok mellett a közgazdászok a legtevékenyebbek. Túltengésük hajlamosít arra, hogy a fejlődés fogalmát a gazdaságfejlesztésre szűkítsék le, hogy csak gazdasági szempontok alapján értékeljük az élet minőségének cseppet sem másodlagos kritériumait. Fogalmaik a társadalomtudományi „eszperantóban” nemhogy új tartalmakkal gazdagodnának, hanem éppenséggel kopást szenvednek, és banalitások hordozóivá válnak. (A közhelyek ártalmairól szólva utalunk H. Culea időszerű tanulságokat tartalmazó esszéjére a *Viitorul socialban: A bandlis megfogalmazások statútuma a szociológiában.*)

Igaz, ugyancsak a közgazdászok érdeme, hogy ők figyelmeztetnek kollégáik gyakorlatban kipróbált ajánlásainak teljes vagy részleges sikertelenségeire. Sajnos azonban, sokszor unalmas moralizálások kíséretében: még mindig elég gyakran a segélyben részesített országokat hibáztatják az elképzelések megvalósíthatatlanságáért. (Persze, olyasmi is előfordult már, hogy valamelyik fejlődő állam nemzeti bankja a segély címén érkezett összeget egyenesen átutalta egy svájci pénztintézetbe, mégpedig néhány hazai korifeus magánszámlájára.)

A tanítómester saját tökéletlenségeiért hajlamos a tanítványt hibáztatni.

Az elhamarkodott általánosítások helyébe kívánczoló magasabb rendű általánosítások szükségességét mi sem bizonyítja meggyőzőbben annál a ténynél, hogy az egyes fejlődő országok sajátosságainak felismertetését szorgalmazó irodalom maga is a specifikus jellemzőket „ömlesztve” tárgyalja.

Az „általános partikularitások” emlegetésekor néha egész földrészekre utalva „nagyolnak”, előre gyártott szociológiai elemek rutinos alkalmazásával.

A latin-amerikaiaknak, csak úgy általában, szemükre vetik, hogy még mindig „túlágosan spanyolok” és „igen katolikusok”, hiányzik belőlük „Weber kálvinistáinak racionális vállalkozó kedve”; az afrikaiaknak, hogy meg akarják örökíteni a tribalizmust és a hagyományosságot; az ázsiaiaknak, hogy gyengéjük a vallási beidegzettség, az évszázadok során kialakult, bonyolult társadalmi szokások tisztellete. S néhány példa a földrészeken is „túlmutató” konvencionális megállapítások-

ből: a fejlődő térségekben a nemzedékről nemzedékre öröklődő magatartásformák kisebb amplitúdójú változásokon mennek át, a magatartásformák alakulására inkább a szokások, kevésbé a jogi törvények hatnak; a társadalmi rendszer hierarchiája a változások közepette is uralkodó elem.

*

Afrikai szociológusok sem mellőzik az artífíciumokat. Nehéz mellőzni az „esperantót”. Fekete-Afrika vezető értelmiségijeinek döntő többsége európai és amerikai egyetemeken, társadalomtudományi szakokon végezte tanulmányait. Keveset tudunk róluk, keveset tudunk általában az ottani intellektuelekről. De hát egyáltalán milyen képzeink lehetnek az afrikai értelmiségről?

Tudomásunk szerint még szűk európai viszonylatokban sem sikerült megnyugtató módon tisztázni az értelmiség fogalmát. Hát a „harmadik világ”-ot sikerült-e már megnyugtatóan definiálni?

Két problematikus fogalom korrelációját kerülgetjük a harmadik világ értelmiségijeiről csak úgy általában szólva.

A harmadik világ értelmiségijeinek kérdéskörét érintő — de nem tisztázó — irodalom, anélkül hogy hozzájárulna a tulajdonképpeni értelmiség-fogalom tisztázásához, a labilis elsődleges fogalom köreit zavarja.

Az általánosított sajátosságok sorából például a legszenzációsabbnak az tűnik, hogy afrikai viszonylatban — a nyugati szerzők is! — elismerik a politikusok, sőt a katonák értelmiségi minőségét.

Meglepő az is, hogy sokan az afrikai értelmiséget — megint csak úgy általában — az európainál univerzálisabbnak és nagyobb politikai hajlandóságúnak tudják. Egyetemességüket nem hivatásbeli értelemben emlegetik: a kultúra, a politikum és az aktivizmus egységére utalnak. S az afrikai értelmiséghez tartozás fontos kritériumának tartják a politikai életben való aktív részvételt. (A francia szerzők finnyásabbak a tekintetben, hogy a politikus, kiváltképpen a hatalmat gyakorló politikus, értelmiséginek tekinthető-e. Van olyan is, aki például a de Gaulle „értelmiségi” minőségét csak a Tábornok nyugállományúsága idejére engedményezi...)

Irigylésre méltó sajátossággként emlegetik, hogy a harmadik világ értelmiségije kevésbé „determináltak”, nem kell *tabula rasát* teremteniük: országalapítók, a himnuszról a fegyőrök egyenruhájáig mindent maguk tervezhetnek.

Fekete-Afrika viszonylatában valóban keveset olvashatunk az establishmentből kiszorult értelmiségiekről. Valamivel többet arról, hogy a birtokon belülség állapota számukra sem egészen problémátlan.

Farkas László

Az én Korunk-élményem

Adalékok a Korunk hatásának történetéhez

A szabadkai vasúti fűtőház két kormos csarnokában és annak környékén jó és rossz, „begyújtott” és „hideg” mozdonyok között vasmunkások sürgölődtek. Egyik-másik mozdony belsejéből hangos kalapálás hallatszott, amott a burkolatot illesztették helyre messze csengő kalapácsütésekkel, másutt szelepeket, szivattyúkat szereltek... 1929 tavaszán még nem érződött a hatalmas világgazdasági válság, melynek hatására egy év múlva bekövetkezik majd a beláthatatlan társadalmi és politikai következményekkel járó, világméretű munkanélküliség. Dolgoztunk, hittük, hogy elindultunk az „élet útján”, az ügyesebbje esetleg még „karriert” is csinál, aki szorgalmasabb közülünk, talán még mozdonyvezető is lehet. Ez volt a húszhuszonöt éves vasúti lakatosok szemében a legmagasabb, a legeszményibb állás.

1929-ben én még húszéves sem voltam, de már hetedik éve dolgoztam a vasútnál. A vasút: ez volt életem egyetlen perspektívája. Gyermekkorom óta szerb és magyar nyelven összeolvastam mindent, ami a kezem ügyébe került. Nem is tudom, milyen belső ösztönzésre hallgattam, hogy a jobb, az értelmesebb könyvek, lapok, képes folyóiratok felé vonzott az érdeklődésem. A Nick Carter, a Mister Herkules, az indiánus és vadnyugati történetek már mögöttem voltak: Jókainál, Csathó Kálmánnál s a nekik megfelelő szerb írók könyveinél nekem többet mondotok kerestem, ezek már nem elégítettek ki. Egyik-másik „széplelkű” munkással könyveket csereberéltünk, hiszen a magunk szűk körében éltünk, egymás között. Mi, olvasó munkások némileg „másnak” számítottunk mégis. A „józan életűek”, a könnyelműek és az iszákosok egyaránt gúnyolódtak velünk. Mi meg — lenéztük őket.

Hamarosan a *Politika* című szerb polgári demokratikus napilap bűvkörébe kerültem, esküdtem minden szavára. Liberális polgári szemlélete, humánumtól átitatott demokratikus, objektív hangvétele, széles kört átfogó információs anyaga — vagyis mindazok az erények, amelyek a mai napig sajátjai ennek a lapnak, teljesen meghódítottak. Jobb lapot, hasznosabb olvasmányt el sem tudtam képzelni. De hiszen mivel is hasonlíthattam volna össze?

Szokás volt a fűtőházban, hogy a munkások — nagyerejű emelődaruk hiányában — kézi erővel emeljék magasba a mozdonyokat, oly módon, hogy a gép négy sarkához odaállították az „emelőket”, ezeket a mai szemmel bizony igen kezdetleges, csavaros szerkezeteket, s azok függőleges csavarmentén kúszott lassan felfelé a hatalmas „anya”, melyre a mozdonyváz volt ráillesztve. A forgattyút mi forgattuk, minden emelőnél négyen, s a mozdony egyenletesen, centiméterenként emelkedett. Két-három óra múltán már a fejünk fölött volt, ki lehetett szabadítani alóla

a kétkerekű tengelyeket, hozzá lehetett látni az alsó rész le- vagy felszereléséhez. A négy emelőhöz beosztott négy-négy munkás, a 2—3 órás egyhangú munka unalmát elűzendő beszélgetett. Már a felsorakozásnál úgy rendezték, hogy ki-ki kedvenc beszélgetőtársával kerüljön össze a forgattyúnál. Én ezt nagyon élveztem. Igyekeztem idősebb szaktársaim közül azok mellé kerülni, akik érdekes, komoly dolgokat tudtak mesélni. Nekem mindannyiuk közül Gyöke Lajos kazánkovács volt a legrokonszenvesebb. Mindig voltak érdekes történetei. Kedvelt témája oroszországi fogsága volt, forradalmi élményei az Októberi Forradalomban, a Magyar Tanácsköztársaságban, az aktuális politikai helyzet, egy-egy frissen olvasott könyv; a „mai“ fiatalok élete, kilátásai. Úgy éreztem, rokonlelkek vagyunk, és ő, akárcsak én, mindig azon volt, hogy ugyanahhoz az emelőhöz kerüljünk. Ez volt a mi későbbi, több évtizedes barátságunk és kölcsönös elvtársi ragaszkodásunk kiindulópontja. Gyöke Lajos volt életemben az első *munkás*, akiről hajlandó voltam elismerni, hogy intelligens ember. Addig az én szememben nem sokat jelentett az, akinek nem volt diplomája vagy legalább érettségije. Gyöke Lajosnak köszönhettem azt a felismerést, hogy a munkások között is vannak nagyon okos és művelt, higgadt eszű, az életet és a társadalmi körülményeket objektíven mérlegelni tudó és a mérlegelések alapján helyesen ítélő emberek.

Megbarátkoztunk. Kedvenc közös témánk az volt, hogy mit írnak a mai lapok. „No, mi áll ábbán a mágá Politikájában?“ — kezdte Gyöke a maga tájszólásában. Én meg rázendítettem a nagy politikára, úgy, ahogy az eseményeket, persze a *Politika* nyomán, megítélhettem. Gyöke figyelmesen meghallgatott. Nem sietett előhozakodni a saját véleményével, bár érezte, hogy van, amiben egyezik a véleményünk, van, amiben nem. Megpróbáltam más szemszögből nézni a dolgokat. Figyeltem, füleltem, mire is gondol, hiszen az én nézetem, illetve a *Politika* álláspontja — ugyebár — csalhatatlan... Beszélgetéseink végén mindig kissé más szemmel olvastam kedvenc napilapomat, de továbbra is szerettem, faltam — nem tudtam nélküle elképzelni az életemet.

— Maga nagyon szeret olvasni — mondja egy napon nekem Gyöke. — Ha érdekli, hozok magának érdekes olvasnivalókat. Kiszélesedik majd a látóköre. Nem jó csakis egy irányban gondolkozni. Jobb, ha az ember megismer más véleményeket is, mint csak azt, amit kedvenc napilapja hangoztat.

Kapva kaptam az ajánlatán. Hamarosan jöttek is a „könyvek“. Tamás Aladár 100% című folyóirata, a *XX. Század*, a *Forrás*, a *Korunk*. Elámultam. Fejbekólintott a felismerés, hogy élnek valahol emberek, akik ilyen okosakat, ilyen tudományosan alátámasztott, érdekes dolgokat tudnak írni, méghozzá „a munkások javára“. Később tudtam meg, hogy ezek ún. baloldali folyóiratok, és hogy azokat, amelyek a királyt, a kormányt, a rendszert támogatják, jobboldali publikációknak nevezik. A Gyöke Lajostól kapott olvasmányokat mohón faltam az utolsó betűig. Így kezdett nevelni engem is a párt, anélkül hogy én ennek tudatában lettem volna, anélkül hogy ezt bárki közölte volna velem. Mert erről Gyöke sem tett említést.

Most már tucatszám vetődtek fel az új témák a Gyökével folytatott beszélgetéseinkben az emelődarunál. Aztán pártfeladatokat kaptam Gyökétől, az ifjak nevelésére. Így kerültem be szinte észrevétlenül a mozgalomba...

A baloldali folyóiratok közül a *Korunk* tartotta fenn magát a legtovább. Folyamatosságot jelentett gondolkodásom kialakításában, fokozatosan elfoglalta a *Politika* helyét. Így lett ez a folyóirat életszemléletem, világnézetem legfőbb kialakítója. Ma is, negyven s egynéhány év eltelte után, úgy érzem, hogy az út, amelyet a *Korunk* jelölt ki a magamfajta emberek számára, töretlen, egyenes, tisztességes, haladó szellemű irány volt — olvasása egész életet meghatározó, felbecsülhetetlen

értékű útravaló, amelyből mindig, az osztályharcos ember életét kísérő megpróbáltatások minden pillanatában, szellemi támogatást és erőt meríthetett a lap olvasója.

Az első *Korunk*-beli és a mai napig emlékezetes olvasmányélményem Hatvany Lajos *A polgár válaszáton* című írása volt. Mi sem természetesebb — hiszen a polgári liberális *Politikától* jutottam el a *Korunkhoz* —, hogy Hatvany tiszta emberi szava, világos okfejtése, hatalmas tényanyagra épített tétele, miszerint az európai társadalom olyan fordulóponthoz jutott, melyen *még a polgár is alternatíva előtt áll: jobbra vagy balra, középút nincs!* — Hatvany cikkének minden szava szívembe-elmémbe vésődött. Úgy gondoltam magamban, hogyha egy polgár, *még* hozzá — amint hallom — *gazdag polgár* is ilyen választ előtt érzi magát, lehet-e nekem munkásember létemre töprengenivalóm azon, hogy balra álljak-e vagy jobbra. Ha már ők sem állhatnak középúton, hogyan maradjak én (és kedvenc belgrádi lapom, a *Politika*) ott, ahol nincs döntés. Nincs más hátra, mondja Hatvany — és őt, a polgárt olvasva én is! —, életutat kell választani. Jobbra vagy balra. Hamarosan megismertem Majakovszkijt: „Balra, balra, balra” — ez már világos... A mai napig hiszem, hogy nem tántorodtam el azoktól a szép eszméktől, amelyeket első és későbbi *Korunk*-olvasmányaim belém oltottak.

Két-három éves katonáskodás-raboskodás után hazajöttem Szabadkára. Az eltelt idő alatt a világméretű munkanélküliség elérte az én városomat is. Utcánkban, a kisváros peremén, egyetlenegy munkás sem volt állásban, pedig állt abban az utcában vagy harminc ház. Kétségbeejtő nyomor, sötét kilátástalanság nehezedett a világra. A jugoszláv kommunista párt legjobbjai börtönben sínylődtek, nemcsak a pártokat (még a polgári pártokat is), hanem a szakszervezeteket, kultúrszervezeteket és minden gyülekezési formát betiltott a szerb királyi diktatúra. A rendőrkopók hármásával ácsorogtak az utcasarkokon, figyelték, ki hová, merre megy. Egymást érték a házkutatások, a letartóztatások; a börtönökben megbotozták, halálra kínozták az embereket. Mindenfelé munkanélküliek lézengtek, munkát kerestek; a legszegényebbje ingyenkonyhákban meleg levesért állt sorba. (Egy ilyen ingyenkonyhát a hatalmas termetű, nagyhasú ferencrendi barát, páter Vazul vezetett, a Kakasiskola pincéjében.) A mai műszaki iskola mögött a Dobrodelo (Jótétmény) ingyenkonyha körül gyülekeztek az éhezők egy merőkanál babért, hajlongtak, hálálkodtak az apácáknak, szakácsnőeknek. Az egyetemi hallgatók a pusztaszalmán feküdtek, lepedő és takaró nélkül a diáktothonokban. A gyárak húsz-harminc százalékos kapacitással dolgoztak. Tulajdonosaik, a kistőkések éppúgy nyögtek a világválságot, mint mi, akik kenyértelenségre voltunk ítélve.

Ilyen hangulatban, ilyen körülmények között a szó legszorosabb értelmében a lélek vigaszául szolgált a jó, okos írás. A belgrádi, zágrábi, szarajevói és budapesti folyóiratok egymás után jelentek és szűntek meg, de minél sűrűbben tiltották be őket, annál inkább nőtt irántuk az érdeklődés. Legnagyobb csodálkozásunkra a *Korunk* mindig pontosan jelent meg. Persze, még nem tudtuk felmérni Gaál Gábor szerkesztői rátermettségét, politikai ösztönét, szervezőképességét, szívósságát, rugalmasságát, amellyel — az adott körülményeket maximálisan kihasználva — biztosította a rendszeres megjelenést.

Az alábbiakban csak jelezni kívánom, mert kimeríteni úgysem tudnám, azt az óriási szellemi befolyást, amelyet a *Korunk* a vajdasági magyar — és nemcsak magyar — baloldali mozgalomra gyakorolt. Nagy munkanélküliségünk kétségbeejtő korszakában akadt nálunk ember, aki afféle illegális vándorkönyvtárt szervezett. Ez a „könyvnelküli könyvtár” tulajdonképpen nyilvántartó füzet volt, amelybe valamiféle kettőskönyvviteli technikával pontosan feljegyezték, melyik könyv, folvó-

írat vagy másféle olvasmány kinél van, meddig lesz ott, mikor és kihez kerül tovább, körbe-körbe az elvtársakhoz. Ezzel a módszerrel fillérekért tudtunk „könyvtárat” alapítani és a tagoknak jó olvasmányt biztosítani. Akinek volt munkája, a maga pénzén vett olvasnivalót, hogy aztán ingyen átadja a vándorkönyveket nyilvántartó elvtársaknak, és így bekerüljenek a körforgásba. A munkanélküli munkás tehát nem nélkülözte a jó írást, a jó könyvet és folyóiratot. Ennek a kísérletnek az előnyeit leginkább a szabadkai munkásmozgalom gyakorlatában lehetett lemérni. Mondanom sem kell, hogy a szakszervezeteken belül, melyeket a munkás-ság nyomására a kormány újra legalizált azzal a feltétellel, hogy a kommunista befolyástól mentesek maradjanak, állt a harc a kommunisták és a szociáldemok-rata vezetők között, akik a szakszervezetek „tisztaságáért” feleltek. A két irányzat mind eszmei, mind politikai értelemben egy fedél alatt élt, de a „hívek” két isten-hez imádkoztak. A forradalmi vonal egyre erősebb, az opportunisták pedig mind gyengébb lett. Az objektív társadalmi helyzet hajtotta a munkásokat a bal-oldalra, a jobboldali szociáldemokrácia nem tudott kiutat mutatni az adott hely-zetből.

A Zagrebačka utcai munkásotthonban sok fiatal keresett menedéket a min-dennapok szürkesége, sivársága elől. A padlásfeljárót „könyvtárrá” alakítottuk, va-lami régi konyhát sakkteremmé, a raktárat előadóteremmé és így tovább, míg ki nem alakult minden mozgalmi-művelődési szerv számára a többé-kevésbé megfelelő hely. Az Otthonban a szellemi életet és ennek irányítását egy alkalminak indult, de állandónak bizonyuló ún. *hetes bizottság* végezte: valamennyien hűséges *Korunk*-olvasók. Biztos útmutatást kaptak belőle mindenhez. Ma is hiszem, hogy a távol Kolozsvárott dolgozó *Korunk*-szerkesztőknek fogalma sem lehetett arról, mekkora segítséget jelentett számunkra minden cikk, novella, vers, jegyzet. Néhány év alatt annyira kitanultuk Gaál Gábor ezópuszi stílusát, hogy végül már abban is rejtjeles közlést láttunk, amiben semmi efféle nem volt. Hamar rájöttünk például, hogy „regresszió” fasizmust kell érteni, hogy „a társadalmi realizmus” dialektikus materializmust jelent, hogy Uljanov Leninnel azonos. Fialatos hévvel — persze csak szóban, írásban nem — mi „ki is mertük mondani” azt, amit a *Korunk* „nem mert”. A hetes bizottság nem nélkülözte a szellemi fegyvereket, a *Korunk* ellátta mindennel, ami a munkájához kellett. Írásai előadás formájában nap mint nap sorra kerültek: az ifjúsági szekcióban ez, a női szekcióban az, a szakszervezeti isko-lában megint más; a vasárnap délutáni, rendszeres kultúrelőadásokon a *Korunk*-ból származott az előadott anyag java része. Mi, a hetes bizottságban, melyet las-sacsckán akár huszonhetesnek is nevezhattünk volna, mert ülései valóságos kis kul-túrparlamentté alakultak, a *Korunk* nélkül el sem tudtuk volna képzelni a mun-kánkat. Később, ahogyan ki-ki keresethez jutott, előfizetett, és gyűjteni kezdtünk a *Korunk* számára, hogy valami anyagi támogatást biztosíthassunk folyóiratunk-nak, melynek annyi mindent köszönhattunk. Otthon mindenki alaposan átnézte a frissen érkezett példány tartalmát, és legfontosabb dolgának tekintette, hogy el-igazodjék a hatalmas anyagban, kiválassza a legsürgősebb elolvasandót, későbbi olvasásra hagyva a többit. Volt rá eset, hogy valamit előkészítettünk a munkás-otthonban előadásra, megérkezett a *Korunk*, és mi örömmel konstatáltuk, hogy még ez is meg az is éppen beleillik abba, amit terveztünk: a *Korunk* igazolt bennünket. „Személyesen” ismertük munkatársait, gondolatmenetüket felismertük, s e szerint osztályoztuk őket: ez igazi kommunista, amaz haladó szellemű polgár, vagy „típusos baloldali entellektüel”, humanista stb.

Nemcsak a munkásmozgalom gyakorlatában láttuk hasznát a *Korunk*nak. 1936 elején vettük át a *Híd* szerkesztését. Útmutatónk sok mindenben a *Korunk*

volt. Hogy a *Híd* minden szerkesztője — Mayer Ottmár, Kek Zsigmond, Steinfeld Sándor, Laták István, Stern Endre, e sorok írója és mások — a *Korunk*hoz igazodtak, az természetes volt, csakúgy mint az, hogy a *Korunk* szellemében gondolkoztunk. Időnként át is vettük némely anyagát, de leginkább a *Világszemle* rovatot tanulmányoztuk, hogy tételeit és információit a magunk körülményeihez alkalmazva közölhessük a *Híd*ban. Időnként verseket, novellákat is kiollóztunk, de a *Korunk*nak a *Híd*ra gyakorolt hatását elsősorban mégiscsak abban látom, hogy szellemi mércéjét igyekeztünk alkalmazni. Ezt pedig olyan mértékben, hogy egy szabadkai polgári újság, a *Napló* a *Hídat* nemegyszer „kis *Korunk*“-nak nevezte, gúnyosan utalva arra, hogy a *Híd* munkatársai „kiskorúak“, vagy fiatalok, tehát tapasztalatlanok is, és annyira nem tudnak önállóan gondolkozni, hogy a *Korunk* „az Istenük“; utánózzák, másolják, kiollóznak belőle, vagyis a *Híd* nem is más, mint a *Korunk* — kicsiben. Amiben persze volt némi denuncziáló jeladás is a rendőrség felé: nézzetek egy kicsit a *Korunk*-tanítványok körmére.

Szólnom kell végül a magam kapcsolatairól Gaál Gáborral. Első levélváltásunk tárgya valami előfizetői probléma volt. Kérdésemre megírta, mennyi az előfizetés dinárban, egyben megkérdezte, van-e kilátás arra, hogy ne csak a magam, hanem a mások előfizetését is küldjem, „egyszerre, mert úgy olcsóbb“. Azt is megkérdezte: olvassák-e a *Korunk*ot Jugoszláviában, szeretik-e, mi tetszik benne és mi nem. Amikor kérdésére igenlő, sőt lelkes választ kapott tőlem, felkért, nézzek körül a jugoszláv értelmiségiek között, nem akad-e olyan, aki hajlandó cikket írni a *Korunk*ba, hiszen Jugoszlávia társadalmi valósága hiányzik a lapból. Kérését természetesen pártfeladatnak vettem. Vonakodva, kisebbségi kisebbségi komplexusokkal küszködve felkerestem dr. Mijo Mirković egyetemi tanárt, a leghaladóbb szellemű „polgári“ tudóst, akinek bámulatos felkészültséggel összeállított nyilvános előadásait a népi egyetemen páratlan izgalommal hallgattam. A „tanár úr“ az antifasiszta propaganda irányítója volt Szabadkán, egyébként olaszországi-izraeli emigráns, Mussolini rendőrsége elől menekülve kapott Jugoszláviában menedékhelyet. Rövidesen nagy tekintélyre tett szert a gazdasági tudományok területén. Szakavatott ismerője volt Európa mezőgazdasági és agrárpolitikai problémáinak, ugyanakkor pedig költő-lélek, aki Mato Balota néven humanizmustól fűtött, szülőföldje, a szép Isztria után vágyódó, nosztalgikus verseket írt.

Egyetemi dolgozószobájának ajtaján félénken kopogtam be. Addig még nem akadt dolgom ilyen tekintélyes tudóssal. Vajon hogyan fogad: Mirković diáknak nézett talán, hellyel kínálta. Leültem és előadtam, hogy egy kolozsvári magyar tudományos folyóirat megkért, teremtsék közte és a jugoszláv intelligencia érdemes tagjai között kapcsolatot. Felkérném a tanár urat, írjon ebbe a folyóiratba, én lefordítanám magyarra. És lenne egy gyakorlati kérdés: milyen honoráriumot igényel?

— Miféle folyóirat az? — kérdezte gyanakodva a tanár.

Nem mondhattam ki kereken, hogy kommunista. Feszengtem, hátha a tanár úr kidob, feljelent, provokatőrnek néz... Azt válaszoltam, mindenesetre haladó szellemű.

— Milyen értelemben haladó szellemű? — faggatott tovább Mirković.

— Hát, a lehető... leghaladóbb szellemű — válaszoltam én dadogva.

— No jó — mondta a professzor. — De hát maga is tudja, hogy manapság mindenki haladó szelleműnek titulálja magát. *Milyen irányú az a folyóirat?*

— Baloldali — nyögtem ki végre.

— Hát ezt mondja, fiatalember — mondta a tanár. — Így lehet róla szó.

Előadtam részletesen és persze nagyon lelkesen most már, miről ír a

Korunk, kik szerkesztik, kik olvassák. A tanár figyelmesen hallgatott. Lehet, hogy még mindig félt a provokációtól, de végül is megnyugodott. Megállapodtunk abban, hogy záros határidőn belül átadja a cikket, honoráriumot nem kér, csak a tiszteletpéldányra tart igényt. Így is lett. Mirković két cikket írt a *Korunk*ba, mind a kettőt én fordítottam magyarra, és végtelenül büszke voltam, hogy Gaál Gábor, a nagy szerkesztő, alig javított valamit a fordításomon.

A második Mirković-cikk még meg sem jelent, amikor megérkezett Gaál Gábor szép kézírású levelezőlapja. Mindig csak levelezőlapokat írt. Szorosan egymás alá rótt, tömör tömbökbe szűkített betűivel rengeteget tudott közölni egy-egy levelezőlapra; végsőkig racionalizálta az írásteret. Felkérte „Tisztelt uram“-at, gondolkozék azon, nem írna-e ő is valamit a *Korunk*ba, hiszen a fordításai kitűnőek, íráskészségről vallanak. Elpirultam örömben, nem tudtam, hová legyek. Én, a géplakatos írjak egy ilyen előkelő folyóiratba? Ugyan mit? És főként hogyan? Nem vagyok én író, de még újságíró sem! Miről írjak? Legjobb lesz valamihez hozzáfognom, gondoltam, és ha sikerül, jó, ha nem, úgy is jó. Persze, bevallom majd Gaál Gábornak felkészületlenségemet, kezdő voltomat, felkérem, rövidítsen, húzzon kíméletlenül, vagy dobja az egészet a papírkosárba.

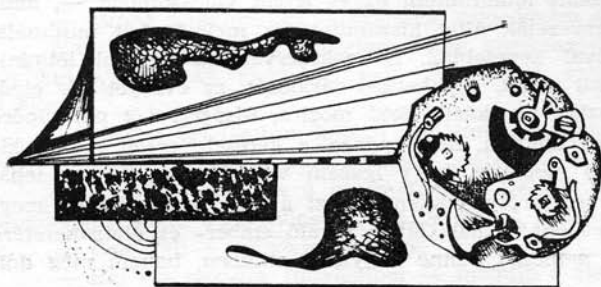
Nekiláttam. Izgultam, kutattam, kerestem a témát. Az idő tájt rajzolódott ki előttem, hogy a jugoszláviai parasztság helyzete talán még nehezebb, mint a munkásságé. Horvátországban akkor épp a *Gospodarska Sloga* elnevezésű szövetkezeti parasztmozgalom volt kialakulóban. Ez esemény is, no meg olyan téma is, ami a *Korunk*ot bizonyosan érdekli. Előkerestem mindent, amiről feltételezhettem, hogy segítségemre lehet. Napilapokon, folyóiratokon kívül tudományos könyvek, statisztikai adatok közt is böngésztem. Végre elkészült a cikk. Írógépem nem volt, de annál szebb kézírásom. Zöld tintás töltőtollammal a letisztázott szöveget lemásoltam két példányban, és az egyiket elküldtem Kolozsvárra. Izgatottan vártam a fejleményeket. Gaál Gábor rövidesen értesített, hogy a cikket megkapta, nagyon köszöni, a következő számban jön. Nem tudtam hová lenni az örömtől. Megjelenek a *Korunk*ban. Igaz ez? Cikkem hiánytalanul meg is jelent. Nem találtam eltérést a megtartott másolat és a közölt szöveg között. Óriási! Azt gondoltam, az utcán mindenki csak engem néz, a *Korunk* nagy munkatársát. Közben újabb levelezőlap érkezett: írjak még! Túl voltam a nehezen, megjött a bátorságom. Megírtam második cikkemet is, és pár hónap után még egyet: *A külföldi tőke Jugoszláviában*. Mondanom sem kell, hány könyvet, folyóiratot, statisztikát, újságot kivonatoltam, míg a cikket összeállítottam. Megnyerte Gaál Gábor tetszését. Írta, le is közli, de az utolsó cikk kapcsán tisztázzunk előbb egy fogalmat: hogy írhatok olyat, hogy „redukált létminimum“, mikor azt, ami minimum, nem lehet redukálni. (A cikkben a jugoszláv munkásság életszínvonaláról volt szó.) Mosolyogtam magamban: hát csak ez a baj? No, majd én megmagyarázom a szerkesztő úrnak, hogy mi a redukált létminimum. „A redukált létminimum az — írtam válaszomban —, amikor a munkás nem a szakszervezetek által kiszámított és megkövetelt minimális összegből él, hanem annál jóval kevesebből. A szakszervezetek például létminimumnak tartják a kéthetenkénti mozit, egy hetilap járatását, az évi két pár cipőt stb. De hol van ettől a jugoszláv munkás!? Neki mozira, újságra, két pár cipőre évente, a cikkben közölt adatok alapján, nincs pénze, a keresete ennél sokkal kisebb! Ellenőrizze adataimat, és meglátja, hogy igazam van. Nagyon kérem tehát szerkesztő uramat, semmiképp se törölje cikkemből ezt a szót, mert tézisem megértéséhez, igazolásához ez kulcspont.“ Gaál Gábor kiváló ember- és életismeretére vall, hogy a „minimális“ szót nemcsak benne hagyta a cikkben, hanem még dőlt betűkkel is szedette.

A magyar nyelvet használó jugoszláviai baloldali olvasóközönség, mely nem kizárólag magyarokból állt (erre jómagam is példa vagyok), jelentős hányada olvasta a *Korunkot*. Ezt cikkeim megjelenése után tapasztaltam leginkább, amikor mindenfelől jöttek a gratulációk. Még a mitrovicai börtönben raboskodó pártaktíva is értesített, hogy a cikkeimet olvassák, és nagyon jóknak tartják. Ott is — mint egyebütt — olvasócsoporthoz tanulóztatták, kommentálták és vitatémának használták a *Korunk* minden számát. Ilyen olvasócsoporthoz alakítottunk a *Korunk* és a *Híd* tanulóztatására a Tisza menti magyar falvakban is, melyeket hamarosan pártaktívákka alakítottunk át. Fogalmat alkothatunk arról, hogy az illegális kommunista párt szempontjából ki milyen világnézeti szinten van, aszerint, hogy a *Korunkot*, a *Hídat* vagy a *Népszavát* olvassa, érti. Ezekből az olvasó aktívák közül jelöltette a párt a szakszervezeti, parasztmozgalmi, szövetkezeti és különböző egyesületi vezetőket, akik utóbb mindig nagyon jól megállták a helyüket. És ebből az aktívából került ki a későbbi népfelszabadító háború jó néhány harcosa is, akik közül egyesek a 41-es Emlékérmeket vagy a Néphősök Becsületrendjét is megkapták. Az, hogy valaki *Korunk*-olvasó, sokat jelentett még később is. Jómagam csak a háború utáni években ismerkedhettem meg személyesen — Magyarországon és Romániában — a régi *Korunk*-munkatársakkal (Méliusz Józseffel, Balogh Edgárral, Veres Péterrel, Gereblyés Lászlóval és másokkal). Elég volt egy szó: KORUNK, hogy „a beszélgetést ott folytassuk, ahol 1940-ben abbahagytuk“, pedig addig sosem találkoztunk! Gaál Gábort — sajnos — nem találtam már meg a *Korunk* szerkesztőségében, amikor körülményeink lehetővé tették volna a személyes ismerkedést. Ő már nem volt az élők sorában, szelleme azonban — úgy érzem — most is itt van közöttünk, és összetartja a kevés túlélőt, azokat, akik túl minden hányódáson, vívódáson, viszontagságon és megpróbáltatáson, hívek maradtak elveikhez, és naponta emlegetik, milyen jó volna, ha Gaál Gábor még ma is irányítaná tollunkat...

Neki köszönhetem, hogy publicistát próbált csinálni belőlem. Nem az ő hibája, hogy csak újságíró lettem. Annak idején azonban *Korunk*-cikkeim révén jutottam be főmunkatársnak a *Hídhöz*, a szabadkai *Népszavához* és *Glas Narodához*, és a párizsi *Szabad Szóban* is írhattam egyet-mást.

A *Korunk* ma is szívügyem. Mindenki elképzelheti örömeimet, mikor az ötvenes években újra láthattam sárgafedelű címlapjával a pesti kirakatokban, végre nyilvánosan és legálisan, amikor izgatottan és kíváncsian újra belelapozhattam és beiktathattam rendszeres olvasmányaim közé.

Maluhev Cvetko

Péter Rózsa rajza

Munka és humánium

A tudományos-műszaki forradalom teljesen átalakítja életformánkat és világképünket. A peremvidékek sem vonhatják ki magukat e nagyméretű, minőségileg újat hozó átalakulás alól: mindennapi életük összeforrott a mélyrétegeket és közvetlen környezetüket egyaránt átrendező forradalommal. Azonban kérdés, hogy a tudományos-műszaki forradalom önmagában képes-e megoldani azokat a társadalmi-gazdasági változásokat, amelyeket a klasszikus marxista társadalomelmélet a *szocialista forradalom* feladatául jelölt meg; ez korunk egyetemes társadalomtudományának egyik legtöbbször vitatott problémája.

A marxista filozófusok közül legutóbb Fukász Görgy vállalkozott összegyűjtött tanulmányainak kiadásával* arra, hogy hozzájáruljon a vitatott kérdések tisztázásához. A kötet három, formailag elkülöníthető, de logikailag és eszmeileg összetartozó részre tagolódik: az első, terjedelmesebb rész a marxizmus munkaelméletével és a munka mai, polgári teoretikusaival foglalkozik; ezt követik a műszaki forradalom és korunk valósága köré csoportosított tanulmányok; majd az ideológiai harcot tárgyaló, általában publicisztikai jellegű írások következnek.

A több mint hatszáz lapos kötetet olvasva betekintést nyerünk a marxista munkaelmélet legfontosabb problémáiba. Lényegében erről a témáról íródtak a kötet összes tanulmányai és publicisztikai írásai — még azok is, amelyek a kultúra új jelenségeit vagy az ideológiai harcot elemzik. Jellemző, hogy a jövőkutatásról szóló okos tanulmány is az alkotó jellegű munka társadalmi érvényesítésének tanulmányozását jelöli meg a kutatás központi feladatául. Ez az emberi önmegvalósításnak, az emberi lényeg maga-megvalósításának legfőbb útja, amelynek szakaszait, perspektíváit kutatni a futurologusok egyik legalapvetőbb kötelessége.

A munka marxi elméletének magva a munka *társadalmi felszabadítása*, amit a műszaki haladás nem tud megoldani társadalmi forradalom nélkül. A munka egyaránt cél és eszköz. A társadalom fenntartásának az eszköze, egyszersmind azonban — az ember önmegvalósulásaként — cél is. A cél és eszköz összhangba kerülése a kizsákmányoláson alapuló termelési viszonyok megszüntetésével érhető el. A polgári ideológusok, a technikát fetisizálva, a társadalmi problémák kulcsaként a műszaki haladást fogadják el. Az ő elméleteikkel vitatkozik a szerző, amikor rámutat, hogy a munka marxi elmélete „a munka felszabadításának célját nem korlátozza a természettel szembeni kiszolgáltatottság felszámolására, hanem ezt összekapcsolja a munka elidegenedettsége, kizsákmányolt volta, elembertelenedett állapot felzámolásával, a társadalom vakon ható erőitől való megszabadulással”.

Fukász felfogásában a munka és a művelődés szorosan összekapcsolódik; ezért

* Fukász György: Munka, technika, kultúra. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1972.

a művelődést szerinte nem szabad azonosítani a szabad időben folytatott tevékenységgel. A művelődés e felfogásban a munka kiegészítőjeként jelenik meg; csak látszat, hogy kizárólag a szabad idő „tartományában” fekszik. Ezért a szocialista fejlődésben a szabad idő nem tekinthető a művelődés kizárólagos keretének. hiszen „a munka önmagában is műveltségi tényező”. Az ismeretek nemcsak a *szak-tudás* értelmében, hanem mint az *általános műveltség* tartalma is meghatározzák az ember munkavégző képességének fejlődését.

A tanulmányokban általában azok a részek a legsikerültebbek, ahol a szerző az új távlatokat nyitó műszaki haladás tényezőivel is számolva a munka emberi és társadalmi jelentőségét elemzi. Vitatkozó okfejtésének dialektikája magával ragad — mégsem kelti olvasójában a kielégítettség érzését. Egészen pontosan szólva: a könyvben hiába keressük a munka *alkotó jellegének* konkrét elemzését, természetű feltárását és elméleti értelmezését a szocialista termelési viszonyok körülményei között. Az általánosságokat tartalmazó megállapításokkal záruló fejtegetések valahogyan „lemállnak” a keményebb anyagból kalapált polémiáról. (Kostas Axelos vagy a munka új teológusai elleni vitairatban például az érvelés sodrásra feltartóztathatatlan, ameddig az ellenfelek logikai okfejtésének ellentmondásairól és céljáról van szó; amint ettől elszakad, már csak általánosságokat tud mondani.)

Mi az oka ennek a „kettősségnek”? Fukász György a marxi munkaelméletről írva több tanulmányban is foglalkozik az *elidegenedéssel* (*A munkamegosztás és az elidegenedés a marxista filozófiában és a mai polgári ideológiában* című tanulmányában e témát külön is tárgyalja). Fukász a marxista filozófiában elterjedt elidegenedés-elmélet gondolatmenetét követi: a marxi elidegenedési eszme nem általában jelenti az elidegenedést, hanem elsősorban a *munka* elidegenülését jelenti — a hegeli tudati elidegenüléssel és a feuerbach-i érzéki elidegenüléssel szemben. Fukász szerint Marx az elidegenülés több rétegét különbözteti meg: a munka terméke elidegenül a munkástól mint a munkafolyamat eredménye, a munka folyamata maga is elidegenül mint kényszerűség, s mindennek következtében az ember a termelésben elidegenül magától az embertől is. A munka elidegenülését a szocialista forradalom szünteti meg; Marx azonban azt is hangsúlyozza, hogy az elidegenedés felszámolásának legfőbb feltételei csak a folyamat gerincét érintik. Ebből adódik Fukász György szerint az elidegenedés jelenlétének különböző megítélése. De idézzük a summázó gondolatot. Épp ez a bonyolultság a magyarázata, mondja Fukász, hogy az elidegenedés értelmezésében gyakoriak a túlzások, amelyek részben a folyamat leegyszerűsített felfogásaként jelentkeznek (ez a szocialista forradalommal azonosnak tekinti az elidegenedés felszámolását), részben az elidegenedettség letagadhatatlan jegyeinek túlbecsüléseként (ez lebecsüli a szocialista forradalom alapvető szerepét az elidegenedés megsemmisítésében).

Mit hiányolok? Ha Fukász megállapítja, hogy sokan tévesen „a szocialista forradalommal identikusnak tekintik az elidegenedés felszámolását”, miért nem vállalkozik az elidegenedés „maradványainak” elemzésére? Miért elégszik meg csupán annak megállapításával, hogy a szocialista fejlődéstől „nem idegen” az elidegenedés, és hogy ezt differenciáltan kell vizsgálni a különböző időszakokban? Ezek a nyitva maradt kérdések okozzák a mondott „kettősséget”. A szerző dialektikus okfejtésével, nagy tájékozottságával diszharmonióban állnak a kérdőjelek; az elemzés valahol elvész, nem jut el a befejezéshez. Márpedig a munka marxista elmélete megköveteli a szocialista társadalmi-gazdasági mechanizmus *teljes elemzését*, a kérdőjelek eltüntetését.

Fukász Györgynek a marxista munkaelméletről írott tanulmányai — az említett fogyatékoságok ellenére is — értékes adalékok a munka marxista filozófiá-

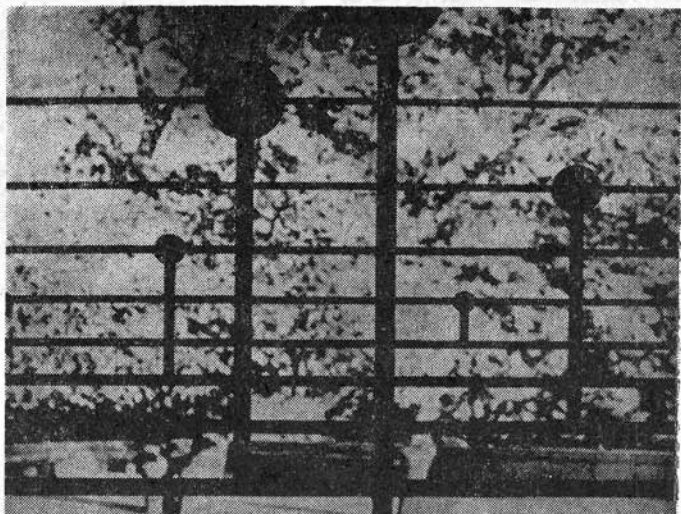
jához. Tudott dolog, hogy a munka nyújtotta megelégedettség létrejöttének feltétele az üzemi és társadalmi demokrácia, melynek körülményei között a munkás nemcsak hasznosnak érzi magát, de örömet is lelheti a munkában. Fukász legértékesebb tanulmányai és vitacikkei azok a marxista filozófia humanizmusának szellemében fogant írások, amelyek e fontos feltétel megteremtését állítják előtérbe; amelyek felhívják a figyelmet arra, hogy a munka csak úgy lehet az önmegvalósítás eszköze és ugyanakkor az emberi tevékenységet ösztönző cél, ha a társadalmi keret, a „közéleti játszótér“ szerves folytatását kínálja a munka által realizált önmegvalósításnak.

Korunk és az ideológiai harc kérdéseiről szóló publicisztikai írásai és tanulmányai közül ki kell emelnünk *Lenin öröksége és az ideológiai harc problémái* című tanulmányt. Ebben az írásában Fukász nemcsak az ideológiai harc időszerű kérdéseivel foglalkozik, hanem kitér a tudományos-műszaki forradalom és a kulturális forradalom dialektikus összetartozása új jelenségének elemzésére is. „Egyrészt a kultúrforradalom bizonyos fokig feltétele a tudományos-technikai forradalom szabad kibontakozásának: a tömegek általános és szakmai műveltségének ugrásszerű fejlődése nélkül a technikai termelőerők fejlesztése és működtetése elképzelhetetlen lenne. Másrészt a tudományos-technikai forradalom radikális változásokat idéz elő a kultúra folyamataiban több vonatkozásban is. Nagyon lényegesen átalakul a tudományos-technikai fejlődés következtében a mindennapi élet kultúrája, vagy ha úgy tetszik, az ember helye a mesterséges környezetben. Továbbá a tudományos-technikai forradalom a kultúra tartalmát is rendkívül erőteljesen befolyásolja, és valósággal átírja a korszerűség jegyében az általános műveltség tartalmát” — állapítja meg Fukász, s rámutat arra, hogy a korszerű műveltség magába ötvözi a technikai és természettudományi ismerteket, és mind a termelőmunkának, mind a közéleti szereplésnek ez az új műveltség az alapja.

A művelődési forradalom új tartalmi és kommunikációs elemeinek tanulmányozása a marxista kultúrelmélet egyik fontos és időszerű feladata. Fukász György olyan összefüggésekre hívja fel a figyelmet, melyeket a kultúra eléggé elterjedt kvantitatív szemlélete elrejt. Még gyakran találkozunk a kultúrforradalom „aufklärerista“, beilleszkedést sürgető megítélésével, amely a felvilágosításra és a viselkedési szokások elsajátítására egyszerűsíti a szocialista kultúra tudatformáló szerepét. Pedig a művelődési forradalomban — mint Fukász is megállapítja — ennél sokkal többről van szó: az ember „alkotó lényegének megvalósításáról“. Ezt kell a kulturális forradalomnak elősegítenie; ezért alkotja szerves részét a szocialista építés folyamatának.

Fábián Ernő

Orest Dubay: Rácsok

TÉKA

MIHAI FÁTU: Un vot decisiv (noiembrie '46). — A *Biblioteca de istorie*-sorozat újabb (huszonegyedik) kötete politikatörténeti tárgyú: a kétség-telenül döntő jelentőségű 1946. novemberi választásokra emlékeztet nyilván a teljesség igénye nélkül, és a nagy harc csupán egyes vonatkozásainak az exponálásával (az úgynevezett történelmi pártok és a szélsőséges reakció törekvéseinek kritikai bemutatása nagy teret foglal el; a mű viszonylag kevesebbet foglalkozik a haladás fő erői mellett felsorakozott bizonyos politikai alakzatok szerepének ismertetésével). A korszerű felismeréseket a helyes szempontok tudatában a közelmúltba is visszavetítő szerző — aki a nagyon fontos irattárak anyagainak ismeretében minősít — az egykori választások értelmét nagyobb összefüggésekben látatja: „Az a tény, hogy az RKP az eljövendő politikai rendszer létrehozását elvszerűen, a parlamentáris demokrácia, a közvéleménynek szavazás útján való konzultálása alapján irányozta elő, bizonyossága annak, hogy a kommunista párt széleskörűen demokratikus államrendet akart.” (*Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.*, 1972.)

KÁNTOR LAJOS: Utazás a gyökerek körül. — Úttörés ez a könyv, az ilyenfajta dicséretes vállalkozások érdemével és problematikusságával. Azok az útikönyvek, amelyeket érdemes volt és érdemes elolvasni, sosem érik be tájak és szokások bemutatásával; nem éri be Kántor sem, előzményeket és összefüggéseket keres; az egyszerűség kedvéért gyökereknek nevezi őket, bár nevezhetné rokonságoknak is, értékek, szemléletek, magatartások rokonságának művészetben, irodalomban, népek és alkotók emberségében. Könyve ér-

Megjegyzések az esztétikai szótárhoz

Huszonhat szerzője kísérletnek minősíti az augusztusban megjelent első romániai esztétikai szótárt.* A vállalkozás célja: 800 címszóba sűrítetten bemutatni mindazt, ami esztétikailag valóban jelentős nemzeti és nemzetközi érték. Sajnos, az előszóban említett szempontok nem érvényesültek maradéktalanul. A kötet munkatársai *nem* mondtak le mindarról, aminek nem volt hazai vagy egyetemes fontossága, viszont említésre méltó adatokról és személyiségekről feledkeztek meg, vagy helyszüke miatt kihagyták őket. Előljáróban néhány román értéket említenék meg: a világhíres falfestmények, a Brincoveanu-stílus, a fa- és az üvegikonok, Enescu — kimaradtak...

Hogyan lehetne egy esetleges új kiadásban a nyomasztó helyszükén segíteni? Talán alkalmazni kellene a szótáraknál jól bevált rövidítéseket. Például az idézett — esetenként 6-10 sort elfoglaló — könyvcímeket szedhetnék az egyes cikkek végén apró betűvel. A zenével annyira szűk keretek közt foglalkozik a könyv, hogy a legszerencsésebb megoldás az anyag leválasztása és önálló, kellő terjedelmű zeneesztétikai szótár kiadása lenne. Néhány felületesen megírt, csak közhelyeket meg téves adatokat tartalmazó címszó elhagyását, azaz átírását ajánlom (például Fajansz, Fazekasság, Porcelán). Az üvegművészetről szakmailag kifogástalan cikkben emlékezik meg a könyv egyik munkatársa, viszont a bronzművészetről, ötvösségről, elefántcsontfaragásról nem találunk ismertetést. Kárpitról szó van — szőnyegről, batikról, dizlettervezésről nincsen.

Franz Hemsterhuisnak — aki az 1970-es, több mint 70 000 címszót tárgyaló Larousse-ban nem szerepel — 34 sornyi szöveg jutott, egész Ázsiának alig valamivel több! A 26 szerző mindössze a ZEN esztétikát és az UKIYOYE festőiskolát tartotta említésre méltónak Ázsia művészetének múltjából és jelenéből. Sajnos, az ukiyoye iskola jelentőségét a múlt századi Európa túlbecsülte. A szóban forgó eklektikus Hokusai nagyságát a hagyományörző japán kritika nem ismeri el; Hiroshige Hokusait utánozta, Utamaro pedig mesterét, Sekiyent.

Kisázsiaira vonatkozólag annyit tudhatunk meg, hogy ott valamikor, valahol, valaki, valamilyen színes üvegdarabkát lelt; Arábiáról, hogy művészetére az arabeszk jellemző; Egyiptomról, Amerika prekolumbiánus koráról, az afrikai joruba törzsek művészetéről és a benin alkotásokról semmi mondanivalójuk sincs a szerkesztőknek. A kiadványt tanulmányozni és idézni fogják, viták esetén munkatársainak tekintélyére, az Általános Esztétikai Szótárra fognak hivatkozni, amelyből Öreg-ázsia kimaradt. A keleti esztéták bölcselete vajon nem érdekel senkit? Kelet irodalmánál, építészeté-

* Dictionar de estetică generală. Editura politică. București, 1972.

nél, zenéjénél, képző- és iparművészeténél Mynheer Franz többel járult hozzá a világ műveltségéhez?

A Gilgames eposz, a mondabeli sumér király története „...a mai napig termékenyíti a világirodalmat; gondolatai áthatják a Bibliát, az antik és a keleti irodalmat, és Goethe Faustjában is megtalálhatók... Homérosz Iliásza és Odüsszeája hihetőleg kisázsiai talajon keletkezett” — írja Brentjes.

Az 5000 éves indus műveltség ma jobban érdekli a világot, mint valaha. A védikus irodalom, az Upanisadok, a Mahábhárita és a Rámájana eposzok, a különböző jóga-rendszerekről szóló írások újabb és újabb kiadásokat érnek meg a könyvvilágpiacán. A szótár lapjain találkozunk ugyan az Ennek a mindenséggel való egyesülése gondolatával, anélkül azonban, hogy utalás történne az Upanisadokra, melyeknek a fenti gondolat főtétele.

A Nyugat mesevilága jórészt a Kelet mesekincséből keletkezett. Goethe és Schiller — és még hányan? — az indiai és a perzsa költészet igézete alatt állottak. A szasszanida, a perzsa, a bizánci, a kopt és késő-antik elemeket magábaolvastató iszlám műveltség jellegzetes alkotásai: a miniatűr-festészet, a művészi írás, a majolika és fajansz edények, szőnyegkészítés, selyemszövés egész Európában elterjedtek. Maga a kereszténység is keleti eredetű vallás. Tárgyilagos szerkesztésre vall, hogy Aquinói Szent Tamásról olvashatunk a könyvben, de vajon az esztétikai-bölcseleti elvei és jelrendszere miatt is érdekes buddhizmusról miért nem emlékezik meg az esztétikai szótár?

Azsia és Egyiptom művészettörténete fontossági és időbeli sorrendben megelőzi a Hellaszét és a Rómaét. A görög műveltség nem készen pattant ki Zeusz fejéből. Első, „szubmükénei” korát a kisázsiai elemeket őrző minoszi sajátosságok jellemzik. Ezt követi az „orientalizáló” stílus. A hatodik, „hellenisztikusnak” nevezett szakaszban keleti és klaszszikus elemek ötvöződtek. A görög ábécé a föniciaiból származik, Herkules Gilgames erejét és orozslánját örökölte; Izisz—Kübelé—Magna Mater—Vénusz az előázsiai Istár leszármazottja. A görög palmetta csak utóda a mezopotámiaiinak. A görög kariatida előképe a hettita oszlopszerű alak. Egyébként a hettita művészet hatása a mükénei, az etruszk és a görög művészetre bizonyított tény. A harmóniáról, zenéről és ritmusról értekező Püthagorasz huszonkét évig tanult Egyiptomban, megfordult Kisáziában is; Thalész, a hét görög bölcs egyike Föniciaiból hozta tudása jó részét; Platón is járt Egyiptomban. „Hérakleitosznak, az ókor nagy dialektikusának ismernie kellett a zurvan (hurrita) bölcséletet, amely általa Hegel gondolataira is hatott, és az ő közvetítésével a leninizmusig jutott” (Brentjes).

A római művészet a részben mindvégig megőrzött keleti gyökerű görög és az ugyancsak keleti jellegű — elsősorban föniciai örökségű — etruszk művészetből fakadt, bizánci elemekkel gazdagodott, és a római hódítások révén Galliáig, Hispániáig, Albionig terjedt el.

A népvándorlás hullámai ázsiai szellemiséget megformakincset hoztak, és a beözönlő népek legsa-

TÉKA

telmezésének másik lehetősége: Kántor Lajos ezúttal nem rigurózus irodalomtörténészként, kritikusként nyilatkozik meg, hanem új oldaláról közelíti meg legalább annyira saját szubjektivitását, mint az objektív világot: önön képzetársításainak széleslyes üirendjét követi. (Dacia, 1972.)

AISZKHÜLOSZ: Perzsák. Herten Téba ellen. — A két antik tragédiához fűzött utószavában Tamás Gáspár Miklós arra hívja fel a figyelmünket, hogy „mennyre mások vagyunk, mint a görögök”, ami talán nem egészen biztos, annál meggyőzőbb az ebből levont konklúzió: „nemcsak az lehetséges, amit mi cselekszünk.” Ha valóban alapvetően mások lennénk, akkor ezek a halhatatlan alkotások hihetetlen idők bizzarr tanúságai lennének csupán, nem pedig érvényes példái a mai cselekvésmodelektől eltérő, de lehetséges erkölcsi normáknak. Mai színpadon, a mai embernek Aiszkhülosz szükségképpen mást mond, mint amit kortársaival közölt. De erre a másra — a művészi élményen túl is — szükségünk van, hogy a különbözést ne tévesztjük össze az elutasítással. (Kriterion, 1972.)

ENYEDI SÁNDOR: Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei. — Hézagpótló s egyben úttörő munka. A XVI. század elejétől a XVIII. század második feléig terjedő időszak színház-történeti „eseményeit” is a legpontosabb adatokkal támasztja alá. A szerző könyvének központi részét a színház hőskorának szenteli: a kolozsvári első állandó magyar nyelvű társulat megalakulásától (1792) a Farkas utcai kőszínház felépítéséig (1821). Minden eddigi kutatónál pontosabban tárja fel a társulat belső viszonyait, nehézségeit és eredményeit; mindezt a színház társadalmi

TÉKA

funkciója szemszögéből (ezért vizsgálja Wesselényi Miklós szerepét is). Elsőként tesz kísérletet arra, hogy feltérképezze az erdélyi városok színjátásának múltját. A kötet utolsó, különösen értékes részét az eddigi legteljesebb — de még további kutatásokra ösztönző — játékrend alkotja. (*Kriterion*, 1972.)

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR:
Buddha élete és tanításai. — Százharminc évnek kellett eltelnie halála óta, hogy a Kőrösi Csoma Sándorról szóló sok könyv után *tőle* is legalább egy kis könyv jelenjék meg anyanyelvén. A lefordíthatatlan tibeti—angol szótár és tibeti nyelvtan helyett két kis tanulmány látott most napvilágot Buddha életéről és tanításairól, afféle melléktermék, de 1836-ban úttörő jelentőségű volt a tibeti buddhizmus megismerése terén. Jellemző, hogy Calcuttában 1957-ben érdemesnek tartották újra kiadni — W. W. Hunter *A zarándok tudós* című tanulmányával együtt —, s ezt a kiadást fordította angolból magyarra, előszavazta és jegyzetelte Bodor András. Csalóka könyv, nem a nagy felfedezőt, hanem a szorgalmas fordító-másolót mutatja be, aki kivonatokat készített szent könyvekből, amelyeket eredetiben rajta kívül európai akkor még nem olvashatott. S mégis szívszorongató, ha arra gondolunk, hogy ezt végezte el kitűzött célja helyett. Vigasztalásként idézzük a Csoma nyomában járó angol statisztikus és nyelvész értékelését: „Dicsősege abban áll, hogy egy álomkép után indult, de egy valóságos feladatot oldott meg” — lerakta a modern tibetológia alapjait. (*Kriterion*, 1972.)

VITÁLYOS LÁSZLÓ—OROSZ LÁSZLÓ: **Ady-bibliográfia 1896—1970.** — Az *Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom* alcímet vi-

játosabb díszítményét: az állatalakos ábrázolási módot. Ezek a ragadozók, szárnyas csodálények később mint „a román kor jellegzetességei” valósággal ellettek az európai ékítményeket.

A bizánci stílus tárgyalásakor az ókeresztény, a görög-római és a hellenisztikus hatásokon kívül meg szokás emlékezni Szíriáról is, ugyanis ezen az úton mezopotámiai, föníciai és egyiptomi sajátosságok öröklődtek. Románia építészét jelentős mértékben befolyásolta a bizánci példa.

A román stílus a keleti, bizánci és népvándorláskori művészet ötvözetéből fejlődött. A szótár gótikáról írott soraiban arról értesülünk, hogy a „köcsipkének” nevezett szobrászati elemek a szóban forgó stílusig ismeretlenek voltak. (Hol? Mert Keleten nagyon is ismerték őket!) Továbbá: „Această dantelare a pietrei a născut apoi prin contagiune profuziunea de baso-și alto-reliefuri...” Úgy értsük, hogy domborművek sem léteztek e „járvány” előtt? Helyszűke vagy egyéb okok miatt kimaradt, hogy a csúcsíves szerkezetek legrégibb alkalmazása Perzsiában a szasszanida épületeken fordul elő, hogy az arab építészetben a csúcsív már a IX. században elterjedt.

Kelet a késő középkorig a műveltség központja volt, Európa azután sem tudta magát tőle függetleníteni. „Nagyázsia szelleme ma is kísért a parasztságnál fennmaradt pogány szokásokban” (Felvinci Takács Zoltán). Természetesen a népművészetekben is őskeleti hagyaték rejlik. A XIII. században kontinensünknek még mindig az ősi „selyem-út” a legfontosabb kereskedelmi vonala, az, amelyen szüntelenül árad Európába Kelet mintakincse. A nyugati takácsok művészete még a XVI. században sem egészen önálló: előszeretettel másolják a híres közel-keleti, brüsszai bársony díszítményeit. Hogy Európára mennyire hatott a Kelet, bizonyítják egyéb emberek mellett a heraldikában gyakran szereplő oroszlánok és egyéb ázsiai jelképek: sárkány, nap, hold, griffmadár, kétfejű sas stb.

Bosszantó sajtóhibának véljük, hogy a reneszánsz a könyv szerint már a XIV. században kezdődik, a XV. század helyett. Helyszűke vagy egyéb okok miatt kimaradt, hogy a folyamatot szellemileg a keleti örökséget átmentő görög-római műveltség feltámadása készítette elő; hogy a klasszikus ókori szerzőket arab forrásból ismerte meg Európa.

Freskó címszó nem szerepel. *Mozaik* igen, de az eredetére vonatkozóan elmaradt az utalás Mezopotámiaira, Egyiptomra és Gordionra. Kína még abban az esetben sem hiányozhatna a kötetből, hogyha címét esztétikai *kisszótár*ra változtatnánk. Kína földjén a festészet gyakorlása egykor hozzátartozott az általános műveltséghez; a festők gyakran prózaírók és költők voltak egyszemélyben. A kínaiak vezették be a tusfestést, melyet részben ugyanolyan esztétikai elvek alapján műveltek, mint amilyenek a ma élő amerikai Pollocknak (nem pedig Pollok!), a tasizmus vezéregyéniségének és a kaligrafikus festészet mesterének műveiben nyilat-

koznak meg. Kínában az V. században élt Hsie Ho, a nagy esztéta, aki hat kánonban foglalta össze a festészet fő törvényeit. Nem kapott címszót sem ő, sem Konfucius, sem Lao Ce, akiknek a szépre vonatkozó meghatározásai talán mégiscsak érdekebbek, mint Konrad Fiedler vagy Schleiermacher tanulmányai. Fiedlerről tudomást sem vesz például a Larousse, Schleiermachernek csak életrajzi adatait, valamint a *Discours sur la religion*-jének címét közli.

A következő fogalmak: ok-okozat, tudat, végtelen, szubjektív-objektív, érzékelés, dualizmus, szimbólum, kozmikus világfelfogás, empátia, többértelműség, harmónia, illúzió, mítosz — de még az expreszszionizmus és impresszionizmus, sőt, a nonfiguratív képzőművészet előzménye is jórészt Ázsiában keresendő. No meg az orosz hagymakupoláké, és a könyvnyomtatásé is...

Senki sem kívánhatja természetesen az Ázsiát ért nyugati hatások elhallgatását. Bár talánának módot a szerzők arra, hogy minél meggyőzőbben bizonyítsák: *a mai gondolkodásmódunk, műveltségünk, eszményeink és ízlésünk kialakítása elhagyhatatlan kölcsönhatások eredménye!*

A kötet erőssége a modern esztétikai bölcsélet ismertetése, az ebbe a körbe tartozó cikkek zsugorításáról szó sem lehet, inkább kiegészítésüket venné szívesen az olvasó. Fokozná a kötet használhatóságát, ha művelődési-művészettörténeti időrendi táblázatot is találnánk a végén. A szótár közölhetné a legújabb, kiváló építészeti és képzőművészeti alkotások és az utóbbi időben feltárt, kevésbé ismert régészeti leletek képét.

A tárgyalt észrevételek — és a fel sem sorolt, helytelenül irt idegen szavak — ellenére elismerés illeti a *Dictionar de estetica generală* útjára bocsátó Politikai Könyvkiadót és a mű munkatársait. A szerzők hangvétele egységes, higgadt, tárgyilagos; a korszerű irányelveknek megfelelően elismerik az olvasó jogát az önálló véleményalkotáshoz, és elfogult szélsőségektől mentes előadásban közlik mondanivalójukat.

Kabay Lisette

Bevezetés a gráfelméletbe

Sikerült, hasznos könyvet* akarok bemutatni. Szerzője a matematika gazdasági alkalmazásaiban szakember. Műve prezentálásának egyetlen nehézsége, hogy nálunk a *gráf* fogalma nem közsímt. Szerencsére azonban ez könnyen leküzdhető nehézség: a könyv első fejezetének átlapozása már bárkit meggyőz arról, hogy ő maga számos esetben találkozott gráfokkal. Hiszen a gráf nem más, mint pontokból és a pontokat összekötő vonalakból — ún. *élekből* (melyek lehetnek irányítottak is) — álló alakzat, szerkezeti ábra. Ilyet használ a fizi-

TÉKA

selő, 4764 bibliográfiai cikkelyt tartalmazó (430 lap terjedelmű) vaskos kiadvány, amely egy 1958-ban elkezdett nagyszabású vállalkozás eredményeinek mintegy felét bocsátja az irodalomtörténet munkásainak rendelkezésére — több évtizedes várakozást elégít ki. Összeállítói az Ady-kutatás elsődleges igényeit tartották szem előtt, amikor úgy döntöttek, hogy másfél évtizedes munkájuk közlését ne az Ady-művek (nem kevésbé terjedelmes) bibliográfiájával kezdjék. A hármas tagolású összeállítás első része csak az önálló kötetekben megjelent Ady-művek felsorolását tartalmazza, míg a kiadvány legjelentősebb fejezete (245 lapon, 3336 cím) az Ady életére és munkásságára vonatkozó irodalom bibliográfiája — három alfejezeten (*Monográfiák, gyűjteményes művek; Tanulmányok, cikkek; Életrajzi irodalom*) belüli időrendi csoportosításban. A harmadik rész (*Függelék*) négy témaköre: *Ady Endre művei idegen nyelven, hatása külföldön; Ady-kultusz; Az Adyról készült képzőművészeti alkotások, fényképek irodalma; A megzenésített Ady-versek irodalma*. A bibliográfia használhatóságát nagyban növeli a félszáz lap terjedelmű analitikus névmutató. A rotaprint-eljárással, házi sokszorosításban előállított kötet 800 példányban jelent meg, s 24 hasonmás egészíti ki. (*A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1972.*)

THURY ZOLTÁN: A második asszony. — Centenárium emlékező — Kriterion gondozásában megjelent elbeszélés-kötet. Egységes hangulata alapján regény is lehetne: a novellákat a szemlélet és a téma azonossága szorosan egymáshoz fűzi. Állandó szereplő maga a kor: finomkezdű, ékes hangon prédikáló urak és vadtekintetű szegények kora, a

* Cseke Vilmos: A gráfelmélet és gyakorlati alkalmazásai. Tudományos Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

TÉKA

nyájaskodó brutalitással még megfér a szitkozódó nyomor, a századvég alvást tettető lehunyt pillái mögül leselkedő forradalmiság. És végül a kisember fájdalma és megaláztatottsága, a Rota úré, akit akkor csal meg és hagy magára a második asszony, amikor két szűk esztendő után átlépni készült a boldogság küszöbét. (*Kriterion*, 1972.)

IRÁNYI JENŐ: Küzdelem a reuma ellen. — Közismert tény, hogy napjainkban világszerte hatalmas összegeket áldoznak a rettegett rák kutatására és gyógyítására, de az már kevésbé köztudott, hogy „az emberiséget a legtöbb fájdalomtól az fogja megszabadítani, aki meg tudja majd gyógyítani a reumát”, hiszen — a szerző gyűjtötte adatok szerint — ezer dolgozó közül harminchárom válik munkaképtelenné miatta, miközben a rák miatt csupán kettő. Irányi remek kis könyve felvilágosít arról, amit a reumás megbetegedés szempontjából tudnunk kell testünk felépítéséről, működéséről; megismeret azokkal a körülményekkel, amelyek elősegítik a megbetegedést; leírja a leghatékonyabb gyógymódokat a fájdalom csillapítására, az elnyomorodás megelőzésére. Mivel kórokozója még ismeretlen, s így védőoltás sincsen ellene, a reumás megbetegedésre fokozottan érvényes az arany szabály, hogy utólagos gyógyításánál többet ér a megelőzése — amihez ez a kis könyv is támogatást nyújt. (*Medicina*, 1972.)

Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda. — A Kolozsvárt is ismert néprajztudós 60. születésnapja alkalmából kiadott emlékkönyvben lengyel, dán, orosz, angol, osztrák, horvát, olasz, svéd, szlovén, német, portugál, észt, cseh, amerikai, japán és bolgár népkutatók,

kus, mikor egy elektromos hálózat vázlatos kapcsolási rajzát adja meg, vagy a vegyész, mikor egy molekula szerkezeti képletét szemlélteti. De gráf a vasúti hálózatot bemutató szerkezeti ábra is a menetrendekben, és gráfot készít az is, aki egy családfát rajzol fel. A pontok minden esetben bizonyos objektumokat (például atomokat, helységeket, személyeket) jelölnek, a pontok közötti élek pedig két objektum közötti kapcsolatok (például vegyértékkapcsolatok, vonatkapcsolatok, rokonsági kapcsolatok) létezését fejezik ki.

Gyakorlati, elsősorban gazdasági jellegű problémákból kiindulva, ugyancsak az első fejezetben jut el a szerző néhány fontos gráfelméleti feladat megfogalmazásához. Például: egy gráf két adott pontja között melyik a legrövidebb vagy leghosszabb út (itt jegyezzük meg, hogy úton a gráf bizonyos egymáshoz illeszkedő eleinek egymásutánját, sorozatát értjük), vagy: meghatározandó a gráfban az a legrövidebb irányított út, amely a gráf minden pontját egyszer érinti. Hasonló problémákkal lépten-nyomon magunk is találkozunk, sőt ha szükséges, egyszerűbb esetekben empirikus módon meg is oldunk ilyen feladatokat. Talán elég meggyőző, ha arra hivatkozom, hogy az utóbbi probléma merül fel például egy kiállítási csarnok olyan megtervezésében, hogy a bejárando út biztosan elvezesse a látogatót a kiállítás minden részébe, anélkül hogy ugyanazt a részleget kétszer is érintené.

Mi tehát a matematikus feladata? Az, hogy — elvonatkoztatva a feladatok konkrét jellegétől — megadja a gráffal kapcsolatos legfontosabb fogalmakat, vizsgálja ezek tulajdonságait; adjon számítási eljárásokat az absztrakt módon, tehát általánosan megfogalmazott problémák megoldására; s ily módon teremtsen meg egy olyan elvont apparátust, amely alkalmas a gyakorlati feladatok megoldására. Ezt a természetes gondolatmenetet tükrözi a könyv második és harmadik fejezetének szerkezeti felépítése, ami pontosan kitűnik a két fejezet fontosabb alcímeiből is: alapfogalmak, a gráfok tulajdonságai, számítási eljárások a gráfokban, sajátos feladatok (II. fejezet); alkalmazások optimális utak meghatározására, alkalmazások leggazdaságosabb fáváz meghatározására, hozzárendelési feladatok változatai, alkalmazások folyam-feladatokra és vegyes alkalmazások (III. fejezet). Megjegyzem, hogy egy gráfot végesnek nevezünk, ha véges számú pontot tartalmaz; ellenkező esetben a gráf végtelen. A könyv csak véges gráfokkal foglalkozik.

A szerző kiváló didaktikai érzékkel jut el a gráfelmélet elemi, de központi problémáinak megfogalmazásához, amelyek megoldásának nyomon követése a matematikai szigor betartása mellett sem jelent külön nehézséget az olvasó számára. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a könyv tanulmányozása nem igényel jelentős elmélyülést.

*

A tárgyalt feladatok jellege alapján a könyv elsősorban gazdasági szakembereknek ad közvetlen segítséget a gyakorlati alkalmazások szempontjából.

A problémák megfogalmazása azonban annyira közérthető, hogy mérnökök, szociológusok, kibernetikusok, orvosok is könnyen észrevehetik saját szakterületükön azokat a feladatokat, amelyek a könyv gazdasági jellegű feladataival gráfelméleti szempontból azonosak — a megoldást pedig absztrakt matematikai apparátus adja. Gyakorlati hasznosság szempontjából tehát a könyv széles körű érdeklődésre számíthat.

Noha kimondottan matematikai szempontból nézve a munka jellege *bevezetés a gráfelméletbe*, minden bizonnyal jó fogadtatásra talál a matematikai szakképesítéssel rendelkezők taborában is. Ennek oka a könyv már említett érdemei mellett az, hogy nálunk a gráfelmélet oktatásának még nincs hagyománya, a gráfelméleti alapismeretek még nem váltak közkincsé. Cseke Vilmos könyve ebből a szempontból is hézgapótló.

A gráfelméletnek sok alkalmazása ismert a matematikai diszciplínák különböző ágaiban (a determinánsok elméletében, a csoportelméletben, a geometriában, a játékelméletben stb.). A könyv igényes címe alapján arra gondoltam, hogy ezekre is találók utalásokat benne. Miután megértettem a szerző célját, ezek hiányát nem írom a könyv rovására. Nemi hiányérzetem azonban ennek ellenére is maradt: úgy vélem, helyes lett volna — bár egy lapalji jegyzet keretében — megadni a gráf fogalmának a *mértani szemlélettől független* definícióját is. Azt tudniillik, hogy a gráf egy R (binális) relációval ellátott A halmaz, pontosabban az (A, R) halmaz—reláció-párt jelent. Ha az A elemeit pontokkal ábrázoljuk, és két pontot akkor, és csakis akkor kapcsolunk össze egy vonallal, úgynevezett éllel, ha az A -nak általuk reprezentált két eleme az R relációban van, akkor eljutunk a gráfnak már említett geometriai megfogalmazású meghatározásához. Az igaz, hogy maga a gráf elnevezés és a gráfelmélet legtöbb fogalmának neve a mértani szemlélethez kapcsolódik — a gráf fogalmának lényegét mégis absztrakt formában fejezhetjük ki legjobban. Ennek rövid kifejtésével a szerző lényegesen megkönnyítette volna azt, hogy a gráfelméletet nem ismerő, de matematikai szakképesítéssel rendelkező olvasó meglévő ismereteit kiegészítse a könyvből nyertekkel. Ez pedig elvileg is, az új információk rendezése és rögzítése szempontjából is fontos. Erre az olvasórétegre gondolva, kíváncsian lett volna egy-két olyan művet feltüntetni az irodalmi jegyzékben, amely az elmélyülést igénylő olvasót is kielégítené. Gondolok itt elsősorban König Dénes *A véges és végtelen gráfok elmélete* című monográfiájára, amely 1936-ban német nyelven, 1950-ben angol nyelven jelent meg, valamint Claude Berge *Gráfelmélet és alkalmazásai* című, 1958-ban, majd 1967-ben is megjelent művére. Igaz, hogy König könyve nehezebben érhető el, Berge könyvére ez viszont nem áll, hiszen a Technikai Kiadó 1969-ben román nyelvű fordítását itt is kiadta.

Mint minden elmélet, a gráfok tana szintén sok forrásból táplálkozott. Az elektromosságtan (G. Kirchhoff, 1847), a vegytan (A. Cayley, 1874; J. J.

folkloristák, művészettörténészek vonulnak fel magyar kollegáik társaságában, hogy szakmájuk mai kérdéseit megvilágítsák. A természet és ember ősi kapcsolatáról szóló háromnyelvű (angol, német, francia) kiadvány az egész világra kiterjedő összehasonlítási lehetőségekre hívja fel figyelmünket, s nem hiányzik a gazdag bibliográfiából a román szaktudósok idézése sem. A két szerkesztő, Szabadfalvi József és Újvári Zoltán bevezetőben ismerteti az ünnepelt Gunda Béla életrajzát temesvári szülőhelyétől a debreceni egyetemen ma elfoglalt munkahelyéig, megemlítve román és szláv kutatásait, amerikai tanulmányait (az indián rezervációkról) és szakirodalmi munkásságának nemzetközi sikerét. A szépen illusztrált Gunda-életrajz a *Műveltség és hagyomány* című sorozat XIII—XIV. száma. (Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1971—1972.)

DOMBY IMRE: Kalotaszegi népi táncok. — „Új kultúra csak a mai igényeknek megfelelő keretben és formában megjelenített néphagyományból, népművészetből alakulhat” — hirdeti a szerző, akit mint magántáncost és balett-mestert az Állami Magyar Operából, mint tanárt a kolozsvári koreográfiai líceumból ismerünk. A különleges gondattal kiállított kötet a kapus, gyűrűs, csoszogós-kislegényes, nagylegényes és csárdás eredeti mozdulatait a Vasilescu—Sever-féle táncírási módszer alapján rögzíti. A kalotaszegi táncszvit grafikai leírását Márkos Albert zongoraletétben adott zenei feldolgozásai egészítik ki. Az egyezményes alapjelek, az elmozdulások irányát és a test tájékozódását pontosan közlő utasítások, a törzs és fej különböző felületeinek szemléltetése a mimika legaprólékosabb előírásáig — ez a műgond lehetővé teszi

bárhol a romániai magyar táncművelés e sajátos változatainak alkalmazását. A címlapot és színes táblákon megadott pompás népviseleti jelmezeket Alexandru Cristea tervezte, a technikai rajzokat Jankó Jolán készítette. (*Kolozs megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága, 1972.*)

Kézdivásárhely. — Sylvester Lajos és Incze László szerkesztésében jelent meg a valamikori Torjavásárt, mai nevén Kézdivásárhelyt ismertető album. A helytörténet eddigi eredményeit Orbán Balázs, Bakk Endre, Vámosi Géza munkáiból vett részletek szemléltetik, a helyiipar fejlődését a céhek és céhhagyományok emlékeitől a mai szocialista ipari fellendülést jelző kőszáruipar és keményítőgyár bemutatásáig Incze László népszerű tanulmánya ismerteti. A bő fényképanyag a Báthoriak, Bethlen Gábor, a Rákócziak és Apafi Mihály leveleitől-rendeleteitől s Vasile Lupu moldvai uralkodó adományszövegeiről a helyi múzeum gazdag céhiipari anyagán át a mai üzemek panorámáig kíséri a kis székhely város gazdaságtörténetét. Gábor Áron 1971-ben leleplezett s itt jelképpé emelt szobrához méltó az irodalmi válogatás: Magyar Lajos, Kányádi Sándor és Holló Ernő egy-egy verse az ágyúöntő szabadsághősről. A „vásárfiaként” ajánlott tetszetős kötetet az új sepsiszentgyörgyi nyomda állította elő. (*Kolozs megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága, 1972.*)

JANCSÓ ELEMÉR: Irodalomtörténet és időszűrő. — Egy évvel jeles irodalomtörténetünk halála után reprezentatív összeállításban közzétehetjük negyvenkét alkotó esztendő tanulmány-termését s az ugyancsak eltávozott Réthy Andor bibliográfiái vázlatát

Sylvester, 1878), a formális logika (P. Hertz, 1922), a görbék elmélete (K. Menger, 1927) bizonyos problémái mind a gráfokra vonatkozó vizsgálatok kiindulópontjainak tekinthetők. De egyik fő forrása kétségtelenül a matematikusok „játékos kedvében” keresendő, abban a képességükben, hogy köznapi, apró problémákban megtalálják, azokból kihámozzák a komoly magvat. Az első olyan tanulmány, amely kifejezetten gráfelméleti jellegű (L. Euler, 1736), a „szórakoztató matematika” tárgykörébe tartozik. Königsberg egy folyó két partjára és két szigetére épült, s a városrészek közötti közlekedést bizonyos módon elhelyezett hét híd biztosította. Euler arra a kérdésre adott választ a város lakóinak, hogy bejárható-e a hidak úgy, hogy minden hídon csak egyszer keljenek át. Ez egy olyan gráfra vonatkozó egyszerű feladat, amelynek négy pontja van (ezek reprezentálják a két partot és a szigeteket), élei pedig a pontok között, a hidakon átvezető utak.

A „szórakoztató matematika” problémái már E. Lucas és W. Ahrens munkáiban (1882–1894, illetve 1901) komoly tudományos igényességgel jelentkeznek, melyekben a gráfelmélet alapvonalai is kezdnek körvonalazódni. Ezeknek az előzményeknek a hatására kristályosodott ki König Dénes budapesti matematikus több évtizedes munkásságában a matematika szilárdan megalapozott új ága: az, amelyet ma gráfelmélet néven ismerünk. A tárgykör már 1911 óta szerepelt König előadásaiban. *Gráfelmélet* címen első ízben 1927-ben hirdetett előadást, s 1936-ban jelent meg említett műve. Ez 1958-ig — C. Berge könyvének megjelenéséig — a matematikai irodalom egyetlen gráfelméleti monográfiája. Megalapozottsága és mélysége miatt ma is nélkülözhetetlen segédeszköz minden gráfelméleti szakember számára. A háborús évek után vált világhírossá, hogy ez az elmélet kiválóan alkalmas sok határterületen — elsősorban a gazdasági problémáknál — felmerülő feladatok megoldására, és ez a felismerés vezetett a gráfelmélet igazi értékeléséhez, és szolgált kiindulópontul további fejlesztéséhez. Az alapvető már nem érte meg elméletének diadalát: 1944 végén, hatvanéves korában, az üldözések elől a halálba menekült.

A terjedelmi korlátokkal küzdő szerzőknek általában nehéz történeti áttekintést nyújtaniuk, hisz ez az esetek többségében sok olyan diszciplínára, fogalomra, elméletre való hivatkozást igényel, amelyek a szélesebb olvasókör számára nem ismertek. A gráfelmélet azonban aránylag szűk diszciplína, amely e tekintetben kivétel. Úgy vélem, helyes lett volna, ha a szerző kihasználja ezt a lehetőséget, s ezzel könyvét még vonzóbbá teszi. Ugyanakkor megjegyzem, hogy a közölt vázlatos történeti áttekintés arról is meggyőző, mennyire aktuális a szerzőnek az az igénye, hogy a gyakorlati alkalmazások terén elsősorban a gazdasági jellegűekkel foglalkozzék.

*

Egy könyv értékét elsősorban tartalma dönti el. Ebből a szempontból a könyv határozottan jó, s

ez a megállapítás a szerzót dicséri. De a tartalom mellett a külső köntös is fontos. Ez elsősorban a kolozsvári nyomdát dicséri, amely gondos, szép technikai munkát végzett. A kompozíciójában és színösszeállításában egyaránt izléses borítólapon Cseke Tamás munkája. Mindezt pedig a Tudományos Könyvkiadó tette lehetővé, amely a természettudományok területén már több értékes magyar nyelvű kiadvánnyal szerzett örömet mindnyájunknak. Cseke Vilmos könyvével a matematika is szóhoz jutott a Tudományos Könyvkiadó arra irányuló törekvéseiben, hogy a magyar olvasók anyanyelvükön ismerkedhessenek meg a tudományok újabb ágival. A jó kezdés jó folytatását várjuk.

Maurer Gyula

Természettudományi múzeumaink

„Enyed. Természettudományi Múzeum. 1796-ban alapították, az ország legrégebbi múzeuma, a múltban a volt Bethlen-kollégiumhoz tartozott. 1951-ben szervezték újjá. Gazdag ásványtani, őslénytani, tojás- és növénygyűjteménye, rovar- és lepkekollekciója több mint 30 000 darabból áll, egyesek igen ritkák” — olvasom Marin Mihalache munkájában.* Az ország szám szerint is gyorsan gyarapodó, „belsőleg” is rohamosan fejlődő múzeumait a gyakorlati tájékoztatás igényével elsőként áttekintő, hézagpótló kötet régi szakmai gondjainkhoz nyújt számszerű támpontokat.

A múzeumi mozgalom nálunk és szerte a világon erős gyökerekkel kapaszkodik a természettudományos értékek megőrzésének hagyományába. Vajon a múzeumfejlesztés mai gondjai között ezekhez a hagyományokhoz és világunkban kiérdemelt súlyához mértén szerepelnek-e múzeumainkban a természettudományok?

A múltba tekintve, a természetrajzi gyűjtemények megjelenése a rendszeres növény- és állatgyűjtéssel, a kőzetek és ásványok megismerésével, a hazai föld tudományos felfedezésével függ össze. A XVIII. században, valamint a XIX. század elején ez a munka még csak elvétve áll kapcsolatban tudatos múzeumi törekvésekkel; a gyűjtemények java része a gyűjtő halála után került — ha került — a később szerveződő múzeumokba. A felfedező korszak kiteljesedése természetrajzi gyűjteményeink megerősödésének kora.

A XIX. és XX. század fordulójától a múzeumok népevelő, oktató szerepe hangsúlyozódik, és — bár a felfedező szakasz bizonyos területeken a mai napig sem zárult le végleg — lanyhulni kezd

TEKA

Jancsó professzor irodalmi munkásságáról. Bevezetőjében Szigeti József egy életmű belső koordinátáit méltatva hivatkozik a múlt és jelen dialektikus egységben való szemléletére, mely érthetővé teszi, hogy a posztumusz kötet szerzője a maga pályáján mindenkor a jelenkor törekvéseiből indulva elevenítette fel és elemezte a magyar irodalom gazdag hagyatékát. Erdemes tudatosítanunk az új nemzedékben, hogy ő volt az a tudósunk, aki már 1934-ben az Erdélyi Fiatalokban és az Erdélyi Múzeumban — Lunacsarsz-kijra és Lukács Györgyre hivatkozva — a szociológia, lélektan, történetírás és művelődéstudomány összefüggésrendszerébe emelte honi magyar irodalmunk kérdéseit, majd a haladó hagyományok ivén kapcsolta múltunkat jövőnkhez. (Kriterion, 1972.)

KÓS KÁROLY—SZENTIMREI JUDIT—NAGY JENŐ: Kászoni székely népművészet. — Szép eredménye ez a könyv a szakmán belül együttműködésnek: a három szerző három önálló, de egymást kiegészítő tanulmányban igyekezik felleltározni Kászoni néprajzi értékeit a maguk teljességében. Kutatásuk és erről szóló számadásuk nyomán több nézőpontból megvilágítottan áll elénk a felmérés tárgyáról választott tájegység; s ebből egy, a népi életvitel mindennapjaiból sarjadzott gazdag motívumvilág válik közkincsé. Részletesen tárgyalja a monográfia a házat, a bútort, a viseletet és a díszítőművészetet, s mennyiségileg is impozáns tárgyi néprajzi tényanyagot ad az olvasó kezébe — a csak érdeklődőnek gyönyörködés, a szakembernek tanulmányozás, alkotó felhasználás céljára. Mindez, a kötet illusztrációs anyagának bőségével és a technikai szerkesztés színvonalával együtt, a romániai magyar nem-

* Marin Mihalache: Ghidul muzeelor din România. Editura pentru turism. București, 1972.

TÉKA

zetiség néprajzi bibliográfiájának értékes darabjává avatja ezt a munkát, amelyhez hasonlókat megjelenését mindannyian érdeklődéssel várjuk. (*Kritérium*, 1972.)

JEVGENYIJ JEVTUSENKO:

Ébredő város. — A válogatás a költő régebbi és új verseit tartalmazza. Az ötvenes évek közepén tűnt fel lendületes, szókimondó költeményeivel, és a fiatalos hév mai napig sem hunyt ki írásaiból. A formai tökéletesség, kidolgozottság helyett valami mást szándékozik olvasóinak nyújtani, és ez a más a mondanivaló mélységéből harsan fel élesen: „... beszárad / legyen világosan szóló, / szerény s nagyszerű, / almához hasonló, / mely hordja már az ifjú almáját!” Forradalmár költő; lázong azok ellen, akik csak fél kezükkel tartják a zászlót, másik „zsebükkel” lévén elfoglalva, akiknek a kivívott hatalomnál drágább saját „nyomorult kis hatalmuk”; együtt érez Európa és Amerika fiataljaival, háborog a visszasságok láttán, gyermeken tisztá indulattal. Talán ezért is tartja magához annyira közelállónak az ifjúság. Mert éneke jelent igénylő: jövőt formáló... (*Európa*, 1972.)

I. L. CARAGIALE: Őtóra

tea. — A magyar olvasó — régebbi kiadásokból — ismerheti e kötet novelláit, karcolatait, jeleneteit. A válogatás *műlyensége* jelent egészen újat. Páskándi Géza előszavát idézve, Caragiale mint „egy másik »esztétikai hullámhossz« megsejtője” szólal meg itt. Ez a Caragiale beilleszkedik abba az írói vonalba (Brătescu-Voinești vagy Karinthy mellett), amely előkészíti a második világháború után életre kelt közép- és kelet-európai groteszket. Témavilága, fanyar humora és tisztánlátása teszi Gogol zseniális íróvá; bizonyítják ezt olyan művei,

az új felfedezésének lehetőségétől serkentett gyűjtőmozgalom. A múzeumi fejlesztés egyre inkább befejezettnek minősül; fő feladatává válik a már feltárt értékek megőrzése és az ismeretterjesztés. A nemzeti öntudat sokoldalú kimunkálásának vetületeként az eddiginél nagyobb súlyt kapnak a régészeti, történelmi, néprajzi, képzőművészeti és irodalmi vonatkozások. A múzeumi mozgalom fő célja — M. Mihalache megfogalmazásában — az lesz, hogy „változatos kiállítási tárgyak segítségével mutassa be a kárpát—dunai térség földjére évezredek óta letelepült emberek jobbra és szebbre való törekvésének folytonosságát”.

Közben azonban a múzeumi törekvésektől függetlenül gyökeresen és feltartóztatathatatlannul változik a *kárpát—dunai térség földjének képe*. Tervmutatók szigorú előírásai szerint törlik az ekék az egykori ősgyepeket, zuhannak le őserdők száljai. Helelyükön világhódító külföldi kultúrfajták szökkennek szárbá, külhoni fák növelnek törzsét. A múzeumok néprajzi-történelmi kincseit tápláló föld néhol egy évtized alatt többet változott, mint eddig századok vagy éppen ezredek alatt. A változások követéséhez, a szó legszorosabb értelmében vett „muzeális helyzetek” rögzítéséhez kevés a fizetett szakember. A XX. század második felének közepe táján az élet mikrokozmoszának vizsgálata kecsegtető, vonzó és korszerű. Megváltozott maga a természet-tudomány. A *terepről*, az esőverte havasi erdőkből, a napégette szénamezőkről, a kőzetrejtő tárnákból és feltárásokból a műszersorok világa, a molekulák birodalma, az atomrácsok vizsgálata felé húzódik — részben önként, részben megszabott szervezeti keretekhez igazodva.

A változások következményeképpen napjainkra egy új, klasszikus értelemben is *múzeumi* feladat körvonalazódott: a múlt természeti emlékeinek pontos felmérése és a helyzetkép rögzítése az utókor számára. A feladat méreteire tekintve új keretek között kellene találkoznia múzeumi mozgalmunknak természetvédő törekvéseinkkel, hiszen szomorú példa, hogy nem egy (esetleg éppenséggel védett) területünknek ma már csak *egykori* képe lenne értékes tudományos szempontból — ha pontosan ismernék ezt a képet. A technikai fejlődés sodrának ellenszegülni reménytelen, és az emberközponit indokokat figyelembe véve legtöbb esetben nem is szabad; de a dokumentumokat megőrizni az egészséges nemzeti öntudat ápolásának szempontjából sem lebecsülendő, jövőnk iránti kötelesség.

Ezeket tudva kell figyelniünk az adatokra. Az országnak a jelen útmutatóban számon tartott 354 múzeuma és emlékháza közül 11 vegyes, 50 képzőművészeti, 77 emlékház, 78 néprajzi és népművészeti, 90 történelmi és régészeti, hatot pedig nem sorol be egyik kategóriába sem a tárgymutató. A 312 társadalomtudományinak minősíthető egységgel szemben mindössze 42 természettudományi szakosztályt tart számon, és ezek közül — tapasztalataim szerint — nem egy bizony háttérbe szorul az erőteljesen fejlesztett részlegek mögött.

Nem éreketlen egy pillantást vetni a szakmúzeumok megyei elosztására. A múzeumi hálózat

szempontjából gazdag megyékben, például Argesben 16-ból 3, Prahovában 24-ből 2, Szebenben 18-ból 3, Suceavában 15-ből 3, Iași-ban 17-ből 3, Kolozsváron 11-ből 3 a természettudományi múzeumi szakosztályok száma, Brassóban 13-ból egyben sincs ilyen részleg. Az arányokat — de csak az arányokat — tekintve ebből a szempontból *viszonylag* jobban állnak a múzeumokkal gyengébben ellátott megyék, ahol a kevés létesítményből (Brăila 1, Buzău 3, Hargita 5, Kovászna 4 stb.) legalább egyben egyben működik természettudományi részleg is, sőt Hargita megyében az 5-ből 3-nak van ilyen szakosztálya. Ugyanakkor például Szilágy és Máramaros megyéből nem jelez a kötet egyetlen ilyen múzeumi részleget sem.

Figyelmet érdemel a mellékelt múzeumi hálózatot bemutató térkép: is, amelyen nagyjából 3 múzeumi háromszög rajzolódik ki: a Dornavatra—Roman—Dorohoi, Segesvár—Szeben—Gyulafehérvár, Brassó—Pitești—Ploiești összekötő vonalaktól határolt területeken. Ezek fölött áll a főváros gazdag, mintegy 56 múzeumi létesítményt magában foglaló hálózata.

Sűrű múzeumhálózatot nyilván csak turisztikai szempontból előnyben részesíthető területeken érdemes fenntartani. Éppen ezért több figyelmet érdemelne a Kolozsvár és Csucs közötti fehér folt, Kalotaszeg és a Mócvidék találkozása, de a Mezőség ma is érdekes élővilágot átszelő úthálózata is. Múzeumi védelmet érdemelne számos, még együtt levő vagy összegyűjthető tudományos hagyatékok is, amelyek mellett a *genius loci* varázskörében tehetséges fiatalok kaphatnák feladatuk a nagy elődök munkájának kiteljesítését.

Ezekre a feladatokra tekintve, a múzeumi megvalósítások közül két előremutató példát szeretnék kiemelni. 1969-ben a sepsiszentgyörgyi múzeum folyóirata, az *Aluta* I. számában jelent meg a Rétyi Nyír monografikus feldolgozása (*Mestecănișul de la Reci — Studiu monografic*, német és magyar nyelvű összefoglalóval). A szerző, Kovács Sándor, példás sokoldalúsággal gyűjtötte egybe ennek az érdekes tájegységnek a geomorfológiájára, klimatikai viszonyaira, hidrográfiájára, természetes növénytakarójára és állatvilágára vonatkozó adatokat és irodalmat. Hasonló területegységre tekintő feldolgozások — kiegészítve az adott állapotokat rögzítő új felmérésekkel, geobotanikai és más jellegű térképekre támaszkodó vázlatokkal — értékes tudományos dokumentumok lehetnek a jövő számára.

Nem kevésbé fontos a múltban elért, azóta feledésbe merült megvalósítások felkutatása, feldolgozása és ártérképezése. Példa erre a nagyváradi múzeumnak Bécsi L. Tamás által megírt kötete (*Catalogue of the Oological Collection of the Museum in Oradea*. Criș Rivers Region Museum. Oradea, 1971), mely jórészt a Dobay László jeles erdélyi ornitológus összehordta tojás- és fészekgyűjtemény anyagát dolgozza fel. Ez a sok fáradságot követelő, gondos munka nemcsak Erdély egykori madárvilágának ökológiai szempontból is értékes adatait közli, hanem hozzáférhetővé teszi Dobay nemzetközi cse-

TÉKA

mint a *Két sorsjegy*, *Goe úr*, *A törzsökös románok*. Másrészt: nagyszerűen megkomponált, dialógusszerű novellái és jelenetei Ionesco előfutárának mutatják (*Leonida nacsás úr és a reakció*, *Kebelebarátok*). A kötet utolsó fejezete ízelítőt nyújt az író cikkeiből, tanulmányaiból s egyben a századforduló román irodalmi életéből. (*Kriterion*, 1972.)

Dictionar al literaturii franceze. — A világirodalom nemzeti irodalmait bemutató sorozat második köteteként jelent meg a francia irodalmi kislexikon. Azoknak készült, akiknek gyakran szükségük van pontos adatokra az adott szakterületről. Az anyag az alkotók mellett névtelen irodalmi művekkel, jellegzetes francia irányzatokkal, kulturális intézményekkel is foglalkozik. A cikkek — bár négy szerző összefogásából született a munka — viszonylag egységes filológiai szempont alapján készültek, keveset közölnek az életrajzokból, a hangsúlyt az illető személyiség alkotói eredményeire helyezik. Azok az értékelések, amelyekre a szerzők vállalkoztak és vállalkozhattak, a kortárs irodalomtudomány haladó szempontjait tükrözik. (*Editura științifică*, 1972.)

KEN KESEY: Száll a kakukk fészkére. — Az amerikai beatnemzedék után jelentkező új hullám egyik legérdekesebb képviselőjének regényét kapja kézbe a magyar olvasó. A nálunk kevésbé ismert szerzőről idézünk néhány sort Sarbu Aladár kitérő utószavából: „Olyan ember, akiben az indulat eszmévé, az eszme előbb utóbb cselekvéssé érik. Ha mégis inkább a gondolatát érelt változatot üdvözljük elsősorban, és bizalmatlanok vagyunk a tetteiben megvalósítottal szemben, annak oka fő-

leg a társadalom, amelyben él." Az amerikai társadalomnak jóléti felszíne alatt húzódó ellentmondásait és a tökéletesen szervezett élet pusztító légkörét tárja elénk Kesey megrázó víziója, mely megformálásában és látásmódjában rokonítható Kafka vízióival. A regény színtere jólismert hely, az elmegyógyintézet. Kesey hőseivel benépesítve talán minden eddiginél meggyőzőbben igazolja az elmegyógyintézet — polgári társadalom párhuzam jogosságát. Félelmetes rajza ez a feltétlenül engedelmeskedő embereket kitermelő hatalomnak. Az üzem tökéletesen működő fogaskerekei óraműpontossággal veszik elejét minden lázadásformának, és formálják az alanyokat jól bevált eszközökkel a felsőbb igényeknek megfelelőre. (Európa, 1972.)

VARGA RÓZSA—PATYI SÁNDOR: A népi írók bibliográfiája. — Nemcsak a kutatók számára igen értékes ez a könyv, hanem az irodalomkedvelőknek is bepillantást nyújt a huszadik századi magyar irodalom egyik legjelentősebb irodalmi irányzatának, a népi írók mozgalmának történetébe. A vaskos könyv négy nagyobb fejezetre oszlik: *A népi írók művei; Irodalom a népi írókról; A mozgalom és az Előzmények és rokonmozgalmak.* Tizenhét író — közöttük Illyés Gyula, Németh László, Szabó Pál, Tamási Áron és Veres Péter — 1920 és 1960 között kifejtett munkásságának tükröképe. Hazai vonatkozásban külön érdekesége az, hogy Tamási műveinek és a róla szóló bírálatoknak és közleményeknek a lehető legpontosabb bibliográfiája mellett a negyedik fejezetben külön foglalkozik az Erdélyi Fiatalok mozgalmával, sajtóbeli jelentkezéseivel, és a Vásárhelyi Találkozóznak is külön alfejezetet szentel. A munka egyben képet nyújt a

rekapcsolatok révén összegyűjtött, Ausztriától Új-Zélandig terjedő anyagát is, és nyilvánvalóvá teszi a lelkiismeretes muzeológiai megközelítés egyre növekvő dokumentációs értékét.

A múzeumok „a művelődés csodálatra méltó eszközei” — idézi M. Mihalache könyvének első mondatában Nicolae Iorga tömör, lényeglátó megfogalmazását. Szocialista rendszerünk nagy megvalósításait tükröző adat, hogy évente több mint tízmillió ember, az ország felnőtt lakosságának mintegy kétharmada vásárol belépőjegyet a múzeumokba, és vásárol (vagy vásárolna) színvonalas tájékoztató kiadványokat is. Kár, hogy a *Ghidul muzeelor* hasznos adatai közül hiányzik legalább a jelentősebb múzeumi kiadványok, tudományos és népszerűsítő sorozatok ismertetése, hiszen egyetlen intézményünkben sem kapcsolódik olyan szerves egységbe az alkotó kutatás az eredmények közérthető népszerűsítésével, mint éppen múzeumainkban.

Népnevelésről lévén szó, melynek mindenkor az anyanyelv volt a leghatásosabb eszköze, múzeumainknak nemzetiségi vonatkozásban is jelentős mulasztást kell pótolniuk, hiszen tudomásom szerint érdemleges magyar nyelvű természettudományi tájékoztató — Kovács Sándornak és Kónya Ádámnak a Rétyi Nyírről és Bálványosvárról szóló, részint múzeumi kutatásokból sarjadt, de folytatás nélkül maradt vállalkozásán kívül — nem jelent meg.

Hazánk földjének nemcsak színes történelmi és néprajzi képe, de változó jelene és új arcú jövője is van. A jelent felmérni és a jövőnek hiteles képekben átmenteni: a társadalomtudományi feladatokkal vetekedő múzeumi feladat.

Szabó T. E. Attila

Casanova

Nincs mivel játszanunk? Csinálunk magunknak játékot. Nincs kit szeretnünk? Megszeretjük azt, akit eddig csak a közönyre tartottunk érdemesnek. Úgy érezzük néha, hogy nem éltünk? Nézzünk csak utána: hátha kiderül, hogy mégis éltünk. Aki nem mondott szavak hangulata túléli a kimondottakét. És talán a jó írás titka is ez. Vári Attila könyvét* mindenestre nehéz elfelejteni. Kíméletlensége perzselő és andalító. Naivsága gyötrő, meseje felkavaró. A múltunkat kavarja fel.

Vári Attilát nem véletlenül nevezik ugyan nemzedéke — a háborúban és közvetlenül a háború után született generáció — egyik tehetséges írójának, de végül is tehetségesnek nevezni valakit a várakozás jele. Ez a könyv viszont türelmetlenül sürgeti a jelző elmaradását. Vári Attila szűkszavú líraisága, fegyelme, magabiztosan dobbanó írói pulzusa, világnézeti és etikai határozottsága, látványos,

* Vári Attila: *Casanova*. A zongora árverése és más történetek. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

de nem hivalkodó eleganciája, humora és ábrázoló-készsége megkímél bennünket mindennemű kétféle kísértésétől.

A szóban forgó nemzedék minden érzékenyebb tagjára erős lélekformáló erővel hatott a háború emléke és az azt követő nyomor: a sorbanállás, a kenyérhiány, a romok, az utca csavargói. A háború nyomai határozta meg nagyjából ábrándjait is. Ez az a nemzedék, amely a legtöbbet olvasott és a legtöbbet járt moziba a háború utáni években felnőtt nemzedékek közül. Elképzelhetetlennek tartotta az életét hihetetlenül erős baráti kötelékek nélkül, és korán megszokta azt, hogy vannak ellenségei. De a háború kataraktikus, tisztító vagy inkább pusztító tüze természetszerűen csak a fantáziáját mozgatta meg, de alapjában véve optimizmusát serkentette, magabiztossá és ösztöntévé nevelte; azaz, csak meglebbentette a lelkét, de nem dülta fel. Ennek a nemzedéknek a számára a háború jórészt az emberi romantika mellékterméke volt, és kihagyott füllét hallgatta a még friss és kiapadhatatlannak tűnő háborús történeteket, inkább érdeklődéssel, de nem megrendüléssel nézte elesett hozzátartozóinak fényképét. Büszkeségét, elszántságát, álmait is innen merítette. Mindezt azért mondtam el, mert Vári Attilát e markáns álmodozó nemzedék egyik leghivatottabb és legelhivatottabb szószólójának tartom, és talán joggal félek attól, hogy az ötvenes évek után született nemzedék már kevésbé érzi, értékeli ennek a meghatározó élménynek az erejét, sugallatát. Vári Attila végső fokon megtagadja ezt az illúziót, tagadása azonban a csalódott fintora:

„...mert a külső házat telitalálat érte a háborúban, csak egy fal maradt belőle, korabeli felirattal: V.K. Úgy mondták, a vészkijárat rövidítése. Rengeteg vészkijárat volt mindenütt, s nagyon sokat töprengtem azon, hogy mire szolgálnak, hisz sehol sem láttam a bejáratot, s hajlamos vagyok azt hinni, hogy nem is léteztek lejárók és bombabiztos labirintusok, csak azért írták fel a V.K. kezdőbetűket, hogy megnyugtassák az embereket, vagy mert a felelőtlen katonásdit-játszás hevében tévútra akarták vezetni a hunyót.“

A kötet összeállításában is a gondos válogató kezét véljük munkálkodni. Az első rész, a „Napfoltok“, a gyermek- és kamaszkor, valamint a férfivá érés élménydús és bőkezű leleplezése. Vári Attila kitarulkozásait szemérmes befeléfordulásként értelmezi, s megvan az a ritka képessége, hogy hajdani felfedezéseit ugyanazzal a frissességgel látja és látatja most is, ahogy akkoriban vélte felfedezni és értelmezni a dolgokat, nosztalgiaját azonban már meg-megcsapja az illúziótlanság szele. És innen a szomorúsága. De illúzia számára is úgy tűnne, hogy gondosan megkomponált mondatai egy ismeretlen és sosemvolt, csak sejtett világ mélysegeibe fűrődnének. És innen alkotói öröme. Mert Vári Attila élvezettel ír, ez kiérzik minden sorából. Létezésélményében a ráció, a felremlő, felbukkanó képzetekhez láncolt elmefuttatás mintha egyre nagyobb teret próbálna szorítani magának az ösztön rovására, de úgy, hogy az ösztön szava — bár-

TÉKA

tájékozódni kívánónak a kor irodalmi és általában a szellemi életéről, a mozgalomról és annak jellegéről, szereplőinek a korabeli kulturális élet egészére kiterjedő munkásságáról (irodalomtól a szaktudományokig és a politikáig.) (Akadémiai Kiadó, 1972.)

CSIKI LÁSZLÓ: Kellékek. — A kellékek: a Hold, a felhők, a fa, a mező, egy szoba, egy váza, egy kés. A kellékek költészete: hétköznapi szomorúság és családi béke, Európa, újraserkesztődő szerelmi geometriákkal és összecsukható forradalmakkal — néha a felnőtt gondolatiság, néha a szójáték szintjén. De egyenetlenségei ellenére ez a „kibeszélt fájdalom“ szép és szenvedélyes vallomás egy olyan világról, amelyben: „olyan egyszerű minden / hogy ki sem lehet bírni / csak magyarázni —“. (Kriterion, 1972.)

KÁSZONI ZOLTÁN: Akvarisztika. — „Fecskeendő pontylazac“ és „üstökősfarkú aranyhal“ — már csak az ilyen virágos szakelnevezésekért is érdemes belenyitnunk a hazai magyar tudós szakkönyvébe, de akad a munka közel 300 lapján más is: házi természet-tudomány és esztétikum mindazoknak, akik szívesen kutatják és szemlélik az élet vagy a formák, színek, mozgások titkát egy kis akvárium üvegfalai közt. Fotoszintézis, az anyag és energia körforgása a vízben, növények és halak szimbiózisa, a tenyésztés technikája olyan problémákkal, mint a hal-szülők kannibalizmusa, ikrázás és elevenszülés, az ivadékok kiválogatása és a genetikai típusjelölések megőrzése, vegyszeres halfürösztés (ez is van!), az akvarista halgyógyászata — csupa olyan biológiai fogalom, melynek elsajátításáért akár iskolásként is érdemes volna e könyv tanácsait elfogadni, és hozzálátni egy-néhány „zan-

TEKA

zibári tarkacsuka" vagy „vitortlás fogasponty” beszerzéséhez. A bizarrnak tetsző, de kétségtelenül hasznos kötetet rajzos és színes ábrák gazdagítják. A borító Victor Báitá-teanu munkája. (*Tudományos Könyvkiadó, 1972.*)

GALSAI PONGRÁC: Csortos Gyula.

— A nagy népszerűségnek örvendő „Arcok és vallomások”-sorozat ezúttal a magyar színháztörténet egyik színészessenijét mutatja be. A szerző, jól ismert színházi szakíró, pletykák és anekdoták szövevényéből igyekszik kihámozni és a maga valóságos mivoltában megmutatni Csor-tos Gyulát, a forró színpadi sikerek és óriási botrányok hőseit. Feleleveníti felejthetetlen alakításait, a Lucifert, Liliomot, Volponét, Shylockot, Asztrov doktort, és a sor még hosszan folytatódik, hiszen Csor-tos, kora más vezető színészéhez hasonlóan, rengeteget játszott, komikus szerepeket is, a bulvárdaraboktól egészen a klasszikus vígjátékokig. A képekkel gazdagon illusztrált könyv arra törekszik, hogy retusmentes, hű képet adjon erről az ellentmondásos, szélsőyes, izgalmas egyéniségről, akiről Kosztolányi így nyilatkozott: „Az Isten kanárit. nyulat, oroszlánt teremt. S nyilván nekünk, embereknek is egy-egy szerepet szán, amikor a világra születünk. Csor-tost az Isten is komédiásnak teremtette, nagy művészek.” (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.*)

H. B. STENDHAL: A romantika születése.

— „A művészetekhez az érzelmeken át vezet az út” — ezt a programját a regényíró képzőművészeti tanulmányaiban is érvényesítette. A romantika hozzásegít, hogy átlépjünk a művészetek közötti hagyományos határokon, s eljussunk a „modern eszményi szép”-hez, mely bensőséges kapcsolatot tár fel az

mennyire is szükséavú — a legszínporkázóbb elme-futtatásokat is képes ellensúlyozni, mert az író lépten-nyomon érezteti az ösztön súlyát és nyűgét. Még a leggondosabban megkomponált, a legfinomabban megírt gondolat is csak fellélegzés, menekülés a teherből. Ebből is kitűnik, hogy Vári főlöléses terheket nem vállal magára, megelégszik annyival, amennyit kapott. Mert elég sokat kapott. A ciklus egyik nagy erénye, hogy nem manipulál a kamaszkor bájaival; valahogy úgy viszonyul hozzá, mint apa a gyerekéhez: megértő szigorúsággal, gyöngéd elnézéssel. Az már más kérdés, hogy a viszony alighanem fordított, mert feltehetőleg őt is a gyermek- és kamaszkor tette íróvá. „En úgy vagyok ezzel a dologgal, hogy ha meg tudok vigasztalni valakit, mindig erősebbnek érzem magamat. És rengeteg emberrel beszélgetek. A téglagyári kapus is nekem mesélte el a bánatát, és azt mondta, hogy Demeter előtt hallgassak, mert az egy gonosz ember. En sem vagyok egészen jó, mert Lidit rengeteget bosszantom, és sértegetem. Igaz, ő az anyámról beszélt csúnyán, aki már nincs is, csak bennem él.”

A második rész, „A zongora árverése” darabjai inkább szavakba öntött, prózai capricciók. Csupa halk, finom, olykor derűs, alattomos átéjtés. Játék. Van valami kajánság abban, ahogy Vári Attila használhatatlannak ígérkező témákat vagy témává kerekített spontán szövödményeket csiszolt, sokszor meghökkentően zenei előadásában tár elénk. A téma észrevétlenül lopakodik be a szavak közé. A szavak pedig észrevétlenül siklanak ki az ujjaink közül. Vári Attilának — el kell ismernünk — kitűnő az arányérzéke. A derű a fanyarság, a líra a groteszk, a látomás a valóság szűrőin keresztül csapódik le a szépség túlvilági birodalma utáni áhítat, a vonzódások és taszítások öröknek ígérkező játékában. Ezek a feszes, csapongó bagateltek sokszor nyomon alig követhető módon szereznek érvényt önnön létükigazolásának. Az *Este* érzéki, édes rezignáltságba fulladó bája, *A zongora árverése*, a *Csendélet*, a *Napkelte előtt*, a *Sárkányölő* Gerzson klasszikus mesei hangvétele, az *Erdélyi tél*, a *Kisasszony hava*, a *Holdtölte napfogyatkozással* felfokozott líraisága, az *Átváltozás* fanyar fordulatai ugyanabban a kötetlen, ihletett hangnemben szabádtanak fel rég eltemetett képeket, gondolatokat. Mert a fantázia nosztalgiaja végül is hirtelen, váratlanul csatornába kényszerül: „Hold, te lobogó asszonyszem, Hold, te fölébem tenyerelő tanú, ezüstözd bé a házakat a fészkelődő éjszakában, s ne hagyj, hogy visszatérjek, mert nem akarok örökké csalódní.

Falum, te közmondásokban tobzódó, te örök csárdást táncoló falum, ne engedj hozzád mennem, mert azt mondják, poros vagy, lusta vagy, s én nem akarok örökké csalódní.”

És hallgassunk csak bele a „Vásárhelyi elégiák”-ba. Magyarázatot nem tűrő ironiával vallanak: „...mert mikor másodjára fogta el Titok bácsi, hogy ne szökhessen el a Kofa-közben, kint hagyta, s ő ment be Tornyosnéhoz flekkenért, mert nálunk nem ember az, aki nem eszi meg a kéttényérnyi fa-

TEKA

tányérost. Ezért követelek szobrot neki. Méltán megérdemelné egy olyan városban, ahonnan elszaladtak meghalni a nagyok. Mert ő ott maradt..." (Az őrmester) „A vásárhelyi várfal azért hullámos, hogy a törökök kapjanak tengeri betegséget. Végeztem, hatszáz." (Bodor-pletyka) „Egymásba gabalyodtak a felhők, s már nem voltak annyira vészjóslóak, mint a zivatar alatt. A temetkezési hivatal előtt öregek böngésztek a gyászjelentéseket. A Sűrűlt Grádics felől flekkenszagot hozott az utcákat sepregető légvonat." (Tragédiák embere)

Vári Attila boccacciói pletykaéhséggel parodizálja a pletykát, érdekfeszítő semmitmondással, mellébeszéléssel megtűzdelve. Nikilendülő költői fantáziával tereli el figyelmünket a flekkenről, miközben a flekkenről beszél — és szándékosan odaégeti. Nyegleségét a szellemnyomorító kishitúság gyűlöletével indokolja, nyegleségét ugyanakkor felledteti a mese, gyűlöletét pedig a megértésig fojkozza éleslátása.

A könyv legértékesebb darabja mégis kétségkívül a *Casanova*. Nemcsak azért, mert két, teljességgel különböző világban jeleníti meg ugyanazt az embert, de túlaradó fantáziával hívja fel a figyelmet a körülmények pokolian befolyásos szerepére, az ember „fogaskereké"-váltára a személyes és a társadalmi kapcsolatokban, a megértésre vágyó kompromisszumokra, a mit sem számító kompromisszumokra, ha az ember végül is megmarad annak, aki: igazságra, szerelemre, megértésre szomjas keresőnek, vagy saját bukásával szolgál másoknak figyelmeztettként. Casanova, a legendás híru, művelt, ravasz, érzékeny és gyarló kalandor életfaló töprengőként jelenik meg Vári elképzelésében, és így gondolkozik: „— Uram — mondta Casanova, s a kalmár felé nézett —, akiről meséltél, a fél-szemű és félkezü emberek minden bizonnyal élnek, de mert semmi sem érték szemükben az életen kívül, azért csak dolgozni tudnak, alkotni soha. Egyformák mind, nem él bennük a becsvágy, hogy kiválni, többet adni, mint a többiek. Értelmetlen világ, olyan, mint az örökmozgó, mely energiát sem ad és nem kíván. Haszontalan tehát, mint ahogy azzá válna földünk is, ha nem vágyódnánk más bolygókra menni, ha csak születnénk, meghalnánk, és nem hinnénk, hogy az örök körforgásban minden halál egy kezdetet jelent."

Hiszékenysége, ámulatának, csodálatának rabja, a szépséget és a fenséget szószerint értelmező ember végül az árulásnál köt ki, fáradtan, fásultan, tudomásul alig véve elszemélytelenedését, megsemmisülését abban a pillanatban, amikor fizikai létét menti. A „nemes kalandor" rajza jól meghatározott ballisztikus pályán mozog, értékét fokozza a hiteles hangnem, és talán benne ötvöződik a leg-hathatósabban Vári Attila írásművészetének minden jótulajdonsága: élénk mesélőkészsége, gondos nyelvezete, hite és írói ereje.

Soltész József

emberi szenvedélyek és a természet erői között. A főleg Michelangelót elemző *Histoire de la peinture en Italie*-t a festészet első romantikus kiáltványának tartják; a többi tanulmány a kortársak — David, Canova, Delacroix és mások — munkásságával foglalkozik. E művészeti tárgyú írások nem annyira szakítéletek, mint inkább irodalmi jellegű írások, de a művészekre nagy hatást gyakoroltak. A kötet életrajzi adatokat, jegyzeteket, bibliográfiát és művészeti reprodukciókat is közöl. Az eredetileg a párizsi Hermann kiadónál megjelent válogatás francia címe *Du romantisme dans les arts*, fordítója Pódör László. (Corvina, 1972.)

Blok válogatott művei. — Alekszandr Blok műveinek igényes, méltó kiadásával régi adósságot törleszt a magyar könyvkiadás. A gyűjteményes kötetben ízelítőt kapunk az avantgarde költő, a kevésbé ismert drámaíró, a kritikus és a tanulmányíró Blok munkásságából. Mindezeket szervesen egészíti ki az *Önéletrajz*, a naplórészletek és a levelek. Különösen az utóbbiakon látszik, hogy a kötet válogatója, Pór Judit, igyekezett a „kócosabb" Blokot elélni tárni, a költő minden időközön át világitó fiatalosságát, varázsának egyik igen jelentős összetevőjét. A kötet fordítói között jólismert neveket fedezhetünk fel (a verseket Lator László fordította), olyan tolmácsolókét, akik jelentős mértékben hozzájárultak, hogy a magyar olvasó is élvezhesse ennek a költőseninek a művészetét. Hasznos ez a könyv azért is, mert most már a magyar olvasó nagyobb ismeretanyag birtokában követheti a Blok alakja körül kibontakozó vitákat. (Európa, 1972.)

A romániai német történetírás időszerű feladatairól

A Brassóban megjelenő KARPATEN-RUNDSCHAU című hetilap idei 3. és 4. száma négyoldalas ismertetést közöl arról a januári kerekasztal-értekezletről, amelyen ismert nevű szakemberek bevonásával alaposan megvitatták a hazai németek történetének megírására irányuló jelenlegi törekvések egybehangolásának módozatait. A megbeszélésen olyan elismert szaktekintélyek vettek részt, mint Demény Lajos, a bukaresti Nicolae Iorga Történeti Intézet Nemzetiségtörténeti Osztályának vezetője, Lőrincz László, a Politikai Tudományok és a Nemzeti Kérdés Tanulmányi Intézetének igazgatója, Kurt Horedt, Gustav Gündisch, Carl Göllner, Maja Philippi, Michael Kroner, Gernot Nussbächer és mások.

A résztvevők kivétel nélkül hangoztatták a romániai németek történetét tárgyaló tudományos munka megírásának rendkívüli fontosságát, nemcsak a nemzetiség önismerete, hanem az egész ország múltjának teljes megismerése szempontjából is. Többen említették, hogy hiányoznak a forráskiadványok, egyes történeti korszakok teljesen elkerültek a kutatók figyelmét, nincs olyan bibliográfiai központ, amely nagyban segíthetné a munka előrehaladását, s végül rátapintottak az egyik legfájóbb pontra: a fiatal kutatók hiányára. Főleg a középfokú történelem-oktatás hibái kerültek itt terítékre, a történeti-honismereti szakkörök hiánya — ezzel magyarázható ugyanis, hogy a humán érdeklődésű fiatalok a liceum elvégzése után csak elenyésző számban jelentkeznek egyetemreink történelem vagy filológia szakjain felvételi vizsgára; többségük ehelyett inkább a filológiát választja.

Mind a szászág, mind a svábok történetírásában rengeteg a pótolnivaló. A teendők sürgetése miatt egyes felszólalók azt javasolták, hogy a romániai németek múltjának szintézisét felölelő mű megjelenése előtt ki kellene adni egy népszerűsítő szintű, a legszélesebb olvasóközönségnek szánt munkát, amely rövid idő alatt elkészülhetne, s bizonyos mértékben pótolhatná a jelenleg mutakozó hiányt. Ezt a kiadványt könnyen össze lehetne állítani, hiszen az utóbbi években számtalan olyan írás jelent meg a különböző hazai német lapok (*Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, *Neuer Weg*, *Karpaten-Rundschau*) hasábjain, amelyek eredeti adatokat közölnek a legkülönbözőbb történeti korszakokból. Egy további javaslat szerint ki kellene adni a romániai németek történetét az adatok tükrében; ez a munka a később megjelenendő nagy szintézis hasznos előzménye, váza lehetne.

A kerekasztal-értekezlet résztvevőinek véleménye szerint egyre több lehetőség van a részlettanulmányok közlésére. Itt nemcsak a folyóiratok megnövekedett érdeklődésére és támogatására kell gondolni, hanem olyan publikálási lehetőségekre is, mint például a különböző múzeumok évkönyvei vagy történelmi, néprajzi monográfiák. Ezzel kapcsolatban bíráló észrevételek is elhangzottak. A *Tara Birsei* (Barcaság) címmel nemrég megjelent monográfia történeti részében, a XVI. század tárgyalása során, a szerzők meg sem említik annak a Johannes Honterusnak a nevét, aki a humanizmus előfutára volt hazánknak ebben a térségében. Ugyanebben a műben — egy másik hozzászóló véleménye szerint — nem vették figyelembe a XIII—XIV. század történetéről szóló részben a nemzetiségi vonatkozásokat. Elhangzott tehát az a javaslat, hogy a történeti művek kidolgozásakor vegyék figyelembe az összes itt élt nemzetiségeknek a hozzájárulását a közös anyaföld anyagi és szellemi kincseinek gazdagításához. Ez azonban csak úgy érhető el, ha a román, német és magyar történészek együttes erőfeszítésével, közös

munkájával vesszük számba múltunk örökségét. Ebben a vonatkozásban eddig is születtek jó eredmények, hiszen román és magyar szakkutatók egyaránt foglalkoztak a hazai németiség történetének egyes problémáival, s munkájuk eredményét közzé is tették; mégis hasznos lenne — hangzott az egyik vélemény —, ha hamarosan összehívják a hazai történészek országos konferenciáját, s ott tágabb kerektek között vitatnák meg a jelen megbeszélésén felvetett kérdéseket. Egy ilyen vita a továbbiakban gyümölcsöztethető szempontokat vethetne fel, elősegíthetné az egész ország történelmének kutatásában felmerülő kérdések tisztázását.

Nem hagyható figyelmen kívül az a tény — hangsúlyozták többen a megbeszélés résztvevői közül —, hogy a szakember-utánpótlás egyike a legsürgősebben megoldandó feladatoknak. Itt elsősorban a közép- és felsőfokú oktatás megjavítására utaltak, de arra is, hogy múzeumainkban több német történelemet lehetne alkalmazni, akik bekapcsolódhatnak ebbe a nagyarányú kutatótevékenységbe.

Néhányan felvetették azt a gondolatot, hogy a romániai németek történetének szintézise nem foglalkozhat csupán az erdélyi szászok és a bánsági svábok múltjával, hiszen hazánk területének egyes részein más német népességszociális csoportok is éltek és élnek (Szatmár vidékén, Máramarosban, Dobruzsában, Moldvában stb.). Ezek történetével is foglalkozni kellene a tervezett összefoglaló műben.

A kerekasztal-megbeszélést rendező folyóirat főszerkesztője, Eduárd Eisenburger, a Német Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának elnöke zárószavaiban megállapította, hogy megvannak a szükséges erők az igényes összefoglaló mű kidolgozására. A vita első konkrét eredménye, hogy megbízták Michael Kroner történészt a munka tematikai vázlatának kidolgozásával; ezt március végéig eljuttatják a Nicolae Iorga Történeti Intézetnek. Ezzel megtették az első lépést, amelyet majd rendszeres, kitartó munkának kell követnie, hogy a tervből valóság legyen: a romániai német lakosság évszázados történetének áttekintése a kezdetektől napjainkig.

R. J.

ÉRTHETŐEN A FELFOGHATATLANRÓL (Résistance unie, 1972. IV.)

Az 1951-ben alapított Ellenállók Nemzetközi Szövetségének (FIR — Fédération Internationale des Résistants) negyedévenként megjelenő francia nyelvű folyóirata vitára bocsátotta Paul Matussek nyugatnémet orvos — a maga nemében első — ankétját a náci koncentrációs táborokban elszenvedettek utóhatásairól.

Klaus Maase mérnök (aki „a 967. sz. háftling“-ként írja alá cikkét) elismeri ugyan Matussek vállalkozásának jó néhány érdemét, de alaposan átgondolt szempontok szerint kifogásolja az ankét módszerét, a szerző több következtetését.

Maase mindenekelőtt megkérdőjelezi a téma elvont, „tiszta intellektuális“ megközelítésének lehetőségét. A munkatársak, akik kérdőíveikkel felkeresték az „alanyokat“, többnyire nem egykori deportáltak. Vajon felfoghatja, átértheti-e a koncentrációs táborok atmoszféráját az, aki sohasem „élt“ abban a különös, leírhatatlan világban? Általában feltűnik, hogy mennyivel kevesebbet mesélnek „élményeikről“ a deportáltak, mint például a frontharcosok. A megkérdezettek közül többen ez esetben is megtagad-

ták a választ, emlékeik elmondását. „Semmi sem szenvedek hiányt“, „Egészséges vagyok“, „Semmi olyat nem mondhatok, ami fontos lehetne az önök ankétja szempontjából“ — mondták. Maase szerint téves Matussek nézete, amely szerint az ilyen típusú tagadó válaszokból a megkérdezettek legalábbis egy részének testi-lelki egészségére lehetne következtetni. A zárkózott, introvertált deportáltak esetében a válasz megtagadásának a ténye önmagában is szimptomatikus. A 219 személyből össze tevődő „minta“ reprezentatív jellege is kétségbe vonható. Hétmillió deportáltból egymillió maradt életben; s a lágeretek rezsímjé a maga egyéni módján külön-külön szenvedte el mindenki.

Matussek arra a következtetésre jutott, hogy a politikai okok miatt deportáltak lágerbeli munka- és életkörülményei a többiekénél valamivel kedvezőbbek voltak. „A politikai foglyok és a vallási hovatartozásuk miatt üldözöttek nem éltek állandó halálfélelemben. Sokan közülük többé-kevésbé fontos posztokat foglaltak el a háftlingek autonóm szervezeteiben, s így lehetőségük volt segíteni egymást.“ A faji okokból deportáltak — úgymond — különböző népekhez, különféle társadalmi osztályokhoz tartoztak, hitük szerint sem voltak homogének. „Amorf tömeg“, amelynek együvé tarto-

zási érzése — Klaus Maase szerint — még a nehéz közös sorsban is sokszor problematikus volt. Viszont a tudatosan nemzetközi politikai célokat hirdető harcos szelleműek lelkiileg könnyebben beilleszkedtek a légerek nemzetközi közösségébe, s internacionalizmusuk meghatározó volt a nem politikai okok miatt deportáltakhoz való viszonyulásukban is.

Elégtelennek minősül a „koncentrációs szindróma” jelentőségének az elemzése is. A fizikai és lelki alkatok különbözőségei, az életbenmaradás akarásában oly fontos morális tényezők statisztikailag kimutathatatlank. Jelentős nemzetközi irodalom bizonyítja a túlélők utólag, korai öregedésben és csökkent munkaképességben minden esetben megnyilvánult testi és lelki károsodásait. A szerző szerint e bizonyított tények konzekvenciáit még a nyugatnémet jóvátételi szervek sem veszik kellőképpen figyelembe.

**PIERRE DE BOISDEFFRE-REL
BUKARESTI BESZELGETÉS
(Steaua, 1973. 1.)**

A kéthetenkénti megjelenésre áttért kolozsvári folyóirat jóval több érdekeséget kínál, mint korábban. Idei első számában négy oldalt szentel a Petőfi-évfordulónak (két új Petőfi-fordítás mellett többek között Beniuc, Balogh Edgár, Aurel Rău cikkeit olvashatjuk itt), elfelejtett Argezi-szövegekről ad hírt, és természetesen tág teret biztosít a kortárs román irodalom új termésének. A *Steaua* következetes világirodalmi tájékoztatásának bizonyossága Constantin Crișan Pierre de Boisdeffre francia irodalomtörténéssel és regényíróval készített interjúja, akinek jelenkori francia irodalomtörténetét (a 7. kiadást!) épp a közzelmutatott fordították le román nyelvre, a bukaresti Univers kiadó megbízásából.

A beszélgetés során a neves szerző (aki „civilben” diplomata, s ezúttal is kifejtette véleményét az irodalmárok „intellektuális gettójáról”) mindenekelőtt az irodalomszociológiával kapcsolatos kérdésekre válaszolt részletezően. Pierre de Boisdeffre nem tagadja, hogy az irodalomkritikus és irodalomtörténész szűkszerűen többé-kevésbé szociológiát is művel, amennyiben az irodalomtörténet az olvasóközönség története is, vagyis a művek elemzését nem lehet függetleníteni a társadalmi közegtől. Ebben a tekintetben Franciaországban az utóbbi időszakban jelentős dolgok történtek; megemlíti a Sorbonne professzorának, Ray-

mond Picard-nak a Racine-monográfiáját és Lucien Goldmann tevékenységét. Mégis, meggyőződése szerint az irodalomszociológiát még ezután kell megteremteni mint tudományt; össze kellene gyűjtenie s összegeznie valakinek, amit eddig egy-egy részterületen elértek. Pierre de Boisdeffre számára továbbra is rendkívüli fontosságú az esztétikai közlés jelenléte az irodalomtörténeti munkában, és ezt szétválaszthatatlannak tartja az etikától.

Író és olvasó viszonyát boncolgatva, a francia irodalomtörténész a művészi intuíciónak meghatározó voltát hangsúlyozza, s az igazi író intuícióját szembeállítja egyes szerzők közönségre kacsintó „utilitarizmusával”. Az esszé felülkerekedéséről a regénnyel szemben úgy vélekedik, hogy ez egyrészt az irodalom megnövekedett szerepének következménye, vagyis annak, hogy a mai irodalomkritika jobban kötődik az alkotáshoz, másrészt a kritika „keveltségének” tulajdonítható, amellyel versenyre kel a szép-irodalmi alkotással. Pierre de Boisdeffre szerint azonban az esszé mégsem helyettesítheti az irodalmi alkotást.

**AZ ELSŐ MAGYAR DIGEST
(Látóhatár, 1972. 1.)**

A múlt év decemberében bocsátotta útjára a budapesti Akadémiai Kiadó első, mindmáig csak más nyelvű mintákból ismert típusú, tallózó folyóiratát, amely műfaj-megjelölése szerint ezután havi rendszerességgel ad „válogatást a magyar kulturális sajtóból”. Szabolcsi Miklós főszerkesztő, Czine Mihály főszerkesztőhöz és Agárdi Péter szerkesztőhöz egyeztetve a biztonnal programjelzőnek szánt összeállítás. Vers, novella, tanulmány, művelődéspolitikai jegyzet, vitaanyag, könyv- és képzőművészeti kiállítás-kritika a *Kortárs*, *Új Írás*, *Tisztaíj*, *Jelenkor*, *Kritika*, *Népszabadság*, *Magyar Ifjúság*, *Népművelés*, *Társadalmi Szemle*, *Valóság* hasábjairól, Ágh Istvántól Tamkó Sirtó Károlyig, Juhász Ferencről Király Istvánig, Kertész Ákosról Mesterházi Lajosig — képviseli azt a széles skálát, amelyet a magyar digest első száma átfog. (A szerkesztőségi beközönlő az 1973. januári számtól válogatott cikkbibliográfiát ígér.)

Szerzők, folyóiratok és műfajok felvillantásánál többet mond azonban néhány — lényegében összhangzó — gondolat, a *Látóhatár* (eredetileg a *Kortárs*, a *Jelenkor*, illetve a *Magyar Ifjúság*) három különböző közleményéből. Király

István tanulmánya (*Ady és a kurucos-szabadságharcos örökség*) elemzően veszi számba Ady életművének egy vonatkozását, a kurucos-szabadságharcos patriotaságot s ennek ideológiai konzekvenciáit; ime az irodalomtörténeti-eszméleti összegezés: „Az *eb ura fakó, Ugo-csa non coronatnak* egy veszeléyztetett nép múltjában kiküzdött, idegenek számára érthetetlen, kevély kiáltását — forradalmi meg nem alkuvássá, hajthatatlansággá, mégis mondó daccá élve, érlelve — ő fordította le összemberi nyelvre. S ezt az internacionalizálást végezte el költészetében a hagyományos magyar, kurucos-szabadságharcos hazafisággal is.” Hasonló költői hitvallást olvashatunk ki Bertha Bulcsu Juhász Ferencsel készített, igényes interjújából is. A kérdésre, hogy szocialista költőnek tartja-e magát, Juhász határozott igennel válaszol: „Szocialista költő vagyok. Ezt minden művem bizonyítja. Egész eddigi munkásságom és életem. És nemcsak az, hogy hiszek a szocializmusban. De hiszem azt is: a szocializmust segítem megvalósulni költészetemmel. Költészetem tartalmaival, költészetem világnézetével, költészetem élet-hitével. Költészetem szubjektivitásával. Én nem hiszek a tárgyiasságban, nem hiszek a mítosztalanságban, a múlt-nélküliségben, az érzelmi objektivitásban, az el-nem-kötelezettségben. [...] Az én szocializmusom: mindenben a teljesség akarata. És a hit abban, hogy ez kell és lehetséges. Hogy a népben és népemben van erő: a teljességre. Hogy: tudom: nem elégszik meg az olcsóságokkal, a kacatokkal, az áljósággal, a hamis áruval és hamis tudattal! Az én szocializmusom, mint Ady Endréé, Majakovszkijé, József Attiláé! Az ő hitük az én hitem is.” Fiatal írók pedig a hetvenes évek Gyulához intézett levelükben arról a felelősségről beszélnek, amelyet Illyés műveiből tanultak: „... a nemzedékből igazi közösséget kovácsolni. A legeszméletöb-ben éppen az Ön műveiből tanulhattuk meg, hogy a társadalom fejlődésében az író legfőbb kötelessége a közösségi kötelek erősítése. S itt minden rendű és rangú közösségről szó van: a két-személyestől az egész emberiséget magába foglalóig. [...] az emberiség nevében csak úgy beszélhetünk, ha nem feledjük magyarságunkat, magyarságunk nevében pedig úgy, ha nem feledjük emberiség-hez tartozásunkat.”

A *Látóhatár* szerkesztői nem konkurrencia-harcot hirdetnek a folyóiratukat tápláló lapok ellen; bíznak benne, hogy tallózásuk „talán a többieknek is új olvasókat fog toborozni”.

A KÓRHÁZI BETEG JOGAI (Newsweek, LXXXI. 4.)

Bonifacio Padilla, East Bronx-i (New York) nyolcvannégy esztendőes lakos komoly szívántalmakkal került a nagyon híres Mount Sinai kórházba, ahol az első napokban betegsége súlyosbodott, mert a kórház környezeti ártalmait számos, kínos érzetet kiváltó tényező már-már elviselhetetlenné fokozta. Padilla nem tud angolul, nem értette, mit tárgyalnak esetről az ágy köré sereglett orvosok. Megrémítették a körteremben zümmögő monitorok, a mellkasára szalaggal ráerősített elektródok. S annyiszor szúrtak tűt a vénájába, hogy attól tartott: elvérzik. Nagyon elhagyottnak érezte magát, s könnyekre fakadt, amikor a nyelvi nehézségekbe is belefáradt ápolónők már csengetéseit sem méltatták figyelemre.

De minden megváltozott, mihelyt megjelent Ruth Ravitch asszony, a kórház bérlistán szereplő „mentőangyala”, hivatalos besorolása szerint „a betegek képviselője”. Ravitch asszony először is a betegágyhoz szalasztotta Millie Sanchez, spanyolul tudó asszisztensnőjét. S — miután megfeddte a lelkiismeretlen nővéreket — a tolmács segítségével türelmesen elmagyarázta a monitor és a vérviszálátok értelmét. Padilla hamarosan felvidult: „Nem félek többé, mert már értem, miről van szó.”

Noha az egyesült államokbeli kórházak technológiája valóban magas fokú, s az egészségügy személyzete kitűnően képzett, a kezelés sok esetben ijesztő, rideg, emberileg lealacsonyító az amúgy is kiszolgáltatott páciens szempontjából. Ezt most már mind több kórház vezetősége felismeri, s igyekszik kiküszöbölni a hibát. Sok kórházban a betegek kis könyvecskéket kapnak, amelyek felvilágosítják őket kórházi jogaikról. Az Amerikai Kórházak Társulata el is készítette *A betegek jogairól* című kiadványát.

A könyvecske főként a következőket hangsúlyozza: a hatékony kezeléshez való jogot; a beteg jogos igényét arra, hogy udvariasan bánjanak vele, alapvető jogát ahhoz, hogy esetről, állapotáról, betegségéről kérésére számára érthető stílusban felvilágosítsák, az alkalmazandó kezelés minden fajtájához kifejezett beleegyezését kérjék, a magánéletét a kórházi körülmények közepette is tartsák tiszteltben, s a kezelést akár vissza is utasíthassa (még abban az esetben is, ha ez az öngyilkossággal egyértelmű).

A leghatékonyabb módszernek azonban a „képviselők” alkalmazása tűnik. Nem

érdektelen, hogy e „képviselők” színre lépését a fogyasztók védelméért, illetve a polgári jogokért folyó mozgalom egyik „hajtásának” tekintik. A néger negyedekben például előszeretettel alkalmaznak színes bőrűeket, s nem egy „képviselő” kerül ki azok soraiból, akik valamikor hosszabb időt kényszerültek kórházban tölteni, majd gyógyultan távoztak. „Más- képpen lát mindent az ember, aki hossz- szabb ideig csüngött a sztetoszkóp má- sik végén...” Feladataik sorába tartozik a kórházból kikerültek egészségügyi problémáinak további szem előtt tartá- sa is.

Az orvosok kezdetben bizalmatlanul fo- gadták az újítást, jogaik megsértésének lehetőségét látták benne; nagy felelőssé- güket senkivel sem kívánták megosztani, hiszen ha baj támad, úgylag csak őket okolják. De most már állítólag meggyő- ződtek „a kórházi demokrácia intézmé- nyesülésének” hasznáról, s nem bánják, ha van, aki hivatásszerűen figyelmezteti őket annak a fontosságára, hogy teen- dőik „humán” vonatkozásait is szüntele- nül tiszteletben tartásák.

ENZO PACI FILOZÓFIAI SZEMLELETE

(Književne novine, 1972. XI. 1.)

A milánói egyetem tanára, az Aut- Aut folyóirat szerkesztője, Enzo Paci olasz filozófus egyike azoknak a mai gondolkodóknak, akik alkotó jellegű böl- cseleti összegezek révén jutnak egy korszerű, tehát mind pontosabb, tudomá- nyosabb és humánusabb világnézet birto- kába. Paci előbb az egzisztencialista fi- lozófiához közel álló felfogás híve volt, amit ő maga relacionizmusnak nevezett. Eszerint a reális létet lényegében a szűk- séglet és fogyasztás jellemzi, s így az nem önmagáért és önmagából van, ha- nem mindig mint azok függvénye. E kez- deti tájékozódás után, közvetlenül a má- sodik világháború előtt, saját szemléle- tének kialakításával párhuzamosan meg- kísérelti a fenomenológus Husserl gondol- lati rendszerének újszerű értékelését, minthogy az ilyen irányú addigi törekvé- seket nem tekinti igazi kritikai megköze- lítésnek. Paci szerint a német filozófus későbbi műveiben korunk bírálatait nyújt- ja, mivel azokban nem pusztán azokkal a belső, elvont bölcséleti kérdésekkel fog- lalkozik, amelyeket a filozófia önmagá- nak tesz fel, hanem kutatja a tudomány valódi, emberi jelentőségét, időszéri ren- deltetését, a történelem értelmét, az

egyén felelősségét és életének a közösség keretében feltáruló, valódi lehetőségeit. Husserlnek a modern ténytudományokra vonatkozó objektív kritikája és Marx- nak az elvont polgári tudományt — fő- leg a politikai gazdaságtant — elutasító álláspontja közötti formális hasonlóság alapján Paci a marxizmus szemléletéhez köze- ledik, amelyben korunk legmélyrehatóbb bírálatait látja. Hasonlóságot fedez fel a husserli szubjektum fontosságának elis- merése, minden szellemi tevékenységnek az „élet világát” szolgáló feladata, va- lamint a marxizmus elidegenedés- és fétis- elmélet közt, amely az egyénnek hite- lesen humánus létezését biztosít a tör- ténelemben. Ezekben látja Paci a két filozófiai rendszer termékeny találkozá- sának lehetőségét, anélkül azonban, hogy azonosnak minősítené jelentőségüket.

Mindkét szemlélet lényegét a praxis, a gyakorlat szempontjából hasznosítva, Paci a valódi tudományosság eszméjét az ésszerűségben és a tiltakozásban fe- dezi fel. Ezt tartja az élet értelmének. Az ismertetés szerzője, Milan Damnja- nović külön felhívja a figyelmet az eg- zisztencialista filozófia egykori hívének arra a kritikai felismerésére, hogy az emberi létezés nem korlátozható csupán az értelemre, és a filozófia sem egyet- len zárt rendszerre. A megismerésnek ugyanis szigorúan megalapozottnak, mód- szerében és következtetéseiben átgondolt- nak és célszerűnek kell lennie.

Az emberiség gondolatának ez a tu- dományos értelmezése, a filozófia így lesz átfogó jellegű s a világ átalakításá- nak tudománya, s így kap a bölcséleti értelemben vett létezés emberi hiteles- séget. De éppen Husserl tételei alapján veti fel Paci azt a kérdést, hogy miért torpant meg ez a filozófia, amelynek pedig meg kell alapoznia az egyes tudomá- nyágakat, s meg kell teremtenie a tu- dományos kozmosz egységét és az új hu- manizmus világát. Ez a megtorpanás szerinte összefügg a modern tudományok- nak ténytudománnyá egyszerűsödésével, vagyis emberi értelmük elvesztésével. Ahogyan eddig az emberiség megalkotta a maga filozófiáját, lényegében kívül ma- radt a cselekvő humanizmuson. Most azonban a fáradozások arra irányulnak, hogy az emberi közösség a filozófiára alapítsa fennmaradását. Csak e „hiteles ésszerűség” alapján érthető meg elsősor- ban, hogy miért várja el Husserl — s természetesen Paci is — a filozófusoktól, hogy az „emberiség tisztségviselői” le- gyenek.

A husserli eszmerendszert a marxista nyitottsággal egyesítve, Paci arra a meg-

győződésre jut, hogy a fenomenológia tulajdonképpen az emberiség önmegismerését segíti elő. Amennyiben tehát ma a filozófia általában lehetséges, akkor végső soron az a feladata, amit — Paci szerint — a fenomenológia is teljesít: hogy utat nyisson az emberi hitelességeknek.

MARXISTÁK ÉS „FRANKFURTIÁK“ (Társadalmi Szemle, 1973. 1.)

Múlt év szeptemberében Budapesten az MTA Filozófiai Intézet konferenciát szervezett, amely több szocialista ország filozófusainak részvételével megvitatta, és megpróbálta értékelni a „frankfurti iskola“ néven ismert gondolkodói irányzatot. A *Társadalmi Szemle* tömör cikkben referált a konferencia munkálatainak eredményéről.

Az 1923-ban Majna-Frankfurtban megalakult Institut für Sozialforschungnak és folyóiratának, a *Zeitschrift für Sozialforschung*nak a törzsgárdájával induló „iskolát“ olyan — nálunk is közismert — nevek fémjelzik, mint Max Horkheimer, T. W. Adorno, J. Habermas, L. Löwenthal, H. Marcuse, E. Fromm, F. Neumann, Fr. Pollock, A. Schmidt, K. Lenk, W. Benjamin. Az általuk előszeretettel „kritikai elméletnek“, „negatív dialektikának“ nevezett szellemi vonulat a hatvanas években került a nemzetközi (radikalizálódó, illetve baloldali) értelmiség érdeklődésének, majd egyre inkább bírálatának homlokterébe.

A polgári engedetlenség ideológiájaként jellemezhető gondolatépítmény közvetlen modellje a kapitalizmus, amelynek alapvető ellentmondását — munka és tulajdon ellentétét — nem valóságos összefüggésben, hanem elszigetelt közvetlenségben tükrözik, ezért az elidegenedést az általában vett társadalmi munkamegosztás szükséges velejárójának tekinti. Világképe „vegytisztán“ negatív, mert egyoldalúan a felszín lényegét megfosztja, tehát negatív jelenségeit veszi számba.

Az ún. *fogyasztói társadalom* (civilizált világ) képviselője a *hatalom*, amelynek célja, hogy fennmaradása érdekében magába építse a társadalom valamennyi létezőjét, és felszámolja önmaga kritikai tudatát. Funkciója ezért a *represszió*, eszköze a *tudomány*, módszere pedig az univerzális *manipuláció*. A javak bősége lehetővé teszi, hogy a mai kapitalizmus integrálja a munkáosztályt, és osztályjellegével együtt forradalmi öntudatát is megszüntesse. Az ember vegytisztán el-

idegenedett, magányos, öntudatlan és szorongó tömegemberré válik, egydimenzióssá, minden életfunkciójában manipulálttá, akinek még ösztönvilága is a mestersegesen betáplált fogyasztási ösztönre épül, önértékelése fogyasztott javainak (pénz-)értéke, hőskultusza a *siker-mítosz*, E minden ízében elidegenedett embertelen társadalomnak egyetlen orvossága a *Nagy Tagadás* (a vegytisztán *negatív kritika*, olyan destruktív társadalombírálat, amelynek nincsen a valóság nyelvén tételezhető pozitív ellenpólusa); egyetlen lehetséges emberi fogadtatása a teljes elutasítás, összes tudatformájának *kirojtósítása* (azaz negatív dialektikus felbomlasztása, kritikai kikezdése, értékeinek devalválása, magatartásnormáinak felrúgása) a *totális elidegenedettséggel* szembeni *totális idegenség*, a distanciálódott intézményektől való tudatos távolmaradás. A frankfurtiak elméleti célkitűzése fogalmilag is paradoxon: *negatív humánum*, egy tiszta tagadásból álló emberiség.

E „világképben“ megmutatkozó (negatív) szelektáló önkény sajátos fogalmi-logikai önkénnyel egészül ki, amely a reális anyagi valóság objektív kategóriáit sorra morális, pszichológiai, érték-, illetve esztétikai kategóriákkal, a szabatos filozófiai fogalmakat metaforákkal helyettesíti, ami lehetőséget nyújt technika és atomfegyverek kapitalista s szocialista ipar stb. analógiás elvetésére. E logikai önkény legsúlyosabb következménye mégis az, hogy szubjektum és objektum viszonytalanítása, a közvetítés kiiktatása egyúttal a kritika ténylegesen létező, valóságos kategóriájának a kiiktatását is jelenti. Ezzel ugyanis a „frankfurtiak“ sokat hangoztatott *nembeli lényeg* fogalma válik *kirojtozottá*. A valóságban — és a marxi leírásban — ugyanis az ember nembelisége, illetve a szabadság és kritika egyazon kategória formái és tartalmi oldala. Az ember mint nembeli lény annyiban kritikai és szabad, amennyiben felismeri az inherens mértéket. A frankfurtiak szabadságfogalma viszont a munkától, a társadalomtól való szabadságot jelenti. Ezért e szabadságeszmény nevében történő kritika forradalmi alanya csakis a *marginális*, a társadalmon önként kívülálló vagy önkényesen kirekesztett rétegek lehetnek. Az így felfogott szabadság és szabad (*gazdasági és társadalmi rabságból szabadult, sokoldalú, szabadon játszó és erotizáló*) ember önmegvalósítási szférája nem lehet a társadalom — munkára, gazdaságra alapozott — előtörténetének folytatása, csak annak radikális befejezése utá-

ni, a pusztá negatívitás semmijére alapozott utópia.

Múlt és jövő, a történelem olyan szagatott vonallá merevedik, amelynek minden egyes eleme egy-egy megdermedt világvége, amelyben már nem lehet kitapintani Marx nagy „tévedését”, a honnan—hová logikáját. A „frankfurti” jövőkép ellentmond a történelmi folytonosság egyetlen lehetséges és kommunizmus néven ismert konklúziójának, az utópiák területére csap át, ezért megvalósításának eszköze nem a proletárforradalom, hanem egy forradalmisággá stilizált szeretlenkedés, amely a sajátosan „frankfurti” élethelyzet, életérzés konklúzióit nem konkrét, hanem merőben részleges irányból, és nem általános, osztársadalmi, hanem transzcendens, „társadalmon-kívüli” irányba igyekszik morális „legyen”-né tenni.

JÖVŐKUTATÁS — BUKAREST UTÁN (Contemporanul, 1973. 5.)

A III. bukaresti futurologiai világkonferencia (1972. szeptember 3—10.) eredményeit csak azután lehet értékelni, miután megjelent a konferencia teljes anyaga. Az anyag szerkesztése azóta befejező szakaszba lépett, a kiadás egy amerikai és egy hazai kiadó közös munkája. Angol, francia és holland tudományos kiadók antologikus válogatással készülnek, a fontosabb szakfolyóiratok tematikai összeállítások közlésére kértek engedélyt.

Azt már most meg lehet állapítani, hogy a szaksajtó bőven foglalkozik a konferencia munkálataival. A nyugatberlini *Analysen und Prognosen* novemberi száma a jövőkutatás jövőjét elemzi — Bukarest után. A konferencia előtt kevés remény mutatkozott arra, hogy egyeztetni lehessen a jövőkutatás két végletesen szembenálló irányzatát. Áthidalhatatlannak látszó szakadék tátongott a kritikai humanisták és a technokraták

között. Peter Menke-Gluckert, a világkonferenciák szervezésével foglalkozó állandó bizottság Bukarestben megválasztott új titkára úgy véli, a III. világkonferenciával új szakasz kezdődik a jövőkutatásban. Sikerült végre közös gyakorlati platformot kidolgozni, s ezzel összefogni a jövőkutatás eddig rendkívül szétszóróit. Nemcsak Kelet találkozott itt Nyugattal, hanem itt képviseltette magát először a harmadik világ, bár még távolról sem valódi jelentőségéhez mérten. Figyelemre méltó, hogy a konferencián megszavazott *Bukaresti Nyilatkozatban* milyen erőteljesen jelentkezik a futurologiai világszövetség megalakításának igénye.

A Nobel-díjas Gábor Dénes levélben értékeli a konferenciát. „Remélem — írja —, a konferencia megkapja azt a nemzetközi elismerést, amelyet megérdemel.”

A bukaresti konferencia eredményeit eddig két nemzetközi szervezet vitatta meg: a párizsi *Futuribles* és a *Római Klub*. A konklúziókban kiemelik a bukaresti viták nyílt, őszinte, sok kérdés megoldását előbbrevívó légkörét.

Részletes beszámolók jelennek meg a *Technological Forecast and Social Change* (Egyesült Államok), *Futures* (Anglia), *Analyse et Prévision* (Franciaország), *Futuribili* (Olaszország), *Impact* (UNESCO), *Technology Assessment* (Egyesült Államok) és a *Kybernetes* (Anglia) című folyóiratokban.

Kivitelezhetők-e a bukaresti javaslatok, megvalósulhatnak-e a bukaresti eredmények? — teszi fel a kérdést a *Contemporanul*-cikk szerzője, Pavel Apostol, akinek jelentős szerepe volt a konferencia megszervezésében. Úgy tűnik, igen. Ez év első felében terjesztik elő és vitatják meg Párizsban annak az ankétnak az eredményeit, amely a megalakítandó futurologiai világszövetség alapszabályzatára, céljaira és szerepére vonatkozó véleményeket összesíti.

A *Bukaresti Nyilatkozat* nem volt pusztába kiáltott szó.

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

BENEDEK ZOLTÁN tanár (Nagykároly). — Örömmel fogadtam a tavaly januártól indult *Tudományos Műhely* rovatot, mert lehetőséget láttam benne az egyéni kutatások széles körű ismertetésére, amit régóta nélkülöztünk. Csupán néhány hónap távlatába visszatekintve, értékes tanulmányokat olvastam a népmesekutatás, az agrokémia, a könyvtörténet, a matematika, a nyelvjáráskutatás területéről (ez utóbbira Nagykarolyban külön is felfigyeltünk, hiszen az itteni nyelvjárásról szól); az 1973. 1. számban pedig egy paleobotanikai adatfelmérés műhelymunkájába kaptam bepillantást. Figyelemreméltó tanulmány, nemcsak azért, mert szerzője — Kisgyörgy Zoltán — egy olyan tudományág munkamódszerét ismerteti meg olvasóival, melynek világviszonylatban is kevés művelője van, hanem azért is, mert ezt a kutatást ő maga végzi, a *vidéken élő gyakorló geológus*. Napi munkája mellett kutatási szvenvedélytől sarkallva kezdett egy olyan feladat megoldásába, amelyhez a felkészültségen kívül még drága laboratóriumi felszerelésekre is szükség volna. Mint részben szakmabeli, magam is végeztem ősnövény-analitikai vizsgálatokat az Érmelléken (a Szamos mederváltozásainak kronológiai meghatározása végett), s így nagyra értékelem Kisgyörgy kollégám kezdeményezését a barót—köpeci medence ősnövényzetének rekonstruálására irányuló tudományos törekvésekben. Tudom, mit jelent egyszerű felszereléssel, megfelelően gazdag szakkönyvtár nélkül nekivágni ilyen munkának; ismerem a sok-sok tucatnyi szaktanulmány beszerzésével, majd „átrágásával” járó gyötrelmeket, s azoknak a levélváltásoknak az örömét, melyeket a szakmában tevékenykedő kollégákkal folytat a magányos, de nem elszigetelt szakember. Emlékszem a személyes találkozások meghitt légkörére és a tudomány hivatalos képviselőinek készséges támogatására — de a kilincselésekre is, ameddig az én anyagom elemzésére is sor kerülhetett egy-egy munkával túlterhelt laboratóriumban. És elképzelem Kisgyörgy kollégám elégedettségét abban a pillanatban, amikor a megszenesedett levéllenymatok ügyel-bajjal begyűjtött mintáiból a mikroszkóp látómezejében kibontakozott „lelki szemei” előtt az új-harmadkorvégi erdővidéki növényvilág képe. Fáradozása nem volt hiábavaló, hiszen első ízben sikerült rekonstruálnia a barót—köpeci medence növényvilágának azokat a fajait, melyek a széntelepet alkotják. Ez már egymagában is számottevő eredmény. De a hajdani növénytársulások képe az egykori éghajlatra is utal, s a kettő együttes elemzéséből vázolni lehet a vidék ősföldrajzi viszonyait is. Kisgyörgy kollégám tanulmánya azonban nemcsak mint ezekről a kutatásokról szóló beszámoló értékes, hanem mint annak az oly sokszor hangoztatott megállapításnak a bizonyossága is, mely szerint nemcsak egyetemi központjainkban és nagyvárosainkban, de vidéken is lehet tudományos munkát végezni. — Ilyen és ehhez hasonló tanulmányokat várunk a rovatból a jövőben is, a különféle szaktudományok minden területéről.

*

Február folyamán folytatódott a *Korunk Évkönyv* szerzőinek megbeszélés-sorozata az olvasókkal. Csíkszeredában Faragó József, Míró Imre és Toró Tibor beszélt a szakszervezetek házában összegyűlt hallgatóság előtt a nemzetiségi jog, a néprajz, illetve a magfizika kérdéseiről, írásaikat megelőző kutatásairól, és válaszolt a hallgatóság részéről elhangzott számos kérdésre. Székelyudvarhelyen, a művelődési otthonban tartott vitaesten az említetteken kívül László János, a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet professzora is részt vett. Megbeszélést tartottunk ugyanakkor az udvarhelyi középiskolásokkal is.

*

Torockó szabadegyeteme rendezvényeinek keretében a *Korunk* két munkatársa — Herédi Gusztáv és Veress Zoltán — tartott előadást a népszaporulat kérdéseiről.

ről, illetve Jókairól mint a tudománypopularizálás úttörőjéről. Mindkét előadás sok tekintetben kapcsolódott Torockó történelméhez, jelenéhez, s élénk vitát váltott ki.

*

A Hét rendezésében március elején Brassóban megtartott riporter-tanácskozáson a Korunkot Herédi Gusztáv író, a Hazai Tükör rovat szerkesztője képviselte.

*

Szerkesztőségünk helyiségeiben március első napjaiban megnyílt Kabán József fotóművészeti kiállítása. Olvasóink a kiállított 22 fekete-fehér, illetve színes fotó nagy részét a folyóiratból már ismerik. A kezdeményezést folytatni akarjuk, rendszeresítve grafikus, festő, fotóművész munkatársaink „házi tárlatait”.

*

A Szocialista Egységfront Maros megyei Tanácsa, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók megyei Tanácsa, Maros megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága és a Marosvásárhelyi Népi Egyetem közös rendezésében március 19-én találkozóra került sor a Korunk szerkesztői és 1973-as Évkönyvünk munkatársai, valamint a marosvásárhelyi Korunk-munkatársak és olvasók között. Gáll Ernő és Veress Zoltán bevezető, illetve zárószavait, Dan Culcer, a Vatra című marosvásárhelyi folyóirat főszerkesztőhelyettese üdvözlését, Benkő Samu, Jagamas János, Láng Gusztáv és László János rövid előadását a jelenvoltak részéről számos értékes hozzászólás, folyóiratunk további munkájára vonatkozó javaslat egészítette ki.

Sumar

* * * Sub semnul marxismului creator 331 • Várhegyi István: Industrie și psihologie 335 • Tenkei Tibor: Etica locului de muncă 348 • Simó Sándor: Unele probleme ale psihologiei industriale 355 • Nagy János: Minitactică 362 • Pusztai János: Un muncitor ca scriitor (interviu de Kántor Lajos) 371 • Balogh András: Oameni, mașini, paragrafe 375 • Herédi Gusztáv: Industrie și cultură la Baraolt 381 • Alexei Leonov—Vladimir Lebedev: Psihic și caracter în cosmonautică (prefață și traducere de Gáll Erzsébet) 389 • Kenéz Ferenc: Poezii 399 • Nichita Stănescu: Poezie (trad. de Ladányi Mihály) 401 • Constantin Olariu: Poezie (trad. de Ladányi Mihály) 402 • Kocsis István: Expoziție pe stradă (piesă de teatru) 403 • Tóth Sándor: Întîlnirile mele cu Szabó Árpád 418 • Liviu Gozariu: „Cercul magic” al prostaglandinelor 425 • * * * Robotul vesel (scrieri de C. Wright Mills, Georges Friedmann și André Gorz, prefață și traducere de Farkas László) 431

NOTE

Cs. Gyimesi Éva: Limbaj sonor și mut în industrie 440 • Nemes Zoltán: Față în față cu inginerii 442

OGLINDĂ

Szekernyés János: Cercul Sigma—1 și arta cotidiană 444

VIATĂ INTERNAȚIONALĂ

Hannah Arendt: Din domeniul minciunilor politice 452 • Farkas László: Particularități generale? 460

ISTORIE VIE

Malușev Cvetko: Amintiri despre Korunk 464

RECENZII

Fábián Ernő: Muncă și umanism 471 • Kabay Lisette: Note la Dicționarul de estetică generală 474 • Maurer Gyula: Introducere în teoria grafelor 477 • Szabó T. E. Attila: Muzeele noastre de științe naturale 481 • Soltész József: Casanova 484

BIBLIOTECĂ, PANORAMĂ, REDACTORI—CITITORI

ELSŐ FÉLÉVI SÚLYPONTJAINK

Megjelent:

- Kortársunk Petőfi
- Madách Imre egyetemessége
- Ipar és lélek

Előkészületben:

- Az iskola forradalma
- Mindennapok művészete: a film
- Nemzedékek a társadalomban